

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΡΙΖΑΡΕΙΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΗΚΟΝΤΑΠΕΝΤΑΕΤΗΡΙΔΙ ΑΥΤΗΣ

ΥΠΟ

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ



ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Π. Α. ΠΕΤΡΑΚΟΥ
1919



ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Α. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ



ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΡΙΖΑΡΕΙΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΕΠΙ ΤΗ ΕΒΔΟΜΗΚΟΝΤΑΠΕΝΤΑΕΤΗΡΙΑ ΑΥΤΗΣ

ΥΠΟ

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ



ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Π. Α. ΠΕΤΡΑΚΟΥ
1919



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

115180



Ἐπὶ τῇ συμπληρώσει ἑβδομηκονταπενταετίας, ἀπὸ τε τῆς ιδρύσεως (25 Ἰανουαρίου 1843) καὶ ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς λειτουργίας (15 Μαΐου 1844), τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς δημοσιεύομεν τὴν μετὰ χειρὸς Ἱστορίαν αὐτῆς, στηριζομένην ἐπὶ ἐξηκριβωμένων πληροφοριῶν καὶ εἰδήσεων, ὥς ἐπισταμένως ἀνεζητήσαμεν, ιδίως ἐν τῷ Ἀρχεῖφ τῆς Σχολῆς. Διηρέσαμεν δὲ τὴν Ἱστορίαν ταύτην εἰς δύο περιόδους, ἀπὸ τῆς ιδρύσεως μέχρι τοῦ 1881, ὅτ' ἐπὶ μικρὸν ἀνεστάλη ἡ λειτουργία τῆς Σχολῆς, καὶ ἀπὸ τοῦ 1882 μέχρι τοῦ ἐνεστῶτος Σχολικοῦ ἔτους 1918—1919, καθ' ὃ ἡ Σχολὴ ἀναδιωργανώθη, δι' εἰδικοῦ τῆς Κυβερνήσεως νόμον περὶ αὐτῆς, προτάξαντες τῆς Ἱστορίας τῆς Σχολῆς, ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ, βιογραφίαν τῶν ἰδρυτῶν αὐτῆς Μάνθου καὶ Γεωργίου Ριζαρῶν καὶ προσαγαγόντες ἀνέκδοτα, μεγάλης ἀξίας, κείμενα, δι' ὧν διαφωτίζεται ὁ μέχρι τοῦδε ἄγνωστος βίος τῶν ἐθνικῶν ἐκείνων Εὐεργετῶν.

Ἀπ' ὀκταετίας μετ' ἀφροσιώσεως ἐργαζόμενοι ἐν τῇ Σχολῇ, καθήκον ἐθεωρήσαμεν νὰ ἐρευνήσωμεν καὶ συστηματικῶς ἐκθέσωμεν τὰ κατ' αὐτήν, χαίρομεν δὲ προσφέροντες αὐτῇ τὴν παροῦσαν, πρώτην καὶ μόνην μέχρι τοῦδε, Ἱστορίαν αὐτῆς, δαίγμα μεγάλης πρὸς αὐτὴν ἀγάπης.





ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΟΙ ΙΔΡΥΤΑΙ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΜΑΝΘΟΣ ΡΙΖΑΡΗΣ

Ἰδρύται τῆς ἐν Ἀθήναις Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς ἐγένοντο οἱ ἀδελφοὶ Μάνθος καὶ Γεώργιος Ριζάραι, ἐκ Μονοδενδρίου τοῦ Ζαγορίου τῆς Ἠπείρου καταγόμενοι ¹⁾. Ὁ πατὴρ αὐτῶν ἐκαλεῖτο Ρίζος Μάνθου, εἶχε δὲ ἀδελφὸν Ἀλέξιον καὶ ἀδελφὴν Βασιλικήν, συζευχθεῖσαν τὸν Ἀναστάσιον Κόνιαρην ²⁾. Πιθανῶς ἀδελφὸς τοῦ Ρίζου ἦτο καὶ τις θεῖος τῶν Ριζαρῶν Πανταζῆς, εἰς ὃν ὀφείλεται ἢ εἰς Ρωσίαν μετάβασις αὐτῶν ³⁾. Ὁ Ρίζος Μάνθου ἐτελεύτησε τὸν βίον τῷ 1772, ὅτε ὁ νεώτερος αὐτοῦ υἱὸς Γεώργιος ἦτο μόλις τριετής, πότε δ' ἐγεννήθη ὁ πρεσβύτερος υἱὸς Μάνθος δὲν εἶναι γνωστόν, ὥς δὲν εἶναι γνωστὸν καὶ τὸ ὄνομα τῆς μητρὸς τῶν Ριζαρῶν. Βέβαιον εἶναι, ὅτι ὁ Ρίζος Μάνθου δὲν εἶχεν ἕτερα τέκνα. Καὶ τὸ μὲν ὄνομα Μάνθος προήλθεν ἐκ τοῦ Ματθαῖος ⁴⁾, τὸ δ' ἐπίθετον Ρι-

1) Ἰ. Λαμπριδίου, Ζαγορικά, οἷς προσετέθησαν καὶ τινὰ περὶ Ἠπείρου. Ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 37 ἐξ. Περὶ τοῦ Ζαγορίου καθόλου πρβλ. πραγματείας Γ. Χρ. Χασιώτου, ἐν τῷ περιοδικῷ «Χρυσάλλις», Γ, 1865, 706—710, Δ, 13—20, 42—46.

2) Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλεξίου, Μάνθος Ἀλεξίου, ἐσπούδασε δαπάναις τῶν Ριζαρῶν ἐν Βουκουρεστίῳ, ἀλλὰ προώρως ἐτελεύτησε.

3) Α. Ν. Γούδα, Βίοι παράλληλοι τῶν ἐπὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαλαμπάντων ἀνδρῶν, Ἐν Ἀθήναις 1870, Β', σ. 45.

4) Εἶναι προφανές, ὅτι ὁ Μάνθος ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς του, ὥς καὶ ὁ ἐξάδελφός του υἱὸς τοῦ Ἀλεξίου, οὗτινος ἡ μήτηρ ὠνομάζετο Ἀσήμω Ἀλεξομάνθου.



ζάρης ἐκ τοῦ Ριζος, διατί ὅμως ἐν Ρωσίᾳ οἱ Ριζάραι, κατὰ ρωσικὸν τρόπον, προσεπωνομάζοντο «Ραδιόνωφ», δὲν εἶναι γνωστὸν. Ὁ Γεώργιος συνήθως ὑπεγράφετο «Γεώργιος Ραδιόνωφ Ριζάρης, γραικὸς τῆς Νίζνης», ὁ πρεσβύτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς ἀπλῶς «Μάνθος Ριζάρης», ἐν σωζομένηντι ἐπιστολῇ αὐτοῦ. Πιθανῶς ὅμως ἐν τοῖς μὴ διασωθεῖσιν ἐγγράφοις ὁ Μάνθος προσεπωνομάζετο καθ' ὃν τρόπον καὶ ὁ Γεώργιος, τὸ δὲ «γραικὸς τῆς Νίζνης» ὀφείλεται εἰς τὸν τόπον τῶν ἐμπορικῶν αὐτῶν ἐπιχειρήσεων.

Ἡ Νίζνα (ρωσ. Νιέζην) τῆς Μικρᾶς Ρωσίας κατὰ τὸν 17^{ον} αἰῶνα ἦτο σπουδαιότατον κέντρον Ἑλληνικόν, διότι ἡ ἐν αὐτῇ, ἀπὸ τοῦ προηγούμενου αἰῶνος ἱδρυθεῖσα ἑλληνικὴ ἀποικία ὑπὸ τῶν φευγόντων τὸν τουρκικὸν ζυγὸν Ἑλλήνων, εἰς μεγάλην προήχθη ἀκμὴν. Μεσοῦντος τοῦ 15^{ου} αἰῶνος, τὴν Μικρὰν Ρωσίαν ἐπεσκέφθη μεταβὰς εἰς Μόσχαν ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Παΐσιος (1645-1660), γνωρίσας ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν ἀρχηγὸν τῶν Κοζάκων Μπογδᾶνον Χμελνίτσκην, ὅψ' ὃν ὑπήγετο τότε ἡ Μικρὰ Ρωσία, συντελέσας εἰς τὴν ἔνωσιν τῆς Μικρᾶς μετὰ τῆς Μεγάλης Ρωσίας καὶ προτρέψας τὸν Χμελνίτσκην εἰς βοήθειαν τῶν Ἑλλήνων, πρὸς ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Τούρκων¹⁾. Ὁ Χμελνίτσκης ἐφαίνετο διατεθειμένος νὰ πράξῃ τοῦτο, ὅθεν ἐπεδείκνυε μεγάλην εὐνοίαν πρὸς τοὺς ἐν τῷ Κράτει αὐτοῦ ἐγκαθισταμένους Ἕλληνας. Διὰ Διατάγματος αὐτοῦ ἀπὸ 2 Μαΐου 1657 παρεχώρησεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κοινότητα Νίζνης πλήρη ἐσωτερικὴν αὐτοδιοίκησιν, μετὰ πάροδον δ' ἐτῶν τινων ἠδυνήθησαν οἱ Ἕλληνες νὰ ἱδρύσωσι καὶ ναοὺς ἰδίους ἐν Νίζνῃ, διὰ τῆς δραστηριότητος ἀπλοῦ τινος ἀλλὰ θερμουργοῦ ἱερέως, Χριστοδούλου Δημητρίου, ἐξ Ἀγγελόκαστρου καταγομένου. Οὗτος μεταβὰς εἰς Νίζναν τῇ 1670,

1) Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικοὶ χειραγωγοὶ τῆς Ρωσίας κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1907, σ. 54 ἐξ.

κατὰ τὰ διασωθέντα ἔγγραφα τῆς Κοινότητος ¹⁾, ἐγένετο κατ' ἀρχὰς ἐφημέριος ἐν τῷ ἐκεῖ ῥωσικῷ ναῦ τοῦ ἀγίου Νικολάου, ἀλλὰ προτρέψας τοὺς Ἑλληνας νὰ κτίσωσιν ἴδιον ναόν, ἐν ᾧ νὰ λατρεύωσι τὸν Θεὸν ἑλληνιστί, συνέλεξε παρ' αὐτῶν ἱκανὰ χρήματα καί, λαβὼν τὴν ἄδειαν παρὰ τοῦ Χατμάνου Ἰωάννου Σαμουήλοβιτς καὶ τοῦ Μητροπολίτου Κιέβου Λαζάρου Μπαρά-νοβιτς, τῷ 1680) ἔκτισε ξύλινον ναόν, εἰς τιμὴν τῶν Ταξιαρχῶν Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ. Μετὰ δεκαετίαν ἀπεφάσισε νὰ κτίσῃ καὶ δευτέρον ναὸν λίθινον εἰς τιμὴν τῶν Ἁγίων Πάντων, περιδεύσας καὶ μέχρι τῆς Μόσχας πρὸς συλλογὴν ἐράνων. Θέλων δὲ νὰ ἐξασφαλίσῃ τοὺς ναοὺς ἐκείνους εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κοινότητα Νίζνης, τῷ 1696 ἱδρυσεν «Ἀδελφάτον» ἐκ τῶν μελῶν αὐτῆς, ὅπερ ἀπέβη περιάκουστον καὶ εὐτυχὸς μέλη βραδύτερον ἐγένοντο καὶ οἱ ἀδελφοὶ Ριζάραι. Ὁ καλὸς ἐκεῖνος ἱερεὺς καθώρισε λεπτομερῶς τὰ καθήκοντα τῶν «ἀδελφῶν» καὶ κατάρθρωσεν ὅπως ὁ Χάτμανος Ἰωάννης Μαζέπας ἀναγνωρίσῃ τὸ Ἀδελφάτον καὶ διὰ προνομίων ἐξασφαλίσῃ. Τῇ 19 Μαΐου 1697 ὁ παπᾶ Χριστόδουλος ἐτελεύτησε τὸν βίον, ἱδρυτὴς γενόμενος καὶ τῶν ναῶν καὶ τοῦ Ἀδελφάτου τῆς Νίζνης, συντελέσας οὕτω εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἐν αὐτῇ Ἑλληνικῆς παροικίας, ἐν ᾗ ἀνεδείχθησαν μεγάλοι τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους Εὐεργεταί.

Τὸ Ἀδελφάτον διωργανώθη κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέβη οὐ μόνον διοικητικὴ ἀλλὰ καὶ δικαστικὴ Ἀρχὴ τῆς Κοινότητος, ἐκδικάζων πᾶσαν τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων καὶ ποινικὴς ἔτι φύσεως ὑπόθεσιν, σχεδὸν ἀνεκκλήτως. Τῷ 1710 ὁ Μ. Πέτρος (+ 1725) ἐπεκύρωσε τὰ ἰδιαίτερα ταῦτα διοικητικὰ καὶ δικαστικὰ προνόμια τῶν Ἑλλήνων τῆς Νίζνης, τὴν ἐπικύρωσιν δὲ ταύτην ἐπανελάβε καὶ ἡ Τσαρίνα Ἐλισάβετ. Ἐπὶ Αἰκατερίνης τῆς Β', ἕνεκα τῆς ἀποτυχούσης διὰ τοῦ

1) A. Dimitrievsky, Περιγραφή χειρογράφων καὶ βιβλίων εἰσα-χθέντων εἰς τὸ παρὰ τῇ ἐν Κιέβῳ Πνευματικῇ Ἀκαδημίᾳ Ἐκκλησιαστικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον ἐκ τοῦ τῆς Νίζνης Ἑλληνικοῦ ναοῦ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ (ῥωσ.) Ἐν Κιέβῳ, 1885, σ. 5 ἐξ.



Ὁρλώφ ἐπαναστάσεως τῆς Πελοποννήσου, πολυπληθεῖς κατέφυγον εἰς Ῥωσίαν Ὑλληνες, ἐνισχύσαντες καὶ τὴν Κοινότητα Νιζνης, ἀλλὰ τῷ 1785, διὰ τῆς ἐκδόσεως εἰδικῶν νόμων περὶ τῆς διοικήσεως τῶν πόλεων, κατηργήθησαν τὰ ἰδιαίτερα προνόμια τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀδελφάτου τῆς Νιζνης. Ἰδρῦθη ὁμως τότε χάριν τῶν Ἑλλήνων ἰδιαίτερον «Ἑλληνικὸν τῆς Νιζνης δικαστήριον», διετηρήθησαν δὲ κατ' οὐσίαν ὑπ' ἄλλην μορφήν τὰ προνόμια τῆς Κοινότητος καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἑλληνικῶν ἀξιοματίων τοῦ Ἀδελφάτου, εἰς «Πρωτέφορος», «Κυβερνήτης» καὶ ἄλλων, ἅτινα εἶχε καθορίσει ὁ θαυμασίος ἐκεῖνος ἱερεὺς Χριστόδουλος. Κατὰ τὰ ἔτη 1801—1811, ὅτε καὶ ὁ Γεώργιος Ριζάρης εὕρισκετο ἐν Νιζνῇ, ὁ Τσάρος Ἀλέξανδρος Α' ἐπεκύρωσε τὰ προνόμια τῶν Ἑλλήνων τῆς Νιζνης, κατηργήθη ὁμως ἐριστικῶς τὸ Ἑλληνικὸν Ἀδελφάτον, συγχωρευθὲν μετὰ τοῦ «Ἀδελφάτου τῶν Ῥώσων πολιτῶν», ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ῥώσου Δημάρχου τῆς πόλεως ὑπαχθέντος ¹⁾).

Δυστυχῶς δὲ κατὰ τὸν 19^{ον} αἰῶνα ἡ τέως ἀκμάζουσα ἑλληνικὴ Κοινότης τῆς Νιζνης ἤρξατο ἀποσυντιθεμένη. Τὰ ἑλληνικὰ Σχολεῖα ἔμειναν ἄνευ Ἑλλήνων διδασκάλων, οἱ ἀποθανόντες Ὑλληνες ἱερεῖς δὲν ἀντικατεστάθησαν δι' ἄλλων Ἑλλήνων, ἀλλὰ διὰ ῥώσων ἱερέων, ἡ λειτουργία ἐτελεῖτο σλαβωνιστί, οἱ Ὑλληνες ἀπέμαθον τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ αἱ νέαι γενεαὶ ἐξερωσίσθησαν. Κολοσιαία περιουσία τῆς ἑλληνικῆς Κοινότητος Νιζνης, προερχομένη ἐκ δωρεῶν τῶν Ζωσιμάδων τῶν Ριζαρῶν καὶ ἄλλων εὐεργετῶν ²⁾ ἀπώλετο. Ἀναμφιβόλως εἰς τὴν παρακμὴν τῆς Κοινότητος συνετέλεσεν ἡ ἐκεῖθεν ἀπομά-

1) Περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος καὶ τοῦ Ἀδελφάτου Νιζνης πρβλ. N. Storogewsky, Οἱ Ὑλληνες τῆς Νιζνης (ῥωσιστί) Ἐν Κιέβῳ 1863, T. h. Tsch echowsky, Βιβλιογραφικὸν σημείωμα, Πρακτικὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ τῆς Νιζνης Ἀδελφάτου, Ἐν Κιέβῳ 1884, Ἀ μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ῆ, Ἐπιτομή τῆς Ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, Ἐν Ἀθήναις 1839 τόμ. Α', σ. 14—17. Περιοδ. «Λόγιος Ἑρμῆς» 1829, σ. 784 ἑξ.

2) Πρβλ. Π. Κ ο ν τ ο γ ι ἄ ν ν η, Ἑθνικαὶ Εὐεργεταί. Ἐν Ἀθήναις 1908· σ. 17 ἑξ.

κρυνσις αὐτῶν, σήμερον δὲ ὁ μεταβαίνων εἰς Νίζναν δύναται νὰ διακρίνῃ εὐγενεῖς μορφὰς ἀπογόνων τῶν Ἑλλήνων, ἀπολεσάντων τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν συνείδησιν. Πρὸ εἰκοσιπενταετίας ὅτε ἡμεῖς διήλθομεν τῆς Νίζνης ὀλίγα ἑλληνικὰ ἐγίνωσκε μόνῃ ἡ μήτηρ τοῦ Νομάρχου τῆς πόλεως.

Ἐν τῇ ἑλληνικῇ Κοινότητι Νίζνης ἀνεδείχθη τὸ πρῶτον ὁ Μάνθος Ριζάρης, μεταξὺ ἐκεῖ πρὸς τὸν θεῖόν του Πανατζῆν. Ἐκ Νίζνης δ' ἐπεξέτεινε τὸ ἐμπόριόν του εἰς Μόσχαν καὶ εἰς Ὀδησσόν, εἰς Βεσσαραβίαν, εἰς τὰς παραδουναβεῖους χώρας καὶ εἰς τὴν ΚΠολιν. Ἐνεκα τῆς ἐπιτυχίας τῶν ἐμπορικῶν αὐτοῦ ἐπιχειρήσεων προσεκάλεσεν ὁ Μάνθος εἰς Ρωσίαν τὸν νεώτερον ἀδελφὸν αὐτοῦ Γεώργιον, ἰδρύσας ἴδιον ἐμπορικὸν οἶκον, διέτριβε δὲ τότε, τὸ πλεῖστον, ἐν Μόσχᾳ, λίαν διακεκριμένην κατέχων θέσιν ὡς μεγαλέμπορος. Ἀλλ' ὅτι κατ' ἐξοχὴν ἐχαρρακτῆριζεν αὐτὸν ὑπῆρξεν ἡ φιλογένεια καὶ ἡ ἐνθερμος πρὸς τὴν δουλεύουσαν πατρίδα ἀγάπη.

Ὅθεν οὐδόλως παράδοξον, ὅτι ὁ Μάνθος Ριζάρης ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρώτων μελῶν τῆς πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος ἰδρυθείσης Φιλικῆς Ἑταιρείας, κατηχηθεὶς ὑπὸ τοῦ εἰς Μόσχαν μεταβάντος Ἑμμανουὴλ Ξάνθου. Ἦδη τῇ 1814 ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς Ἑταιρείας ¹⁾. Χαρακτηριστικώτατα δὲ ἐγνωρίζετο ὁ Μάνθος μεταξὺ τῶν Φιλικῶν διὰ τοῦ συνθηματικοῦ ὀνόματος «Πρόθυμος» ²⁾, ὡς ὁ Καποδίστριας διὰ τοῦ «Εὐεργετικὸς» καὶ ὁ Ὑψηλάντης διὰ τοῦ «Καλός». Ὁ Μάνθος ἀνέπτυξε τῇ ὄντι μεγάλην προθυμίαν καὶ δραστηριότητα ὡς μέλος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, διὰ τοῦτο δὲ προσωνομάσθη «Πρόθυμος». Ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ ἐν ΚΠόλει ἐφορεία τῶν Φιλικῶν ἔγραφεν ἐπιστολὰς πρὸς τὴν φαντασιώδη «Ἀρχὴν» τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικναστάσεως, ἃς διηύθυνεν εἰς Μόσχαν πρὸς

1) Ἰ. Φιλήμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, Ἐν Ἀθῆναις 1839, Α, 410.

2) Ἑμμανουὴλ Ξάνθου, Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, Ἐν Ἀθῆναις 1845, σ. 90.

τὸν Μάνθον Ριζάρην, διαβιβάζοντα, δῆθεν, αὐτὰς πρὸς τὴν « Ἀρχὴν »¹⁾. Ὑπὸ τὴν Ἀρχὴν ὑπενόουν οἱ φιλικοί, σκοπόμεως, αὐτὸν τὸν Τσάρον. Τὸ ἀληθές εἶναι, ὅτι ὁ Μάνθος ἐπὶ μίαν δεκαετίαν, ἀπὸ τοῦ 1814 μέχρι τοῦ 1824 παρέσχεον ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας εἰς τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα. Τελευτώντος τοῦ Μαρτίου τοῦ 1819 εὐρίσκειτο ἐν Πετροπόλει, κομίσας ἐκεῖθεν εἰς Μόσχαν ἐπιστολὴν παρὰ τοῦ Ξάνθου πρὸς τὸν Νικόλαον Παξιμάδην, μέλος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ἐπιφανέστατον²⁾. Στενῶς συνεδέετο ὁ Μάνθος καὶ μετὰ τοῦ πραγματικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἐπαναστάσεως Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου. Ἐχομεν δὲ ἀνεκτιμήτου ἀξίας ἀνέκδοτον ἐπιστολὴν τοῦ Ὑψηλάντου πρὸς τὸν Μάνθον, τὴν ἐξῆς,

Ὁδυσσὸς τῇ 1 Σεπτεμβρίου 1820.

Κύριε Μάνθε Ριζάρη.

Μόλις σήμερον εὗρον εὐκαιρίαν διὰ νὰ ἀποκριθῶ εἰς τὸ διὰ τοῦ Ξάνθου περιτόπητό μοι γράμμα της. Πλήν ἰξεύρω ὅτι δὲν κακιώνει ὁ ἀγαπητὸς Μάνθος ἐπειδὴ καὶ γνωρίζει καλῶς τὸ πῶσον εἶμαι ἐνασχολιμένος. Ἐλπίζω νὰ μὴν ἀμφιβάλλῃ παντελῶς ὅτι ἡ πρὸς αὐτὴν φιλία μου εἶναι στερεὰ καὶ εἰλικρινής. Παρακαλῶ νὰ εἰπῇ πρὸς πάντας τοὺς σέρωνοντας τὸ ὄνομά μου χωρὶς καμμίαν ἀνάγκην ὅτι τοὺς παρακαλῶ νὰ παύσουν ἀπὸ τὸ νὰ μὲ ὀνομάζουν καὶ μὲ συμπερασμοὺς νὰ λέγουν ὅτι ἔχω διαφόρους σκοποὺς καὶ ἄλλα. Τὸ πῶσον αὐτὸ πειρακτικὸν ἄς τὸ στοχασθῇ καὶ μόνος του ἡ Εὐγενεία της. Ἄς ἐγχειρίσει τὸ παρόν μου πρὸς τὸν κύριον Ἀναστάσιον συνδρομίτην. Καὶ παρακαλῶ νὰ μὲ ἐνθυμήσθῃ καὶ ἐγὼ σὰς ἀσπάζομαι ἀδελφικῶς καὶ εἰμι

ὁλος πρόθυμος

Ἀλεξάνδρος Ὑψηλάντης

Ἡ αὐτόγραφος αὕτη ἐπιστολὴ τοῦ Ὑψηλάντου, παρατιθεμένη ἐνταῦθα ὡς ἔχει ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, εἶναι ἀπάντησις εἰς

1) Ν. Σπηλιάδου, Ἀπομνημονεύματα, Ἐν Ἀθήναις 1851-7, Α, 8-9.

2) Ἐμμ. Ξάνθου, Ἀπομνημονεύματα σ. 62.

ἐπιστολὴν τοῦ Μάνθου Ριζάρη, μαρτυροῦσα, πρὸ παντός, τὴν στενὴν φιλίαν, ἣτις συνέδεε αὐτὸν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην. Πιθανῶς δὲ ὁ Ὑψηλάντης ἔχει ὑπ' ὄψει τοὺς προῶρους διαδίδοντας ὅτι ἐμελλε νὰ καταστῇ ἀρχηγὸς ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, κατηγοροῦντας αὐτὸν καὶ κατακρίνοντας. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Καμαρινὸς, ἕνεκα τοιούτων λόγων γενόμενος ὕποπτος, ὥς προδότης, ἐφρονεῦθη, κατ' ἀπόφασιν τῶν φιλικῶν ¹⁾. Ἴσως προῦκειτο καὶ περὶ τοῦ Καμαρινοῦ ἐν τῇ πρὸς τὸν Μάνθον Ριζάρην ἐπιστολῇ τοῦ Ὑψηλάντου, ὁ δὲ «συνδρομιτῆς» Ἀναστάσιος Γοργόλης. Ἰδιαιτέρα φιλία συνέδεε τὸν Μάνθον Ριζάρην καὶ μετὰ τοῦ ἐμπεπιστευμένου τῶν διαχειρίσιν τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Ὑψηλάντου Κωνσταντίνου Παπαδοπούλου (Ὁλυμπίου ²⁾), ὁ δὲ Ἀντώνιος Κομιζόπουλος τῇ 5 Σεπτεμβρίου 1820 ἔγραφεν εἰς τὸν Ξάνθον, «ἐγὼ ἐλπίζω ἄφευκτα αὐτὸν τὸν μῆνα νὰ μισεύσω μαζὺ μὲ τὸν Πρόθυμον καὶ ἐπιθυμοῦσα νὰ λάβω γραφὴν σας εἰς τὸ Κισνόβι», ³⁾, γνωρίζομεν δ' ὅτι ὁ «Πρόθυμος», ἦτοι ὁ Μάνθος, ἐκ Κισνοβίου ἢ ἀπ' εὐθείας ἐκ Μόσχας μετέβη εἰς Νίζναν, διότι τῇ 30 Νοεμβρίου 1820 ἔγραφε πάλιν ὁ Κομιζόπουλος πρὸς τὸν Ξάνθον, «ὁ Μάνθος Ριζάρης καὶ ὁ Σταυρόπουλος ἐμίσευσαν πρὸ πολλοῦ εἰς Νίζναν, τούτους ἐβάσταξαν καὶ ἐδοκίμασαν ἀρκετὰς δυσκολίας· ὁ πρῶτος μάλιστα ἐγλύτωσε καὶ ἐμίσευσε διὰ τὸ Κισνόβι καὶ Βουκουρέστι· τὸν δεῦτερον ἐβάσταξαν ἐκλέγοντάς τον ῥάτμανον διὰ τρεῖς χρόνους. Ὁ Μάνθος ἐφιλιώθη ἐκεῖ μὲ ἀρκετούς καὶ ἡλπιζεν εἰς τὸ Κισνόβι νὰ ἀνταμώσῃ τὸν Πρίγκηπα νὰ διηγηθῇ τὰς ταλαιπωρίας του, καὶ νὰ τὸν δώσῃ λογαριασμοὺς καὶ ἐλπίζω νὰ τὸν ἐπέτυχεν» ⁴⁾. Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης δὲν δύναται νὰ καταστῇ ἐπακριβῶς γνωστὸν τίνας ταλαιπωρίας ὑπέστη ὁ Μάνθος μεταβὰς εἰς Νίζ-

1) Ν. Σ π η λ ι ἄ δ ο υ, Ἀπομνημονεύματα, Α, σ. 7.

2) Ν. Σ π η λ ι ἄ δ ο υ, Ἀπομνημονεύματα, Α, 7 σημ.

3) Ἐ μ μ. Ξ ἄ ν θ ο υ, Ἀπομνημονεύματα, σ. 90—91.

4) Ἐ μ μ. Ξ ἄ ν θ ο υ, Ἀπομνημονεύματα, σ. 112—113.

ναν και τίνας θὰ ἔδιδε λογαριασμοὺς εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην. Ἰσως ταῦτα ἦσαν συνθηματικά, διότι προφανῶς τὸ ταξιδιὸν του εἰς Κισινόβιον καὶ Βουκουρέστιον δὲν ἦτο ἄσχετον πρὸς τὴν ἐπικειμένην ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, ὡς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐξ ἐπιστολῆς αὐτοῦ τοῦ Μάνθου Ριζάρη. Τῷ ὄντι δὲ τῇ 30 Δεκεμβρίου 1820 ἔγραψε πρὸς αὐτὸν εἰς Βουκουρέστιον ὁ Ξάνθος, ἀναγγέλλας αὐτῷ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι προστετέθησαν νέα μέλη εἰς τὴν Φιλικὴν Ἐταιρείαν, ἐν οἷς ἦτε καὶ ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, μεγάλως ἰσχύων παρὰ τῷ Ἀλῇ πατρὶ τῶν Ἰωαννίνων, ἀπαντήσας δ' ὁ Μάνθος τῇ 9 Ἰανουαρίου 1821 εἰς τὸν Ξάνθον, ἔγραψε τὰ ἑξῆς ¹⁾,

«Βέβαια καὶ χωρὶς τιμίαν σας δὲν ἤθελα λείπει νὰ σᾶς συγχαρῶ τὸ νέον ἔτος, τὸ ὁποῖον καὶ σᾶς εὖχομαι νὰ ἀπερᾶσετε εὐτυχῶς μεθ' ὅσων ἐφίεσθε ἀγαθῶν κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν σας καὶ μὲ ἕτερόν τι περισσότερον κατὰ τὰς εὐχὰς τῶν δικαίων. Τιμίαν σας ἀνὰ χεῖρας ἔχω ἀπὸ τὰς 30 τοῦ ἀπερασμένου καὶ πρὸ πάντων ἐχάρην διὰ τὴν περιπόθητόν μοι ὑγίαν σας. Σᾶς λέγω ὁμως ὅτι κατ' αὐτὰς ἐφάνησαν ἀγωγιάται ἀπὸ Ἰωάννινα σχεδὸν 40 ἡμερῶν λέγουν ὁ Ἀλῇ πασᾶς ἀρκετὰ στερεοῦται, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀθανάση Βάγια ὁ ἱατρὸς νὰ ἐβγῇκεν ἀπὸ μέσα μὲ ἀρκετὴν ποσότητα χρημάτων καὶ ἔγεινεν ἄφαντος, μὴν ἡξεύροντας κανεῖς ποῦ ἐπῆγεν. Τοιαύτας εἰδήσεις ἔχομεν. Εἶδον ὁποῦ ὁ κύρ Ἀριστείδης καὶ ὁ Ψαλίδης ἐπροστέθησαν καὶ σᾶς εὐχαριστῶ, καὶ οἱ δύο εἶναι ἐρασταὶ τοῦ Καλοῦ καὶ καλοί. Παρὰ τοῦ Κομιζοπούλου εἶχον γράμμα καὶ ἀνάβαλε τὸν μισευμὸν του διὰ τὴν ἀνοιξιν.

Μένω δὲ

Μάνθος Ριζάρης

Δυστυχῶς μόνην ταύτην τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μάνθου Ριζάρη ἔχομεν, δημοσιευθεῖσαν ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τοῦ

1) Ἐ μ μ. Ξ ά ν θ ο ὕ, Ἀπομνημονεύματα, σ. 125.



Ἐμμανουὴλ Ἐάνθου, ἐξ ὅλης τῆς μακρᾶς αὐτοῦ ἀλληλογραφίας, ἦν δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων. Ἐξ αὐτῶν δὲ καὶ δὴ ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐπιστολῆς προκύπτει, ὅτι ὁ Μάνθος Ριζάρης ὑπῆρξε μέλος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας δραστηριώτατον, συνεργάτης τοῦ Ὑψηλάντου ἐνθερμος, εἰς τῶν μέχρι τοῦδε ἀγνώστων πρωταρχῶν τῆς ἐλληνικῆς παλιγγενεσίας.

Μετὰ μικρὸν ἤρξατο ἡ ἐλληνικὴ Ἐπανάστασις, ὁ δὲ Μάνθος, γέρων τότε ὢν πάντως, δὲν ἠγωνίσθη διὰ τῶν ὅπλων, ἀλλ' ἠδυνήθη νὰ ἐνισχύσῃ καὶ στηρίξῃ τὸν ἀγῶνα τοῦ ἔθνους διὰ γενναίων συνεισφορῶν, δι' ὧν καὶ πρότερον ἦτο γνωστὸς ἐν Ρωσίᾳ. Διότι πάντοτε ἐκ τῶν πρώτων προσήρχετο ἀρωγὸς διὰ τοῦ πλοῦτου αὐτοῦ εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ῥωσικῆς κοινωνίας, μάλιστα μετὰ τὰς καταστροφάς, ἃς αὕτη ὑπέστη ἐν ἀρχῇ τοῦ 18^{ου} αἰῶνος, διὰ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ναπολέοντος. Νῦν διηνοίγετο αὐτῷ στάδιον φιλανθρωπίας διὰ τοὺς ὁμοεθνεῖς αὐτοῦ Ἕλληνας, διότι κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς Ἐπαναστάσεως ἡ Τουρκικὴ βαρβαρότης ἐξαπέλυσε φρικαλέαν καταστροφὴν καθ' ὅλου τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Χιλιάδες δυστυχῶν Ἑλλήνων ἐπωλοῦντο ἐν ταῖς τουρκικαῖς ἀγοραῖς ὡς δοῦλοι, πρὸς ἀπολύτρωσιν δ' αὐτῶν συνεστήθη ἐν Πιερουπόλει Ἐπιτροπεία, ἣτις διὰ τοῦ ἐπιφανεστάτου Κωνσταντίνου Οἰκονόμου ἀπετάθη καὶ πρὸς τὸν Μάνθον Ριζάρην, ζητοῦσα τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ. Ἡ σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Οἰκονόμου, ἀνέκδοτος σωζομένη, ἔχει ὡς ἐξῆς,

Φιλογενέστατε μεγάλεμπορε τῆς Μόσχας

Κύριε Μάνθε Ῥιζάρη

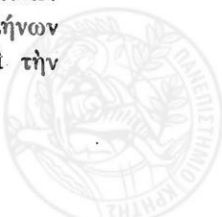
Δι' ὑψηλῆς αὐτοκρατορικῆς ἐπιταγῆς ἐσυστήθη κομητάτον εἰς συλλογὴν συνεισφορᾶς πρὸς ἀπολύτρωσιν τῶν αἰχμαλωτισθέντων ὁμογενῶν ἀδελφῶν μας Χίων, Κασσανδριτῶν, Κυθωνιατῶν κ.τ.λ. Ὁ ἐκλαμπρότατος πρίγκηψ, καὶ φιλανθρωπώτατος καὶ τῆς θρησκείας λειτουργὸς κύριος Ἀλέξανδρος Νικολαΐδης ὁ Γολίτзинος, συγκαλῶν μὲ τὸν



γνωστόν σας θεῖόν του ζῆλον ὅλους τοὺς φιλοχρίστους Ῥώσους εἰς ταύτην τὴν θεοφιλῇ συνδρομῇ, ἔπρεπε νὰ τιμήσῃ μὲ τὴν αὐτὴν πρόσκλησιν καὶ ὅλους τοὺς ἐν τῇ Ῥωσίᾳ κατοικοῦντας μεγαλεμπόρους Ἑλλήνας. **Ταύτην δὲ τὴν πρόσκλησιν** ἡξίωσε νὰ τὴν προβάλῃ ῥητῶς πρὸς τὸ ὄνομά σας καὶ δι' ἐμοῦ, ὅστις ἐκπληρῶ ἤδη τὴν προσταγὴν του μὲ πολλὴν μου χαρὰν καὶ μὲ ἐλπίδας χρηστάς!

Φίλε συμπατριῶτα! ὅ,τι κάμνουσι προαιρετικῶς οἱ ἄλλοι χριστιανοὶ πρὸς σωτηρίαν τῶν αἰχμαλώτων ὁμογενῶν μας, τοῦτο εἰς ἡμᾶς γίνεται χρέος ιερώτατον καὶ ἀπαραίτητον. Ἐὰν οἱ ἄλλοι γενναῖοι Ῥῶσοι διὰ μόνον τὸ ὁμόπιστον συντρέχουσι φιλανθρώπως εἰς ἔξαγορὰν τῶν ἐν αἰχμαλωσίᾳ χριστιανῶν, πόσῳ μᾶλλον χρεωστοῦμεν νὰ συμπροθυμοποιηθῶμεν ἡμεῖς, οἱ ὅχι μόνον ὁμόπιστοι, ἀλλὰ καὶ συμπατριῶται καὶ συγγενεῖς μὲ ἐκείνους τοὺς πολυπαθεῖς ἀδελφούς μας. Ἀγαπητέ! ἐνθυμήσου τὰς βασάνους των. Ἀπεσχισμένοι ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς των, ἀφηρησμένοι ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, φορτωμένοι ἀλύσεις καὶ κατασχύνην, γυμνοί, πεινῶντες, ἐλεεινοί, κινδυνεύουσι, συρόμενοι μετὰ τῆς ρομφαίας τοῦ βιαίου θανάτου, καὶ τοῦ φοβεροῦ τῆς ἐξωμόσεως κρημνοῦ. Ἀπὸ τὸ μέσον τῶν πολυειδῶν των βασάνων ἐκτείνουσι τὰς ἡμιθανεῖς των χεῖρας πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τοὺς χριστιανούς ἐκκαλοῦμενοι ταχεῖαν τὴν ἀπολύτρωσιν. Δὲν ἀκούετε, ἀδελφέ μου, τὰς γοεράς των φωνὰς εἰς τὸ βάθος τῆς χριστιανικῆς σας ψυχῆς; Δὲν βλέπετε τὰ δάκρυά των φοβερῶς ἀκτινοβολοῦντα ἐν τῷ μέσῳ τῆς φαιδρᾶς καὶ ἑλληνικῆς καταστάσεώς σας; ἢμπορεῖ ποτε ἡ καρδιά σας νὰ μὴ δεῖξῃ πρὸς αὐτοὺς ὅλην τὴν συμπάθειαν τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ παρὰ σοῦ, ἡ πίστις, ἡ πατρις καὶ ἡ Ἐκκλησία;

Φίλτατε συμπολίτα! γνωρίζω τὰς ἐκ τῶν περιστατικῶν ἐπισυμβάσας κοινῶς εἰς τὸ ἐμπορικὸν σύστημα τῶν ἐλλήνων ἀνωμαλίας καὶ δυσκολίας· ἀλλ' ὡσαύτως γνωρίζω καὶ τὴν

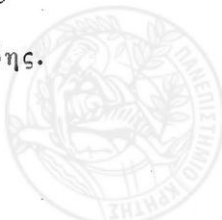


φιλογενῇ καὶ φιλόθεον εὐσπλαγχνίαν σας. Ὡς πρῶην συνεδράματε γενναίως τοὺς εἰς τὴν Ῥωσίαν διασωθέντας φυγάδας ὁμοεθνεῖς μας, καὶ τώρα ὁ αὐτὸς ζῆλος ἃς ἐξάψη πρὸς ἀπολύτρωσιν τῶν αἰχμαλώτων ἀδελφῶν μας. Τώρα μάλιστα εἶναι καιρὸς νὰ δεῖξετε καὶ εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς ὅλην τὴν Ἐκκλησίαν τῶν ὀρθοδόξων τῆς ἐλληνικῆς σας ψυχῆς τὴν εὐσέβειαν καὶ φιλανθρωπίαν. Τὰ ὀνόματα τῶν Γραικῶν μεγαλεμπόρων εἶναι γνωστά, ὡς ὀνόματα τιμίων ἀνδρῶν, οἵτινες ζητοῦσι τὴν τιμὴν ὅχι εἰς τὸν νεκρὸν καὶ ἄψυχον πλοῦτον ἀλλ' εἰς τὴν εὐγενῇ τοῦ πλοῦτου μεταχείρισιν πρὸς εὐεργεσίαν τοῦ πλησίου των. Ἐπιβεβαιώσατε, σᾶς παρακαλῶ, τὴν ἀγαθὴν σας υπόληψιν καὶ μὲ ταύτην τὴν ἀγαθοεργίαν σας. Ἐμπορευόμενοι καὶ κερδαίνοντες τὰ θεῖα ἔλεη εἰς τὴν φιλόξενον τροφὴν μας Ῥωσίαν, ἀνταπόδοτε τὴν πρόθυμον ὑπακοήν μας, συγκαλούμενοι πρὸς εὐεργεσίαν, ὅχι ξένων ἀλλὰ πάλιν τῶν ἰδίων ὁμογενῶν μας. Ὁ ἐκλαμπρότατος Πρίγκηψ, περιμένει εὐέλπιδες τὴν γενναίαν συνεισφοράν σας νὰ τὴν ἀποστείλῃ παρευθὺς εἰς τὸ Κομητάτον, ὅπου γίνεται φρονίμως καὶ δικαίως ἢ τῶν λύτρων συνάθροις καὶ διανομή. Ὁ εὐσεβέστατος καὶ κραταιότατος Αὐτοκράτωρ θέλει ἐπαιnéσει τὸν χριστιανικὸν ζῆλόν σας. Ὁ Βασιλεὺς τῶν Οὐρανῶν θέλει εὐλογῇ τὴν φιλάδελφον εὐσπλαγχνίαν σας. Συνδράματε λοιπὸν ταχέως καὶ δαψιλῶς. Ἀπόδοτε εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοὺς ἀπεσχισμένους ὁμογενεῖς μας, εἰς τὰ τέκνα τοὺς γονεῖς, εἰς τοὺς γεννητόρας τοὺς υἱοὺς καὶ τὰς θυγατέρας, εἰς ὁλοκλήρους ἀθλίας οἰκογενείας τὴν ὑπαρξίν των καὶ εἰς τὸν ἑαυτὸν σας τὴν χαρὰν καὶ τὸν ἀμάραντον στέφανον, ὅτι ἐγίνατε σωτῆρες τῶν αἰχμαλώτων ὁμογενῶν σας.

αωκβ' Δεκεμβρίου ιε'. Ἐκ Πετροπόλεως.

Ὁ Οἰκονόμος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου
καὶ καθολικὸς ἱεροκέρυξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας

Κωνσταντῖνος Πρεσβύτερος Οἰκονομίδης.



Ἡ λαμπρά αὕτη ἐπιστολή, ἥτις καὶ ὡς φιλολογικὲν μνημεῖον εἶναι πολύτιμος, συμπληρεῖ τὴν ἀγνωστον εἰς ἡμᾶς εἰκόνα τοῦ Μάνθου Ριζάρη, ὑποδεικνύει τὴν ἣν εὖτος κατεῖχε διακεκριμένην θέσιν ἐν τῇ Ρωσίᾳ καὶ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἡγωνίζοντο ν' ἀποκτήσωσι τὴν ἐλευθερίαν των. Ὁ Μάνθος ἔσπευσε τῇ 7 Ἰανουαρίου 1823 ν' ἀποστείλῃ χίλια ρούβλια εἰς τὴν ἐν Πετροπόλει Ἐπιτροпеίαν, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῆς ἐν τῷ Ἀρχεῖβ τῆς Σχολῆς Ῥωσιστὶ σωζομένης ἀνεκδότου εὐχαριστηρίου ἐπιστολῆς τοῦ Πρίγκηπος Γολίτσινου ἀπὸ 28 Φεβρουαρίου 1823. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης μανθάνομεν καὶ παράπονον τι τοῦ Μάνθου πρὸς τοὺς Ῥώσους. Ἐνῷ τοσάκις ἐφάνη πρόθυμος εἰς γενναίας χρηματικὰς συνδρομὰς πρὸς τοὺς Ῥώσους, ἡ Κυβέρνησις δὲν ἠθέλησε νὰ τιμῇ τὴν αὐτὸν διὰ παρασῆμου. Ὁ Γολίτσινος, ἀπαντῶν εἰς τὸ δικαιοῦτατον τοῦτο παράπονον, ἐδήλου, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ μεσιτεύσῃ ὑπὲρ τοῦτου παρὰ τῷ Τσαρῷ. Ἀλλ' ἀνάγκην τοῦ παρασῆμου δὲν εἶχεν ὁ εὐγενὴς καὶ τετιμημένος Ἕλλην.

Δαφιλέσταιται δὲ ὑπῆρξαν αἱ χρηματικαὶ χορηγίαι αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος. Τριάκοντα χιλιάδας ρουβλίων ἐχορήγησεν ἐξ ὀνόματος ἐκυτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ Γεωργίου τῇ 7 Ἰουλίου 1820 εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, διὰ τὰς πρώτας ἀνάγκας τοῦ ἀγῶνος, καὶ ἐτέρας ὀκτὼ χιλιάδας εἰς τὸν Νικόλαον Παξιμάδην, διὰ τὴν τρεφοδοσίαν καὶ συντήρησιν τῶν ἀγωνιστῶν. Ἐκτὸς τῶν χορηγιῶν τούτων, δι' ἃς ὁ Μάνθος Ριζάρης ἀνεκηρύχθη ὑπὸ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας «Μέγας Εὐεργέτης», παρεχώρησεν ἐξ ὀνόματος ἐκυτοῦ καὶ τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ του Γεωργίου, χάριν τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀπελευθερουμένης πατρίδος, καὶ διάφορα ἕτερα ποσά, ἐν συνόλῳ 50,000 ρουβλίων.

Δὲν ἐπρόφθασεν ὁ ἀείμνηστος Μάνθος νὰ ἴδῃ ἐλευθέραν τὴν πατρίδα, ἀκραδάντως πιστεύων, ὅτι ἡμέραν τινὰ θ' ἀπετινάσσετο τῆς δουλείας ὁ βαρύτατος ζυγὸς καὶ συντόνως πρὸς

τοῦτο ἐργαζόμενος, ἐμερίμνα καὶ περὶ τῆς μελλούσης αὐτῆς ἀναπτύξεως. Ἰδιαζόντως ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας, διότι ἤδη ἀπὸ τοῦ 1814 εἰς τὴν ἐν τῷ Μονοδενδρίῳ Σχολήν, μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τακτικῶς ἔπεμπε χρηματικὰς χορηγίας. Ταύτας ἀνέστειλε, μαθὼν, ὅτι ὁ Χριστόδουλος Κόνιαρης ἀφιέρωσε σπουδαῖον χρηματικὸν ποσὸν πρὸς συντήρησιν τῆς Σχολῆς. Δυστυχῶς ὅμως ἡ δωρεὰ τοῦ Κόνιαρη διεκόπη, τὸ γεγονός δὲ τοῦτο πιθανῶς ἐτι μᾶλλον ἐνίσχυσε τὴν σκέψιν τοῦ Μάνθου, ὅπως τὴν περιουσίαν αὐτοῦ ἀφιέρωσιν ὑπὲρ τῆς ἰδρύσεως καὶ ἐξασφαλίσεως τῆς συντηρήσεως Σχολῆς ἐν Μονοδενδρίῳ.

Ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος συνέστησεν αὐτῷ νὰ ἰδρῦσιν μὲν ἐν Μονοδενδρίῳ μικρὰν Σχολήν, νὰ διαθέσῃ δὲ τὸ μείζον μέρος τῆς περιουσίας αὐτοῦ πρὸς ἰδρύσιν Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας ἐν τῇ μελλούσῃ πρωτεύουσῃ τοῦ Κράτους, ἐπὶ τῷ εἰδικῷ σκοπῷ τῆς μορφώσεως τοῦ Κλήρου¹⁾. Δὲν φαίνεται ὅμως ἀποδεχθεῖς ὁ Μάνθος τὴν γνώμην ταύτην, περὶ ἰδρύσεως δύο Σχολῶν, διότι τελευτήσας κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1824 ἐν Μόσχᾳ²⁾ ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Γεώργιον μετὰ τῆς περιουσίας καὶ τὸν πόνον τῆς ἰδρύσεως μιᾶς Σχολῆς ἐν Μονοδενδρίῳ. Ὁ δὲ Γεώργιος ἀπεφάσισεν ὑπὲρ τοιοῦτου σκοποῦ νὰ διαθέσῃ οὐ μόνον τὴν τοῦ Μάνθου ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδίαν περιουσίαν, μόνον σκοπὸν τοῦ βίου αὐτοῦ τοῦτο καταστήσας.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΡΙΖΑΡΗΣ

Κατὰ τινὰ πληροφορίαν, ὀφειλομένην προφανῶς εἰς αὐτὸν τὸν Γεώργιον Ριζάρην³⁾, οὗτος μετέβη, προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ

1) Κωνσταντῖνου Πρεσβυτέρου καὶ Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, τὰ σωζόμενα Ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, ἐκδιδόντος Σοφοκλέους Κ. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, ἐν Ἀθήναις 1862, τόμ. Α'. σ. ια'.

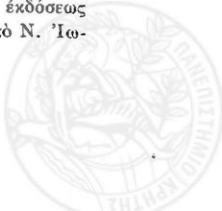
2) Ἡ χρονολογία τοῦ θανάτου τοῦ Μάνθου ἀναγράφεται ἐν ἐπιστολῇ τοῦ Γεωργίου πρὸς τὸν Κοραῖν περαντέρῳ παρατιθεμένη.

3) Τὰ κατὰ τὴν Ριζάρειον Ἐκκλησιαστικὴν Σχολήν, ἀπὸ τῆς συστάσεως

ἀδελφοῦ αὐτοῦ, εἰς Ρωσίαν τῇ 1806. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι πολὺ πρὸ τοῦ ἔτους ἐκείνου ἀπουσίαζεν ἐκ Μονοδενδρίου, ἀντιπροσωπεύων πιθανῶς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἐν ΚΠόλει ἢ ἀλλαχοῦ, διότι ἐξάδελφός τις αὐτοῦ τῇ 4 Μαΐου 1835 ἔγραφε πρὸς αὐτὸν ἐκ Μονοδενδρίου «ἔφυγες μικρὸς ἀπὸ ἐδῶ καὶ ἴσως νὰ μὴ μᾶς ἐνθυμῆσαι». Ἀλλὰ τῇ 1806 ὁ Ριζάρης ἦγε τὸ 35ον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ἔθεν πρόκειται περὶ προγενεστέρως ἐκ τῆς ἰδίας πατρίδος μεταβάσεως, πρὸ τῆς εἰς Ρωσίαν ἀποδημίας αὐτοῦ. Καὶ περὶ μὲν τοῦ Μάνθου δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν ἐκ Ρωσίας μετέβη αὐτὸς εἰς τὸ Μονοδένδριον, ἀλλὰ τῇ 1835 ὁ Γεώργιος Σεμιτέλος ἐκ Μεσολογγίου ἔγραφε πρὸς τὸν Γεώργιον Ριζάρην, «ὅταν ἔλαβε τὴν τιμὴν μίαν καὶ μόνην φορὰν τὸ ἀγαπητόν σου Μονοδένδρι νὰ σὲ δεχθῇ ἡμουν νεανίας, σὲ ἐθεωροῦσα μὲ συστολὴν καὶ ἐνθυμούμενος ὀλίγον τι τὸν ἀξιόθεατον χαρακτῆρά σας εὐχομαι νὰ σᾶς ἰδῶ καὶ τώρα μίαν φορὰν εἰς τὸ ἀθάνατον Μεσολόγγιον». Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι ὁ Γεώργιος ἐπεσκέφθη τὸ Μονοδένδριον, μετὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐκεῖθεν ἀναχώρησιν.

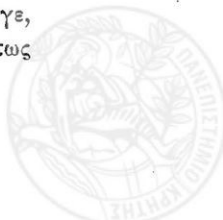
Εἶναι δὲ προφανές, ὅτι ὁ Γεώργιος Ριζάρης μετέβη τὸ πρῶτον εἰς Νίζναν, ἐν ἣ ὁ Μάνθος εἶχεν, ὡς εἵπομεν, τὸ κέντρον τῶν ἐμπορικῶν αὐτοῦ ἐργασιῶν. Ἐν Νίζνῃ συνήθως διέτριβε μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ἀλλ' ἀναλαβὼν τότε τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐμπορικῶν ἐργασιῶν συνεχῶς μετέβαινεν εἰς Μόσχαν καὶ εἰς Ὀδησσόν. Δὲν ἠδυνήθη δ' ἀμέσως νὰ προβῇ εἰς τὴν διάθεσιν τῆς περιουσίας τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, συγχωνεύσας αὐτὴν μετὰ τῆς ἰδίας περιουσίας. Διότι ἂφ' ἐνὸς μὲν πολλοὶ συγγενεῖς ἐκ Μονοδενδρίου, μαθόντες τὸν θάνατον τοῦ Μάνθου, ἐσπεύδον πρὸς τὸν Γεώργιον, ζητοῦντες χρηματικὰς βοήθειάς, ἕτεροι δὲ, χρεώσται ὄντες, ἡρνοῦντο τὰ χρέη αὐτῶν.

αὐτῆς, μετὰ τῆς εἰκόνης τοῦ ἰδρυτοῦ, ἐπιμελεῖα Ν. Ράδου, ἐκδ. β', μετὰ προσθηκῶν μέχρι τέλους τοῦ 1902, ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 22. Τῆς ἐκδόσεως ταύτης προτάσσεται σύντομος βιογραφία τοῦ Γεωργίου Ριζάρη ὑπὸ Ν. Ἰωαννίδου.



τὸ ἥμισυ τῆς περιουσίας ἀμφοτέρων τῶν ἀδελφῶν εὐρέθη διεσκορπισμένον ἐν ΚΠόλει καὶ ἐν Ρουμανίᾳ εἰς χρέη καὶ πιστώσεις. Τούτου δ' ἕνεκα ὁ Γεώργιος ἀνέβαλε τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐντολῆς τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ παρεξηγήθη μάλιστα διὰ τὴν ἀναβολὴν ταύτην ὑπὸ τινων, γνωριζόντων τὰς διαθέσεις καὶ ἀποφάσεις τοῦ Μάνθου.

Μεταξὺ τούτων ἦτο ὁ Κωνσταντῖνος Παπαδόπουλος Ὀλύμπιος, ὅστις μάλιστα παρευρέθη κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ Μάνθου. Τῇ 1824, ἅμα τῷ θανάτῳ τοῦ Μάνθου, ὁ Ῥιζάρης ἐζήτησε διὰ τοῦ Ὀλυμπίου παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου νὰ ἐπιθεωρήσῃ σχέδιον Διαθήκης, καθ' ἣν θὰ διετίθετο ἡ περιουσία ἀμφοτέρων τῶν Ῥιζάρων ὑπὲρ ἰδρύσεως Σχολῆς. Ὁ Ὀλύμπιος, ἐπιστρέψας τὸ σχέδιον, ἐπιθεωρημένον ὑπὸ τοῦ Οἰκονόμου, ἔγραψε τῇ 14 Ἰουλίου 1824 πρὸς τὸν Γεώργιον Ῥιζάρην ἐπιστολὴν, ἐν τῇ ὅποιᾳ, παρέχων ὁδηγίας καὶ προτρέπων εἰς ἐθνικὴν ἀγαθοεργίαν, προσέθηκε καὶ τὰ λίαν χαρακτηριστικὰ ταῦτα, «Ἡ ἰδίᾳ σου συνείδησις σοὶ λέγει, ὅτι τὸ ἀφιέρωμα τοῦ ἀδελφοῦ σου ἔπρεπεν εὐθὺς νὰ ξεχωρισθῇ καὶ νὰ δοθῇ κατὰ δικταγὴν τοῦ ἡ τιμότητος σου δὲν τὸ ἐχώρισε ἀπὸ τὸ ἴδιόν σου καὶ ἴσως τοῦτο ὁ Θεὸς τὸ ἐβγάλει εἰς καλλίτερον. Μ' ὅλον τοῦτο, ἀδελφέ μου ἀγαπητέ, πρέπει νὰ κάμῃς τώρα κάποιαν ἀφιέρωσιν εἰς τὸ Γένος, τοῦλάχιστον ἀπὸ τὸ μερίδιον τοῦ μακαρίτου, διὰ νὰ ἔχῃς ἐξιλεωμένην τὴν μακαρίαν του ψυχὴν καὶ ἐν ταῦτῳ νὰ εὐχαριστήσῃς τὴν χριστιανικὴν καὶ φιλογενὴ καρδίαν σου». Εἶναι λοιπὸν προφανέστατον ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, ὅτι ὁ Ῥιζάρης παρεξηγεῖτο ἕνεκα τῆς ἀναβολῆς τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ πόθου τοῦ ἀδελφοῦ του. Ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐξηγήσῃ τοὺς λόγους τῆς ἀναβολῆς καὶ ἄρῃ τὴν παρεξήγησιν. Τῇ 21 Ἰουλίου 1824 ἀπαντήσας εἰς τὸν Ὀλύμπιον ἐκ Μόσχας ὁ Γεώργιος Ῥιζάρης ἠὺχαρίσται δι' αὐτοῦ τῷ Κωνσταντίνῳ Οἰκονόμῳ, δι' ὃν ἔλαβε κῆπον νὰ ἐπιθεωρήσῃ τὸ σχέδιον τῆς Διαθήκης, περὶ ἧς ἔλεγε, διαλύων ἅμα καὶ τὴν παρεξήγησιν, «Ἡ Διαθήκη εἶναι οὕτως



κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν μου καὶ θέλω προσθέσει ἔτι ἀκόμα μερικὰς λέξεις, δηλ. μεταβιβάζοντας τὰ καπιτάλια ἀπὸ τὴν Ῥωσίαν νὰ ἤθελαν ἀγορασθοῦν μούλκια εἰς ὄνομα τῶν Ῥιζάριδων διὰ κατάρθωσιν τοῦ Σχολείου, ἂν ἡ Βουλὴ καὶ οἱ Ἐπίτροποι τὸ κρίνωσι διὰ ὠφελιμώτερον... Εἶδον καὶ τὴν καλὴν σας συμβουλὴν, τίνι τρόπῳ νὰ διατάττω τὴν κάσσαν μου· καὶ ἑτέρα συμβουλὴ τὸ νὰ προσφέρω εἰς τὴν Βουλὴν ἀφιέρωμα διὰ τὸ Γένος. Αὐτὸ καὶ μόνος μου τὸ ἠξέυρω, εἶναι τὸ πλεόν καλὸν πρᾶγμα, ζῶντας ὁ ἄνθρωπος, εἰς παρομοίαν περιστάσιν καὶ τῶν παρόντων καιρῶν, νὰ φανῇ εὐεργέτης εἰς τὴν πατρίδα· ἐγὼ τὸ νόημά σου, καὶ ὄντας τότε εἰς τὸν θάνατον τοῦ μακαρίτου ὁποῦ μοῦ εἶχες ἀναφέρει ἐξωτερικῶς ὀμιλίαν, ἐννοοῦσα τὴν ὀμιλίαν σου καὶ ὄντας ζῶντας ὁ μακαρίτης εἶχαμεν ὀμιλίαν, ἐκεῖνα ὁποῦ εἶχαμεν προσφέρει εἰς τὰς ἀρχάς, ὡς γινώρξεις, τὰ μισὰ νὰ δίνωνται τώρα ἤθελαν εὗρουν τὸν τόπον τοὺς ἀσυγκρίτως καλύτερα. Μάρτυν βάζω τὸν Θεὸν καὶ νὰ δώσῃ ὁ Θεὸς νὰ συναχθοῦν· εἰς Βλαχομυγοθανίαν καὶ Κωνσταντινούπολιν ἡ μισὴ κατάστασίς μας εὐρίσκεται εἰς βερεσέδια, καὶ δὲν μοῦ ἔστειλαν οὔτε χιλία γρόσια, τὰ ὁποῖα τὰ ἤμισυ ἂν ἤθελε συναχθοῦν εἴμαστεν σὲ καιρό, χωρὶς νὰ μὲ ἀναγκάσῃ ἄλλος, καὶ ἡ διάθεσίς μας ἐστάθηκεν γνωστή, πλὴν τί τὸ ὄφελος; ἐχάθησαν χωρὶς καμμίαν ἐνέργειαν. Ἦθελα νὰ εἶσαι ἐδῶ νὰ σοῦ δείξω τὰ ὅσα ἔχομεν διασκορπισμένα, καὶ τότε ἤθελες μοῦ ἀναφέρεις ἂν ἐπιδέχεται εἰς παρόμοιον καιρὸν διὰ νὰ κάμω αὐτὴν τὴν εὐεργεσίαν, ὥσάν εἰς τὴν Βουλὴν ἐγὼ, ἐνόησας τὴν προθυμίαν μου, ἀφιερώνομαι ὅλος εἰς τὴν διαταγὴν της, καὶ ὁ σκοπός μου εἶναι ξεμπερδεύοντας ἀπὸ ὅ,τι ἤθελα νὰ ἀποσυνάξω καὶ νὰ ξεκάνω, νὰ πηγαίνω ἐκεῖ, ὅπου ἤθελε κατασταθεῖ ἡ Βουλὴ, διὰ νὰ βαλθῇ ὁ σκοπός μου, ζῶντας εὐρισκόμενος καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος· καὶ ὁ Θεὸς νὰ μοὶ τὰ φέρῃ δεξιὰ. Τὸ ἐρχόμενον καλοκαίρι θέλει πηγαίνω ἀπὸ τὴν Ἀντέσσαν¹⁾ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ θέλει τὸ ἀποφασίσω. Τὸ ἐναντίον, ὁ

1) Ἦτοι τὴν Ὁδησσόν.



μὴ γένοιτο, θέλει ἀγροικηθῶ μὲ τὴν Βουλὴν ὅπου νὰ βάλῃ τὸ ἔργον διὰ Σχολεῖον καὶ νὰ ἐμβάσω εἰς τὴν ἰδίαν Βουλὴν νὰ εὐρίσκωνται αἰώνια εἰς κατάθεσιν τῶν Ριζάριδων νὰ δίνωνται τὰ διαφόρετα διὰ τὸ Σχολεῖον· αὐτὸς ἦτον ὁ σκοπός μου καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ διάθεσίς μου, ζῶντας νὰ ἀξιωθῶ νὰ τὸ ἰδῶ καὶ τότε ἄς ἀποθάνω». Εἰπὼν δ' ὅτι οἱ συγγενεῖς τῶν Ριζαρῶν, μαθόντες τὸν θάνατον τοῦ Μάνθου, ἔσπευδον ζητοῦντες χρηματικὰς βοηθείας καὶ ἑτι ἄλλοι, χρεώσται ὄντες, ἀρνοῦνται τὰ χρέη των, προσέθηκεν, «ἐλπίζω εἰς τὸν ἅγιον Θεὸν κατὰ τὴν συνειδήσιν μου νὰ μὲ ἀξιώσῃ ὡς ἄνωθεν σοῦ γράφω». Εὐχαριστῶν δὲ διὰ τὰς περὶ καλῆς πορείας τῆς μεγάλης Ἐπαναστάσεως διαδρασθείσας αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ὀλυμπίου εἰδήσεις, προσέθηκε καὶ τὰ ἐξῆς λίαν χαρακτηριστικὰ τῶν φιλογενῶν αἰσθημάτων του, «εἶχα καὶ ἐγὼ γράμμα ἀπὸ Κορφοῦς καὶ μοῦ ἔγραφον, ὅτι ἡ Πατρίδα μας θέλει λάμψει καὶ ὁ ἥλιος θέλει ἐβγάλει τὰς ἀκτῖνάς του ὀργήγορα καὶ ἄμποτε διὰ νὰ λάμψῃ ἡ τεθλιμμένη Πατρίδα μας»¹⁾).

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Γεωργίου Ριζάρη πρὸς τὸν Ὀλύμπιον διαδήλως μαρτυρεῖ καὶ τὰ αἰσθήματα καὶ τοὺς στοχασμούς, ἀλλὰ καὶ τὰς σταθερὰς αὐτοῦ ἀποφάσεις. Δὲν ἔσπευδεν ὁ Ριζάρης νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν πτόθεν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του περὶ ἰδρύσεως Σχολῆς, διότι ἔπρεπε προηγουμένως νὰ συγκεντρώσῃ τὴν διεσκορπισμένην περιουσίαν, ἣν, κατ' ἀμετάκλητον ἀπόφασιν, ἔμελλε νὰ δωρήσῃ, διὰ τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, εἰς τὸ ἥδη ἀπελευθερούμενον Ἔθνος, πρὸς ἰδρύσιν τῆς Σχολῆς. Ταύτην ἐπεθύμει νὰ ἰδῇ ζῶν. Ἐσκέπτετο δὲ νὰ ἀποσπάσῃ τὰς ἐν ταῖς ῥωσικαῖς Τραπεζίαις χρηματικὰς καταθέσεις καὶ ν' ἀγοράσῃ δι' αὐτῶν κτήματα, ἧ, ἐξασφαλίζων ἄλλως πως τὰ χρήματα, τοὺς τόκους αὐτῶν νὰ διαθέτῃ πρὸς συντήρησιν τῆς Σχολῆς.

Ταῦτα λαμπρῶς διετύπωσεν ὁ Γεώργιος Ριζάρης καὶ ἐν

1) Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, ἐνθ' ἀν. Α, ιβ'-ιγ'.



τῇ ἐξῆς ἀνεκδότῳ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Ἀδαμάντιον Κοραῖν:

Σεβάσμιέ μου Κύριε.

Εἶμαι, κατὰ δυστυχίαν, ὀλιγομαθῆς, ἀγάπησα ὅμως πάντοτε τὰς μαθήσεις καὶ εἰμίμησα τοὺς πεπαιδευμένους, ἀλλ' αἱ δυστυχίαι τῆς Ἑλλάδος δὲν μὲ ἐσυγχώρησαν νὰ εὐχαριστήσω τὴν ἐπιθυμίαν μου. Διὰ τὰς ἰδίας δυστυχίας καὶ ἐγὼ καὶ ὁ μακαρίτης ἀδελφός μου ἐζήσαμεν μακρὰν τῆς πατρίδος μας καὶ ἐπιθυμῶντας νὰ τὴν ἰδῶμεν ἐλευθέραν ἀπωλέσαμεν τὸν καιρὸν μας καὶ ἤδη πλησιάζει καὶ εἰς ἐμὲ ἡ γεροντικὴ ὕλη· κί·α χωρὶς νὰ ἔχωμεν κληρονόμους. Ἀλλὰ καὶ ὁ μακαρίτης ἀδελφός μου καὶ ἐγὼ ἀπεφασίσαμε νὰ ἀφίσωμε κληρονόμον τὴν πατρίδα μας καὶ ἐπειδὴ, κατὰ τὴν γνώμην μας, δὲν εἶναι ἄλλο ὠφελιμότερον ἀπὸ τὴν παιδείαν καὶ ὀρθὴν ἀνατροφήν τῶν νέων ὁ πρὸ ἐνῶς χρόνου ἀποθανῶν ἀδελφός μου Ματθαίως διώριεν τὸ ἐπιβάλλον μέρος τῆς καταστάσεώς μας, μὲ τὸ ὁποῖον ἐνόνω καὶ ἐγὼ τὸ ἐδικόν μου, διὰ νὰ συστήσωμε σχολεῖον εἰς τὴν πατρίδα μας. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ Ἡπυρος εὐρίσκεται τῶρα εἰς δεινὰς περιστάσεις πρέπει νὰ προσμένωμε νὰ ἰδῶμε τί θὰ γένη καὶ ἡ μερικὴ μου πατρὶς τὸ Ζαγόρι καὶ τότε ἀποφασίζω τὸν τόπον ὅπου ὕπορει νὰ συστηθῇ ἡ σχολὴ μὲ περισσοτέραν ἐλπίδα στερεώσεως καὶ ασφαλείας. Ἐν τοσοῦτῳ καταγίνομαι νὰ συνάξω τὰ διεσπαρμένα χρήματά μας, τὰ ὁποῖα καταθέτω εἰς τὰ ἀσφαλέστερα μέρη αὐτοῦ, εὐχαριστούμενος καὶ μὲ ὀλυγότερον τόκον διὰ νὰ ὕπορῳ νὰ τὰ σύρω εἰς τὴν πρώτην εὐχερίαν καὶ νὰ τὰ δανείσω εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅλα ἢ εἰς ἄλλο μόνημον αὐτῆς κατάστημα μετὰ τόκου τοῦ ὁποίου ὕπορει αἰωνίως νὰ κυβερνάται τὸ σχολίον μου. Δὲν θὰ μὲ κατιγορίσης βέβαια ὅτι προτιμῶ τὴν πατρίδα μου ἀλλὰ μὲ ὅλην τὴν διατίκην τοῦ μακαρίτου ἀδελφοῦ μου καὶ μὲ ὅλην τὴν ἐπιθυμίαν μου νὰ χρησιμεύσω περισσότερον εἰς τὴν πατρίδα μου δὲν εἶμαι ὅμως τόσο·ν ἰσχυρογνώμων ὥστε νὰ μὴ προτιμήσω ἄλλο μέρος τῆς Ἑλ-

λάδος ὅπου ὑπορῶ νὰ συμπεράνω ὅτι τὰ ἔξοδά μου θὰ φανοῦν ὀφελιμώτερα. ἐπιδῆ δὲ αἱ ἐκδόσεις σου μοῦ φαίνονται ἔν ἀπὸ τὰ ὀφελιμώτερα μέσα πρὸς κοινὴν παιδείαν τοῦ Γένους παρακαλῶ τὴν σοφολογιότητά σου νὰ μὲ καταγράψῃς ἀγοραστὴν 200 (διακοσίων) σωμάτων καθ' ἑνὸς τῶν συγγραφέων ὅσους ἐξέδωκες ἀπὸ τοῦ 1824, τὰ ὅποια μὲ πρῶτην εὐχερίαν νὰ σταλθοῦν διὰ Λυβόρνον εἰς παραλαβὴν κὺρ Παναγιώτη Πάλη μὲ διορισμὸν σου τοῦ νὰ τὰ πέμψῃ εἰς Κορφοὺς τοῦ ἐκείσε κὺρ Ἀναστάση Ἰωάννου Κόνιαρη καὶ ὅσα στείσῃ ἡ τιμὴ των ὁμοῦ μετὰ εἰς τοὺς Κορφοὺς ἔξοδά των θέλει μοῦ τὰ τραβίσῃ διὰ ἐδῶ νὰ τὰ πλερώσω συντροφεύοντάς μου κατάλογο λογαριασμοῦ τους. Ὅχι καὶ δὲν ὑπάρχει τρόπος τοῦ ἐξ αὐτόθι τραβίγματος τους γράψε μου καὶ σοῦ τὰ ἐμβάζω ἀπὸ ἐδῶ. Φανέροσόν μοι πρὸς τοῦτοις καὶ ὅλας τὰς εἰς τὸ ἐξῆς μελετομένας σου ἐκδόσεις συγγραφέων διὰ νὰ ἀκολουθήσωμε τὸ ἴδιον καὶ εἰς τοῦ παρεμπρός. Μένω λοιπὼν εὐέλπῃς ὅτι μέλλεις μὲ τιμήσει μὲ ἀπάντησίν σου τοῦ ὅτι ἐδέχθῃς τὴν παραάκλησίν μου. Ἐὰν εἶχα ἀνταποκριτὴν αὐτοῦ εἰς Παρήσιον ἤθελα γράψῃ διὰ νὰ ἀγοράζῃ τὰ βιβλία σου καὶ πέμψῃ ὡς εἴρηται, ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἔχω, ἐξανάγκης γράφω πρὸς σὲ καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι θὰ μὲ συγχωρέσῃς τὸ θάρρος τοῦτο. Ὑγιεῖναι, ζῆσαι πολλὰ ἔτη διὰ νὰ ὀφελῇς τὴν Ἑλλάδα καὶ κατάγραψε καὶ ἐμὲ μεταξὺ τῶν φίλων σου καὶ τῶν ἀδόλων φιλογενῶν.

1825, Μόσχα

Ὁ πρόθυμος εἰς τὰς προσταγὰς σου

Γ. Ριζάρης

Ζαχωρήσιος ἐκ τοῦ χωρίου Μοροδένδρι

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, παρατιθεμένη ἀκριβῶς ὡς ἔχει ἐν τῇ αὐτογράφῳ σχεδίῳ, ἀπηχεῖ πιστῶς τὰς εὐγενεῖς σκέψεις καὶ τὸν διαπυρρον πόθον τοῦ Γεωργίου Ριζάρη περὶ ἰδρύσεως τῆς Σχολῆς, ὡς ἦτο δὲ ἀκόλουθον ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ἔσπευσεν ἀμέσως ν' ἀπαντήσῃ πρὸς αὐτόν. Ἐχομεν δὲ τὴν ἐξῆς ἀπὸ 5 Μαΐου 1825 ἀπάντησιν :



«Τιμώτατε Κύριε Γεώργιε Ριζάρη. Ἡ ἐπιστολή σου τῆς 23 Μαρτίου μὲ ἀναγκάζει νὰ σὲ δώσω μᾶλλον τὸν εἰς πολλὰ ὀλίγους πρέποντα τίτλον «χρησιμώτατος», ἐπεὶ διὰ ἀπεφασίσατε καὶ σὺ καὶ ὁ μακαρίτης ἀδελφός σου νὰ κατασταθῇτε χρήσιμοι εἰς τὴν πατρίδα, ἀφίνοντές τὴν κληρονόμον εἰς ὅλην σας τὴν περιουσίαν. Τοιαύτη γενναία καὶ ὄντως Ἑλληνικὴ ἀπόφασις, εἰς τὰς παρούσας χρεῖας τῆς κοινῆς ἡμῶν μητρὸς καὶ πατρίδος γίνεται ἀσυγκρίτως ἐπαινετωτέρα διότι συνεργεῖ εἰς τῶν ἀδελφῶν μας Ἑλλήνων τὴν παιδείαν, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἄλλο ὠφελιμώτερον, ὥς ὀρθῶς κρίνεις καὶ λέγεις, δὲν εἶναι, διότι ἡ παιδεία μόνη δύναται νὰ φυλάξῃ τὴν μὲ τόσα αἵματα καὶ τόσους κόπους ἀποκτηθεῖσαν ἐλευθερίαν. Ἡ γνώμη σας, χρησιμώτατε φίλε, εἶναι νὰ χρησιμεύσητε εἰς τὴν μερικὴν σας πατρίδα, τὸ Ζαγόρι, συσταίνοντες ἐκεῖ Σχολεῖα εἰς παιδείαν τῶν νέων. Ἄλλ' ἀναγκασζόμενος ὑπὸ τῶν περιστάσεων νὰ ἀναβάλῃς τοῦ ἱεροῦ τούτου σκοποῦ τὴν πλήρωσιν κλίνεις εἰς τὴν γνώμην νὰ δανεῖσθης τὴν περιουσίαν σας εἰς τὴν κοινὴν πατρίδα, διὰ νὰ φροντίσῃ αὐτὴ νὰ καταστήσῃ τὸ Σχολεῖον ἢ εἰς τὸ Ζαγόριον ἢ ὅπου ἄλλοῦ κριθῇ χρησιμώτερον. Φρόνιμος καὶ ἡ προτίμησις τῆς μερικῆς σου πατρίδος, φρονημωτέρα καὶ ἡ συγκατάθεσις εἰς ὅ,τι ἀποδείξουν αἱ περιστάσεις χρησιμώτερον εἰς τὴν κοινὴν πατρίδα. Ἄν ἐρωτᾷς λοιπὸν καὶ ἐμὲ περὶ τούτου, ἡ γνώμη μου εἶναι, φίλε, νὰ γράψῃς ἀνυπερθέτως εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐξαιρέτως εἰς τὸν φρόνιμον αὐτῆς πρόεδρον Κουντουριώτην (πρὸς τὸν ὁποῖον ἂν ἀγαπᾷς καὶ μὲ προστάξῃς θέλω γράψαι καὶ ἐγὼ ἰδιαιτέρως) νὰ μεταχειρισθῇ τὴν εὐεργεσίαν σας κατὰ τὸ παρὸν εἰς τὴν κοινὴν παιδείαν ὅλων τῶν Ἑλλήνων καὶ ὅταν αἱ περιστάσεις τὸ συγχωρήσωσι νὰ λάβῃ φροντίδα ἐξαιρετον, ὥς εἶναι δίκαιον, καὶ διὰ τοὺς συμπατριώτας σας Ζαγοριανούς. Μὴν ἀμφιβάλλεις, φίλε, ὅτι ὠφελῶν

τὴν κοινὴν πατρίδα, ὠφελεῖς ἐν ταύτῳ καὶ τὴν μερικὴν καὶ γίνεσαι τῷ ὄντι χρήσιμος εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα»¹⁾).

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Κοραῖ πρὸς τὸν Ριζάρην, ἀνεκτίμητος ἀπὸ πάσης ἐπόψεως, ἠδύνατο νὰ ἐνισχύσῃ τὰς σκέψεις καὶ φιλογενεῖς ἀποφάσεις τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ εὐεργέτου. Ὁ Κοραῖς συνεβούλευεν αὐτὸν λίαν ὀρθῶς νὰ παραχωρήσῃ τὴν περιουσίαν εἰς τὸ Ἔθνος, πρὸς ἵδρυσιν κοινῆς τιнос Σχολῆς, καὶ ὅταν αἱ περιστάσεις ἐπιτρέψωσι νὰ ληφθῇ πρόνοια περὶ τοῦ Ζαγορίου. Τὴν γνώμην ταύτην, κατ' ἀρχὴν, ἀπεδέχετο ὁ Ριζάρης, ἀλλ' ἡ ἀνάγκη τῆς περισυλλογῆς τῆς περιουσίας ἐπέβαλε τὴν ἀναβολὴν τῆς πραγματοποιήσεως αὐτῆς. Τὴν ἀνωτέρω δ' ἐπιστολὴν αὐτοῦ ὁ Κοραῖς ἀπέστειλε πρὸς τὸν Ριζάρην διὰ τῶν ἐν Τεργέστῃ Ζανῇ Βλαστοῦ καὶ Ἰακώβου Ρῶτα, οἵτινες συνώδευσαν αὐτὴν καὶ διὰ τῆς ἐξῆς ἀνεκδότου αὐτῶν ἐπιστολῆς:

Τριέστιον τὴν 19 Μαΐου 1825.

Φιλογενέστατε κύριε Γεώργιε Ριζάρη.

Συννοεῦομεν τὴν ἐδῶ κλεισμένην ἐπιστολὴν τοῦ σεβασμίου Κοραῖ, ὅστις ἐκθειάζει μὲ μεγάλους ἐπαίνους τὴν μεγαλοδωρίαν σας πρὸς τὴν φίλην πατρίδα, καὶ μᾶς παρακινεῖ νὰ σᾶς προσφέρωμεν τὰς ἐκδουλεύσεις μας εἰς ὅ,τι μᾶς ἠθέλατε κρίνει ἱκανοὺς πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἱερῶν σκοπῶν ὅσους θύρεφετε εἰς τὴν γενναίαν ψυχὴν σας διὰ τὴν ὠφέλειαν τοῦ Γένους.

Σᾶς προσφέρομεν λοιπὸν τὸν ἑαυτὸν μας προθυμον εἰς ὅ,τι μᾶς προστάξετε, θεωροῦντες τὰς διαταγὰς σας ὡς τῆς φίλης ἡμῶν πατρίδος διαταγὰς καὶ νομίζοντες χρέος ἀπαραίτητον νὰ τὰς ἐκτελοῦμεν μὲ προθυμίαν.

1) Ἀ δ α μ α ν τ ί ο υ Κοραῖ, Ἐπιστολαί, βουλὴ μὲν καὶ δαπάνη τῆς ἐν Μασσαλίᾳ Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Κοραῖ, ἐπιμελεῖα δὲ Νικολάου Μ. Δημ. ἀλ' ἐκδιδόμεναι, Ἐν Ἀθήναις 1886, τόμ. Γ', σ. 918 9.



Πολλά χαίρεται ἡ ψυχὴ μας βλέποντές σας, κύριε Γεώργιε, συναριθμούμενον μὲ τοὺς ἀειμνήστους Καπλάνιδας, Ζωσιμάδας, Βαρβάκην κ. λ., καὶ προθυμούμενον νὰ δεῖξετε φιλογενείας παράδειγμα, ἀκόμη ἀγνώριστον εἰς τὴν φίλην Ἑλλάδα. Τοιαῦτα καὶ ἄλλα πολλὰ νέα τῆς φιλογενείας παραδείγματα ἀποδείχνουν ἐμφανῶς, ὅτι ἡ Θεία Πρόνοια συνεργεῖ καὶ συνευδοκεῖ τῆς Ἑλλάδος τὴν ἀναγέννησιν. Μακάριοι καὶ τρισμακάριοι οἱ συνεργοῦντες καὶ συμβοηθοῦντες εἰς τοιοῦτον λαμπρὸν ἔργον !

Ἐχομεν πολλὰς καὶ χαροποιὰς ἀγγελίας περὶ τῆς πατρίδος· πανταχοῦ νίκας διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Ὁ ἐφετεινὸς ἀγὼν ἄρχεται μὲ θρίαμβον τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῆς νομίμου ἐλευθερίας. Χαίρετε λοιπὸν ὑγιαίνοντες καὶ πρᾶτοντες τὰ ἄριστα !

Οἱ ὁμογενεῖς φίλοι σας
Ζανῆς Βλαστὸς
Ἰάκωβος Ρώτας

Αἱ ἐπιστολαὶ καὶ τῶν ὁμογενῶν τούτων καὶ δὴ τοῦ Κοραΐ ἐστήριξαν τὸν Ριζάρην ἐν τῷ πόθῳ αὐτοῦ νὰ φανῇ χρήσιμος τῇ πατρίδι καὶ ἔθνωφελής. Ἐν δευτέρᾳ δ' ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Κοραῖ ἀπὸ 13 Ἰουλίου 1825, ἥτις δυστυχῶς δὲν σώζεται, ἔγραψε μὲν ὁ Ριζάρης, ὅτι ἀπεφάσισε νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐζήτηε δὲ διάφορα συγγράμματα καὶ ἐκδόσεις τοῦ Κοραΐ, ἅτινα διὰ τοῦ Ἀναστασίου Κόνιαρη διένειμεν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ Σχολεῖα¹⁾, καὶ ἐπεθύμει νὰ μάθῃ τίνας νέας ἐκδόσεις παρεσκεύαζεν ὁ Κοραῖς. Οὗτος δ' ἀποστείλας, διὰ τοῦ ἐν Μασσαλίᾳ Θεοδώρου Πρασακάκη, διάφορα συγγράμματα, ἔγραψε καὶ τὴν ἐξῆς πρὸς τὸν Ριζάρην, ἀνέκδοτον σωζομένην, λαμπρὰν ἐπιστολήν :

Τιμιώτατε κύριε Γεώργιε

Ἡ ἐπιστολή σου 13 Ἰουλίου μ' ἐπροξένησε πολλὴν χα-

1) Τὰ κατὰ τὴν Ριζάρειον Ἑκκλ. Σχολήν, σ. 12.



ρὰν διὰ τὴν υγείαν σου, καὶ ~~πλεονέτε~~ ^{πλεονέτε}ραν ἀκόμη διὰ τὴν ἀπόφρασιν νὰ καταβῇς εἰς τὴν πατρίδα, διὰ νὰ ~~πληρώσης~~ ^{πληρώσης} ἐντελέστερον τὸ πρὸς αὐτὴν χρέος. Ναί, φίλε καὶ ἀδελφέ, χρέος ἱερὸν καὶ ἀπαραίτητον ὅλων ἡμῶν, ὅσοι ὀνομαζόμεθα Ἑλληγνες, νὰ συνδράμωμεν εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ προὔπαντήσωμεν καὶ νὰ δεχθῶμεν τὸν ὅποιον μᾶς ἔπεμψε τοῦ Θεοῦ ἡ πρόνοια ἀπροσδόκητον νυμφίον τῆς ἐλευθερίας, ἐν τῷ μέσῳ τῆς τουρκικῆς νυκτός. «Καὶ μακάριος ὁ δοῦλος, ὃν εὕρῃσει γρηγοροῦντα, ἀνάξιος δὲ πάλιν ὃν εὕρῃσει ραθυμοῦντα». Ὁ ταλαίπωρος ἐγὼ δὲν ῥαθυμῶ ἀλλὰ τί δύναμαι νὰ κάμω εἰς ἡλικίαν πλησιάζουσιν εἰς τὸ ὀγδοηκοστὸν ἔτος; Ὅχι εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' οὐδ' ἕως εἰς τὴν Μασσαλίαν δέν μου ἔμεινε πλεόν δύναμις νὰ ταξειδεύσω. Μὴν ἀμελήσης, παρακαλῶ σε, νὰ πληρώσης τὸν ἅγιόν σου τοῦτον σκοπόν.

Τὴν 10 τοῦ παρόντος μηνὸς ἔπεμψα πρὸς τὸν ἐν Μασσαλίᾳ κύριον Θεόδωρον Πρασακάκην τὰ ζητηθέντα βιβλία εἰς δύο κιβωτοὺς σημειωμένας G. R. No 1, 2. διὰ νὰ τὰς στείλῃ ἐκεῖθεν εἰς τὸν ἐν Λιβόρνῳ κύριον Πάλην, πρὸς τὸν ὅποιον θέλω γράψειν ἀφοῦ τελειώσω τὴν παροῦσαν. Ἐδῶ κλεισμένην βλέπεις τὴν σημείωσιν τῶν σωμάτων τῶν διαφόρων συγγραφέων, τὰ ὅποια συμποσοῦνται εἰς 348 τόμους ἢ κοιμάτια, ἡ δὲ τιμὴ των εἰς φράγκα γαλλικὰ 2141. Ἡ πρὸς τοὺς ἐν Τεργέστη φίλους συναλλαγματικὴ σου ἔφερε φρ. 2143.75, παρὰ τὰ ὅποια ἀφαιρῶ (ὡς εἶναι δίκαιον) 10 εἰς τὰ 100, εἶναι καὶ τὰ ῥαπτικὰ τῶν 348 τόμων, τὰ ὅποια ἀφίνω μετὰ χαρᾶς, εἰς ἀνακούφισιν τῆς τιμῆς.

Οἱ περιεχόμενοι συγγραφεῖς εἰς τὴν σημείωσιν, εἶναι ὅλοι ἀναγκαῖοι εἰς τὰ σχολεῖά μας, καὶ μάλιστα εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις. Παρὰ ταῦτα ἐξέδωκα ἀκόμη 5 συγγραμματα, ἡγουν τὸν Πρόδρομον τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης, τὸν Ἰσοκράτην εἰς τομ. 2, τὸν Πλούταρχον εἰς τόμους 6, τοὺς μύθους τοῦ Αἰσώπου καὶ τὸν Πολύαινον· ἀλλὰ



δὲν εἶμαι κύριος αὐτῶν. Οἱ Ζωσιμάδαι κατέβαλον τὴν ὅλην δαπάνην τοῦ τύπου, ὅθεν αὐτοὶ καὶ τὰ διαμοιράζουσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου μέρος ἔστειλαν καὶ μέρος ἔχουν ἑτοιμον εἰς Λιβόρνον νὰ στείλωσι. Τὰ λειπόμενα κρατῶ ἐδῶ, διὰ νὰ τὰ στείλω ὅταν μοῦ τὰ ζητήσωσιν. Οἱ φιλογενεῖς οὗτοι Ζωσιμάδαι ἐξόδευσαν πολλὰ διὰ τοὺς νέους μας· χαίρω ὅτι δὲν εἶναι μόνοι. Εἶθε νὰ γεννηθῶσι καὶ ἄλλοι ἔχοντες τὸν ζῆλον τοῦ Ριζάρη καὶ τῶν Ζωσιμάδων !

Περὶ δὲ τῆς ἐπιθυμίας σου νὰ μάθῃς τί μέλλω νὰ ἐκδώσω εἰς τὸ ἔξῃς, οὐδ' ἐγώ, φίλε, τὸ ἤξεύρω. Ἐγῆρασα, καὶ γῆρας βαθύτερον καὶ ὀδυνηρότερον διὰ τὰς πολλὰς μου ἀρρωστίας, παρ' ὅτι ἐπρόσμενα. Μ' ὅλον τοῦτο θέλω προθυμηθῆν νὰ ἐκδώσω, πρὸς τὸ τέλος τοῦ φθινοπώρου, κανὲν ἡθικὸν ἢ πολιτικὸν βιβλίον καὶ τότε θέλω σε γνωστοποιῆσαι τὸ εἶδος.

Σ' εὐχομαι ἀπὸ ψυχῆς ὑγείαν, εὐτυχίαν καὶ τὴν πλήρωσιν τοῦ χρέους τοῦ νὰ ἐπιστρέψῃς εἰς τὴν μητέρα καὶ πατρίδα μας Ἑλλάδα !

Ἐκ Παρισίων, 14 Σεπτεμβρίου 1825.

Εἰς τὰς προσταγὰς σου πρόθυμος

Α. Κοραῆς

Δύο περίπου μῆνας μετὰ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὁ Κεραῆς ἔγραψε πάλιν τῇ 28 Νοεμβρίου 1825 ἐπιστολὴν, δι' ἧς ἀνήγγειλεν αὐτῷ, ὅτι ἐξέδωκε τὴν Ἠθικὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους καὶ συνίστα ν' ἀγοράσῃ ἀντίτυπα, πρὸς διανομὴν εἰς τὰ Σχολεῖα τῆς ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος¹⁾. Ἀμέσως γράφας ὁ Ριζάρης ἐζήτησεν ἀντίτυπα τῆς νέας ἐκδόσεως. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ, γραφεῖσαν μὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1825, μὴ σωζομένην ὅμως, ἀπήντησεν ὁ Κεραῆς διὰ τῆς ἐξῆς ἀνεκδότου ἐπιστολῆς:

1) Ἀδαμαντίου Κοραῆ, Ἐπιστολαί, Γ, 920-921.



Φίλιππε κύριε Ριζάρη,

Μή παραξενισθῇς, ἂν σὲ λέγω, ὅτι δὲν ἐνθυμοῦμαι ἂν ἀπεκριθῇν εἰς τὴν ἐπιστολὴν σου, τὴν ὁποίαν μ' ἔγραψες (χωρὶς σημειώσιν μηνὸς) περὶ τὰ τέλη τοῦ 1825 ἔτους. Τὸ βαθὺ καὶ βαρὺ γῆρας καὶ αἱ καθημεριναὶ ἀσχολαίαι μοῦ διασκεδάξουν τὴν ἀσθενῆ μνήμην, ὅση μοῦ ἔμεινεν ἀκόμη. Ὅπως ἂν ἦναι, ἐπειδὴ σὲ ὑπεσχέθην νὰ σὲ γνωστοποιήσω τὰς μελλούσας ἐκδόσεις μου, πληρόνω τώρα τὴν ὑπόσχεσιν, λέγων, ὅτι περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐρχομένου Αὐγούστου ἐλπίζω νὰ πέμψω 300 σῶματα συντάγματος παλαιοῦ, νέαν ἐκδοσιν, πρὸς τοὺς ἐν Τεργέστη γνωστοὺς φίλους, διὰ νὰ τὰ οἰκονομήσωσι διὰ λογαριασμόν μου. Ἐξ αὐτῶν ἂν ἀγαπᾷς καὶ ὅσα ἀγαπᾷς εἶσαι κύριος νὰ γράψῃς εἰς τοὺς ρηθέντας φίλους, νὰ τὰ χωρίσωσι καὶ νὰ τὰ σκορπίσωσιν εἰς τοὺς πτωχοὺς σπουδαστὰς Ἑλλήνας, δωρεὰν τῆς φιλογενείας σου. Σ' ἔγραφα (τοῦτο τὸ ἐνθυμοῦμαι) ὅτι ἀπὸ τὰ ἐκδοθέντα πέρυσιν Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντος ἔπεμψα ἀρκετὰ εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ζητηθέντα ἀπ' αὐτὴν, καὶ διὰ τοῦτο ἦτο σχεδὸν περιττὸν νὰ σταλθῶσι πλείοτερα. Ἀλλ' ἀπὸ τὸ νῦν ἐκδιδόμενον σύγγραμμα δὲν πέμπω εἰς κανὲν ἄλλον παρὰ τὰ στελλόμενα εἰς τοὺς ἐν Τεργέστη 300.

Τὸ νῦν ἐκδιδόμενον εἶναι παλαιοῦ ρήτορος Ἀθηναίου, τοῦ Λυκούργου, λόγος ἐναντίον ἐκείνων, ὅσοι εἰς καιρὸν ἀνάγκης τῆς πατρίδος φεύγουν τὴν πατρίδα, καὶ ἀκολούθως ἀρμόδιος εἰς τὰς παρούσας δεινὰς τῆς Ἑλλάδος περιστάσεις. Οἱ ἐκεῖ εὐρισκόμενοι ἄθλιοι ὁμογενεῖς μας, οἱ πλείοτεροι τὴν κατασπαράσσουν μὲ τὰς μωρὰς τῶν διχονοίας ἂν εὐρίσκωνται τινες φρόνιμοι καὶ ἱκανοὶ νὰ βοηθήσωσι τὴν πατρίδα περιπλανῶνται καὶ αὐτοὶ ἔξω τῆς πατρίδος, εἰς διάφορα μέρη τῆς Εὐρώπης. Καὶ σὲ, φίλε, καὶ πολλοὺς ἄλλους ἀποβλέπει ὁ λόγος τοῦ Λυκούργου ἀκόμη καὶ ἐμὲ τὸν δυστυχῆ διότι καὶ ἐγὼ φυγὰς τῆς πατρίδος λογίζομαι. Ἀλλὰ



ποιαν ὠφέλειαν εἶχε νὰ ἐλπίζῃ ἀπ' ἐμὲ ἢ πατρίς, ὅστις πλησιάζω εἰς τὸ ὀγδοηκοστὸν τῆς ἡλικίας ἔτος ;

Σ' ἔπεμψα διὰ τῶν ἐν Τεργέστη φίλων ἐν ἀντίτυπον τῶν πέρυσιν ἐκδοθέντων Ἀπομνημονευμάτων ἀλλὰ Κύριος οἶδεν, ἂν ἐμποροῦν νὰ σὲ τὸ κατευοδώσωσιν αὐτοῦ.

Ὁ καιρὸς καὶ ἡ ἀδυναμία μου δὲν μὲ συγχωροῦν παρὰ νὰ σοῦ εὐχηθῶ ἀπὸ ψυχῆς εὐδαιμονίαν καὶ γρήγορον ἐπιστροφὴν εἰς τὴν πατρίδα !

Ὁ φίλος Ο.Ο.

10 Ἰουνίου 1826.

[Σημείωσις Γεωργίου Ριζάρη. Περὶ τοῦ 1826 Ἰουνίου 10 ἀπὸ τὸν φιλόσοφον Κορ. λαβὴ Αὐγούστου 5].

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Κοραῆ ἀπεστάλη πρὸς τὸν Ριζάρην διὰ τῶν ἐν Τεργέστη ὁμογενῶν Ζανῆ Βλαστοῦ καὶ Ἰακώβου Ῥώτα, οἵτινες ἔγραψαν πρὸς αὐτὸν καὶ τὴν ἐξῆς ἀνέκδοτον ἐπιστολήν :

Φιλογενέστατε κύριε Γεώργιε Ριζάρη, ἀπὸ ψυχῆς σᾶς ἀσπαζόμεθα !

Κλεισμένην ἐδῶ σᾶς στέλλομεν τοῦ σεβασμίου Κοραῆ τὴν ἐπιστολήν, καὶ σᾶς παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς γράψετε πόσα ἐπιθυμεῖτε νὰ κρατήσωμεν διὰ λογαριασμὸν σας καὶ νὰ τὰ διαθέσωμεν ὅπως μᾶς προστάξῃς ἐκ τῶν 300 σωματίων τῆς νέας ἐκδόσεως τοῦ Λυκούργου. Ὁ σοφὸς Κοραῆς ἐλησμόνησε φαίνεται νὰ σᾶς σημειώσῃ, ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἔχει πλησίον τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου καὶ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν· ὥστε εἶναι ὠφελιμώτατον βιβλίον διὰ τοὺς ὁμογενεῖς νέους. Ἡ τιμὴ του εἶναι 6 φράγκα, (σχεδὸν 6 ρούμπλια) τὸ σῶμα. Δὲν εἶναι μέσον, φίλτατε, ἄλλο πλέον ἔντιμον, οὐδὲ πλέον χρήσιμον ἀπὸ τοῦτο, νὰ χαρίζετε τοιαῦτα βιβλία εἰς τοὺς ἀπόρους τῶν ὁμογενῶν νέους. Ἡ φιλογενεῖά σας, εἰς τοῦτο καταγινομένη, ἀθανατίζει τὸ ὄνομά σας, καὶ ὠφελεῖ τὰ μέγιστα τὴν πατρίδα. Προσμένομεν λοιπὸν

τὴν διαταγὴν σας, τὴν ὁποίαν θέλετε μᾶς διευθύνειν μὲ τὸ μέσον τοῦ ἐν Βρόδι κυρίου Γεωργίου Παπαῖ Ἰωάννου, διὰ τοῦ ὁποίου σᾶς στέλλομεν τὴν παροῦσαν.

Τὴν δὲ πληρωμὴν τῶν βιβλίων θέλετε μᾶς ἐμβάσειν μὲ ὅποιον τρόπον ἀγαπᾶτε. Εἶναι ὅμως καλὸν νὰ μᾶς διορίσετε μίαν φορὰν διὰ πάντα πόσα σώματα ἀγαπᾶτε νὰ κρατοῦμεν διὰ λογαριασμόν σας, ἀπὸ τὰς νέας ἐκδόσεις, ὅσας ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς θέλει ἐκδίδει ὁ σοφὸς Κοραῖς, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀκούραστος, ἐκδίδων ὠφέλιμα βιβλία καὶ νουθετῶν μὲ προλεγόμενα τοὺς πολλὴν ἀνάγκην νουθεσιῶν ἔχοντας ὁμογενεῖς. Ἐχοντες πρόχειρον τὴν διαταγὴν σας, θὰ στέλλωμεν τὰ νωστοὶ ἐκδιδόμενα ὅπου μᾶς διατάξετε, καὶ ὠφελοῦνται ἀνυπερθέτως οἱ ὁμογενεῖς νέοι.

Ἔτοιμοι πάντοτε εἰς τοὺς ὀρισμούς σας, μὲ ἀγάπην σᾶς ἀσπαζόμεθα, καὶ εὐχόμεθα νὰ σᾶς διαφυλάττῃ ὁ Ὑψιστος πρὸς ὠφέλειαν τῆς φίλης Πατρίδος.

Τριέστιον 25 Αὐγούστου 1826.

Ζανῆς Βλαστὸς
Ἰάκωβος Ρώτας

Ἡ ἀλληλογραφία αὕτη τοῦ Γεωργίου Ριζάρη, μετὰ τοῦ Κοραῖ καὶ τῶν ἐν Τεργέστη ἀντιπροσώπων αὐτοῦ καταδηλοῖ τὰ φιλόμουσα αἰσθήματα καὶ τοὺς φιλογενεῖς πόθους αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ὁ Γεώργιος, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἀειμνήστου ἀδελφοῦ αὐτοῦ Μάνθου, δὲν ἔπαυε παρακολουθῶν τὸν ἀγῶνα τῆς Ἑλλάδος, καὶ προσερχόμενος ἐπικουρος εἰς αὐτόν. Ὅθεν τῇ 14 Ἰουλίου 1827 ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας ἀποταθεὶς δι' ἐγκυκλίου αὐτοῦ γράμματος ἐκ Πετροπόλεως πρὸς τοὺς ἐν Μόσχᾳ ἐγκατεστημένους Ἑλληνας πλουσίους, προτρέψας αὐτοὺς νὰ συμμετάσχῃσι τοῦ πατριωτικοῦ καὶ πολεμικοῦ δανείου τῆς Ἑλλάδος, ἀπετάθη καὶ πρὸς τὸν Γεώργιον Ριζάρην¹⁾. Σῶζεται δὲ τὸ ἐξῆς ἀνέκδοτον σημεῖωμα τοῦ Ρι-

1) Ἐπιστολὴ Ἰωάννου Καποδίστρια, Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος, μεταφρασθεῖσαι ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ παρὰ Μ. Γ. Σχινᾶ, Ἀθήνησι 1841, Α, 120-123.



ζάρη ἀχρονολόγητον, ὅπερ ἦτο σχέδιον ἐγγράφου αὐτοῦ :

Πρὸς τὴν σεβαστὴν τῆς Ἑλλάδος Διοίκησιν

παρὰ τοῦ τῆς Νίζνης Γραικοῦ

Γεωργίου Ραδιόνοβ Ριζάρη

ταπεινῇ φανέρωσις

Μ' ὅλας τὰς παρ' ἐμοῦ καὶ τοῦ μακαρίτου αὐταδέλφου μου Μάνθου Ριζάρη γενομένας προηγουμένας σημαντικὰς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος θυσίας, συνισταμένας περὶ τὰς δραχμὰς . . . καὶ μ' ὅλον ὅτι διέταξα τελευταίως διὰ τῆς διαθήκης μου, ἵνα ἡ μένουσα ἡμῶν περιουσία χρησιμεύσῃ ἅπαντα εἰς σύστασιν δύο Σχολείων εἰς τὴν Ἑλλάδα, βλέπων ὅμως τὴν ἐνεστῶσαν τῆς πατρίδος ἀνάγκην, πρὸς ἀνακούφισιν τῆς ὁποίας ἠνοίχθη δάνειον εἰς Κορφοῦς, ἐπροθυμήθην καὶ ἐγώ, ἵνα ἐκ τῆς διὰ τὰ ῥηθέντα Σχολεῖα διωρισμένης μοι ποσότητος προσφέρω τῇ αὐτῇ Διοικήσει ἐν λόγῳ δανείων πέντε χιλιάδας ἀργυρῶν φιορινίων τῆς Αὐγούστας, τὰ ὅποια θέλει τῇ ἐμβάσει ἐκ διορισμοῦ μου ὁ ἐν Κορφοῖς κύρ Ἀναστάσιος Ἰωάννου Κόνιαρης· ἀφοῦ δὲ ἡ σεβαστὴ Διοίκησις παραλάβῃ τὴν ἐκκαθάρισιν τῶν εἰρημένων φιορινίων εἰς τάληρα, παρακαλῶ νὰ ἐκδώσῃ τῷ εἰρημένῳ κύρ Κόνιαρῃ ἔγγραφον ὑποσχετικὸν αὐτῆς, ἐπ' ὀνόματί μου, διαλαμβάνον, ὅτι μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀνεξαρτησίας, νὰ πληρωθῇ ἡ αὐτὴ ποσότης τῶν χρημάτων μετὰ τοῦ τόκου αὐτῶν, διὰ νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς οἰκοδομὴν ἐνὸς τῶν ῥηθέντων Σχολείων, καθὼς ἤθελα διορίσει ἢ καθὼς διαλαμβάνει ἢ διαθήκῃ μου.

Παρὰ τὸ σχέδιον τοῦ ἐγγράφου τούτου ὁ Ριζάρης, ἐδάνεισε μόνον 2540 ταλλήρων, λαβὼν σχετικὸν ἔγγραφον, ὑπογεγραμμένον ὑπὸ Β. Καποδίστρια καὶ Κ. Γεροστάθῃ ¹⁾. Βραδύτερον ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ ἀνέγραψε διτάξιν σχετικὴν καὶ περὶ

1) Τὰ κατὰ τὴν Ριζάρειον Ἑκκλ. Σχολήν, σ, 29.



τούτου καὶ περὶ τῶν προηγουμένων ποσῶν χάριν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, ἀλλ' ἀγνοοῦμεν ἂν ἡ διάταξις ἐκείνη ἐξετελέσθη ¹⁾. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ ἀνωτέρω σχέδιον ἐγγράφου εἶναι σπουδαιότατον, κατὰ τοῦτο κυρίως, ὅτι ὁ Ριζάρης περὶ τὸ 1827, μετὰ τὰς ἀνταλλαγεῖσας πρὸς τὸν Κοραῖν ἐπιστολάς, ἀπεφάσισε νὰ ἱδρῦσῃ οὐχὶ μίαν, ὡς ἐσκέπτετο ὁ Μάνθος, ἀλλὰ δύο Σχολάς. Κατὰ τι σημεῖωμα τῆς πρώτης αὐτοῦ διαθήκης, ἣτις βραδύτερον ἐτροποποιήθη, ἡ ὅλη περιουσία τῶν Ριζαρῶν ἀνήρχετο εἰς 340,000 ρουβλίων· ἐσκέπτετο δὲ ὁ Γεώργιος Ριζάρης νὰ ἱδρῦσῃ ἐν Μονοδενδρίῳ μὲν Σχολὴν μετὰ οἰκοτροφείου ἀπέρων μαθητῶν, διαθέτων ὑπὲρ αὐτῆς 120,000 ρουβλίων, καὶ Ἐκκλησιαστικὴν Ἀκαδημίαν ἐν τῇ μελλοῦσῃ Πρωτευούσῃ τῆς Ἑλλάδος, ὑπὲρ ἧς Ἀκαδημίας ἔμελλε νὰ διαθέσῃ 220,000 ρουβλίων ²⁾. Ὡστε τὴν πρώτην σκέψιν τοῦ Μάνθου ἐτροποποίησεν ὁ Γεώργιος, ἀποφασίσας νὰ ἱδρῦσῃ ἀντὶ μιᾶς δύο Σχολάς, ὧν ἡ ἑτέρα ἔμελλε νὰ ᾔηται Ἐκκλησιαστικῇ. Πιθανῶς εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς κατέφθασε διὰ τῶν καλῶν εἰσηγγήσεων τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, ὅστις περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην συνέτασσε σχέδιον ὀργανισμοῦ καὶ προγράμματος Θεολογικῆς Ἀκαδημίας διὰ τὸν Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος Ἰωάννην Καποδίστριαν.

Πάντως δὲ τὰς σκέψεις τοῦ Ριζάρη ἐνίσχυσε καὶ ἡ διὰ τοῦ μεγάλου Κυβερνήτου ἀρξαμένη ἐν Ἑλλάδι πνευματικὴ κίνησις ³⁾. Πρὸ τῆς μεγάλης Ἐπαναστάσεως ὑπῆρχον ἐν Πελοποννήσῳ 13 Σχολεῖα, μικρὸν δὲ πρὸ αὐτῆς ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσιν ἔβρυσε Σχολεῖα ἢ «Φιλόμουςος Ἑταιρεία». Ἀλλὰ κατὰ τὴν Ἐπαναστάσιν πάντα ταῦτα διελύθησαν. Εἶνα δὲ γνωστόν, ὅτι ἐν Δημητσάνῃ οἱ κώδικες τῆς ἐκεῖ σπουδαίας Βιβλιοθήκης ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸς κατασκευὴν φυσιγγίων.

1) Αὐτόθι, σ. 38.

2) Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, ἐνθ' ἀν. Α, ια' σημ.

3) Πρβλ. Λαζάρου Βελέλη, Ὁ Καποδίστριας ὡς θεμελιωτὴς τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν Ἑλλάδι, Ἐν Ἀθήναις 1908.



Διεξήγето ὁ μέγας τοῦ Ἑθνους ἀγών, ἐπομένως οὐδεὶς ἠδύνατο τότε νὰ σκεφθῇ περὶ Σχολείων. Οὐχ ἦττον ὁ Κοραΐς ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς δὲν ἔπαυσε κηρύττων, ὡς ἔγραφε καὶ πρὸς τὸν Ριζάρην, ὅτι ἄνευ πνευματικοῦ φωτισμοῦ τὸ Ἑθνὸς δὲν θὰ ὠφελεῖτο ἐκ τῆς ἐλευθερίας. Κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1823 ὁ Κοραΐς ἔγραψε πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδατον, συνιστῶν τὴν πρόσκλησιν λογίων ἀνδρῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν ἱδρυσιν ἀλληλοδιδακτικῶν Σχολείων καὶ τὴν πρόσκτησιν βιβλίων. Κατὰ δὲ τὸν Μάρτιον τοῦ 1824 τὰ «Ἑλληνικά Χρονικά» τοῦ Μεσολογγίου ἐδημοσίευσαν στοχασμοὺς ἀνωνύμου τινὸς Β. περὶ τοῦ ὅτι «ἡ ἐλευθερία τοῦ Ἑθνους κρέμαται ἀπὸ τὰ ἔθνη του καὶ ἀπὸ τὸν φωτισμόν του», προτρέποντος δὲ ζωηρῶς τὴν σύστασιν δημοσίων Σχολείων. Ταῦτοχρόνως ὁ Νεόφυτος Βάμβας ἔγραφεν ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ψηφισθῇ νόμος ὀρίζων προσόντα διὰ τοὺς κληρικοὺς καὶ μὴ ἐπιτρέπων εἰς οὐδένα νὰ ἔμβῃ εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν στάδιον, ἂν δὲν γνωρίζῃ τοῦλάχιστον τὴν γλῶσσαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐγράφησαν αἱ Ἁγίαι Γραφαί. Πρότερον δ' ἔτι ἀπαραίτητον ἐθεώρει ὁ Κοραΐς νὰ μεταδοθῇ εἰς ὅλους τοὺς παῖδας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑθνους ἡ γνῶσις τῆς ἱερᾶς Ἱστορίας καὶ Κατηχήσεως. Ἐκ πάντων τούτων καταφαίνεται ὅτι ἐν διαρκείᾳ ἔτι τῆς Ἐπαναστάσεως πολὺς ἐγένετο, περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ πνευματικοῦ φωτισμοῦ τῆς Ἑλληνικῆς νεολαίας, λόγος. Κατ' ἀπόφασιν τῆς Βουλῆς τῇ 1824 ἱδρύθη ἐν Ἀργεὶ τὸ πρῶτον δημόσιον ἀλληλοδιδακτικὸν Σχολεῖον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἤρξαντο ἐξερχόμενοι καὶ οἱ πρῶτοι διδάσκαλοι. Ἐν Ἀθήναις ἱδρύθησαν δύο ἀλληλοδιδακτικά Σχολεῖα, ἦτο δὲ τῇ 1825 «ἀρχιδιδάσκαλος» ὁ Γεώργιος Γεννάδιος, συνεργασθεὶς προηγουμένως ἐν Ναυπλίῳ μετὰ τοῦ Γρηγορίου Κωσταντᾶ. Ἐν Τήνῃ «ἀρχιδιδάσκαλος» ἦτο ὁ Ἀνθιμος Γαζής, ἐκτὸς δ' αὐτοῦ καὶ ἄλλοι κληρικοὶ ἐκινουῦντο πρὸς τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ Γένους. Ἐν Πόρῳ ὁ Ἡγούμενος τῆς Μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς παρεχώρησε τὸ Μετόχιον αὐτῆς, ὅπως χρη-



σμεύση ως Σχολεῖον, ἐνῷ ἐν Νάξῳ ὁ Ἡγούμενος τῆς Μονῆς Φανερωμένης ἐκτίσσε δι' ἰδίων χρημάτων Σχολεῖον. Συστηματικωτέρα ἐργασία ἐγένετο ἐπὶ τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος Ἰωάννου Καποδιστρίου, ὅστις, πρὸς τοὺς ἄλλοις, ἐμερίμνησε καὶ περὶ τῆς μορφώσεως τοῦ Κλήρου. Κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1828 ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος τὸ σχέδιον ὀργανισμοῦ Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας, ἔδρυσε δὲ ὁ Καποδιστριας μετὰ διετίαν (1830) ἐν τῇ κατὰ τὴν νήσον Πόρον Μονῇ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τὴν πρώτην ἐν Ἑλλάδι Ἱερατικὴν Σχολήν¹⁾. Ταῦτα πάντα παρηκολούθει μακρόθεν Γεώργιος Ριζάρης, ὅστις πρῶτος ἐκ τῶν ἐν Ρωσίᾳ Ἑλλήνων μεγαλεμπόρων ἔσπευσε νὰ συνδράμῃ τὸν Κυβερνήτην πρὸς σύστασιν τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος²⁾. Τῇ 4 Ὀκτωβρίου 1829 ἐκ Ναυπλίου πρὸς τὸν Κοραῖν γράφων ὁ Καποδιστριας ἔλεγεν ὅτι ἐφθασεν ἡ δωρεὰ διαφόρων βιβλίων παρὰ τῶν ἀδελφῶν Ζωσιμάδων καὶ προσέθετε «φθάνουσι δὲ καὶ τοῦ κ. Ριζάρη ἐλπίζω ἐντὸς ὀλίγου». Τὰ βιβλία ταῦτα ἦσαν προωρισμένα διὰ τὴν ἐν Αἰγίνῃ δημοσίαν Βιβλιοθήκην³⁾. Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἔσωτερικὴ ἀνωμαλία τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐπέτρεψε τὴν πρόοδον τῆς ἐν Πόρῳ Ἱερατικῆς Σχολῆς, ἡ δ' ἐπὶ τοῦ Βασιλέως Ὀθωνος ἐτερόδοξος Ἀντιβασιλεία, σπεύσασα νὰ κηρύξῃ Αὐτοκέφαλον τὴν ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίαν, ἄνευ προηγουμένης συναινέσεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, οὐδαμῶς ἐμερίμνησε περὶ τῆς μορφώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κλήρου.

ΙΔΡΥΣΙΣ ΤΗΣ ΕΝ ΜΟΝΟΔΕΝΔΡΙΩΙ ΣΧΟΛΗΣ

Ἀλλὰ τὸν Γεώργιον Ριζάρην ἀπησχόλει ἤδη ἐμμόνως ἡ σκέψις περὶ τῆς μορφώσεως τοῦ Κλήρου. Χαρακτηριστικὴν

1) Κωνσταντῖνου Οἰκονόμου, ἐνθ' ἀν. Α, 420-421. Κ. Δυσοβουνιώτου, Ἡ πρώτη Ἱερατικὴ Σχολὴ ἐν τῇ ἐλευθερᾷ Ἑλλάδι, «Ἱερὸς Σύνδεσμος», 1909, ἀριθ. 88, 89.

2) Π. Κοντογιάννη, Ἐθνικοὶ Εὐεργέται, σ. 38.

3) Ἰωάννου Καποδιστριας, Ἐπιστολαί, Γ, 248.



περὶ τούτου ἔνδειξιν ἔχομεν τὴν ἐξῆς: Τῷ 1832 μεταβὰς εἰς Νιζναν ὁ Ριζάρης ἠγόρασεν ἀντίτυπον τοῦ γνωστοῦ συγγράμματος τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου «Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων», ἐν τοῖς πρώτοις φύλλοις τοῦ ὁποῦο ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἰδιόγραφος τοῦ Ριζάρη σημειώσεις: «Ἐν ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ 1832 μηνὶ μαρτίῳ 26 ἠγοράσθη ἡ παροῦσα βίβλος ὑπὸ τοῦ τῆς Νιζνης γραικοῦ Γεωργίου Ραδιόνου Ριζάρη καὶ ἀφιερώθη παρὰ τοῦ ἰδίου εἰς τὸ μέλλον ἀποκατασταῆναι παρὰ τῶν ἀδελφῶν Ριζάριδων Σχολεῖον πνευματικόν». Ὑπὸ τὸ «πνευματικόν» (ρωσιστὶ douchonnoje) ἔννοεῖ ὁ Ριζάρης Ἐκκλησιαστικὸν Σχολεῖον. Κατέβαλε δὲ τότε μόχθους ἀπεριγράπτους πρὸς περισυλλογὴν τῆς περιουσίας αὐτοῦ, διαρκῶς ταξειδεύων. Οἱ ἐν Μονοδενδρίῳ καὶ ἀλλαχοῦ εὕρισκόμενοι συγγενεῖς ἔγραφον πρὸς αὐτὸν νὰ μεταβῇ καὶ κατοικήσῃ εἰς τὸ χωρίον ἢ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, οὕτω δὲ κατὰ Μάιον τοῦ 1832 ὁ Ἰωάννης Κόνιαρης ἔγραφε «σὰς προσμένομεν μὲ ἀνυπομονήσαν, κύριε θεε, νὰ ὀρίσητε εἰς τὴν πατρίδα ἢ ἀνὰ ἀγαπᾶτε ἔδω εἰς τοὺς Κορφοὺς διὰ νὰ εἴμεθα μαζῇ». Καὶ ὁ Ἀντώνιος Κομιζόπουλος λαβὼν τῷ 1832 ἐκ Νιζνης ἐπιστολὴν ἔγραφε πρὸς αὐτὸν ἐκ Μόσχας, συνιστῶν νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς ἐν ὁρισμένον μέρος καὶ νὰ μὴ περιέρχεται διαφόρους πόλεις, ἕως ὅτου ἀποκατασταθῶσι τὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα καὶ ὁμοῦ ἐκεῖ μεταβῶσιν. Ὁ Ριζάρης ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἐσκέπτετο νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἡσχολεῖτο εἰσέτι περὶ τὴν περισυλλογὴν τῆς περιουσίας. Τῷ 1832 ἐκ Νιζνης μεταβὰς εἰς Ὁδησσὸν ἐζήτησεν ἐκ Μονοδενδρίου κατάλογον τῶν συγγενῶν αὐτοῦ, διότι ἀπέστειλε μὲν πρὸ διετίας χρηματικὰ βοηθήματα εἰς τριάκοντα οἰκογενείας, ἀλλὰ μέλλων ν' ἀναθεωρήσῃ τὴν διαθήκην αὐτοῦ ἤθελε ν' ἀναγράψῃ ἐν αὐτῇ διάφορα βοηθήματα εἰς ἀπόρους συγγενεῖς, διέταξε δὲ καὶ τὴν ἐπισκευὴν τῆς ἐν Μονοδενδρίῳ πατρικῆς οἰκίας, ἐν ᾗ ἐσκόπει νὰ ἐγκαταστήσῃ τὴν Σχολήν. Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ μεριμνῶν καὶ περὶ τῆς Ἐκ-

κλησιαστικῆς Σχολῆς ἐζήτει ν' ἀγοράσῃ ἐν Ἑλλάδι ἀκίνητα κτήματα. Εἰς τοῦτο δὲ προέτρεψεν αὐτὸν ὁ Α. Κομπατῆς, ἐν Ὁδησσῷ μετ' αὐτοῦ γνωρισθεὶς, ὃν βραδύτερον ὁ Ριζάρης κατέστησεν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις. Ἐπὶ μικρὸν μετὰ τοῦ Κομπατῆ συνειργάσθη ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Ριζάρη ἐν Ἀθήναις καὶ ὁ Σπ. Λευκόκοιλος. Σῶζεται εὐρυτάτῃ ἀλληλογραφία Ριζάρη καὶ Κομπατῆ, ἐκ τῆς ὁποίας καταφαίνεται ἡ βαθμιαία ἀγορὰ καὶ ἀπόκτησις τῶν κτημάτων τοῦ Ριζάρη.

Ἦδη τῷ 1832 ἡγόρασεν ὁ Ριζάρης τὸ ἐν Μπραχάμι, παρὰ τὸ Ἀμαρούσιον κτῆμα καὶ μίαν οἰκίαν τοῦ Κομπατῆ ἐν Ἀθήναις. Τῇ 26 Δεκεμβρίου 1832 ἔγραψεν ὁ Κομπατῆς ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὸν Ριζάρην εἰς Ὁδησσόν: «Αἱ Ἀθῆναι φαίνεται ἀφευκτον ὅτι γίνεται καθέδρα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, διὰ τοῦτο καὶ ἀπὸ παντοῦ τρέχουν ἐδῶ καὶ ἀγοράζουσιν κτήματα πολλοὶ Εὐρωπαῖοι ἐγείναν κτηματῖαι, ὅλοι οἱ Φαναριῶται ἐδῶ ἔρχονται, κανεῖς δὲν ἔμεινεν ἄνευ κτήματος καὶ οἰκοπέδου. Δὲν δύνασαι, φίλε μου, νὰ ἰδεασθῇς πόσον ὠραίαν, θελκτικὴν, μεγαλοπρεπὴ καὶ μαγικὴν χάριν ἔχει αὐτὸς ὁ ὀρίζων τῶν Ἀθηνῶν· ἐδῶ θὰ ζήσωμεν, φίλε, ἐδῶ θὰ χαροῦμεν καὶ ὅστις ἔρχεται ἐδῶ ἀσθενὴς γίνεται ὑγιέστατος... Ἐπιθυμοῦσα νὰ σοῦ στείλω μερικὰ πορτοκάλια ἀπὸ τὸ ὠραῖον δένδρον τῆς πορτοκαλιᾶς σου, ἀλλὰ πῶς; ἂν ἦταν ἐν ἐναέριον πλοῖον θὰ σοῦ ἐπεμπον· θέλω φυλάξει ὅμως μερικὰ εἰς τὸ δένδρον διὰ νὰ τὰ κόψῃς μὲ τὸ χερί σου ὅταν ἔλθῃς». Κατὰ παραγγελίαν τοῦ Ριζάρη ἡγόρασεν ὁ Κομπατῆς εἰς λογαριασμὸν αὐτοῦ τὸ ἐν τῇ ὁδῷ Ἑρμοῦ τῶν Ἀθηνῶν κτῆμα καὶ ἔγραψε πάλιν κατὰ Ἰουνιον τοῦ 1833, «Αἱ Ἀθῆναι ἤδη γίνονται καθέδρα, ἐδῶ θὰ εἶναι τὸ πᾶν τῆς Ἑλλάδος καὶ σὰς παρακαλοῦμεν ἂν ἤδη δὲν δύνασθε νὰ κατέλθῃτε, τὴν ἐρχομένην ἀνοιξιν νὰ ἔλθῃτε ἀφεύκτως· ἐδῶ θέλεις ἀναγεννηθῇ καὶ θέλεις γενῇ νεώτερος καὶ θέλεις ζήσῃ εἰκοσι χρόνους περισσότερον ἀπ' ὅ,τι ἔμελλες νὰ ζήσῃς εἰς τὴν Ρωσίαν». Φαίνεται ὅτι καὶ ἄνευ τῶν προτροπῶν

τούτων τοῦ Κορπατῆ ὁ Ριζάρης ἀπεφάσισεν ὀριστικῶς νὰ κατέλθῃ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ νὰ ἱδρύσῃ ἐνταῦθα τὴν Ἑκκλησιαστικὴν Σχολήν, ἀλλὰ μὴ δυνάμενος εἰσεῖν ὡς ἀναχωρήσῃ ἐκ Ρωσίας καὶ ἀναθεωρῶν ἐν Ὁδησσῷ τὴν διαθήκην αὐτοῦ, ἀπεφάσισε νὰ προβῇ εἰς τὴν ἱδρυσιν τῆς ἐν Μονοδενδρίῳ Σχολῆς. Τῷ 1835, εὐρισκόμενος ἔτι ἐν Ὁδησσῷ, ὑπέγραψεν ἑγγραφον, ἐν ᾧ παρεκάλεσε νὰ συνυπογράψωσι καὶ ἕτερα εὐυπόληπτα πρόσωπα καὶ ὅπερ ἀπηύθυνε πρὸς τὴν Κοινότητα Μονοδενδρίου. Δι' αὐτοῦ ἐδήλου ὁ Ριζάρης ὅτι ἀπεφάσισε νὰ ἱδρύσῃ Σχολήν ἐν Μονοδενδρίῳ, χρησιμοποιοῦν πρὸς τοῦτο τὴν πρὸ μικροῦ δι' ἐξόδων του ἐπισκευασθεῖσαν πατρικὴν οἰκίαν. Ταύτην παρέχώρει εἰς τὴν Κοινότητα Μονοδενδρίου, ἐπὶ τῇ εἶναί τε καὶ λέγεσθαι «κοινὴν Σχολήν τῶν Ἑλληνικῶν μαθημάτων», προικίσας αὐτὴν διὰ Βιβλιοθήκης ἀξιολόγου ἐκ τε κλασικῶν συγγραφέων καὶ ἄλλων τῶν εἰς χρῆσιν τῶν μαθητευομένων ἀναγκαίων βιβλίων. Ἀφιέρωσε δὲ εἰς ἀναφαίρετον καὶ ἀναπόσπαστον ἰδιοκτησίαν τῆς Σχολῆς ταύτης τὰ ἐν Ἰασίῳ εὐρισκόμενα πέντε ἐργαστήρια μετὰ μιᾶς συνεχομένης ὑπογείου οἰκοθήκης, ὅπως τὰ ἐτήσια εἰσοδήματα αὐτῶν, συμποσούμενα εἰς 2500 γρόσια, ἀποστέλλωνται εἰς τὴν Σχολήν. Ὁμοίως κατέθηκεν εἰς ῥωσικὴν Τράπεζαν κεφάλαιον ἀποδίδον τόκους ἐτησίως 2000 ρουβλίων χάριν τῆς Σχολῆς. Πρὸς κανονικὴν δὲ λειτουργίαν αὐτῆς ὥρισεν Ἐφορείαν ἐκ Μονοδενδριτῶν, ἐπιτρέφας, πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὴν ἀκώλυτον ἀποδοχὴν δωρεῶν καὶ παρ' ἄλλων συμπολιτῶν ὑπὲρ τῆς Σχολῆς¹⁾).

Ἵσως ἐγίνωσκεν ὁ Ριζάρης τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἑκείνην γενομένην πρὸς τὴν Σχολὴν Μονοδενδρίου δωρεὰν παρὰ τοῦ

1) Τὰς εἰδήσεις ταύτας περὶ τῆς ἐν Μονοδενδρίῳ Σχολῆς ἀρνούμεθα ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ καὶ Συνοδικοῦ Συγγιλλίου τοῦ Γρηγορίου ΣΤ', Τὰ κατὰ τὴν Ριζάρειον Ἑκκλησιαστ. Σχολήν, σ. 72 ἐξ. Πρβλ. Μ. Κ. Παράνικα, Σχέδιον περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἀλώσεως ΚΠόλεως μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης (18^{ης}) ἑκατονταετηρίδος, Ἐν ΚΠόλει 1867, σ. 72. Α. Γ. οὐδ' α., ἐνθ' ἀν., Γ, σ. 47-50.

διαπρεποῦς συμπολίτου αὐτοῦ Διονυσίου Παπᾶ Ρούση, τοῦ ἐπιλεγομένου Ζαγορίτου. Οὗτος, διδάσκων τότε καὶ συγγραφέων ἐν Τεργέστη, διὰ διαθήκης του ἀπὸ 25 Δεκεμβρίου 1832 ἀφιέρωσε τὴν ἐτησίαν πρόσδοτον τῆς ἐξ 7800 φλωρινίων περιουσίας του κατατεθειμένης εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κοινότητα Τεργέστης ὑπὲρ τῆς Σχολῆς Μονοδενδρίου, ὅπως συντηρῆται εἰς διδασκαλος, ἀμισθὶ διδάσκων τοὺς ἀπόρους παιδας καὶ τὴν πλουσίαν Βιβλιοθήκην του ὅπως σταλῇ εἰς ἀνωτέραν τινα Σχολὴν τοῦ Ζαγορίου ἢ τῶν Ἰωαννίνων ἢ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος. Ὁ Διονύσιος Παπᾶ Ρούσης ἀπεβίωσε τῇ 26 Μαΐου 1837, μικρὸν μετὰ τὰς ἀνωτέρω ἀποφάσεις τοῦ Γεωργίου Ριζάρη περὶ τῆς Σχολῆς τῆς γενετέρας αὐτοῦ. ¹⁾

Τῇ 20 Νοεμβρίου 1835 οἱ Μονοδενδρίται ἀνήγγειλαν εἰς τὸν Ριζάρην ὅτι συνεπληρώθησαν αἱ ἐπισκευαὶ τῆς πατρικῆς αὐτοῦ οἰκίας πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Σχολείου ²⁾, ἐξ ἐπιστολῆς δὲ τοῦ Μιχαλάκη Χρ. Βαρτζώνη πληροφορούμεθα ὅτι τῇ 1 Δεκεμβρίου 1835 ὁριστικῶς ἐγκατεστάθη τὸ Σχολεῖον τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἣν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἡμέραν τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐν Μονοδενδρίῳ Ριζαρείου Σχολῆς. Μὴ ἀρκεσθεὶς δὲ ὁ Ριζάρης εἰς τὸ πρὸς τὴν Κοινότητα Μονοδενδρίου ἔγγραφον, οὗτινος τὰς διατάξεις εἶχε συμπεριλάβει ἐν τῇ Διαθήκῃ τοῦ 1833, ἔγραψε καὶ πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Γρηγόριον στ' παρακαλῶν ὅπως δι' ἐπισήμου Πατριαρχικοῦ καὶ Συνοδικοῦ γράμματος ἐπικυρωθῶσι καὶ ἐξασφαλισθῶσι τὰ περὶ τῆς ἰδρυομένης ἐν Μονοδενδρίῳ Ριζαρείου Σχολῆς. Ὅντως δ' ἐξέδωκεν ὁ Πατριάρχης κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1836 ἐπίσημον γράμμα διὰ τοῦ ὁποίου ἀνεγνωρίζετο ἡ οὐσία τῆς ἐν Μονοδενδρίῳ Σχολῆς καὶ ἐξασφαλίζετο ἡ χρῆσις τῆς διατεθείσης ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Ριζάρη περιουσίας ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως αὐτῆς.

1) Μαργαρίτου Κωνσταντινίδου, Διονύσιος Παπᾶ Ρούσης ἢ Ζαγορίτης, ἐν «Νέα Σιών» Ἱεροσολύμων ΙΑ' (1911) σ. 579-583.

2) Τὰ αὐτὰ ἔγραψε καὶ ὁ ἐπιστάτης ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς Μιχαὴλ Μήσιον, ἀποστείλας εἰς τὸν Ριζάρην τὸ σχέδιον τῆς νέας Σχολῆς.



Ὁρίζετο ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς τῶν δύο Ἐφόρων, ὧν ὁ εἰς ἔπρεπε νὰ κατάρχηται πάντοτε ἐκ τῆς οἰκογενείας Μιχαὴλ Μίσιογλου, κατὰ τὴν ἰδιαιτέραν ἐπιθυμίαν τοῦ Ῥιζάρη, καὶ διεγράφοντο τὰ καθήκοντα αὐτῶν. Ὑπεδεικνύοντο τὰ προσόντα καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ Σχολάρχου, ὅστις ὤφειλε νὰ διδάσκη οὐ μόνον τὰ ἐγκύκλια ἀλλὰ καὶ τὰ ἱερὰ μαθήματα, «τὰ ἱερὰ δόγματα» τῆς Ἐκκλησίας, προάγων τοὺς μαθητευομένους εἰς τε τὴν εὐμάθειαν καὶ εἰς τὰ χρηστὰ ἦθη, καταρτίζων «εἰς τὴν ἀπαράτρεπτον φυλακὴν τῶν χριστιανικῶν καθηκόντων, στηρίζων αὐτοὺς διὰ τῆς ὑγιαίνουσας διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ θεοσεβοῦς τρόπου καὶ παραδείγματος». Καὶ περὶ τῶν μαθητῶν προσετίθετο ἡ διάταξις, καθ' ἣν πάντες μὲν θὰ ἐσπούδαζον δωρεάν, οἳ τε ἐκ Μονοδενδρίου καὶ οἱ ἐκ τῶν πέριξ χωρίων, ἐξ αὐτῶν δ' ὅμως οἱ ἀπόρων τυχόντες γονέων ἢ ὀρφανοὶ θὰ περιεθάλλοντο διατρεφόμενοι ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τῆς Σχολῆς, μετὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν διδασκαλικῶν μισθῶν. Οὕτω θ' ἀπηρτίζετο, κατὰ τὰς προηγουμένας τοῦ Ριζάρη σκέψεις, εἶδος ὀρφανοτροφείου, ἐκ δὲ τῶν ἀποφοιτῶντων ἐκ τῆς Σχολῆς θὰ ἐξελέγοντο δύο «οἱ εὐμαθέστεροι, ἀγχινούστεροί τε καὶ χρηστομαθέστεροι», οἵτινες, «ἐφοδιαζόμενοι δραχμαῖς πεντακοσίαις τὸν ἀριθμὸν ἕκαστος ἑτησίως», θ' ἀπεστέλλοντο «εἰς ἀνωτέραν τινὰ Σχολὴν, τελειοποιούμενοι δ' ἐκεῖ «καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν» μετὰ πενταετῇ παιδείῃ, θὰ ἐπανήρχοντο εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν καὶ θὰ ἐχειροτονοῦντο ἐν καιρῷ τῇ προσήκοντι ἱερεῖς. Πρὸς τοῦτο παρὰ τῶν δύο ἐκείνων μαθητῶν θὰ ἐλαμβάνετο «ἔγγραφος ὑπόσχεσις», ὅτι θὰ ἱερατεύσωσιν «ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα αὐτοῦ, ὑπόχρεοι ὄντες μνημονεύειν ἐν ταῖς θείαις μυσταγωγίαις καὶ τῶν ὀνομάτων τῶν αὐτοὺς εὐεργετησάντων».

Ἐκ τῶν διατάξεων τούτων τοῦ σιγγιλιώδους Πατριαρχικοῦ καὶ Συνοδικοῦ γράμματος καταφαίνεται ἡ μεγάλη σκέψις τοῦ Γεωργίου Ῥιζάρη, ἐκτελοῦντος καὶ τὴν ἐντολὴν τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ αὐτοῦ Μάνθου, ὅπως ἰδρῶσι Σχολὴν ἐν Μονοδεν-

δρίψῃ πρὸς τὴν καθόλου μὲν παιδευσιν καὶ μόρφωσιν τῶν συγχωριτῶν αὐτοῦ, ἀλλ' εἰδικώτερον καὶ πρὸς τὴν παρασκευὴν πεπαιδευμένων ἱερέων, οἵτινες εὐρύτερον ἔμελλον νὰ διαδίδωσι τὸν πνευματικὸν φωτισμὸν ἀνὰ τὸ Ζαγόριον. Εὐγνώμονοι οὖντες πρὸς αὐτὸν οἱ Μονοδενδρίται ἔγραφον, «τὸ ὄνομά σας ἐμπνέει καὶ θέλει ἐμπνέει· σέβας εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα, διὰ τὰς πολλὰς καὶ μεγάλας εὐεργεσίας τὰς ὁποίας κάμετε». Καὶ ὁ Βαρτζῶνης «ἐρρίψατε εἰς τὸ θεμέλιον τοῦ πολιτικοῦ κόσμου τὸν λίθον σας καὶ καταλάβετε γενικὴν θέσιν κατ' εὐχὴν, ὥστε οὗτ' αὐτὸς ὁ πανδαμάτωρ χρόνος δύναται νὰ σᾶς κηρμύνησιν τὸ ἀθάνατον ἀριστούργημα. Ἡ ἱστορία θέλει τὸ τιμήσῃ εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς καὶ εἰς τοὺς ἀθανάτους αἰῶνας!» Γενναίως δωρεὰς ἐποιεῖτο ὁ Ῥιζάρης καὶ εἰς τὰ φιλανθρωπικὰ ἐλληνικὰ καθιδρύματα τῆς ΚΠόλεως καὶ εἰς τὴν ἐν Μονοδενδρίῃ γυναικείαν Μονὴν τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς καὶ εἰς ἄλλα θρησκευτικὰ καθιδρύματα, ἀπανταχόθεν λαμβάνων εὐχαριστήρια.

Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΡΙΖΑΡΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Τῇ 1835 κατέλιπεν ὀριστικῶς τὴν Ρωσίαν ὁ Γεώργιος Ριζάρης, ἵνα ἔλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα¹⁾. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν μετέβη διὰ Βεσσαραβίας εἰς Βιέννην, εἶτα δὲ εἰς Τεργέστην, ὅπου εὐρισκόμενος ἔλαβε διάφορα γράμματα καὶ παρὰ τοῦ Κομπατῆ ἐξ Ἀθηνῶν καὶ παρὰ τοῦ Μιχαὴλ Μίσιου, γράφαντος αὐτῇ τῇ 23 Σεπτεμβρίου 1836 περὶ διαφορῶν ὑποθέσεων ἀναφερομένων ἰδίως εἰς τὰ ἐν Ἰασιῷ κτήματα τοῦ Ριζάρη καὶ εἰς τινὰς δωρεὰς τοῦ Χριστοδοῦλου Κόνιαρη πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ Μονοδενδρίου γενομένας. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἔγραφαν καὶ οἱ Μονοδενδρίται εἰς Τεργέστην πρὸς τὸν Ριζάρην, ὅστις

1) Τῇ 20 Ἰουλίου 1835 γράφας ὁ Κομπατῆς διηύθυνε τὴν ἐπιστολὴν «πρὸς τὸν κύριον Γεώργιον Ριζάρην, εἰς ὅποιον εὐρίσκεται μέρος», ἀγνοῶν καὶ εὐρίσκειτο.



διατρίψας ἐκεῖ μέχρι τῶν τελευταίων μηνῶν τοῦ 1836 ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐπομένου ἔτους μετέβη εἰς Ζάκυνθον, ὅπου παρέμεινε μέχρις Ἰουνίου μηνός. Ἐκ Ζακύνθου ἦλθε τέλος κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1837 εἰς Ἀθήνας κατοικήσας ἐν τῇ ἐν ὁδῷ Ἀδριανοῦ ἰδιοκτήτῳ οἰκίᾳ αὐτοῦ ¹⁾).

Ἦγε τότε τὸ 68^{ον} ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ἐπιθυμῶν δὲ νὰ προφθάσῃ καὶ ἴδῃ ζῶν τὴν ἰδρυσιν τῆς Σχολῆς, ἔσπευσεν ἀμέσως νὰ ζητήσῃ τὴν γνώμην τοῦ πρὸ τριετίας περίπου ἐκ Ρωσίας ἐλθόντος καὶ ἐν Ναυπλίῳ μὲν κατ' ἀρχὰς εἶτα δ' ἐν Ἀθήναις ἐγκαταστάντος Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, ὅστις ἐνίσχυσε τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ περὶ ἰδρύσεως ἐν Ἀθήναις ἐιδικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς ²⁾. Ὁμοίαν γνώμην ἔδωκεν αὐτῷ καὶ πολλὰς σχετικὰς ὁδηγίας ὁ Ζαγορίσιος σοφὸς κληρικὸς Ἀρχιμανδρίτης Νεόφυτος Δούκας, ἐν Αἰγίνῃ διαμένων ³⁾. Ὡσαύτως ἐνίσχυσε τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ριζάρη καὶ ὁ Γεώργιος Γεννάδιος διαπρεπὴς τοῦ Γένους διδάσκαλος ⁴⁾.

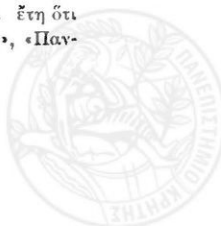
Κατὰ τὰς σκέψεις αὐτοῦ ὁ Ριζάρης ἔμελλε νὰ ἰδρύσῃ τὴν Σχολὴν ὅπως ἐκπαίδευονται ἐν αὐτῇ διαρκῶς δέκα Ζαγορίσιοι μαθηταὶ καὶ δέκα ἑτεροὶ ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, πρὸς τὸν ἀποκλειστικὸν σκοπὸν νὰ γίνωνται ἱερεῖς. Τοὺς δέκα Ζαγορίσιους ἔμελλον νὰ ἐκλέγῃσι πάντα τὰ χωρία τοῦ Ζαγορίου, ὑποδεικνύοντα ἀνὰ δύο ἕκαστον, ἐξ ὧν ἐν Ἀθήναις θὰ ἐκληροῦντο οἱ ὑπότροφοι, ἀναλόγως τῶν ἐκάστοτε κενουμένων θέσεων. Κατὰ ταῦτα ἢ ἐν Ἀθήναις Σχολὴ θὰ ἦτο ἡ «ἀνωτέρα Σχολή», ἣν εἶχεν ὑπ' ὄψει ἐν ταῖς περὶ τῆς ἐν Μονοδενδρίῳ Σχολῆς διατάξεις, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἐστέλλοντο οὐχὶ πλέον δύο ἀλλὰ δέκα Ζαγορίσιοι πρὸς ἱερατικὴν ἐκπαίδευσιν ἐπὶ μίαν «πενταετίαν»,

1) Α. Ν. Γ ο ὕ δ α, Βίοι παράλληλοι, Γ, 60.

2) Τὰ κατὰ τὴν Ριζάρειον Ἐκκλησ. Σχολήν, σ. 17.

3) Αὐτόθι, σ. 17. Πρβλ. Α. Ν. Γ ο ὕ δ α, Βίοι παράλληλοι, Α, 272.

4) Ὁ Α. Ρ α γ κ α β ῆ ς περὶ τοῦ Γενναδίου ἔλεγε μετὰ τινα ἔτη ὅτι «αὐτὸς σχεδὸν προὐκάλεσε καὶ τὴν σύστασιν τῆς Ριζαρείου Σχολῆς», «Πανδώρα», ΣΤ', 1855, σ. 13.



διδόντες προηγουμένως «ἔγγραφον ὑπόσχεσιν» ὅτι θὰ προσήρχοντο εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου. Ὡστε ἡ ἐν Ἀθήναις μέλλουσα νὰ ἰδρυθῇ Ῥιζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Σχολὴ ἦτο καρπὸς τῶν μεγάλων σκέψεων καὶ πόθων τῶν ἀδελφῶν Ῥιζαρῶν, ὧν ἡ πραγματοποίησις ἤρξατο διὰ τῆς ιδρύσεως τῆς ἐν Μονοδενδρίῳ Σχολῆς. Κατ' ἀνάγκην δ' ὁ Γεώργιος Ριζάρης διὰ νεωτέρων διατάξεων ἔμελλε νὰ συνδέσῃ τὴν ἐν Μονοδενδρίῳ μετὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Σχολῆς, ἀναθέτων εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν τὴν ὅλην διαχείρισιν τῆς περιουσίας του.

Ἀλλ' ἡ περιουσία αὕτη δὲν θὰ ἦτο ἐπαρκὴς ὡς χρηματικὸν κεφάλαιον, πρὸς συντήρησιν ἰδίως τῆς ἐν Ἀθήναις Σχολῆς. Πρὸ πολλοῦ δέ, ὡς εἶδομεν, ὁ Ριζάρης ἐσκέπτετο νὰ μεταβάλῃ, τὸ χρῆμά του εἰς κτήματα προσοδοφόρα, ἀγοράζων «μούλκια», ὡς ἔγραφε πρὸς τὸν Ὀλύμπιον, ἵσως δ' ἕνεκα τῆς σκέψεως αὐτῆς δὲν ὑπήκουσεν εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ Κοραΐ, ὅπως ἀμέσως παραχωρήσῃ τὴν περιουσίαν του εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν. Διότι τότε καὶ διεσκορπισμένη ἦτο ἡ περιουσία καὶ κτήματα δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀγορασθῶσιν. Ἐνεκα πάντων τούτων βλέπομεν αὐτὸν μόλις ἐγκαθιστάμενον ἐν Ἀθήναις νὰ φροντίζῃ περὶ ἀγορᾶς κτημάτων. Ἐσυλλογίζετο, ὅτι ἡ ἀξία τῶν κτημάτων καὶ αἱ πρόσδοδοι αὐτῶν ἔμελλον νὰ πολλαπλασιασθῶσι σὺν τῷ χρόνῳ, ὁμολογουμένως δὲ ἄνευ τῆς εὐτυχοῦς αὐτῆς σκέψεως τοῦ Γεωργίου Ριζάρη τὸ ἔργον του δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μείνῃ σταθερόν. Προέβη λοιπὸν εἰς ἀγορὰν μεγάλου γηπέδου ἐν τῇ ὁδῷ Ἑρμοῦ καὶ τοῦ εὐρυτάτου ἔξω τῶν Ἀθηνῶν τότε κειμένου χώρου, ἐν ᾧ νῦν εὐρύηται ἡ Σχολή. Τοῦτον ἀπέκτησε τῇ 20 Ἰανουαρίου 1838 ἐν τακτικῇ δημοπρασίᾳ, ἀνήκοντα τέως εἰς τὴν Μονὴν Πετράκη, κατὰ τὸ κατακυρωτικὸν δὲ τῆς δημοπρασίας ἔγγραφον τοῦ τότε Διοικητοῦ Ἀττικῆς, ὁ χῶρος, ὅστις ἦτο «περιβόλιον», παρεχωρήθη μετὰ τοῦ ὕδατος¹⁾. Ὁ χῶρος προσηυξήθη ὕστερον διὰ δωρεᾶς τῆς

1) Τὰ κατὰ τὴν Ριζάρειον Ἐκκλησ. Σχολήν, σ. 384.



Μονῆς Πετράκη ἱκανῆς ἐκτάσεως πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν μέρος. Ἐπὶ τοῦ ἐν τῇ ὁδῷ Ἑρμοῦ γηπέδου ἤρξατο ὁ Ριζάρης κτιζὼν μεγάλην οἰκίαν, σκοπὸν νὰ διαθέσῃ τὰς προσόδους αὐτῆς καὶ ἄλλων οἰκιῶν ἢ ἀγορασθεισῶν ἢ ὑπ' αὐτοῦ ἀνεγερθεισῶν ὑπὲρ τῆς Σχολῆς. Δὲν ἠθέλησεν ὅμως ἡ δὲν ἡδυνήθη νὰ διαθέσῃ ὅλα τὰ χρηματικὰ κεφάλαιά του εἰς οἰκοδομὰς, διότι μέγα μέρος αὐτῶν εἶχε κατατεθειμένον ἀσφαλῶς ἐπὶ ἱκανοποιητικῇ τόκῳ εἰς ῥωσικὰς Τραπεζὰς.

Μετὰ τὰς προπαρασκευαστικὰς ἐργασίας ἀπεφάσισε ν' ἀναθεωρήσῃ τὴν ἐν Ὁδησσῷ τῇ 1833 συνταχθεῖσαν Διαθήκην, ἔχων εἰς τοῦτο ὁδηγὸν τὸν νομομαθῆ Ν. Ἰωαννίδην, ὅστις διηγείται, ὅτι εὑρεθεὶς ποτε ὁ Γεώργιος Ριζάρης ἐν τῇ Πρωτοδικεῖᾳ Ἀθηνῶν, ἤκουσεν αὐτοῦ ἀγορεύοντος κατὰ τοῦ κύρους Διαθήκης τινός, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἐν αὐτῇ ἐγκαταστάσεως κληρονόμου. Ἡ γνώμη αὕτη κατετάραξε τὸν Ριζάρην, φοβηθέντα περὶ ἀκυρότητος τῆς Διαθήκης τοῦ 1833, μὴ περιεχοῦσης ἐγκατάστασιν κληρονόμου. Ἡρώτησεν ἐπανειλημμένως τὸν Ἰωαννίδην, ἐζήτησε καὶ τὰς γνώμας τῶν Χ. Κλωνάρη, Δ. Σούτσου, Γ. Βελλίου καὶ ἄλλων, ὧν ὁ πρῶτος ἰσχυρίζετο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Γαλλικῆς νομοθεσίας, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη ἐγκαταστάσεως κληρονόμου, οἱ δὲ λοιποὶ συμφώνουν μετὰ τοῦ Ἰωαννίδου. Ἐπειδὴ δ' ἐδίσταζεν ὁ Ριζάρης ἔτι, ὁ Ἰωαννίδης κατέφυγεν εἰς τὸν ἀρχιμανδρίτην Νεόφυτον Δούκαν, ὅστις ἐξ Λιγίνης καὶ πρότερον γράφας, πρέσβεψε τὸν Ριζάρην νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν διαθήκην. Ἐχομεν δὲ τὰς ἐξῆς τοῦ Δούκα ἐπιστολάς :

Ἀγαπητέ μοι συμπατριῶτα, εὐχομαί σε ἐκ ψυχῆς.

Ἀκούσας, ὅτι διηνεκῶς φροντίζεις νὰ κατορθώσῃς τὸν θεοφιλῆ σου σκοπόν, χαίρομαι καὶ εὐχομαί εἰς τὸν ἀγαθὸν Θεὸν νὰ σε ἐνδυναμώσῃ εἰς τοῦτο καὶ περισσότερον ἔπειδὴ ὅτι καλὸν καὶ ἂν κάμῃ τις εἰς τοῦτον τὸν κόσμον, τοῦτο θέλει τὸ εὖρη πολλαπλάσιον εἰς τὸν ἄλλον ὥς τόσον, ἔπειδὴ

εἵμεθα ὑποκείμενοι, ὡς ἄνθρωποι, καὶ εἰς θάνατον, πρέπει νὰ ἐπιταχύνωμεν περισσότερον εἰς τὰ ἔργα μας, διὰ νὰ μὴ μείνωσιν ἀτελεῖ, ἀλλὰ νὰ τὰ ἀπολαύσωμεν καὶ ζῶντες καὶ ἀποθανόντες· τοῦτο κάμνω καὶ ἐγώ, τοῦτο συμβουλευώ καὶ τοὺς φίλους μου· ὑγίαινε ἀγαπητέ μου συμπατριῶτα.

Τῇ 5 Ἀπριλίου 1839, ἐκ τῆς Αἰγίνης.

Νεόφυτος Δούκας

Ἀγαπητέ μοι καὶ φίλιате συμπατριῶτα Κ. Γεώργιε.

Ὁ συμπατριώτης μας Κ. Ν. Ἰωαννίδης, ὁ εἰσαγγελεύς, ἐπέρασε, κατὰ τύχην, ἐντεῦθεν ἡρώτησα περὶ τῆς υγείας σας, ἢ ὅποια εἶναι ἀναγκαιοτάτη εἰς τὴν πατρίδα, διὰ νὰ ἀξιωθῇς νὰ τελειώσης τὸν θεάρεστον σκοπὸν σου. Ἀλλά, μεταξὺ λόγων, μοὶ εἰπέ τι περὶ τῆς ἀγίας σου διαθήκης, ὅτι εἶναι κατὰ τι ἐλλιπίης, ὡς πρὸς τοὺς νόμους τῶν Ἑλλήνων. Ἐάν λοιπὸν οὕτως ἔχη, ἀναγκαῖον νομίζω νὰ φροντίσῃτε περὶ τούτου, συμβουλευόμενοι καὶ φίλους καὶ νομικούς, νὰ ἀναπληρώσῃτε τὸ ἐλλιπὲς διὰ νὰ ἐκτελεσθῇ ὁ θεάρεστός σου σκοπός, χωρὶς πραγμάτων καὶ κρισολογιῶν, καθὼς εἶναι ἀρεστόν καὶ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις. Ὑγίαινε, ἀριστεῖ μοι συμπατριῶτα, περιμένων καὶ τὴν ἐρχομένην ἀνοιξιν, ἐὰν ὁ Θεὸς παρατείνῃ μοι τὴν ζωὴν ἕως τότε.

Τῇ κζ' Δεκεμβρίου 1839, ἐκ τῆς Αἰγίνης.

Νεόφυτος Δούκας

Μετὰ τὰς προτροπὰς ταύτας τοῦ Δούκα καὶ ἄλλων φίλων τέλος πεισθεὶς ὁ Γεώργιος Ριζάρης ἔσπευξε νὰ ἐγκαταστήσῃ κληρονόμον τὸν Ὑπουργὸν Νικόλαον Γ. Θεοχάρην, καί, ἐν περιπτώσει θανάτου τούτου, τὸν Χ. Κλωνάρην, φοβούμενος μήπως ὁ κληρονόμος «παραστρατήσῃ», ὡς ἔλεγεν. Ἐκτοτε μετ' ἐμπιστοσύνης ἐδέχετο τὰς γνώμας τοῦ Ἰωαννίδου, ὅστις ὑπέδειξεν ἐπωφελεστάτας μεταβολὰς τῆς Διαθήκης τοῦ 1833 καὶ.



συνέταξε τὰς διατάξεις τῆς νέας Διαθήκης, ἀντιγράφοντος αὐτὰς τοῦ Γεωργίου Ριζάρη. Εἰς τὸν Ἰωαννίδην ὀφείλεται ἰδίως οὐσιώδης μεταβολὴ τῶν διατάξεων περὶ διοικήσεως τῆς Σχολῆς. Διότι ἐν τῇ Διαθήκῃ τοῦ 1833 ὥριζεν ὁ Ριζάρης ὅπως τὴν διοίκησιν τῆς Σχολῆς ἔχῃ ἡ Δημοτικὴ Ἀρχὴ τῆς Πρωτευούσης ἐν μέρει. Πολὺ δ' εἰς τὴν σύνταξιν τῆς Διαθήκης ἐδιόχετο ὁ Ριζάρης, φοβούμενος μὴ ἐξαίφνης ἀποθάνῃ, «Πρέπει, ἔλεγε, νὰ δώσω πέρας εἰς τὴν Διαθήκην, καθότι ὁ καιρὸς τῆς ἀγαθοεργίας παρέρχεται, μετὰ τῆς κούφης δὲ τοῦ βίου σκιᾶς συναφανίζονται πετώσαι καὶ αἱ πολύτιμαι στιγμαὶ τῆς ἐργασίας τῆς ἀρετῆς καὶ νὰ προετοιμασθῶ καθ' ὅλα, ἵνα μὴ εὕρω κεκλεισμένην τὴν πύλην τοῦ νυμφῶνος καὶ ἀκούσω τὴν φοβερὰν ἀπόφασιν, Ἀπόστητε ἀπ' ἐμοῦ πάντες οἱ ἐργάται τῆς ἀδικίας· ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν» ¹⁾. Ταῦτα ἀνελογίζετο ὁ Ριζάρης ἐκ βαθέως θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, φοβούμενος μὴ ταχθῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μεταξὺ τῶν ἀδίκων, μόνον καὶ μόνον ἂν δὲν ἐπρόφθανε νὰ ἐκτελέσῃ τὴν μεγάλην ἐθνικὴν ἀγαθοεργίαν, ἣτις ὑπῆρξεν ὁ σκοπὸς τοῦ βίου του. Ἐφοβεῖτο δὲ μήπως καταλάβῃ αὐτόν, γέροντα καὶ ἀσθενῆ ὄντα, ὁ θάνατος. Τῇ 27 Μαρτίου 1841 ἔγραψε, πρὸς τοὺς ἄλλοις, πρὸς τὸν εἰς Ναύπλιον μεταβάντα Ἰωαννίδην, «σχεδὸν τρεῖς μῆνας πάσχω ἀπὸ ἀνορεξίας καὶ ἐνόχλησιν αἱμορραγιῶν· δέκα ἡμέραι εἶναι σχεδόν, καθ' ἃς ἤρχισα νὰ αἰσθάνομαι ὀλίγην νοστιμάδα φαγητοῦ· πρὸ αὐτῶν ὅμως ὀλίγος ζῶμὸς καὶ τὰ δύο τρία ψητὰ μῆλα, ἡ μόνη μου τροφή, μὲ ἦσαν ὅλως διόλου ἄνοστα. Αἰσθάνομαι περισσότερον παρ' ἄλλοτε ποτε, ὅτι εἶναι ἀνάγκη ν' ἀλλάξω τρόπον ζωῆς, ἀφίνων τὰς φροντίδας, ὥς μοι γράφεις· ἀλλ' ἀδύνατον πρὸς τὸ παρὸν εἶναι. Ἡ οἰκοδομὴ, τὴν ὁποίαν πρὸ ἐνὸς ἔτους ἤρχισα, ὡς ἡξέυρεις, δὲν ἐπιτρέπει εἰς ἐμὲ τὸ τοιοῦτον· σὲ εἰδοποιῶ εὐχαρίστως, ὅτι ἔγεινε πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἡ καταμέτρησις αὐτῆς, ἣτις εἶναι

1) Τὰ κατὰ τὴν Ἑκκλησιᾶν Ριζάρειον Σχολήν, σ. 19.



πήχεις χίλιοι ἐνενήκοντα πέντε πρὸς ὀγδοήκοντα δραχμὰς ἑκαστος πῆχυς· αἱ ζωγραφίαι καὶ τὰ λοιπὰ θὰ διαρκέσουν ἕως τρεῖς μῆνας καὶ ἐπομένως ἐλπίζω νὰ ἡσυχάσω πλέον»¹⁾. Ὑπὸ τοιούτων εὐλόγων φόβων κατεχόμενος ὁ Ριζάρης παρὰ τὴν κατατρύχουσαν αὐτὸν ἀσθένειαν καὶ τὸ γῆρας, ἠῤῥεξε τὴν θαυμαστὴν αὐτοῦ δραστηριότητα. Ὅταν δ' ἔθηκε τὴν ὑπογραφήν του τὸ πρῶτον ὑπὸ τὴν Διαθήκην εἶχε προσθέσει καὶ τὰ χαρακτηριστικώτατα ταῦτα, «Εὐχαριστῶ ἐκ βάθους ψυχῆς καὶ καρδίας τὸν ἐπουράνιον Δημιουργὸν καὶ Σωτῆρα διὰ τὰς πρὸς ἐμὲ ἀνεκφράστους εὐεργεσίας του. Καὶ ἐπικαλούμενος τὴν ἀπειρον ἀγαθότητα δέομαι μετὰ δακρύων, ἵνα ὅταν εὐδοκήσῃ νὰ παραλάβῃ τὴν ταπεινὴν μου ψυχὴν, νὰ τὴν παραλάβῃ ἐν ἐξομολογήσει καὶ μετανοίᾳ, τὴν ὁποῖαν συνιστῶ εἰς τὴν πρεσβείαν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, τοῦ φύλακός μου ἀγγέλου καὶ πάντων τῶν ἁγίων τῆς ἐπουρανίου Βασιλείας».

Ἡ ΔΙΑΘΗΚΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΡΙΖΑΡΗ

Οὕτω λοιπὸν ὁ Γεώργιος Ριζάρης, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, ἐμερίμνησε περὶ ἀποκτήσεως κτημάτων καὶ συντάξεως τῆς Διαθήκης. Τῇ 1 Ἰανουαρίου 1840 τὸ πρῶτον ὑπέγραψεν, ἀλλὰ τῇ 10 Ἰανουαρίου προσέθηκεν ἐν ἔτι ἄρθρον περὶ τῶν ἐκτελεστῶν αὐτῆς καὶ τῇ 25 Ἀπριλίου ἕτερα τέσσαρα ἄρθρα. Μὴ ἀρκεσθεῖς εἰς ταῦτα, τῇ 1 Ἰανουαρίου 1840 προσέθηκε νέα ἄρθρα ἀναγόμενα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς Σχολῆς Διοίκησιν καὶ τινὰ ἀκροτελεύτια, ἐν οἷς λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις, «Ἰδοὺ ἐτελείωσα ὅ,τι εἶχα νὰ γράψω. Θέλω, διατάττω καὶ ἐπιθυμῶ νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἀπαρασαλεύτως ὅσα διέταξα. Ἡ ἐπιθυμία μου εἶναι νὰ προκύψῃ ὠφέλεια εἰς τὸ Κοινὸν ἀπὸ τοὺς ἰδρωτὰς τοῦ προσώπου ἐμοῦ τε καὶ τοῦ μακαρίτου αὐταδέλφου μου... Δὲν θέλω κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ὠφελθῶσιν οἱ ὀλίγοι χάριν τῶν κοινωφελῶν διατάξεών μου».

1) Τὰ κατὰ τὴν Ἑκκλ. Ριζάρειον Σχολήν, σ. 86, 87.



Μετὰ πασῶν τούτων τῶν προσθηκῶν ἡ Διαθήκη ἀπετελέσθη, ἐξ 171 ἄρθρων. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὰς προσθήκας ταύτας ἀνεγίνωσκε καὶ ἐπανηγίνωσκε μόνος τὴν Διαθήκην, κατεχόμενος ὑπὸ διαρκoῦς ἀγωνίας καὶ φόβου μὴ τι παρέλιπε ἢ μὴ τι λάθος διέπραξεν. Ἀποτέλεσμα τοιοῦτου φόβου ὑπῆρξεν ἰδιόχειρός τις σημειώσεις αὐτοῦ ἐν τῷ 6ῳ ἄρθρῳ τῆς Διαθήκης. Ἐν αὐτῷ ἀναγράφεται πρὸς 100,000 ρουβλίων ἐν ῥωσικαῖς ὁμολογίαις κατατεθειμέναις παρὰ τῷ Ἀντωνίῳ Παύλῳ Κομιζοπούλῳ ἐν Μόσχᾳ. Πρὸς στιγμήν ἐφοβήθη ὁ Ριζάρης μήπως πρόκειται περὶ λάθους καὶ μήπως τὰς ὁμολογίας ἐκεῖνας εἶχεν ἀποσύρει παρὰ τοῦ Κομιζοπούλου, ὅθεν ἐσημείωσε τὰ ἑξῆς, «Κατὰ λάθος εἶχαν ἀπερασθῇ ὡς ἄνωθι ἑκατὸν χιλιάδες ρούβλια· ἐπερᾶσθησαν κατὰ λάθος ἐπειδὴ τὰ εἶχα τραβήξαι πρὸ καιροῦ». Ἐκ τῶν ὑστέρων ὅμως ἀπεδείχθη ὅτι τὸ σπουδαῖον τοῦτο ποσὸν τῶν χρημάτων ὑπῆρχε παρὰ τῷ Κομιζοπούλῳ, παραχωρήσαντι αὐτὸ ἐντιμότερα εἰς τὴν Σχολὴν μετὰ δωρεᾶς αὐτοῦ πρὸς ἱδρύσιν κληροδοτήματος καὶ συντήρησιν ἐνὸς μαθητοῦ ἐκ Φιλιππουπόλεως, ὁπότεν κατήγετο. Μὴ ἀρκούμενος δὲ ὁ Ριζάρης εἰς τὰ 171 ἄρθρα τῆς Διαθήκης καὶ τὰς τρεῖς προσθήκας, τῇ 29 Μαΐου 1841, τρεῖς ἡμέρας πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὑπέγραψε μυστικὸν κωδικέλλον, ἐν ᾧ ἐμερίμνησε περὶ μικρῶν τινων χρηματικῶν δωρεῶν εἰς συγγενεῖς τοῦ καὶ ὑπηρέτας καὶ συντηρήσεως τριῶν νέων σπουδαστῶν. Ἐν τῷ κωδικέλλῳ διέταξεν ἐπὶ πλέον ν' ἀγορασθῇ ἐν Μονοδενδρίῳ οἰκία ὅπως χρησιμεύσῃ ὡς Παρθενάγωγεῖον καὶ ὥρισε ποσόν τι ὅπερ θὰ ἐστέλλετο ἐξ Ἀθηνῶν παρὰ τῶν ἐκτελεστῶν τῆς Διαθήκης πρὸς συντήρησιν τῆς διδασκαλίας, ἐκτὸς τοῦ ἐν τῷ 61 ἄρθρῳ τῆς Διαθήκης ὀριζομένου ποσοῦ πρὸς συντήρησιν τῆς ἐν Μονοδενδρίῳ Σχολῆς τῶν ἀρρένων, κατὰ τὰς προηγουμένας ἐν ἔτει 1835 ληφθείσας, ὡς εἶδομεν, καὶ κυρωθείσας ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου στ' διατάξεις. Ἐπίσης ὥρισεν ὁ Ριζάρης διάφορα ποσὰ ὑπὲρ τῶν ἐν Μονοδενδρίῳ Μονῶν τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ.

καὶ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ὡς καὶ ὑπὲρ τῶν τριῶν ναῶν τῆς κώμης. Τὴν ὅλην δὲ Διαθήκην χαρακτηρῆζει καθόλου πνεῦμα πρακτικὸν καὶ οἰκοκυρῶσύνη, μεγάλη προσοχὴ καὶ ἀκρίβεια ἐν ταῖς λεπτομερείαις. Ἀλλὰ τὸ κύριον σημεῖον αὐτῆς, εἰς ὃ ὁ μέγας ἐθνικὸς εὐεργέτης, κατ' ἐξοχὴν, ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του, ὑπῆρξεν ἡ διὰ τῆς Διαθήκης ἱδρυμένη «Μάνθου καὶ Γεωργίου Ριζάριδων Ἐκκλησιαστικὴ Σχολή».

Τὰ κατὰ τὴν ἱδρυσιν, συντήρησιν, λειτουργίαν καὶ διοίκησιν αὐτῆς λεπτομερέστατα καθώρισεν ὁ Ριζάρης. Πρὸ παντὸς μεταβαλὼν τὰς περὶ διοικήσεως αὐτῆς ὑπὸ τῆς Δημοτικῆς Ἀρχῆς διατάξεις, προνοητικώτατα ὥρισεν ἐκτελεστὰς τῆς Διαθήκης, οἵτινες ἐμελλον νὰ ὦσι καὶ Ἔφοροι τῆς Σχολῆς, ἐξ ὠρισμένων μερῶν καταγόμενοι καὶ ὑπὸ τῆς ὁλομελείας αὐτῶν ἐκάστοτε οἱ ἀποχωροῦντες ἢ ἀποθνήσκοντες ἄνευ τινὸς ξένης ἐπεμβάσεως ἀνανεούμενοι ἰσοδίως. Οἱ ἐκτελεσταὶ τῆς Διαθήκης, κατὰ τὸν Ριζάρην, θ' ἀπετέλουν δεκαμελὲς Συμβούλιον, οὗτινος τρία μέλη ἐπὶ μίαν τριετίαν ἀλληλοδιαδόχως ἐμελλον ν' ἀπαρτίζωσι τὸ ἐκτελεστικὸν σῶμα τοῦ Συμβουλίου, οὕτως, ὥστε θ' ἀπετελοῦντο δύο Συμβούλια, τὸ Πρῶτον, Δεκαμελὲς ἢ Γενικὸν ἢ Πολυμελὲς καλούμενον καὶ τὸ Δεύτερον, Τριμελὲς ἢ Διοικητικὸν καλούμενον καὶ ἐκτελοῦν τὰς ἀποφάσεις τοῦ Πολυμελοῦς Συμβουλίου. Ἐκ τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου πέντε μὲν κατὰγονται ἐξ Ἑπείρου (Ζαγορίου καὶ Ἰωαννίνων), τὰ δὲ λοιπὰ πέντε ἐκ Θεσσαλίας, Μικρασίας (Σμύρνης), Κρήτης καὶ Χίου. Ὁ ἐκάστοτε ὑπὸ τῆς ὁλομελείας τοῦ Συμβουλίου ἐκλεγόμενος καὶ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἐπικυρούμενος καταλαμβάνει τὴν θέσιν τοῦ ἀντικαθισταμένου ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Συμβούλων. Προβλέπων ὁ Ριζάρης ἐνδεχομένην περίπτωσιν ἐλλείψεως ἀπαρτίας, ἀποτελουμένης καὶ ὑπὸ πέντε μόνον μελῶν τοῦ Συμβουλίου, ὥρισεν ὅπως διὰ τὴν ὠρισμένην μόνον περίπτωσιν καὶ δι' ὠρισμένην ἀπόφασιν προσκαλῶνται πρὸς καταρτισμὸν ἀπαρτίας Καθηγηταὶ τινες τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπι-



στημίῳ. Κυρίως δὲ Πρῶτον Συμβούλιον ἐνόησε ὁ Ριζάρης τὸ ἀπαρτιζόμενον μὲν καὶ ἐκ τῶν δέκα μελῶν, ἀλλ' ὁ δέκατος Σύμβουλος, κατὰ τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῆς ἐκλογῆς του, στερεῖται ψήφου. Ψῆφον ὁ Σύμβουλος οὗτος ἀποκτᾷ μόνον ἐν ἡ περιπτώσει εἰς τῶν Συμβούλων διορισθῆ Ταμίας, ὁπότε οὗτος, ὡς Ταμίας, στερεῖται ψήφου. Πρόεδρον τοῦ Συμβουλίου δὲν ὥρισεν ὁ Ριζάρης, ἀλλ' ἐπεκράτησεν ὥστε τὸ ἀρχαιότερον μέλος τοῦ τριμελοῦς Διοικητικοῦ Συμβουλίου νὰ εἰσγγῇται τὰ ζητήματα κατὰ τὰς συνεδρίας τοῦ τε Διοικητικοῦ καὶ τοῦ Πολυμελοῦς Συμβουλίου. Πρώτους δ' ἐκτελεστοὺς τῆς Διαθήκης του καὶ Συμβούλους ὥρισεν ὁ Ριζάρης τοὺς ἑξῆς: Χ. Κλονάργον, Γ. Γεννάδιον, Γ. Τισαμενόν, ἐκ Ζαγορίου, Ἀθ. Ζίννην, ἐξ Ἰωαννίνων, Φίλ. Ἰωάννου, ἐκ Θεσσαλίας, Γ. Σπανιολάκην καὶ Π. Ὀμηρίδην, ἐκ Σμύρνης, Μ. Ἀποστολίδην, ἀρχιμανδρίτην, ἐκ Κρήτης καὶ Θ. Ράλλην, ἐκ Χίου. Ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ Ριζάρης ὥρισε μὲν καὶ κληρικὸν μέλος τοῦ Συμβουλίου, τὸν ἀρχιμανδρίτην Μισαήλ Ἀποστολίδην, Καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου τότε ὄντα, ἀλλ' οὐδεμίαν ἀπολύτως σχέσιν τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Σχολὴν καθώρισεν. Πιθανῶς διετέλεσε καὶ ἐν τούτῳ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου καὶ Νεοφύτου Δούκα, ἐν μέσῳ τῶν τότε διεξαγομένων σφοδροτάτων ἀγώνων κατὰ τῆς τῇ 1833 ὑπὸ τῆς ἑτεροδόξου Ἀντιβασιλείας, τῇ συνεργείᾳ τοῦ Θεοκλήτου Φαρμακίδου, ἰδρυθείσης, ἀνευ προηγουμένης ἐγκρίσεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι.

Τὴν ἀνωτάτην ἐποπτεῖαν ἐπὶ τῆς Σχολῆς ἀνέθηκε διὰ τῆς Διαθήκης του ὁ Ριζάρης εἰς τὴν Κυβέρνησιν, καὶ διὰ γενικῶν διατάξεων καὶ διὰ μερικωτέρων περὶ ἐγκρίσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ ἀπολογισμοῦ τοῦ προγράμματος τῶν μαθημάτων καὶ τοῦ διδάσκοντος προσωπικοῦ. Κατὰ τὰς διατάξεις αὐτοῦ, πᾶσα πρῶτα εἰς ἐπὶ τῶν τοιούτων ζητημάτων δέον νὰ

προέρχεται παρὰ τοῦ Συμβουλίου, σωζομένης τῆς πλήρους αὐτοδιοικήσεως καὶ ανεξαρτησίας τῆς Σχολῆς, ὡς ἰδιωτικοῦ ιδρύματος, εἰς τὴν Κυβέρνησιν δ' ἀπόκειται ἡ ἐγκρίσις καὶ κύρωσις. Ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως τῆς ἐγκρίσεως ἢ κυρώσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ ἢ ἄλλης τινὸς τοῦ Συμβουλίου ἀποφάσεως, δεόν νὰ δικαιολογῇται ἡ Κυβέρνησις. Ὡστε ἡ διοίκησις τῆς Σχολῆς θὰ διεξήγето ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου ανεξαρτήτως μὲν ἀπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἀλλ' ὑπευθύνως ἐνώπιον αὐτῆς. Κατὰ τὸ 151 ἄρθρον τῆς Διαθήκης, «ἡ Κυβέρνησις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐνάγῃ τοὺς ἐκτελεστάς τῆς παρούσης μου, ἂν ἀδιαφορήσωσιν ἢ ἀμελήσωσι πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν διατάξεών μου, μὴ ἔχουσα ὅμως διαχειρίσιν τοῦ χρηματικοῦ, οὐσῆς ἀνεξαρτήτου κατὰ τὰ λοιπὰ τῆς Σχολῆς». Κατὰ τὸ 79 ἄρθρον, «ἡ διοίκησις τῶν τῆς Σχολῆς ἀνατίθεται ἐν γένει εἰς ἓν δεκαμελὲς ἢ πρῶτον Συμβούλιον», ἐκ τοῦ καθόλου δὲ καθορισμοῦ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Συμβουλίου καὶ τῶν ἐποπτικῶν σχέσεων τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὴν Σχολὴν συνάγεται τὸ δικαίωμα τῆς προτάσεως τοῦ Συμβουλίου ἐπὶ παντὸς καθόλου ζητήματος ἀφορῶντος εἰς τὴν Σχολὴν, ἀλλὰ πᾶσα τοιαύτη πρότασις δεόν νὰ προσλάβῃ κύρος διὰ τῆς ἐγκρίσεως τῆς Κυβερνήσεως, διότι ἐν τῷ 158 ἄρθρῳ προσέθηκεν ὁ διαθέτης «εἰς τὴν σύνεσιν αὐτῆς (= τῆς Κυβερνήσεως) ἀπόκειται νὰ ἐπιφέρῃ καὶ ἄλλας βελτιώσεις ἐπὶ ἀντικειμένων ἐφ' ὧν σιωπᾷ ἡ παρούσά μου». Οὕτω λοιπὸν ὁ Ριζάρης ἀφῆκε μὲν ἐλεύθερον τὸ Συμβούλιον, οὐχὶ ὅμως καὶ ἀνεξέλεγκτον, ἀνέθηκε μὲν τὴν ἐποπτείαν τῆς Σχολῆς εἰς τὴν Κυβέρνησιν, προέλαθεν ὅμως πᾶσαν οἰκονομικὴν αὐτῆς ἐπέμβασιν, εἴτε εἰς τὴν οἰκονομικὴν διαχείρισιν τῆς Σχολῆς εἴτε εἰς τὴν διοίκησιν αὐτῆς.

Προνοητικώτατα ὡσαύτως ὁ Ριζάρης ὥρισεν ὅπως συμπληρῶται ἐγκύρως καὶ ἐπισήμως ἡ Διαθήκη αὐτοῦ ἐπὶ τινων λεπτομερειῶν, χωρὶς ὅμως ν' ἀλλοιωθῶσιν αἱ θεμελιώδεις διατάξεις, καί, κυρίως εἰπεῖν, ὥρισε νὰ ἐπιφέρωνται βελτιώσεις ἐπὶ σιω-



πωμένων καὶ οὐχὶ ἐπὶ ὠριζμένων διατάξεων. Τοῦτο δὲ διότι δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ προκαθορίσῃ πάσας τὰς λεπτομερείας. Οὕτω διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως ὥρισε Γραμματέα καὶ Ταμίαν, ἐδέησε δὲ βραδύτερον νὰ προστεθῇ καὶ Λογιστής. Διὰ δὲ τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τῆς Σχολῆς προέβλεψε μόνον περὶ Οἰκονόμου κληρικοῦ οὐχὶ ὁμῶς περὶ Διευθυντοῦ καὶ Παιδονόμων. Περὶ Καθηγητῶν διέταξεν ὅπως «χάριν οἰκονομίας, τοσοῦτον ἀναγκαίας διὰ τὴν διάρκειαν τοῦ κατὰ στήματος αὐτοῦ . . . τινὲς ἐκ τῶν διαπρεπόντων ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Ὁθωνος Καθηγητῶν ἐπιφορτιζονται τὴν παράδοσιν μαθήματός τινος ἐν τῇ Ἑκκλησιαστικῇ Σχολῇ». Ὁρισμένως δὲ ὁ Ῥιζάρης διέταξε τὸν διορισμὸν τοῦ ἐν Αἰγαίῳ τότε διδάσκοντος Ζηγοριῶου Ἱερομονάχου Νεοφύτου Δώτου, ὡς Καθηγητοῦ, ὅστις, τῷ ὄντι, ἐχρημάτισεν ὁ πρῶτος τῆς Σχολῆς Καθηγητής, ὑποδειχθεὶς εἰς τὸν Ῥιζάρην πιθανῶς ὑπὸ τοῦ συμπολίτου αὐτοῦ καὶ φίλου Νεοφύτου Δούκα. ¹⁾ Δὲν ἀφῆκεν ὁ Ῥιζάρης ἀκαθόριστα καὶ τὰ τῆς μισθοδοσίας τῶν Καθηγητῶν καὶ λοιπῶν ὑπαλλήλων. Ἀλλὰ καὶ τὸ Πρῶτογραμμα τῶν μαθημάτων ἐν γενικαῖς γραμμαῖς καθώρισε, διατάξας νὰ διδάσκωνται ἐν πέντε τάξεσι τὰ ἑξῆς μαθήματα:

- α') Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα
- β') Ἡ Λατινικὴ γλῶσσα
- γ') Ἡ Γεωγραφία
- δ') Ἡ Ἑκκλησιαστικὴ καὶ Ἱερὰ Ἱστορία
- ε') Ἡ Κοσμικὴ Ἱστορία
- στ') Τὰ Μαθηματικά
- ζ') Ἡ Θεολογία καθ' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς
- η') Ἡ Μουσικὴ καὶ πρὸ πάντων
- θ') Ἡ Κατήχησις καὶ Ῥητορικὴ καὶ Ἑβραϊκὴ γλῶσσα

Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ προσθήκη τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης, παρὰ τοὺς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Ἑλλάδι διεξαγο-

1) Διαθήκης ἀριθ. 74. Περὶ. Ι. Λαμπριδίου, Ζαγοριακά, σ. 248 ἐξ.

μένους ἀγῶνας μεταξύ Οἰκονόμου καὶ Νεοφύτου Βάμβα περὶ τῆς μεταφράσεως τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἰς ἀπλοελληνικὴν γλῶσσαν καὶ τῆς Π. Διχθήκης ἐκ τοῦ ἐβραϊκοῦ πρωτοτύπου. Δὲν δύναται τις ὁμως νὰ υποθέσῃ ὅτι ἄκοντος τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου προσέθηκε τὸ μάθημα τοῦτο ὁ Ῥιζάρης ἐν τῇ προγράμματι τῶν μαθημάτων τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυομένης Σχολῆς, διότι τὸ μάθημα ἀνέγραψεν ὁ Οἰκονόμος καὶ ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκπονηθέντι καὶ εἰς τὸν Καποδίστριαν ἀποσταλέντι σχεδίῳ Ἑκκλησιαστικῆς Ἀκαδημείας.¹⁾ Ἄλλως τε ὁ Ῥιζάρης προέβλεψεν οὐ μόνον περὶ στοιχειώδους καὶ ἐγκυκλίου ἀλλὰ καὶ περὶ ἐπιστημονικῆς μορφώσεως τῶν Τροφίμων τῆς Σχολῆς. Κατὰ τὸ 72 ἄρθρον τῆς Διαθήκης «Σκοπὸς τῆς Ἑκκλησιαστικῆς ταύτης Σχολῆς εἶναι νὰ χορηγῇ εἰς νέους, ἔχοντας τὰς ἀπαιτουμένας προπαιδευτικὰς γνώσεις, τοιαῦτα διδακτικὰ μέσα, ὥστε εἰς διάστημα πέντε ἐτῶν νὰ εἶναι εἰς στάσιν νὰ ἐνδυσθῶσι τὸ ἱερὸν σχῆμα τῆς Ἱερωσύνης, γινόμενοι Ἱερεῖς μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς πενταετοῦς σπουδῆς. Ἡ ἐν αὐτῇ τῇ Σχολῇ ἐκπαιδεύσις πρέπει νὰ εἶναι πρὸ πάντων τοιαύτη ὥστε νὰ συντελῇ καὶ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν μόρφωσιν τῆς νεολαίας». Ἐκ τῆς διατάξεως ταύτης τοῦ Ῥιζάρη ἐξηγεῖται καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ὀριζόμενον πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τῆς Σχολῆς. Μὴ ἀρκεσθεὶς ν' ἀναγράψῃ ὁ διαθέτης τὴν διδασκαλίαν τῆς «Θεολογίας καθ' ὅλους αὐτῆς τοὺς κλάδους» ἐτόνισεν ἰδιαζόντως τὴν διδασκαλίαν τῆς Κατηχήσεως, τῆς Ῥητορικῆς καὶ τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης, διέταξε δ' ἐν τῇ 76 ἄρθρῳ ὅπως τὸ Συμβούλιον συνεννοῇται μετὰ τῆς Κυβερνήσεως περὶ τοῦ λεπτομερεστέρου καθορισμοῦ τοῦ προγράμματος τῶν μαθημάτων.

Αἱ περὶ τῆς προσλήψεως καὶ συντηρήσεως μαθητῶν, δέκα ἐκ Ζαγορίου καὶ ἐτέρων δέκα ἐκ τῆς ἐλευθέρας, Ἑλλάδος, διατάξεις εἶναι λεπτομερεῖς, ἐντόνως δ' ἠξίωσεν ὁ Ριζάρης νὰ διδάσκωνται ἐν τῇ Σχολῇ ἀποκλειστικῶς ὅσοι σκοποῦσι νὰ

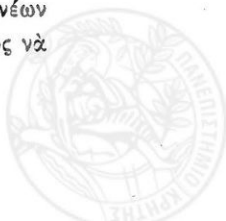
1) Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, ἐνθ' ἀν. Α, σ. 172.



προσέλθωσιν εἰς τὸ Ἱερὸν Στάδιον, παρακαλέσας ταῦτοχρόνως τὴν Κυβέρνησιν νὰ δρίσῃ ὥπως τοῦ λοιποῦ μὴ χειροτονῶνται οἱ μὴ ἔχοντες ἀπολυτήριον τῆς Ριζαρείου Σχολῆς. Ἐκτοτε προεῖδεν ὁ ἀείμνηστος διαθέτης, ὅτι ὁ μέγας σκοπὸς τῆς Σχολῆς του δὲν θὰ ἐπετυγχάνετο ἂν μὴ ἡ Κυβέρνησις διὰ καταλλήλων νομοθετημάτων ὑπεστήριζε τοὺς ἐξερχομένους ἐκ τῆς Σχολῆς, ὡς μέλλοντας Ἱερεῖς, καὶ ἂν μὴ ἐθέσπιζε προσόντα καθόλου διὰ τοὺς χειροτονουμένους. «Παρακαλῶ—ἔγραψε ἐν τῷ 78 ἄρθρῳ τῆς Διαθήκης—τὰ δύο Συμβούλια τῆς Σχολῆς νὰ κινήσωσι πάντα λίθον (ἂν ἐγὼ ζῶν δὲν τὸ κατορθώσω) διὰ νὰ ἐνδώσῃ ὁ Βασιλεὺς, ὥστε ἀποκλειστικῶς ἐν τῇ Σχολῇ ταύτῃ νὰ διδάσκωνται ὅσοι σκοπεύουσι νὰ ἐνδυσθῶσιν Ἱερωσύνης ἔνδυμα καὶ νὰ μὴ εἶναι δεκτοὶ εἰς Ἱερωσύνην, εἰμὴ ὅσοι ἔχουν τακτικὰ ἀποδεικτικὰ περὶ τῆς ἐν αὐτῇ σπουδῆς των». Πρὸδῆλον λοιπὸν ὅτι ἐπεθύμει ὥπως οὐ μόνον παιδεύωνται ἐν τῇ Σχολῇ οἱ μέλλοντες Ἱερεῖς, ἀλλὰ καὶ ὥπως ὁ Κλήρος τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας καταρτίζεται ἐκ Ριζαρειτῶν. Κατὰ ταῦτα ἐν τῷ 102 ἄρθρῳ ὥρισεν ὥπως γίνωνται δεκτοὶ εἰς τὴν Σχολὴν μόνον ὅσοι «ἀποφαίνονται ὅτι μετὰ τὴν τελείωσιν τῆς σπουδῆς των θέλουν ἀναδεχθῇ τὸ Ἱερατικὸν ἐπάγγελμα». Ὅθεν προσέθηκεν ἐν τοῖς ἄρθροις 114 καὶ 119 περὶ τῶν ἐκ Ζαγορίου ὑποτρόφων «φθάνοντες εἰς Ἀθήνας οἱ δέκα ὑπότροφοι ὀφείλουσι νὰ ἐγχειρίζουν εἰς τὸ τριμελὲς Συμβούλιον ἀναφορὰν δηλοποιοῦντες, ὅτι μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν μαθημάτων των θέλουν γίνεαι Ἱερεῖς», «θέλω νὰ ἀποβάλωσιν οἱ ἐκτελεσταὶ τῆς παρούσης μου ἐκείνον ἐκ τῶν δέκα αὐτῶν νέων, ὅστις ἀποδειχθῇ ἀνάξιος τοῦ ἱεροῦ ἐπαγγέλματος τῆς Ἱερωσύνης». Καὶ περὶ τῶν ἐξ Ἑλλάδος ὑποτρόφων ὥρισεν ὥπως οἱ μὴ χειροτονούμενοι Ἱερεῖς ἀποζημιώσωσι τὴν Σχολήν, πρὸς τοῦτο δὲ διὰ τοῦ 105 ἄρθρου τῆς Διαθήκης παραγγέλλεται τὸ Συμβούλιον νὰ λαμβάνῃ παρ' αὐτῶν ἐγγύησιν κτηματικὴν, ἥτις βραδύτερον ἐγένετο χρηματικὴ.



Κατ' ἀρχὰς ὁ Ριζάρης ἐσκόπει νὰ φοιτῶσιν ἀπλῶς εἰς τὴν Σχολὴν οἱ ὑπότροφοι, ἔξω αὐτῆς διαμένοντες καὶ λαμβάνοντες τὰ πρὸς συντήρησιν αὐτῶν παρὰ τοῦ ταμείου τῆς Σχολῆς, ὕστερον ἔμως ἐν τῇ γ' προσθήκῃ τῆς Διαθήκης ἀνέγραψε τὸ ἐξῆς 161 ἄρθρον: «Ἐπειδὴ οἱ μέλλοντες νὰ ἱερωθῶσιν ἔχουν χρεῖαν ἔχει μόνον σπουδῆς μαθημάτων, ἀλλὰ καὶ τινος ἡθοποιήσεως, ὅπερ κατορθοῦται ἐὰν συνειθίσωσιν ἐγκαίρως εἰς βίον κατάλληλον μὲ τὸ μετὰ ταῦτα ἐπάγγελμά των, διὰ τοῦτο ἀποφασίζω ἤδη νὰ ἐνδιδιαιτῶνται εἰς τὸ κατάστημα τῆς Σχολῆς ὡς εἰς Κοινόν: οἱ ὑπότροφοι καθ' ὅσον διαρκοῦν αἰσπουδαίων», περὶ δὲ τοῦ Σχολικοῦ «καταστήματος» ἐν τῷ 73 ἄρθρῳ ἀνέγραψε τὰς ἐξῆς διατάξεις: «Ὡς κατάστημα τῆς Σχολῆς ταύτης θέλω νὰ χρησιμεύσῃ ἡ πλησίον τῶν Ἀνακτόρων κατὰ τὴν ὁδὸν τῶν Ἀμπελοκήπων κειμένη οἰκοδομὴ μου, ὅπου εὕρισκεται καὶ τερπνότατον πρὸς διασκεδάσιν τῶν φοιτητῶν περιβόλιον, πρὸς διατήρησιν τοῦ ὁποίου διατάττω νὰ ληφθῶσιν εἰς τὰ ἀναγκαῖα μέτρα, λαμβανομένης προνοίας καὶ περὶ τῆς ἐνοικίας αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ οἰκοδομὴ αὕτη ἐγένετο ἀπ' ἀρχῆς πρὸς ἄλλον σκοπόν, οἱ ἐκτελεστοὶ τῆς παρούσης μου ὀφείλουν νὰ τὴν αὐξήσωσι, μεταρρυθμιζόντες αὐτὴν ἐπὶ τὸ καταλληλότερον: θέλει δὲ γίνεαι τοιαύτη ἐπισκευή, ἢ ἐγὼ ζῶν δὲν ἐνεργήσω ἢ διατάξω ἄλλως πως: Εἰς τὸ κατάστημα τοῦτο διατάττω καὶ θέλω νὰ γίνῃ ἐν Παρεκκλήσειον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μεγαλομάρτυρος, ὅπου καθ' ἑκάστην καθημερινὴν νὰ προηγῇται τῆς διδασκαλίας προσευχή, τὰς δὲ Κυριακάς καὶ ἑορτὰς χρεωστοῦν οἱ μαθηταὶ νὰ παρευρίσκωνται εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν. Ἄν εἶναι δυνατόν ἐπιθυμῶ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς παρεκκλήσιον τὸ πλησίον τοῦ εἰρημένου περιβολίου ὑπάρχον παρεκκλήσιον τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἀφοῦ ἐπισκευασθῇ προσηκόντως. Παρακαλῶ δὲ νὰ μνημονεύωνται ἐναὐτῷ τὰ ὀνόματα ἡμῶν Μάνθου καὶ Γεωργίου Ριζαρίδων μετὰ τῶν γονέων ἡμῶν. Εἶναι δὲ καλὸν ὥστε ὁ τῆς Κατηχήσεως διδάσκαλος νὰ



εἶναι ἱερωμένος διὰ τὴν ἱεουργίαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ παρεκκλησίᾳ». Καὶ ἐν τῇ Κωδικέλλῃ ἐπανέλαβεν ὁ Ριζάρης τὴν παραγγελίαν περὶ ἀνακαινίσσεως τοῦ ναοῦ τοῦ παρεκκλησίου καὶ κατασκευῆς τοῦ τάφου του ἐν τῇ Νάρθηκι, προσθέσας καὶ τὰ ἐξῆς: «Αἱ δύο εἰκόνες αἱ εὐρισκόμεναι τῶρα εἰς τὴν οἰκίαν μου νὰ τεθῶσιν εἰς τὸ Σχολεῖόν μου καὶ νὰ ἀνάπτῃ τὸ κανδηλί των ἀκοίμητον ἀπὸ τὸ λάδι τῶν κτημάτων μου. Ἄν ζῶν δὲν χαρίσω μόνος τὰς ἄλλας εἰς τὴν οἰκίαν μου εὐρισκομένας εἰκόνας, νὰ δοθῶσιν εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον». Τέλος ἐν τῇ 68 ἄρῳ τῆς Διαθήκης ἀνέγραψεν ὁ Ριζάρης τὰ ἐξῆς: «Παρακαλῶ τοὺς . . . ἐκτελεστὰς τῆς (Διαθήκης) μου νὰ φροντίσωσι περὶ τοῦ ἐνταφιασμοῦ μου, ὁ ὅποιος ἐπιθυμῶ νὰ γίνῃ μὲ ἀπλούστατον καὶ μὲ χριστιανικὸν τρόπον. Τὸ σῶμά μου θέλω νὰ ἐνταφιασθῇ εἰς τὸ κατὰ τὴν ὁδὸν τῶν Ἀμπελοκήπων πλησίον τῶν Ἀνακτόρων περιβόλιόν μου πρὸς τὸ δεξιὸν μέρος αὐτοῦ. Κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ μου παρακαλῶ τοὺς ἐκτελεστὰς μου νὰ διανείμωσιν εἰς πτώχας οἰκογενείας χιλίας δραχμάς».

Ἡ τελευταία αὕτη διάταξις ὡς ἄριστα χαρακτηρίζει τὴν μέγαν ἐθνικὴν εὐεργέτην, τὸν μετριόφρονα, τὸν ἀληθῆ χριστιανὸν Γεώργιον Ριζάρην. Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ διατάξεις τῆς Διαθήκης περὶ τῆς Σχολῆς, μετὰ πολλῆς τῆς περισκέψεως διατυπωθεῖσαι, ὑπῆρξαν ὥντως σοφαὶ διατάξεις, εἰς αὐτάς δ' ὀφείλεται τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἱδρυμα τῶν Ριζαρῶν ἐθεμελιώθη ἐπὶ ἀσαλεύτων βάσεων, ὅτι δὲν ὑπῆρξεν ἐφήμερον καὶ ὅτι, ὅσον παρ' αὐτοῦ ἐξηρτάτο, ὁ σκοπὸς ἐπετεύχθη τελείως.

ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΙ ΗΜΕΡΑΙ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΡΙΖΑΡΗ

Οὕτω διατάξας τὰ τῆς Σχολῆς ὁ Γεώργιος Ριζάρης τῇ 25 Ἀπριλίου 1841 ἀπηύθυνε πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἑγγράφον, δι' οὗ ἐξεδήλου τὴν περὶ ἱδρύσεως αὐτῆς ἐπιθυμίαν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ του Μάνθου «ἡ ἰδέα, ἔλεγεν, καὶ ἡ ἀπόφασις αὕτη δὲν εἶναι νέα· καὶ ἐγὼ καὶ ὁ μακαρίτης αὐτά-

δελφός μου ἐμελετοῦσαμεν πρὸ πολλοῦνὰ ἐνεργήσωμεν αὐτήν, αἱ γνωσταὶ ἔμως περιστάσεις δὲν τὸ ἐσυγχώρησαν». Ἀγγέλλων δ' ὅτι ὑπέγραψεν ἤδη τὴν Διαθήκην του παρεκάλει τὴν Κυβέρνησιν :

α') «νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν οὐσταςιν καὶ ὑπαρξιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ταύτης Σχολῆς».

β') «νὰ ἀναδεχθῇ τὸν διορισμὸν τῶν ἀναγκαιούντων Καθηγητῶν, περὶ τῆς μισθοδοσίας τῶν ὁποίων προνοεῖ ἡ διαθήκη μου, καὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν ὑποτρόφων, περὶ τῆς συντάξεως καὶ συνδιατιθήσεως τῶν ὁποίων προνοεῖ ἐπίσης ἡ διαθήκη μου».

γ') «νὰ ἀναδεχθῇ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐκτελεστῶν τῆς διαθήκης μου ὅταν ἐκλίπη τις ἐκ τῶν παρ' ἐμοῦ αὐτοῦ ὀριοθέντων ὡς τοιούτων».

δ') «νὰ ἀναδεχθῇ νὰ θεωρῶνται οἱ προϋπολογισμοὶ ὑπὸ τῆς ἀρμοδίου ἀρχῆς».

ε') «νὰ ἀναδεχθῇ τὴν ἐν γένει ἐφορείαν ἐπὶ τοῦ καταστήματος αὐτοῦ, διὰ νὰ μὴ συμβαίνωσι παραλείψεις».

Ἐν τέλει τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ ἐπέλεγεν, ὅτι ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο «ἡ βελτίωσις τῆς καταστάσεως τοῦ κλήρου καὶ ἡ ἐξάπλωσις τῆς εὐαγγελικῆς ἀληθείας καὶ ἐν γένει τῶν φώτων». 1) Ὡς ἦτο δ' ἀκόλουθεν ἡ Κυβέρνησις εὐμενέστατα ἀπεδέχθη τὴν μεγάλην ἐθνικὴν δωρεάν τοῦ Ῥιζάρη ὑπὲρ τῆς μορφώσεως τοῦ κλήρου. Τῇ 12 Μαΐου 1841 ἐδημοσιεύθη Νομοθετικὸν Β. Διάταγμα, δι' οὗ ἐνεκρίνετο ἡ ἀποδοχὴ τῆς προτάσεως τοῦ Γεωργίου Ῥιζάρη περὶ ἱδρύσεως τῆς Σχολῆς καὶ ἡ Διαθήκη, ἣτις οὕτω προσέλαβεν ἰσχὺν νόμου τοῦ Κράτους. Αὐθημερὸν ἀπενεμήθη εἰς τὸν ἱδρυτὴν τὸ παράσημον τοῦ Χρυσοῦ Σταυροῦ καὶ ἐξεφράσθη ἡ Βασιλικὴ εὐχάρεσκεια πρὸς αὐτὸν, ὡς ἐθνικὸν εὐεργέτην, «διὰ τὸν ἀπαράμιλλον ζῆλον περὶ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν κληρικῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους» 2). Ἐν ἐπισήμῳ δ' ἐγγράφῳ πρὸς τὸν Ῥι-

1) Τὰ κατὰ τὴν Ῥιζάρειον Ἐκκλ. Σχολήν, σ. 78-79.

2) Αὐτόθι, σ. 79.



ζάρην μετὰ τὴν ἀνακοίνωσιν τῶν ἀνωτέρω ὁ Ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαίδευσεως Ν. Γ. Θεοχάρης ἔλεγε πρὸς αὐτὸν, «ὡ φιλογενῆς καὶ χριστιανικῇ πράξεις ὤμων, κινουσα τὴν ἐθνικὴν εὐγνωμοσύνην, θέλει ἀναμνησκει ἀείποτε εἰς τοὺς ζῶντας καὶ παραδίδῃ μετ' εὐλογίας καὶ μακαρισμῶν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς τὸ ὄνομα ὤμων, οὐ μόνον ὡς ζηλωτοῦ περὶ τὰ θεῖα ἀλλὰ καὶ ὡς φιλοπάτριδος καὶ ὡς εὐεργέτου ἰδίως, καθιερώσαντος τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ πλοῦτον περὶ τὴν τῶν λειτουργῶν τοῦ Ὑψίστου ἐκπαίδευσιν»¹⁾. Τοὺς διακαίους τούτους ἐπαίνους συνεμερίζετο σύμπαν τὸ ἔθνος. Ἡ ἐφημερίς τῶν Ἀθηνῶν «Αἰὼν» τῇ 21 Μαΐου 1841 ἔγραφεν, «Ἔργον ἐθνικὸν καὶ πολλῆς τιμῆς ἄξιον ἔπραξεν ὁ κύριος Γεώργιος Ριζάρης ἐσχάτως. Τὴν παρὰ τὴν ὁδὸν Ἑρμοῦ νεοοικοδόμητον καὶ μεγαλοπρεπῆ οἰκίαν του πεποικισμένην καὶ μὲ σημαντικὴν ποσότητα χρημάτων ἀφιέρωσε πρὸς φωτισμὸν τοῦ Κλήρου, συστήσας Ἐκκλησιαστικὸν Φροντιστήριον. Λαμβάνων πᾶς τις ὑπ' ἑσπιν τὴν πολλὴν τῆς ἐκπαίδευσεως τοῦ Κλήρου μας ἀνάγκην, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ μακαρίζῃ τὴν ψυχὴν τοῦ θεμελιωτοῦ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ τούτου Φροντιστηρίου Γεωργίου Ριζάρη καὶ νὰ ὁμολογῇ ἐν πεποιθήσει πλήρει, ὅτι οὐκ ἐπιλείψει στρατιῶται ὑπὲρ τῆς θείας ἡμῶν Ἐκκλησίας. Τῆς Ἐθνικῆς ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ ἔργου δεῖγμα τρανώτατον ἠδὲ δόκησε νὰ δώσῃ πρῶτος ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς ἡμῶν, ὁμολογῆσας ἐγγράφως τῷ πολυτίμῳ κυρίῳ Γεωργίῳ Ριζάρη τὴν πολλὴν εὐαρέσκειάν του ὑπὲρ τοῦ τοιοῦτου ἀναθήματος, ἀποδεχθεὶς νὰ ἐγχαραχθῇ ἐπὶ στήλῃ τὸ ὄνομα τούτου εἰς μνήμην αἰωνίαν καὶ τιμήσας τὸν ἄνδρα διὰ τοῦ παρασήμου τοῦ Χρυσοῦ Σταυροῦ τοῦ Σωτήρος»²⁾.

1) Αὐτόθι, σ. 80.

2) Πρβλ. «Ἀθηνᾶ» ἔτ. 1841 ἀριθμ. 817. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ἠρξάντο συζητήσεις περὶ τῆς μορφώσεως καὶ τῆς οἰκονομικῆς τοῦ κλήρου ἐξασφαλίσεως. Ἡ «Ἀθηνᾶ» ἔτ. 1841, ἀριθμ. 823 πρὸς τοὺς ἄλλους ἔγραφε «Δὲν ἐκπαιδεύεται ὁ ἱερεὺς ὅταν μέλλει νὰ ζῇσιν τείνων τὸν δίσκον εἰς τὴν ἐλεημοσύνην τῶν Χριστιανῶν, ἢ μᾶλλον ὁ ἐκπαιδευθεὶς δὲν γίνεται ἱερεὺς ἀν τοιαύτην προβλέπῃ τύχην».

Ἐπὶ ᾧ ἄλλοις τοιαύτη καὶ τοσαύτη ἡ πρὸς τὸ Ἔθνος
 ζωρεὰ τοῦ Ριζάρη, ὥστε, κατὰ δίκαιον, λόγον προὐκάλεσε με-
 γάλῃ ἐθνικῇ ἐγγνωμοσύνῃ πρὸς αὐτόν τε καὶ τὸν ἀδελφόν
 του. Ὁ πόθος αὐτῶν περὶ ἰδρύσεως τῆς Σχολῆς ἐπραγματο-
 ποιήθη διὰ τῶν ἀτρύτων μόχθων τοῦ Γεωργίου Ριζάρη, ὅστις
 ὡς εἶδομεν ἀπὸ τοῦ 1824 μέχρι τοῦ 1841 συντόνως εἰργάσθη
 πρὸς περισυλλογὴν τῆς περιουσίας αὐτῶν καὶ ἐξασφάλισιν τῆς
 ἰδρύσεως καὶ συντηρήσεως τῆς Σχολῆς· θὰ ἦτο βεβαίως ἀνυπο-
 λόγιστος ἡ χαρὰ τοῦ Γεωργίου Ριζάρη νὰ ἴδῃ τὴν Σχολὴν λει-
 τουργοῦσαν, ἀλλ' ἀρκετὸν δι' αὐτὸν ἦτο τὸ ὅτι ζῶν, ὡς ἔγραφε
 τῷ 1824 πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Παπαδόπουλον Ὀλύμπιον,
 ἔβηκε τὰς ἀσφαλεῖς βάσεις τοῦ ἰδρύματος τῶν Ριζαρῶν. Μετὰ
 τὴν ἐκδοσιν τοῦ Β. Διατάγματος τῆς 12 Μαΐου 1841, δι' οὗ
 ἐγένετο ἀποδεκτὴ ἡ πρότασις τοῦ Ριζάρη περὶ ἰδρύσεως τῆς
 Σχολῆς καὶ τῆς ὑπὲρ αὐτῆς μεγάλῃς ἐθνικῆς ζωρεᾶς, τῇ 29
 Μαΐου συνέταξεν, ὡς εἶδομεν, ὁ Ριζάρης τὸν κωδικοῦν τῆς
 Διαθήκης, δεινῶς τότε πάσχων ἐξ ἀτονίας τῶν ἐντοσθίων, ἥτις
 ἐπὶ πᾶσι ἀπεφάν. Μετὰ τρεῖς ἡμέρας, ἤτοι τῇ 1 Ἰουνίου 1841,
 ὁ Γεώργιος Ριζάρης, ἄγων τὸ 71 ἔτος τῆς ἡλικίας του, ἐτελεύ-
 τησε τὸν βίον. «Ἡ κηδεῖα αὐτοῦ ἔγινε λαμπροτάτη πάσης ἄλλης
 κηδεῖας, ἔγραψεν ἡ ἐφημερίς «Ἀθηνᾶ» τῆς 4 Ἰουνίου 1841. Ἡ
 Ἱερὰ Σύνοδος, ὁ Ἐπίσκοπος Ἀττικῆς, ὅλοι οἱ ἱερεῖς τῶν Ἀθη-
 νῶν καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν ἔσπευσαν αὐθόρ-
 μητοι», κατὰ διαταγὴν δὲ τῆς Κυβερνήσεως ὅλοι οἱ μνηστῆ-
 ται ἐν Ἀθήναις Σχολαῖων συνώδυσαν τὴν κηδεῖαν τοῦ Ριζάρη.
 Ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία ἐψάλη ἐν τῇ ναῷ τῆς ἁγίας Εἰρήνης,
 ὅστις ἐχρησίμευσεν ὡς Μητροπολιτικὸς ναὸς τότε, ἐκείθεν δὲ
 ἐκομίσθη ὁ νεκρὸς εἰς τὸ ἐν τῇ περιβόλῳ τῆς Σχολῆς παρεκκλη-
 σιον τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὅπου καὶ ἐτάφη κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν
 του, «Ὁ μακαρίτης Ριζάρης, ἐπέλεγεν ἡ ἀνωτέρω ἐφημερίς,
 ἐπραξεν ἐν ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἀγαθοεργήματα πρὸς τὸ Ἔθνος.



καὶ διὰ τοῦτο τὸ Ἔθνος ἔδειξε πρὸς αὐτὸν τόσῃν εὐγνωμοσύνην».

Τὸ Συμβούλιον τῶν ἐκτελεστῶν τῆς Διαθήκης ἐμερίμνησε μετὰ τινα ἔτη ν' ἀποκομίσῃ ἐκ Ρωσίας τὰ ὀστά τοῦ Μάνθου Ριζάρη καὶ ν' ἀποθέσῃ αὐτὰ παρὰ τὰ τοῦ Γεωργίου, ἐν ἰδίῳ τάφῳ, παρὰ τὸν ναὸν τῆς Σχολῆς ¹⁾). Ἐπειδὴ δὲ ἀντὶ τοῦ ναοῦ ἐκείνου βραδύτερον κτεδαφισθέντος νέος ἐκτίσθη ναὸς τοῦ ἁγίου Γεωργίου, μετηνέχθησαν εἰς αὐτὸν τὰ ὀστά ἀμφοτέρων τῶν ἀδελφῶν Ριζαρῶν καὶ ἀπετέθησαν ἐν αὐτῷ πρὸ τῶν βαθμίδων τοῦ ἁγίου Βήματος. Ἐκατέρωθεν δὲ τῆς κεντρικῆς πύλης τοῦ ναοῦ ἀναγράφονται τὰ ἐξῆς ἐπιγράμματα, εἰλημμένα ἐκ τῶν πρώτων τάφων τῶν Ριζαρῶν, εἰς μνήμην αὐτῶν :

ΡΙΖΑΡΗΣ ΕΝΤΑΥΘΑ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΩΙ ΠΑΡΙΑΥΕΙ
ΑΥΤΟΚΑΣΙΓΝΗΤΩΙ ΥΠΝΟΝ ΟΦΕΙΛΟΜΕΝΟΝ.
ΤΟΥ ΔΗ ΕΠΙΚΡΑΙΝΩΝ ΦΡΕΣΙ ΠΙΣΤΟΤΑΤΗΣΙΝ ΕΦΕΤΜΑΣ,
ΟΝ ΠΑΣΑΝΤ' ΟΛΒΟΝ ΚΟΙΝΟΝ ΑΠ' ΕΜΠΟΡΙΗΣ.
ΤΟΥΤΩΙ ΦΥΤΑΛΙΗΝ ΙΔΡΥΣΑΤΟ ΜΕΛΛΙΕΡΗΩΝ
ΩΔΕ ΔΟΜΑ ΚΛΗΡΩΙ ΤΙΜΙΟΝ ΕΥΣΕΒΕΩΝ,
1843

ΡΙΖΑΡΑΟ ΚΟΝΙΝ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΚΕΚΡΟΤΗΣ ΑΙΑ
ΩΔΕ ΚΟΜΙΣΘΕΙΣΑΝ ΣΑΡΜΑΤΙΗΘΕΝ ΕΧΕΙ.
ΗΠΕΙΡΟΥ ΚΡΑΝΗΣ ΑΠΟΒΛΑΣΤΩΝ ΚΑΛΛΙΠΕΝ ΟΙΚΟΝ
ΠΑΤΡΩΙΟΝ, ΦΕΥΓΩΝ ΔΟΥΛΟΣΥΝΗΝ ΣΤΥΓΕΡΗΝ.
ΣΑΡΜΑΤΙΗΣ Δ' ΕΝ ΟΡΟΙΣΙΝ ΥΠΑΡΚΤΙΟΥ ΟΛΒΟΝ ΑΚΡΑΙΦΝΗ
ΚΤΗΣΑΜΕΝΟΣ, ΠΑΤΡΗΣ ΧΡΗΣΑΤ' ΕΠ' ΩΦΕΛΙΗΙ.
1843

1) Τὴν φροντίδα ταύτην ἀνέθηκε τὸ Συμβούλιον δι' ἀποφάσεως αὐτοῦ ἀπὸ 23 Ἰουνίου 1843 εἰς τὸν ἐν Μόσχῃ Ἀντώνιον Κομιζόπουλον παρακαλέσαν αὐτὸν ν' ἀποστείλῃ τὰ ὀστά τοῦ Μάνθου Ριζάρη διὰ τοῦ ἐν Ὁδησσῷ Γρηγορίου Μαρασλῆ. Παρεκλήθη ὡσαύτως ὁ Κομιζόπουλος ν' ἀναζητήσῃ εἰκόνα τοῦ Μάνθου ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ εὑρῇ τοιαύτην. Τῇ 4 Ἰουνίου 1845 ἀνεκομίσθησαν τὰ ὀστά τοῦ Γεωργίου Ριζάρη ἐκ τοῦ παρεκκλησίου ἐν ᾧ ἐτάφη εἰς τὸ κατασκευασθὲν κοινὸν μνημεῖον τῶν δύο ἀδελφῶν.

Τὰς ὑπὲρ τοῦ Ἑθνους ὑπηρεσίας ἀμφοτέρων τῶν ἀδελφῶν προσηκόντως ἐκτιμῶσα καὶ ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων ἀνέγραψεν αὐτῶν τα ὀνόματα ἐν τῇ αἰθούσῃ αὐτῆς ¹⁾ μεταξὺ τῶν ὀνομάτων τῶν μεγάλων τοῦ Ἑθνους Εὐεργετῶν. Ἀναμφιβόλως δ' ἐν τῇ μακρᾷ σειρᾷ τῶν ὀνομάτων τῶν ἐθνικῶν εὐεργετῶν οἱ Ριζάραι ἐξιδιασμένην ὅλως κατέχουσι θέσιν, διότι τὴν περιουσίαν αὐτῶν διέθηκαν ὑπὲρ μοναδικοῦ ἱεροῦ σκοποῦ, τῆς μορφώσεως τοῦ Κλήρου, πληρώσαντες οὕτω ὑφίστην ἐθνικὴν ἀνάγκην, ἣν μόνοι αὐτοὶ ἐθεράπευσαν. Ἐντεῦθεν καὶ τὸ ἴδρυμα αὐτῶν, ἡ Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Σχολή, ἀπέβη μοναδικὸν ἐν ὅλῃ τῇ Ἑλληνικῇ Ἑθνεί.

1) Κατὰ πρότασιν τῶν Βουλευτῶν Α. Μάμουκα καὶ Δ. Φιλαρέτου, Τὰ κατὰ τὴν Ριζάρειον Ἐκκλ. Σχολήν, σ. 23-24.



ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΡΙΖΑΡΕΙΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗΝ ΑΥΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΝ

(1844-1881)

ΙΔΡΥΣΙΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Τῇ ιδρύσει τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς οὐ-
δαμῶς ἐπεβίωσεν ὁ Γεώργιος Ριζάρης, προφθάσας μόνον νὰ
θέσῃ ἀσφαλεῖς αὐτῆς τὰς βάσεις. Τῇ 4 Ἰουνίου 1841 ἐν πλήρει
συνεδρίᾳ τοῦ δικαστηρίου τῶν ἐν Ἀθήναις Πρωτοδικῶν ἐδη-
μοσιεύθη ἡ διαθήκη αὐτοῦ, κηρυχθεῖσα κυρία. Τὸ πρῶτον δὲ
συνήλθε τὸ Συμβούλιον τῶν ἐκτελεστῶν αὐτῆς τῇ 11 Αὐγούστου
1841 περὶ ὥραν 8ην μ. μ. ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἐκ τῶν Συμβούλων
Μισαήλ Ἀποστολίδου, Ἀρχιμανδρίτου, ὅστις καὶ προήδρευε
τῶν πρώτων συνεδριῶν, ὡς εἰσηγητῆς τοῦ πρώτου Τριμελοῦς
Συμβουλίου. Τοῦτο δὲ μόλις κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1844 ἤρ-
ξατο συγκροτοῦν ἰδίᾳς συνεδρίας, ὥστε κατὰ τὴν πρώτην τριε-
τίαν συνέδριαζε μόνον τὸ Πολυμελές, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν τῇ οἰκίᾳ
τοῦ Μισαήλ Ἀποστολίδου εἰτα δ' ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ταμίου τῆς
Σχολῆς Γεωργίου Ἀναγνωστάκη. Ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 11 Σε-
πτεμβρίου 1841 ἐκανονίσθησαν αἱ ἐργασίαι τοῦ Συμβουλίου,
ὅπερ τὸ πρῶτον τῇ 5 Ἰανουαρίου 1842 ἐποιήσατο λόγον περὶ
τῆς ιδρύσεως τῆς Σχολῆς. Ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς ἡμέρας ἐκείνης
δι' ἐπισήμου πράξεως αὐτοῦ τὸ Συμβούλιον ἔλαβε γνῶσιν τῶν
δηλώσεων τοῦ Ἀντωνίου Κομιζοπούλου, ὅτι ἐσώζοντο παρ'
αὐτῷ τὰ ἐν τῇ β'. ἄρθρῳ τῆς διαθήκης ἀναγραφόμενα χρημα-



τικὰ ποσὰ καί, ἐκφράσαν τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐντιμον καὶ φιλόμουσον ἄνδρα, ἀπεφάσισε μετὰ τῆς διαθήκης τοῦ Ριζάρη ἐλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ νὰ ἐκδώσῃ τύπους καὶ τὴν ἐπίσημον πρᾶξιν περὶ τῶν δηλώσεων αὐτοῦ. ¹⁾ Οὕτω δ' ἐξεδόθη τῷ 1842 ἡ διαθήκη τοῦ Γεωργίου Ριζάρη. Τῇ 4 Ἰουνίου τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐξεδόθη Νομοθετικὸν Β. Διάταγμα δι' οὗ ἐνεκρίθη «ἡ πρὸς τὴν συστηθησομένην Ριζάρειον Σχολήν», παρὰ τῆς Μονῆς Ἀσωμάτων Πετράκη, 1154 τετραγωνικῶν μέτρων ἐκ τῆς παρὰ τὸ ἐκκλησιδίου τοῦ ἁγίου Γεωργίου, τὸ εἰς τὸν κήπον τοῦ Ριζάρη παρακείμενον καὶ εἰς τὴν Μονὴν ἀνηκούσης γῆς. «καὶ τοῦτο διὰ τὸν περίβολον τοῦ ἐκκλησιδίου, μέλλοντος νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τοὺς μνητὰς τῆς εἰρημένης Σχολῆς». Δι' ἐτέρου Διατάγματος ἐνεκρίθη ἡ παραχώρησις ὑπὸ τῆς αὐτῆς Μονῆς «ὁ κατὰ μήκος τῆς προσόψεως καὶ πρὸ τῆς εἰσόδου αὐτῆς τῆς Σχολῆς κείμενος λόφος τῆς εἰς ἀγγελοκήπους ἀγοῦσης παλαιᾶς ὁδοῦ», ὅστις ἦτο μὲν ἄχρηστος διὰ τὴν Μονὴν ἡδύνατο δὲ «νὰ χρησιμεύσῃ, κατὰ τὴν αἴτησιν τοῦ Συμβουλίου τῆς διαθήκης Ριζάρη, κυρίως εἰς προφύλαξιν τοῦ καταστήματος ἐκ τῆς ῥοῆς τῶν ὑδάτων καὶ τῆς καταπτώσεως τοῦ χύματος πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς Σχολῆς, καὶ συγχρόνως εἰς προαύλιον καὶ καλλωπισμὸν αὐτοῦ τοῦ καταστήματος» ²⁾. Διὰ τῶν ὥρων τούτων, νομίμως κατακυρωθεῖσάν τῇ Σχολῇ ἡρῶνθη καὶ διεσχηματίσθη ὁ χώρος, ἐν ᾧ ἔμελλε νὰ ἰδρυθῇ αὕτη. Ἐπεβραδύνθη ὁμοῦς ἡ ἰδρυσις αὐτῆς, διότι παρουσιάσθη σοβαρώτατος κίνδυνος ἀπωλείας τῆς περιουσίας τοῦ Ριζάρη, ἐκ τῆς ἀγωγῆς, ἣν ἡ ἐξαδέλφη αὐτοῦ Βασιλικὴ Κόνικρη ἤγειρεν ἐν τοῖς ῥωσικοῖς δικαστηρίοις, περὶ ἀκυρώσεως τῆς διαθήκης. Ἐπὶ δύο πε-

1) Ν. Ράδου, Τὰ κατὰ τὴν Ριζάρειον Ἐκκλησίαν Σχολήν, σ. 69—71. Θ. Δηλιγιάννη καὶ Γ. Ζηνοπούλου, Ἑλληνικὴ νομοθεσία ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι τοῦ 1875, τόμ. ΣΤ, Ἐν Ἀθήναις 1875, σ. 307—309.

2) Ν. Ράδου, ἐνθ' ἄν. σ. 83—85. Δηλιγιάννη καὶ Ζηνοπούλου, ἐνθ' ἄν. σ. 330—332.



ρίπου ἔτη τὸ Συμβούλιον τῶν ἐκτελεστῶν αὐτῆς διεξήγαγε μέγιστον καὶ δυσχερέστατον ἀγῶνα πρὸς διάσωσιν τῆς περιουσίας, ἔχον ἀντιπροσώπους καὶ γενναίους συναντιλήπτορας ἐν Πιερρουπόλει μὲν τὸν Ἰωάννην Πολυχρονιάδην, ἐν Μόσχᾳ τὸν Ἀντώνιον Κομιζόπουλον καὶ ἐν Ὁδησσῷ τὸν Γρηγόριον Μαρασλῆν, δραστηρίως ἐργασθέντας πρὸς διάσωσιν τῆς περιουσίας τοῦ Ριζάρη. Εἰδική τις τοῦ Γ. Βελλίου εἰς Ρωσίαν ἀποστολὴ ἀπέτυχεν, εἶχε δ' ἀποφασισθῇ τῇ 21 Ἀπριλίου 1843 νὰ μεταβῇ εἰς Ρωσίαν ὁ Μισαήλ Ἀποστολίδης ὥπως «ὑπερασπισθῇ τὰ συμφέροντα τῆς ἐν Ἑλλάδι συσταθείσης Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς», ὡς λέγεται ἐν τῇ πρακτικῇ τοῦ Συμβουλίου, ἀλλ' αὐθημερόν, εὐτυχῶς, ἀνηγγέλθη εἰς τὸ Συμβούλιον ὅτι ἡ Βασιλικὴ Κόνιαρῃ ἐζήτηι συμβιβασμὸν μετὰ τῆς Σχολῆς. Ἡ πρότασις ἐγένετο εὐχαρίστως ἀποδεκτὴ, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν τὸ ζητούμενον πρὸς τὸν συμβιβασμὸν ποσὸν ἀνῆρχετο εἰς δεκάδας χιλιάδων δραχμῶν, ἀλλ' ὑπεβιβάσθη ὕστερον κατὰ πολὺ, ἀδεία δὲ τῆς Κυβερνήσεως τῇ 9 Μαΐου 1843 ἐπῆλθεν ὁ συμβιβασμός, τῆς Βασιλικῆς Κόνιαρῃ ἀναγνωρισάσης τὸ κύρος τῆς Διαθήκης ¹⁾).

Οὕτως ἔληξε τὸ μέγα τοῦτο διὰ τὴν Σχολὴν ζήτημα, μετὰ τὴν ἐκκαθάρισιν δὲ τῆς περιουσίας τοῦ Ριζάρη τὸ μὲν χρηματικὸν ποσὸν ἀνῆλθεν εἰς δρχ. 511.532.73, ἡ δὲ κτηματικὴ περιουσία ἐξετιμήθη εἰς δρχ. 385,373. Τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Γρηγορίου Μαρασλῆ δι' Αὐτοκρατορικοῦ Διατάγματος τοῦ Τσάρου τῆς Ρωσίας ἐπετράπη νὰ μὴ ὑποβάλλωνται εἰς φόρον, ἀλλ' ἀτελῶς ἀποστέλλωνται εἰς τὴν Σχολὴν οἱ τόκοι τῶν ἐν ταῖς Ρωσικαῖς τραπέζαις κατατεθειμένων χρεωγράφων τοῦ Ριζάρη. Ἐν τῇ μεταξὺ δὲ χρόνῳ τὸ Συμβούλιον προέβαιεν εἰς τὰς ἀναγκαίας ἐνεργείας πρὸς ἵδρυσιν τῆς Σχολῆς. Τῇ 19 Σεπτεμβρίου 1842 ὁ ἀρχιμανδρίτης Μισαήλ Ἀποστολίδης ὑπέβαλε «σχέδιον

1) Ν. Ράδου, ἐνθ' ἀν. σ. 82. Δηλιγιάννη καὶ Ζηνοποόλου, ἐνθ' ἀν. σ. 350.

Κανονισμοῦ τῆς συσταθησομένης Σχολῆς», ὅπερ ἐνεκρίθη ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῇ 9 Ὀκτωβρίου 1842, κατὰ τὸ μέρος τῆς γενικῆς διοικήσεως τῆς Σχολῆς, διακριθεῖσων ἀπ' αὐτοῦ τῶν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν ἀναφερομένων διατάξεων. Ἰπὸ βληθέντος δι' αὐτοῦ εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐνεκρίθη καὶ ἐδημοσιεύθη ὡς Ὁργανισμὸς αὐτῆς, μετὰ τοῦ κατχοτατικοῦ Β. Διατάγματος τῆς 25 Ἰανουαρίου 1843, δι' οὗ ἰδρύετο ἡ «Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Σχολή». ¹⁾

Τῇ 8 Φεβρουαρίου 1843 οἱ Σύμβουλοι, κατὰ τὸ Πρακτικὸν τῆς ἡμέρας ἐκεῖνης, «ἤρχισαν τὴν περὶ τῆς συστάσεως τῆς Σχολῆς συζήτησιν». Ἀπεφάσισαν δὲ α') νὰ προσληφθῶσι μόνον δέκα ὑπότροφοι διὰ τὸ πρῶτον ἔτος, πέντε ἐκ Ζαγορίου καὶ πέντε ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, β') «νὰ ὀρισθῇ ὡς κατὰ στήμα τῆς Σχολῆς, ὡς ὁ θεμελιωτὴς αὐτῆς βούλεται, ἡ ἐν τῷ μεγάλῳ περιβολῷ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῶν ἀγγελοκλήπων κειμένη οἰκία τοῦ μακαρίτου, ἀλλ' ἔως οὗ γίνωσιν αἱ ἀναγκαιοῦσαι ἐν αὐτῇ προσθηकाὶ ἡμπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος (ὅτε ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑποτρόφων καὶ τῶν διδασκάλων θέλει εἶναι περιωρισμένος) ἡ ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ Ἀδριανοῦ κατοικοῦμένη παρὰ τοῦ Κ. Α. Λοιδωρική οἰκία», γ') νὰ ἐπιφορτισθῇ προσωρινῶς ν' ἀναλάβῃ τὰ βάρη τῆς διευθύνσεως εἰς ἐκ τοῦ Τριμελοῦς Συμβουλίου, ὁ κ. Μισαγλ' Ἀποστολίδης, «διὰ νὰ φροντίσῃ ἤδη, κατὰ τὴν ἑναρ-

1) Ὁ πλήρης τίτλος τῆς Σχολῆς κατὰ τὸ πρῶτον νομοθετικὸν διάταγμα εἶναι Ἑκκλησιαστικὴ Σχολὴ Μάνθου καὶ Γεωργίου Ριζάρηδων. Ἀλλ' ἤδη ἐν τῷ Κανονισμῷ τοῦ 1844 ἡ Σχολὴ ὀνομάζεται Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Σχολή. Ὡσαύτως κατὰ μὲν τὸν Ὁργανισμὸν τοῦ 1867 ὁ τίτλος τῆς Σχολῆς εἶναι Ἑκκλησιαστικὴ Σχολὴ Μάνθου καὶ Γεωργίου τῶν Ριζάρων, ἐνθ' κατὰ τὸν Κανονισμὸν τοῦ αὐτοῦ ἔτους Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Σχολή. Ὁ Ὁργανισμὸς τοῦ 1900 ἐτήρησε τὸν τίτλον Ἑκκλησιαστικὴ Ριζάρειος Σχολή, καίτοι ἐν τῷ πρώτῳ ἄρθρῳ λέγει Ἡ ἐν Ἀθήναις ἀπὸ τοῦ ἔτους 1843 ἰδρυμένη Μάνθου καὶ Γεωργίου τῶν Ριζάρηδων Ἐκκλησιαστικὴ Σχολή. Ὡσαύτως δὲ καὶ κατὰ τὸν Κανονισμὸν τοῦ 1894 τιτλοφορεῖται ἡ Σχολή Ἑκκλησιαστικὴ Ριζάρειος Σχολή. Τὸν τίτλον τοῦτον ἐτήρησαν οἱ Ὁργανισμοὶ τοῦ 1893 καὶ 1897, ἀλλ' οἱ τελευταῖοι Ὁργανισμοὶ ὀνομάζουσιν αὐτὴν Ριζάρειον Ἐκκλησιαστικὴν Σχολήν.



ξιν τῆς συστάσεως τῆς Σχολῆς, νὰ γίνωσιν ὅλα τὰ ἀναγκασιούντα εἰς τὸ κατάστημα». Ἐν τῇ συνεδρίᾳ τοῦ Συμβουλίου τῆς 4 Μαρτίου 1843 «ἐπανελήφθη ἡ συζήτησις περὶ τῆς προσδιορισθησομένης οἰκίας, ἣτις θέλει χρησιμεύσει διὰ «κατάστημα» τῆς Σχολῆς καὶ μετὰ ἱκανὴν σκέψιν ἀπεφασίσθη ὀριστικῶς ὅπως χρησιμεύσῃ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἢ ἐν τῷ μεγάλῳ περιβολίῳ κειμένη οἰκία, κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ διαθέτου μακαρίτου Ριζάρη». Κατὰ τὴν αὐτὴν συνεδρίαν ἀπεφασίσθη νὰ προταθῶσιν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον πρὸς ἔγκρισιν προσωρινῶς μὲν Διευθυντῆς ὁ Μισαήλ Ἀποστολίδης, Καθηγητῆς δὲ ὁ Νεόφυτος Δῶτος.

Οὕτω λοιπόν, μετὰ τὰς πρώτας ταύτας διασκέψεις τῶν ἐκτελεστῶν τῆς Διαθήκης τοῦ Ριζάρη καὶ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ὁργανισμοῦ τῆς Σχολῆς, ἀπεφασίσθη ὀριστικῶς νὰ λειτουργήσῃ αὕτη ἐν τῇ ἐντὸς τοῦ «περιβολίου» οἰκίᾳ. Ἐπειδὴ δ' αὕτη ἔχρηξεν ἐπισκευῶν καὶ ἀναλόγου διασκευῆς, πρὸς ἐγκατάστασιν Σχολῆς, καὶ τῆς ἰδρύσεως ναοῦ, ἀνετέθη εἰς τὸν Γάλλον Ἀρχιτέκτονα Ἀνδρέαν Κουσὲν νὰ ἐκπονήσῃ σχέδιον. Ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 26 Μαΐου 1843 ἀπεφασίσθη νὰ τελεσθῇ τὸ μνημόσυνον τοῦ Ριζάρη τῇ 31 Μαΐου, Δευτέρᾳ τῆς Πεντηκοστῆς, «καὶ τὴν ἰδίαν ἡμέραν νὰ καταβληθῇ ὁ θεμέλιος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς», ὅπερ καὶ ἐγένετο, παρόντος τοῦ Ὑπουργοῦ Ἰακώβου Ριζοῦ Νερουλοῦ. Καὶ ἐλήφθη μὲν τῇ 23 Ἰουνίου 1843 ἀπόφαισις περὶ ἐνάρξεως τῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς τῇ 1 Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους ἐκείνου, ἀλλ' ἡ οἰκοδομὴ ἐβράδυνεν, μόλις κατὰ Νοέμβριον παραληφθεῖσα. Ἀπῆλθε δὲ δαπάνην 32,785 δραχμῶν. Ἐκτὸς τῆς βραδύτητος τῆς οἰκοδομῆς, εἰς τὴν ἀναβολὴν τῆς ἐνάρξεως τῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς συνετέλεσαν καὶ τὰ πολιτικὰ γεγονότα, ἀπολήξαντα εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1843, ἣτις κατήργησε τὴν ἀπολυταρχίαν τοῦ Ὁθωνος, θεσπίσασα τὸ Σύνταγμα. Τελευτῶντος τοῦ ἔτους ἔληξε καὶ ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ναοῦ τῆς Σχολῆς. Ἐπειδὴ

δ' ἐφαίνετο δυνατὴ ἡ ἐναρξίς τῆς λειτοουργίας τῆς Σχολῆς τῇ 15 Ἰανουαρίου 1844 ὁ Μισαήλ Ἀποστολίδης ὑπέβαλε τῷ Συμβουλίῳ Σχέδιον Κανονισμοῦ, ὅπερ ἐξετασθὲν παρεπέμφθη εἰς τὸ Ἰπουργεῖον πρὸς ἔγκρισιν, τοῦτο δὲ μόλις τῇ 29 Ἀπριλίου 1844 ἐνέκρινε καὶ ἐδημοσίευσεν διὰ Β. Διατάγματος, μετὰ δέκα καὶ ὀκτὼ ὅλους μῆνας ἀπὸ τῆς ἐγκρίσεως τοῦ Ὁργανισμοῦ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Ριζάρη, ἡ Κυβέρνησις, προτάσει πάντοτε τοῦ Συμβουλίου τῶν ἐκτελεστῶν τῆς Διαθήκης, ἐμερίμνα περὶ τῆς διοργανώσεως τῆς διοικήσεως καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τῆς Σχολῆς ¹⁾).

Ὁ Ὁργανισμὸς διαιρεῖται εἰς ἑπτὰ κεφάλαια καὶ 21 ἄρθρα, πραγματευόμενα περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς Σχολῆς, τῶν ὑποτροφῶν, τῶν μαθημάτων, τῆς διοικήσεως, τῆς βιβλιοθήκης, τῆς στολῆς τῶν μαθητῶν καὶ τῶν ποινῶν. Ὁ δὲ Κανονισμὸς διαιρεῖται εἰς 9 κεφάλαια καὶ 68 ἄρθρα, πραγματευόμενα περὶ τῆς ἐν τῇ Σχολῇ κατατάξεως καὶ δοκιμασίας τῶν μαθητῶν, περὶ τῶν μαθημάτων, τῶν ἐξετάσεων, τῆς ἀποσκευῆς, τῶν ἐπίπλων, τοῦ ἱματισμοῦ, τῆς στολῆς τῶν μαθητῶν, τῆς διαίτης αὐτῶν, περὶ τῶν ἀσθενῶν, περὶ τῆς ἐν τῇ Σχολῇ διαγωγῆς τῶν μαθητῶν, περὶ τῆς προσευχῆς καὶ περὶ ποινῶν. Ἐκ τῆς ἀναγραφῆς ταύτης τοῦ περιεχομένου τοῦ Ὁργανισμοῦ καὶ τοῦ Κανονισμοῦ καταφαίνεται ὅτι δὲν ὑπῆρχον σαφῶς διακεκριμένα ὅρια μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ συγχωνευθῶσιν αἱ διατάξεις ἀμφοτέρων. Ἀλλ' ἔκτοτε ἐπεκράτησε νὰ ἐκδίδωνται κεχωρισμένως Ὁργανισμὸς καὶ Κανονισμός. Ἐπειδὴ δ' ἐν αὐτοῖς καθωριζόντο τὰ τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως καὶ ζωῆς τῆς Σχολῆς, δὲν συμ-

1) Ὁργανικὸν Διάταγμα καὶ Ἐσωτερικὸς Κανονισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐκκλησιαστικῆς Ριζαρείου Σχολῆς, Ἐν Ἀθήναις 1852. Πρβλ. τὰ κατὰ τὴν Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικὴν Σχολὴν ἐπὶ Ν. Ράδου, σ. 101 ἐξ. Π. Ι. Κλάδου, Ἐκκλησιαστικά καὶ Ἐκπαιδευτικά ἤτοι νόμοι, διατάγματα, ἐγκύκλιοι κλπ. ἀποβλέποντα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν ἐν Ἑλλάδι, Ἀθήνησι 1860, σ. 66—71. Ἀηλιγιάννη καὶ Ζηνοπούλου, ἐνθ. ἀν., σ. 351—366.



περιλαμβάνοντο καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ Συμβουλίου, τοῦ πολυμελοῦς καὶ τοῦ τριμελοῦς. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι λεπτομερέστερον ταῦτ' ἀνέγραψεν ὁ Ριζάρης ἐν τῇ Διαθήκῃ αὐτοῦ, ἀλλὰ προέκυψαν ζητήματά τινα, ἐν ταῖς σχέσεσιν ἰδίως Κυβερνήσεως καὶ Συμβουλίου, ἐξ ὧν ἐπεξηγήθησαν αἱ διατάξεις τῆς Διαθήκης, χωρὶς ὅμως νὰ διατυπωθῶσιν εἰδικὰ ἄρθρα. Τοῦτο ἐγένετο μόλις ἐν τοῖς τελευταίοις Ὁργανισμοῖς τῆς Σχολῆς.

Κατὰ τὸν Κανονισμόν καὶ τὸν Ὁργανισμόν σκοπὸς τῆς Σχολῆς ὠρίσθη «ἡ προσήκουσα ἐκπαίδευσις καὶ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν μελλόντων νὰ ἱερατεύσωσιν». Ὑπότροφοι θὰ προσελμβάνοντο δέκα ἐκ τῶν χωρίων τοῦ Ζαγορίου, διὰ κλήρου, καὶ ἕτεροι δέκα ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, διὰ διαγωνισμοῦ, ἀλλ' ἐπεφυλλάσσετο ἡ Κυβέρνησις νὰ ἐκλέξη «δαπάνη τοῦ δημοσίου καὶ ἕτερον ὑποτρόφων ἀριθμόν». Οἱ μαθηταὶ ἔπρεπε νὰ ἔχωσιν ἡλικίαν οὔτε κατωτέραν τῶν 15 οὔτε ἀνωτέραν τῶν 18 ἐτῶν ἀπόφοιτοι ὄντες τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου. Κατὰ τὴν ἀποδοχὴν αὐτῶν ἐν τῇ Σχολῇ οἱ εἰσαγόμενοι ἔπρεπε νὰ ἐμολογῶσι προφορικῶς πρὸς τὸν Διευθυντὴν τῆς Σχολῆς καὶ «τοῦ ἀρμοδίου Ὑπουργικοῦ συμβουλίου» τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ὑπουργείου, ἅφ' οὗ οὗτοι παραστήσωσιν εἰς αὐτοὺς «ἐξ ἐνὸς μὲν τὴν ἱερότητα τῶν καθηκόντων, ἐξ ἐτέρου δὲ καὶ τὰ βάρη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐπαγγέλματος», ὅτι θὰ δεχθῶσι «τὸ τῆς ἱερωσύνης ἐπάγγελμα». Τοῦτο ἔπρεπε νὰ δηλώσωσι καὶ ἐγγράφως πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον, παρέχοντες ἅμα καὶ ἐγγύησιν ἀξιοχρεῶν περὶ τῆς τηρήσεως τῆς υποσχέσεως ταύτης ἢ ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει περὶ ἀποζημιώσεως τῆς Σχολῆς. Οἱ ὑπότροφοι τῆς Κυβερνήσεως ἔμελλον νὰ συντηρῶνται δαπάνῃ αὐτῆς, οἱ δὲ ἰδιοσυντήρητοι, γινόμενοι δεκτοὶ εἰς τὴν Σχολὴν διὰ Β. Διατάγματος, θὰ ἐπλήρωνον κατὰ πᾶσαν τριμηνίαν 150 δραχμάς, ὑπαγόμενοι εἰς τὰς υποχρεώσεις τῶν λοιπῶν μαθητῶν. Ἡ πρώτη τριμηνία ἀπὸ τῆς εἰσαγωγῆς ἐκάστου μαθητοῦ ἔθεωρετο δοκιμαστικὴ. Οἱ ἀδόκιμοι ἀποδεικνύμενοι ἔπρεπε ν' ἀποπέμ-



πῶνται ἀποζημιούντες τὴν Σχολὴν καὶ ἀντικαθιστάμενοι ὑπ' ἄλλων.

Ἡ Σχολὴ θὰ εἶχε μὲν πάντε ἐν συνόλῳ τάξεις, ἀλλ' ἡ πέμπτη τάξις ἔμελλε νὰ σχηματίζηται ἐκάστοτε, «διαρκοῦσα ἐν ἑτῆς χάριν τῶν δι' εὐλόγους αἰτίας ἀναγκαζομένων ν' ἀπολύωσι τῆς Σχολῆς, χωρὶς νὰ φοιτήσωσιν ἐπὶ τριετίαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον». Ἡ πρώτη τάξις ἐθεωρεῖτο προπαρασκευαστικὴ διὰ τοὺς μὴ διδαχθέντας πάντα τὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου μαθήματα καὶ ἐπειδὴ ἡ τετάρτη τάξις ἔμελλε ν' ἀντιστοιχῇ πρὸς τὴν τελευταίαν Γυμνασίου θὰ ἐπετρέπετο εἰς τοὺς ἀποπερατοῦντας τὰ τῆς δ' τάξεως μαθήματα νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, διαιτῶμενοι ἐν τῇ Σχολῇ, ὡς οἱ λοιποὶ ὑπότροφοι, ἀντὶ νὰ ἐξασκολουῶσι τὰ μαθήματα τῆς ἐν αὐτῇ πέμπτης τάξεως. Οὐχ ἦντον κατὰ τὴν διάταξιν τῆς Διαθήκης τοῦ Ριζάρη εἰσῆχθη εἰς τὸ πρόγραμμα τῆς Σχολῆς, μέλλουσα νὰ διδάσκηται καὶ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, ἡ Ἑβραϊκὴ γλῶσσα. Κατηρτίζετο δὲ τὸ πρόγραμμα ὡς ἑξῆς :

Τάξις Α'.	α')	Ἑλληνικά	ὥρου	10
	β')	Λατινικά		4
	γ')	Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν γενικὴν Γεωγραφίαν καὶ εἰς τὴν τῆς Ἀγίας Γραφῆς		2
	δ')	Γεωγ.	Ἱστορία	2
	ε')	Καλλιγραφία καὶ Ἱχνογραφία		4
	στ')	Ἀριθμητικὴ		3
	ζ')	Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ		4
Τάξις Β'.	α')	Ἑλληνικά		10
	β')	Κατήχησις		3
	γ')	Γενικὴ Ἱστορία		2
	δ')	Πολιτικὴ Γεωγραφία		2
	ε')	Ἀλγεβρα		3
	στ')	Λατινικά		4
	ζ')	Ἱχνογραφία		4
	η')	Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ		3



Τάξις Γ'. α') Ἑλληνικά 12

β') Ρητορικὴ 3

γ') Λατινικά 5

δ') Γεωγραφία 2

ε') Γενικὴ Ἱστορία 2

στ) Ἡθικὴ τοῦ Εὐαγγελίου 3

ζ') Γαλλικὴ γλῶσσα 3

η') Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ 4

Τάξις Δ'. α') Ἑλληνικά 12

β') Λατινικά 6

γ') Ἑβραϊκὴ γλῶσσα 4

δ') Ἀπαγγελία καὶ ἦθος 2

ε') Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ 4

Τάξις Ε'. α') Εἰσαγωγή εἰς τὰς Ἁγίας Γραφάς

β') Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία

γ') Δογματικὴ καὶ Χριστιανικὴ Ἡθικὴ

δ') Ποιμαντικὴ καὶ τὸ περὶ τῶν ἱερῶν κανόνων
τῆς Ἐκκλησίας

ε') Ἡ περὶ τοὺς ἁγίους Πατέρας φιλολογία.

Ἐκ τοῦ προγράμματος τούτου καταφαίνεται, ὅτι ἡ Σχολὴ προσελάμβανεν εὐθὺς ἀμέσως τύπον τελείου ἐλληνικοῦ Γυμνασίου καὶ Ἱερατικῆς Σχολῆς, ἀλλὰ συγκεντρούμενα ἐν τῇ ε' ἀβεδαίᾳ τάξει τὰ θεολογικὰ μαθήματα δὲν ἠδύναντο νὰ καταστήσωσι πρωτεύοντα καὶ ἐπικρατοῦντα τὸν χαρακτῆρα Ἱερατικῆς Σχολῆς, ἐφ' ὅσον μάλιστα ὁ μαθητὴς ἀπὸ τῆς δ' τάξεως ἤδη εἶχεν ἀνοικτὴν τὴν θύραν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Ἐξετάσεις θὰ διεξήγοντο δις τοῦ ἔτους, μόνον προφορικαί, μεγάλη ὁμως σημασία ἐδίδετο εἰς τὰς γραπτὰς τῶν μαθητῶν ἀσκήσεις. Ἡ ἐσωτερικὴ διοίκησις τῆς Σχολῆς ἀνετίθετο εἰς Διευθυντὴν κληρικόν, περὶ οὗ δὲν προεῖδεν ἡ Διαθήκη τοῦ Ριζάρη, διότι οὗτος, ὡς εἶδομεν, ἀρχικῶς καθώρισε τὰ τῶν μαθητῶν ὡς ἐξωτερικῶν. Ὅταν δὲ προσέθηκε διάταξις, καθ' ἣν οἱ μαθηταὶ ἔπρεπε νὰ ὦσιν ἐσωτερικοί, ζῶντες ὡς ἐν Κοινοβίῳ, τότε ἀνέγραψεν ἐν τῇ

τρίτῃ προσθήκῃ τῆς Διαθήκης διατάξεις μόνον περὶ Οἰκονόμου. Ὁ Ὅργανισμὸς καὶ Κανονισμὸς διέγραψαν τὰ προσόντα καὶ τὰ καθήκοντα ἀμφοτέρων, εἰς τὴν ἐσωτερικὴν Διεύθυνσιν καὶ εὐταξίαν τῶν μαθητῶν ἀναγόμενα. Λεπτομερεῖς διατάξεις καθώρισαν τὰ τῆς στολῆς τῶν μαθητῶν, τῆς διαίτης αὐτῶν, τῆς προσευχῆς, τῆς περιποιήσεως τῶν ἀσθενῶν, χάριν τῶν ὁποίων ὠρίσθη εἰς θάλαμος ἐντὸς τῆς Σχολῆς, τὰ τῆς καθόλου αὐτῶν διαγωγῆς καὶ συμπεριφορᾶς, τὰ τῶν ἀμοιβῶν καὶ τῶν ποινῶν. Ἐν τῷ 37 ἄρθρῳ τοῦ Κανονισμοῦ ὑπῆρχεν ἡ ἐξῆς διάταξις : « Κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν καὶ ἑορτὴν ἀπὸ τῆς δεκάτης πρωΐνης μέχρι τῆς δωδεκάτης ὥρας οἱ μαθηταὶ μελετῶσι μετ' ἐπιστοσίας τὰ θεόπνευστα βιβλία τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς Μωσαϊκῆς Πεντατεύχου καὶ προχωροῦντες οὕτω κατὰ τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν τάξιν, ἕως οὗ μετὰ καιρὸν φθάσωσιν εἰς τὸ τελευταῖον. Μετὰ δὲ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ καίμενου μεταβαίνουσιν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ὑπερμνηματιστῶν καὶ ἐν γένει τῶν συγγραμμάτων τῶν Ἀγίων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Σημειοῦσι δὲ τὰ ἄπορα καὶ περίεργα ἐν τῇ μελέτῃ καὶ ζητοῦσιν ἀπὸ τὸν ἀνήκοντα διδάσκαλον τὴν λύσιν τῶν ἀποριῶν ». Καὶ ἄλλαι τοῦ ἐσωτερικοῦ Κανονισμοῦ διατάξεις ἔτεινον εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χαρακτῆρος τῆς Σχολῆς. Οἱ μαθηταί, φέροντες ἱερατικὴν περιβολήν, ἐκτελοῦντες ἀπαρλείπτως τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν καθήκοντα, ζῶντες ὡς ἐν Κοινοβίῳ, κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀειμνήστου ἱδρυτοῦ τῆς Σχολῆς, καθοδηγούμενοι καταλλήλως καὶ μορφούμενοι, ἠδύνατο νὰ τύχωσι τελείας ἐγκυκλίου καὶ ἱερατικῆς παιδεύσεως. Οὕτως ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ ὁ ἱερὸς σκοπὸς τῆς ἱδρύσεως τῆς Σχολῆς, τὸ ἐπ' αὐτῇ. Ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐπίτευξιν ταύτην συναπητοῦντο καὶ ἄλλοι παράγοντες, ἔξω τῆς Σχολῆς καίμενοι. Διότι ἡ Σχολὴ ἔμελλε μόνον νὰ παρασκευάζῃ τοὺς ἱκανοὺς πρὸς ἱερωσύνην. Δὲν ἠδύνατο νὰ παραδίδῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐτοιμοὺς κληρικοὺς, κεχειροτονημένους κατὰ τὴν ἀπόλυσιν αὐτῶν.



Παρά τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας ἐδικαιούτο ν' ἀναμείνη ἡ Σχολὴ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν κερπῶν αὐτῆς.

ΕΝΑΡΞΙΣ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Ἡ Διεύθυνσις τῆς Σχολῆς ἀνετέθη προσωρινῶς, ὡς εἶδομεν, ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου εἰς τὸν ἐκ τῶν Συμβούλων αὐτῆς Μισαήλ Ἀποστολίδην, ἀρχιμανδρίτην, προσλαβόντα ὡς οἰκονόμον, κατ' ἀρχὰς μὲν, ἐπὶ τινας μῆνας, τὸν Ἱερομόναχον Ἰωακεῖμ Μερσιάδην, εἶτα δὲ τὸν Διονύσιον Σασανᾶν (βραδύτερον, κατὰ μῆνα Νοέμβριον τοῦ 1852, γενόμενον Ἀρχιεπίσκοπον Μονεμβασίας καὶ Σπάρτης). Καίτοι δὲ τὸ Ὑπουργεῖον δὲν ἐνέκρινε τὸν διορισμὸν τοῦ Μισαήλ, ἰσχυριζόμενον ὅτι οὗτος κατὰ τὸν Ὁργανισμὸν τῆς Σχολῆς ὑπεχρεούτο νὰ ἐνοικήῃ ἐν αὐτῇ, κατὰ πρότασιν τοῦ Μισαήλ πρὸς τὸ Συμβούλιον ὠρίσθη ἡμέρα ἐνάρξεως τῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς ἡ 15 Μαΐου 1844, ἣτις συνέπεσε, κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, τῇ Δευτέρᾳ τῆς Πεντηκοστῆς, ἑορτῇ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Περὶ τὴν 10^{ην} π. μ. ὥραν μετέβησαν εἰς τὴν Σχολὴν ὁ Ἐπίσκοπος Ἀττικῆς Νεόφυτος καὶ τὰ μέλη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ὡσαύτως δὲ ὁ Πρωθυπουργὸς Α. Μαυροκορδατὸς μετὰ πάντων τῶν Ὑπουργῶν καὶ ἄλλων ἀνωτέρων λειτουργῶν τοῦ Κράτους. Περὶ ὥραν 11^{ην} ἀφίκετο ὁ Βασιλεὺς Ὁθων. Μέγα δὲ πλῆθος λαοῦ παρίστατο κατὰ τὴν τελετὴν, ἣν ὡς ἐξῆς ἡ ἐφημερίς «Ἀθηνᾶ», τῆς 17 Μαΐου 1844, περιέγραψε, «Μετὰ μεγίστης ἀγαλλιάσεως ἀγγέλλομεν, ὅτι ἡ ἐγκαθίδρυσις τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ἐγένειεν ἤδη τὴν παρελθούσαν Δευτέραν 15^{ην} Μαΐου. Ἰδοὺ τέλος ἐτέθη εἰς πλήρη ἐνέργειαν ἐπ' ἀγαθῇ τῆς Ἑλλάδος τὸ μέγα κληροδόμημα τῶν ἀειμνήστων καὶ εὐκλεῶν τοῦ Ἑθνους Εὐεργετῶν, οἵτινες κατέτριψαν ὄλγην αὐτῶν τὴν ζωὴν εἰς προπαρασκευὴν τῆς μεγάλης ταύτης πρὸς τὴν κοινὴν τῶν Ἑλλήνων πατρίδα ἀγαθοεργίας! Ἡ ἐγκαθίδρυσις τῆς Σχολῆς ἐτελέσθη μεθ' ὅλης τῆς προσηκούσης λαμπρότητος καὶ μεγαλοπρεπείας. Μέγα πλῆθος λαοῦ

εἶχε προθύμως συρρεύσει εἰς τὴν ἱερὰν ταύτην τελετὴν, εἰς τὴν ὅποιαν παρῆσαν ἡ Ἱερὰ Σύνοδος καὶ ὁ λοιπὸς Κλήρος, τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι τοῦ Κράτους Ἀρχαί. Ἡ Α. Μ. κατέδειξε καὶ ἐνταῦθα τὸν πρὸς πᾶν ὅτι δύναται νὰ προαγάγῃ ὅπως ἔχῃ ποτε τὸ Ἔθνος ἐνθερμον ζῆλον, ὅστις πάντοτε τὸν ἐχαρακτήρισε, παρευρεθεὶς αὐτόκλητος καὶ ἀκροαθεὶς μετὰ μεγίστης κατανύξεως τὴν χαρμύσνον ταύτην τελετὴν. Λαμπρότατον θέαμα παρίστανεν ἡ μεγάλη αὕτη τοῦ λαοῦ συρροή, τῆς τελετῆς τὸ σοβαρόν, τοῦ Καταστήματος ἡ φιλοκαλία, τῶν μαθητῶν τὸ σεμνὸν ἦθος, ὁ ὁμοεισμορφος καὶ ἱεροπρεπὴς ἱματισμός. Μετὰ τὴν συνήθη ἱεροτελεστείαν, καθ' ἣν ὅλος ὁ παρεστὼς λαὸς ἀνέπεμψε πρὸς τὸν Ὑψίστον τὰς εὐγνώμονας εὐχαριστίας του καὶ τὰς ἐνθέρμους εὐχὰς του, ὁ Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς κ. Μισαῆλ Ἀποστολίδης ἐξεφώνησε προσφυσῆσθαι τὸν λόγον εἰς τὸν ὅποιον, πρὸς τοὺς ἄλλους, ἐπιβεβαιῶν τὰς ἐκ τῆς Σχολῆς ταύτης μεγάλας τοῦ Ἔθνους προοδοκίας, ἀνέφερον, ὅτι τοιοῦτον ἦτο τὸ ἀρχέτυπον ἐκεῖνο εἶδος τῶν ἐκκλησιαστικῶν Σχολῶν, αἵτινες ἐμέμφωσαν τοὺς Βασιλεῖς, τοὺς Γρηγορίους, τοὺς Χρυσοστόμους καὶ τοὺς ἄλλους μεγάλους Πατέρας, ἐφ' οἷς δικαίως ἐγκαυχᾶται ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία. Ἡ τελετὴ ἐτελείωσε μετὰ ζωηρᾶς ἀγαλλιᾶσεως. Οὕτω λοιπὸν μορφούμενος ὁ τῆς Ἑλλάδος Κλήρος εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο Κατάστημα μέλλει νὰ κατασταθῇ μίαν ἡμέραν ἱκανὸς νὰ ποιμάνῃ ἀξίως Ἔθνος πεφωτισμένον καὶ εὐγενές. Τῷ ὄντι ποῖον ἀσφαλέστερον μέσον ὑπάρχει πρὸς τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω ἠθικὴν τοῦ Ἔθνους πρόεδον παρὰ τὴν σωτήριον χριστιανικὴν θρησκείαν, ὅταν αὕτη ἔχῃ ἐναρέτους καὶ σοφοὺς λειτουργοὺς, ἡξέυροντας νὰ ἐμψυτεύσωσιν εἰς τὰς ψυχὰς τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀδελὸν ἀγάπην, ἅτινα μόνον ἐγγυῶνται τὴν εὐημερίαν τῶν κοινωνικῶν, τὴν ἀνάπαυσιν τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν βεβαιότητα τῆς μελλούσης μακαριότητος; Ἀλλ' ἐνταῦθα δὲν δυνάμεθα νὰ μὴν ἀπονεύωμεν καὶ πάλιν φέρον εὐ-



γνωμοσύνης καὶ ἐγκωμίων εἰς τοὺς φιλοπάτριδας ἐκείνους χορηγοὺς τοῦ ἐθνοφελοῦς τούτου Καταστήματος. Οἱ Ριζάραι διὰ τῶν ὑπὲρ τοῦ Ἔθνους καὶ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος καὶ μετὰ ταῦτα ἀδριανότητων θυσῶν των ἀνέγραψαν τὰ ἐνόματά των εἰς τὴν δέλτον τῶν μεγάλων τοῦ Γένους Εὐεργετῶν· καίτοι δὲ τεθνεώτες ζῶσιν εἰς τὴν μνήμην ὄλων τῶν Ἑλλήνων θαυμαζόντων τὸ φιλόπατρι αὐτῶν καὶ προθυμουμένων νὰ τοὺς μιμηθῶσιν». Ταῦτα ἔγραφεν ἡ ἐφημερίς, ἀριστα καταδηλοῦντα τὰς ἐκ τῆς λαμπρᾶς ἐκείνης ἐνάρετος τῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς ἐντυπώσεις. Κατὰ σημεῖωμα δέ τι τοῦ Ἀρχαίου τῆς Σχολῆς, μετὰ τὴν ὁμιλίαν τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Μισαήλ Ἀποστολίδου, παραστήσαντος τὴν σημασίαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ιδρύσεως αὐτῆς, ὁ Βασιλεὺς ἐπήνεσε τὴν προθυμίαν τῶν Συμβούλων καὶ τὴν ἐπιμέλειαν αὐτῶν πρὸς ἔναρξιν τῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς, συνεβούλευσε τοῖς μαθηταῖς τὰ δέοντα καὶ περιελθὼν τὴν Σχολὴν ἀπῆλθεν, εὐχηθεὶς αὐτῇ πᾶσαν πρόοδον.

ΠΡΩΤΟΙ ΔΙΕΥΘΥΝΤΑΙ ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ

Οὕτω λοιπὸν ἡ Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Σχολὴ ἤρξατο τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς, ἐπὶ χρησταῖς ταῖς ἐλπίσι. Παρὰ τὴν πρότερον ληφθεῖσαν ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου ὅπως οἱ μαθηταὶ μὴ ὑπερβῶσι τὰς δέκα, προσελήφθησαν δέκα μὲν Ζαγορίσιοι, πέντε δ' ἐκ τῆς Ἐλευθέρας Ἑλλάδος καὶ εἰς ἐκ Κρήτης, ἐν ὅλῳ δέκα καὶ ἕξ.

Τῇ 24 Μαρτίου 1845 ἐγένοντο καὶ τοῦ Ναοῦ τῆς Σχολῆς τὰ ἐγκαίνια ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Ἀττικῆς, ἐξηκολούθει δὲ κανονικὴ ἡ πορεία τῆς Σχολῆς. Ἀλλὰ παραδόξως πῶς τὸ Ὑπουργεῖον ἐπέμεινε μὴ ἐγκρίνων τὸν διορισμὸν τοῦ Μισαήλ, ὡς προσωρινοῦ Διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς, ἔστω καὶ ἐνοικοῦντος ἐν αὐτῇ, ὅλως δ' ἀπροόπτως καὶ ἄνευ προηγουμένης προτάσεως τοῦ Συμβουλίου τῇ 21 Ἀπριλίου 1845 ἀπηύθυνεν ἔγγραφον, δι' οὗ ἀνεκοίνου ὅτι διορίσθη Διευθυντῆς τῆς Σχολῆς ὁ Νεόφυτος

Δούκας, ἀρχιμανδρίτης.¹⁾ Ὁ Δούκας ἦτο λίαν γνωστὸς καὶ σεβαστὸς πρὸς πᾶσι, ἤδη δὲ ἀπὸ τῆς 10 Μαΐου 1844 εἶχεν ὑποβληθῆ εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς πρότασις ὑπὸ τοῦ Συμβούλου Γ. Γενναδίου περὶ διορισμοῦ αὐτοῦ, ὡς Καθηγητοῦ τῆς Σχολῆς. Ἀλλὰ τὸ Συμβούλιον ἀνέβαλε πᾶσαν ἐνέργειαν, ἕνεκα τοῦ γήρατος τοῦ Νεοφύτου Δούκα, ἄγοντος τότε τὸ 86 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, καὶ τῆς κατατρυχούσης αὐτὸν ἀσθενείας. Ἐν τῇ αὐτῇ καὶ χείρονι καταστάσει διετέλει καὶ νῦν, ὅτε τὸ Ὑπουργεῖον προσέβινεν εἰς τὸν διορισμὸν αὐτοῦ, ὡς Διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς. Οὐχ ἤτιον τὸ Συμβούλιον, μὴ θέλον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ προσκρούσῃ εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἀπέστειλε τὸν Γεννάδιον ἵνα συνεννοηθῇ μετ' αὐτοῦ ἂν θὰ δυνηθῇ νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν Σχολὴν καὶ ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν αὐτῆς. Φαίνεται ὅτι ὁ γηραιὸς Δούκας, κατ' ἀρχὴν, ἔσπερξεν, ἀλλὰ φυσικῶς ἦτο ἀδύνατον νὰ πράξῃ τοῦτο, μὴ δυνάμενος νὰ κινήθῃ. Τούτου ἕνεκα ἡ Σχολὴ ἔμεινε ἀκυβέρνητος, ἐξεδηλώθησαν δ' αἱ πρῶται ἀταξίαι τῶν μαθητῶν, ὡς ἀνέφερεν εἰς τὸ Συμβούλιον ὁ «ἐπιτηρητής» καὶ οἰκονόμος Ἰωακεῖμ Μερσιάδης. Ἀπεστάλη ὁ Γεννάδιος εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ἵνα παραστήσῃ τὴν ἔκρυθμον κατάστασιν τῆς Σχολῆς, ἀλλὰ τὸ Ὑπουργεῖον ἐπέμεινε εἰς τὰς ἀδικαιολογήτους ἀποφάσεις αὐτοῦ. Ὁ Ἰωακεῖμ Μερσιάδης, εἰς ὃν δὲν ὑπῆκουον οἱ μισοῦντες, ἤναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ, οἱ Καθηγηταὶ τῆς Σχολῆς, δὲν ἠδύναντο νὰ συγκρατήσωσι τὴν τάξιν, ἀλλὰ τέλος ἔληξε μὲν τὸ Σχολικὸν ἔτος 1844-1845, ἀνέλαβε δὲ πάλιν ἀνεπιτήμως ὁ Μισαήλ Ἀποστολίδης νὰ μεριμνήσῃ περὶ τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως τῆς Σχολῆς. Συνέταξε τὸ πρόγραμμα τοῦ νέου Σχολικοῦ ἔτους καὶ μόλις τῇ 22 Σεπτεμβρίου 1845 ἐγένετο πάλιν ἑναρξίς τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων. Μετὰ τινὰς δὲ μῆνας, ἤτοι τῇ 20 Δεκεμβρίου 1845, ἐτελεύτησεν ὁ Νεόφυτος Δούκας, μὴ προφθάσας ν' ἀναλάβῃ

1) Πρβλ. Πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς κατὰ τὴν πρώτην Σύνοδον, τοῦ ἔτους 1841, τόμ. Δ', σ. 2512—2513.



τὴν διευθύνειν τῆς Σχολῆς ¹⁾. Κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἐπιθυμίαν ἐτάφη ἐν τῷ περιβόλῳ αὐτῆς, διαρρήξην ἔμως τὸ Συμβούλιον ἀπέκρουσεν, ἐπανειλημμένως διαβιβάσθεις, ἀξίωσιν τοῦ Ὑπουργείου, ὅπως αἱ δαπάναι τῆς κηδείας καταβληθῶσιν ἐκ τοῦ ταμείου τῆς Σχολῆς.

Τὸ ἐπείσοδιον τοῦτο, τοῦ αὐθαριέτου καὶ ἀτυχοῦς διορισμοῦ τοῦ κατὰ πάντα μὲν ἀξιωτάτου ἀλλὰ μὴ δυναμένου ἕνεκα γήρατος καὶ ἀσθενείας νὰ διευθύνῃ τὴν Σχολὴν Νεοφύτου Δούκα καὶ τῆς μὴ ἐγκρίσεως τοῦ προταθέντος ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου Μισαήλ Ἀποστολίδου, ὑπῆρξεν ἀφετηρία προστριβῶν μεταξὺ τοῦ Ὑπουργείου καὶ τοῦ Συμβουλίου. Θέλον δὲ τὸ Συμβούλιον νὰ προλάβῃ νέα κωλύματα ἐν τῷ διορισμῷ τοῦ Διευθυντοῦ, ἀπέστειλε τῇ 2^ῃ Δεκεμβρίου 1845 εἰς τὸ Ὑπουργεῖον δύο τῶν μελῶν αὐτοῦ, ἵνα προσυνεννοηθῶσι περὶ τοῦ Νεοφύτου Βάμβα, Διακόνου, διδάσκοντος τότε ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ τοῦ Γρηγορίου Καλαγάνη, ἀρχιμανδρίτου. Τὸ Ὑπουργεῖον ἔμως μετ' ἀνεξηγήτου πεισμονῆς, ὅπως πάλιν ἀδοκῆτως, ἀποκρούει μὲν τοὺς ἀνωτέρω ζῆτεῖ δὲ παρὰ τοῦ Συμβουλίου νὰ γνωματεύσῃ περὶ Καλλινίκου Καμπάνη, ἀρχιμανδρίτου. Καὶ ταῦτα ἀφ' οὗ ἐπὶ μῆνας ὅλους οὐδεμίαν ἐλάβθανε πρόνοιαν περὶ διορισμοῦ Διευθυντοῦ, οὗδ' ἐδέχετο νὰ ἐγκρίνῃ τὴν ἀπὸ πολλοῦ ὑποβληθεῖσαν καὶ γενομένην ἤδη δεκτὴν ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου παραίτησιν τοῦ οἰκο-

1) Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Α. Γοῦδα. Βίοι Παράλληλοι Α, 273 ἐξ., καὶ ἄλλων, ὅτι ὁ Δούκας ἀνέλαβε τὴν διευθύνειν τῆς Σχολῆς καὶ ἐδίδου ἐν αὐτῇ εἶναι ὅλους ἀνακριβές. Ἀνακριβής ὡσαύτως εἶναι ἡ εἰδήσις τοῦ Α. II α πα δ ο π ο ὕ λ ο υ Β ρ ε τ ο ὦ, Νεοελληνικὴ φιλολογία. Ἐν Ἀθῆναις 1836-7, Β, 263, ὅτι ὁ Δούκας ἐχρημάτισεν ἐφορος τῆς Σχολῆς. Ἐτη τιὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δούκα ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς Σχολῆς τάφῳ αὐτοῦ ὁ Ἀνδρέας Κορομηλᾶς ἵδρυσεν ἐπιτύμβιον στήλην. φέρονσαν διάφορα ἐπιγράμματα, τῇ δὲ 17 Ἀπριλίου 1845, ἐπὶ τῇ ἀνακομιδῇ τῶν ὁσίων αὐτοῦ καὶ τῇ ἐναποθέσει ὑπὸ τὴν στήλην. ἐτελέσθη ἐν τῷ ναῷ τῆς Σχολῆς, ἱεροουργόντος τοῦ Ἐπισκόπου Ἀττικῆς, μνημόσυνον, μεθ' ὃ ἀπὸ τῶν βαθμίδων τῆς ἐπιτυμβίου στήλης ὤμίλισε περὶ τοῦ Νεοφύτου Δούκα ὁ Ἀ λ ε ξ. Ρ α γ κ α β ῆ ς, «Ν. Πανδώρα» ΣΤ, 1835, σ. 355 ἐξ. Παρὰ τὸν Δούκαν ἐτάφη βραδύτερον καὶ ὁ Εἰρηναῖος Ἀσώπιος.

νόμου τῆς Σχολῆς Ἰωακείμ Μερσιάζου. Τὸ Συμβούλιον τῇ 2 Φεβρουαρίου 1846 ἐδήλωσεν, ὅτι ἀρνείται νὰ γνωματεύσῃ περὶ τοῦ Καμπάνη, ἐν τῇ συνεδρίᾳ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης παρεκάλεσεν ἐπιμόνως τὸν Μισαήλ Ἀποστολίδην «νὰ ἀναδεχθῇ προσωρινῶς τὴν σύντονον ἐπιτήρησιν τῆς Σχολῆς ταύτης, ἕως οὗ ληφθῇ ὀριστικὸν περὶ τῆς διευθύνσεως μέτρον». Ὁ Μισαήλ «ἐδέχθη τὸ βῆρος τῆς ἐπιτηρήσεως προσωρινῶς, ἐπιθυμῶν, ὥς καὶ οἱ λοιποὶ συνάδελφοί του, νὰ στερεώσῃ τὴν πρόδον τοῦ καταστήματος». Ἀναλαβὼν δὲ πάλιν τὴν προσωρινὴν τῆς Σχολῆς διεύθυνσιν διεξήγαγε τὰς χειμερινὰς ἐξετάσεις. Κατὰ Μάρτιον μῆνα ἐδέχθη τέλος τὸ Ὑπουργεῖον τὴν παραίτησιν τοῦ Ἰωακείμ Μερσιάζου, ἣν ἀντικατέστησεν ὁ Διονύσιος Σατανᾶς, ἀλλὰ καὶ προσέβη αὐτογνωμόνως, ἄνευ προτάσεως τοῦ Συμβουλίου, κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1846, εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ Καλλινίκου Καμπάνη, ἀρχιμανδρίτου, ὡς Διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς, διεξαχγόντος τὰς θερινὰς ἐξετάσεις τοῦ ἔτους ἐκείνου.

Οὕτω διήνυσεν ἡ Σχολὴ τὰ δύο ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς λειτουργίας αὐτῆς ἔτη, ἀναμφιβόλως δὲ ὁ ζῆλος τῶν Συμβούλων καὶ ἐξαίρετως τοῦ Μισαήλ Ἀποστολίδου ἐστήριξαν αὐτὴν κατὰ τὰ πρῶτα ἐπισηφαλῆ βήματα αὐτῆς. Ὁ Μισαήλ ἀνεπισήμως, μὴ ἀναγνωριζόμενος ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου, διύθυεν αὐτὴν, διδάσκων δὲ ταυτοχρόνως ἐν αὐτῇ συνέταξε χάριν τῶν μαθητῶν «Ἐγχειρίδιον Ἠθικῆς» καὶ οὕτως ἐγένετο παρ' ἡμῖν τοῖς Ἑλλησι, κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἑναρξίς δημοσιεύσεως διδακτικῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραμμάτων. Ἐδιτύχημα διὰ τὴν Σχολὴν ὑπῆρξεν ὅτι καὶ ἕτερος τῶν ἐκτελεστικῶν τῆς Ριζαρίου Διαθήκης διορίσθη Καθηγητὴς ἐν αὐτῇ, τῷ 1848, ὁ Γ. Γεννάδιος, θανόντος τῷ ἔτει ἐκείνῳ τοῦ Νεοφύτου Δώτου ¹⁾, ἐν ἐποχῇ κρίσιμῃ διὰ τὴν Σχολὴν. Διότι ἐχώρει μὲν αὕτη πρὸς τὰ πρόσω καὶ τῷ ἔτει ἐκείνῳ εἶχε τοσοῦτους μαθητάς, ὥστε σκέψις ἐγέ-

2) Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, ἐνθ' ἀν. Β, 73.



νετο περὶ οἰκοδομῆς καὶ νέας πτέρυγος τοῦ σχολικοῦ κτιρίου, ἀλλ' ἐσωτερικῶς ἡ Σχολὴ διετέλει ἐν ἀνωμάλῳ καταστάσει. Ὁ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου διορισθεὶς Διευθυντὴς ἀπεδείκνυτο ἀδόκιμος. Καὶ προσέβη μὲν τὸ Συμβούλιον τῇ 26 Ἰουλίου 1849 εἰς τὴν παῦσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸ Ὑπουργεῖον ἤρνετο νὰ ἐγκρίνῃ τὴν τὰ μάλιστα δεδικαιολογημένην πράξιν. Οἱ ἐκτελεσταὶ τῆς Ριζαρείου Διαθήκης δὲν ἐδίστασαν ν' ἀποστείλωσι πρεσβεῖαν καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Βασιλέα Ὁθωνα, παραστήσαντες τὰς ζημίας τῆς Σχολῆς καὶ τὰς ἀνωμαλίας αὐτῆς ἐκ τῆς στάσεως τοῦ Ὑπουργείου, ἀλλ' οὐδὲν ἤνυσαν. Καὶ συνέβη τὸ παράδοξον τοῦτο νὰ μένῃ ἐν τῇ Σχολῇ Διευθυντὴς, ὑποστηριζόμενος μὲν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου ἀγνοούμενος δ' ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου, ἐπὶ ἔτος ὀλόκληρον, καθ' ὃ τὸ Συμβούλιον, μὴ λαμβάνον ὑπ' ὄψει τὸν Διευθυντὴν, ἤναγκάζετο νὰ προβαίῃ εἰς ἐνεργείας σχετικὰς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν λειτουργίαν τῆς Σχολῆς καὶ διορισμοὺς Καθηγητῶν, τότε δὲ διωρίσθη καὶ ὁ Κ. Κοντογόνης, Καθηγητὴς τῆς Θεολογίας, ἐπὶ τριακονταετίαν περίπου διδάξας ἐν τῇ Σχολῇ. Ἀλλὰ τέλος τῇ 5 Αὐγούστου 1850 ὑπέβαλεν ὁ Καμπάνης καὶ τυπικὴν παραίτησιν, ἐκλεγείς ὕστερον, κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1852, Ἀρχιεπίσκοπος Εὐβοίας. Εἰς ἀντικατάστασιν αὐτοῦ, κατὰ πρότασιν τοῦ Συμβουλίου, διωρίσθη διὰ Β. Διατάγματος Διευθυντὴς ὁ Γρηγόριος Καλαγάνης, ἀρχιμανδρίτης, ἐκ τοῦ κλήρου τῆς Ἐκκλησίας ΚΠόλεως. Καὶ ἐπὶ δύο μὲν ἔτη διηύθυνεν αὗτος ἡσύχως τὴν Σχολήν, ἔχων οἰκονόμον τὸν Μητροφάνη Οἰκονομίδην, τὸν κατὰ μῆνα Ἰούνιον τοῦ 1855 Ἐπίσκοπον Ἀνδρου καὶ Κέας γενόμενον καὶ διαδεχθέντα ἐν τῇ Σχολῇ τὸν μετὰ τὸν Διονύσιον Σασανᾶν χρηματίσαντα οἰκονόμον Ἀνθιμον Ὀλύμπιον, ὅστις κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1852 ἐγένετο Ναυπακτίας καὶ Εὐρυτανίας Ἐπίσκοπος. Τὸ Συμβούλιον, ἐν ταῖς μερίμναις αὐτοῦ περὶ τῆς Σχολῆς, βλέπον τὴν ἑλλειψιν Καθηγητῶν τῆς Θεολογίας, ἀπεφάσισε τότε, κατὰ πρότασιν τοῦ Μισαήλ Ἀποστολίδου, νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἀνάδειξιν τοιούτων, δι' ἐπιστημονικῆς

μορφώσεως ἐν τῇ ἐςπερίᾳ Εὐρώπῃ, πρὸς χρησιμοποίησιν αὐτῶν ἐν τε τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ. Ἀποσταλεῖς δ' ὁ Μισαήλ Ἀποστολιδης εἰς Ρωσίαν, ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος, διὰ τὰ ζητήματα τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας, παρέλαθε μεθ' ἑαυτοῦ δύο μαθητὰς τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, τὸν Ἀλέξιον Παπαδάκην καὶ τὸν Παναγιώτην Ρομπότην, ὅπως, δαπάναις τῆς Κυβερνήσεως, σπουδάσωσι τὴν Θεολογίαν ἐν ταῖς Ἀκαδημαῖαις τῆς Ρωσίας ¹⁾. Ὁμολογουμένως δὲ εἰς τὰς πρώτας ἐκεῖνας ἀποφάσεις τοῦ Συμβουλίου ὀφείλεται μεγάλη καὶ ἀνεκτίμητος ἐκδούλευσις τῆς Ριζαρείου Σχολῆς πρὸς τὴν ἐλληνικὴν Θεολογικὴν ἐπιστήμην. Διότι ἔκτοτε ἤρξαντο παρ' ἡμῖν εἰδικῶς μορφούμενοι Καθηγῆται τῆς Θεολογίας, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν τροφίμων τῆς Ριζαρείου Σχολῆς. Πρὸς εὐρυνσιν δὲ τοῦ κύκλου τῆς ἐράσεως τῆς Ριζαρείου Σχολῆς κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1851 ἐγένετο σκέψις περὶ προσλήψεως εἰς τὴν Σχολὴν καὶ ἐξωτερικῶν μαθητῶν, συγχρόνως δὲ χάριν τῆς ὑγείας τῶν ἐσωτερικῶν μαθητῶν ἐγένετο ἡ πρώτη σκέψις περὶ ἰδρύσεως εἰδικοῦ Νοσοκομείου, μὴ ὑπάρχοντος ἔτι ἐν τῇ Σχολῇ.

Δυστυχῶς ὅμως βάσκανος δαίμων ἐζήτησε ν' ἀνακόψῃ τὸ ἔργον τῆς Σχολῆς. Οἱ μαθηταὶ ἔξωθεν ὑποκινούμενοι καὶ τοῦτ' αὐτὸ ἐκμανέντες ἐξ ἀνυποστάτων κατηγοριῶν κατὰ τοῦ Διευθυντοῦ, ὅτι «εἶναι ἄθεος, λουθηροκαλθίνος, καταστρεφεὺς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐκκλησίας μας Συμβόλου»! ἐκ συστάσεως ἐξηγέρθησαν κατ' αὐτοῦ, εἰτα δὲ καὶ κατὰ τοῦ Συμβουλίου ἀνταρτικῶς, ἀπερίγραπτον προκαλέσαντες συστροφὴν, ἣν μόνῃ ἡ Ἀστυνομία κληθεῖσα, δι' ἐνόπλου βίας ἡδυνήθη νὰ καταστείλῃ. Σχεδὸν πάντες οἱ μαθηταὶ εὐρέθησαν συνένοχοι τῆς συστάσεως, διότι ἀπεβλήθησαν εἴκοσι καὶ ἑπτὰ, ἤτοι πάντες οἱ μαθηταὶ, πλὴν τριῶν μόνον, οἵτινες δὲν παρευρέθησαν ἐν τῇ Σχολῇ κατὰ

1) Ἐφημερίς «Αἰών» ἔτ. 1850, ἀριθ. 1046.



τὰς ταραχώδεις σκηνάς, τῇ δ' 6 Μαρτίου 1852 ἐδημοσιεύθη ἐν ταῖς ἐφημερίσιν Ἀθηνῶν ἡ ἐξῆς κοινοποίησις. «Τὸ Δεκαμελὲς Συμβούλιον τῶν ἐκτελεστῶν τῆς Ριζαρείου Διαθήκης γνωστοποιεῖ εἰς τὸ Κοινόν, ὅτι ἐπειδὴ εἰ ἐν τῇ Ριζαρείῳ Ἐκκλησιαστικῇ Σχολῇ μαθηταὶ καὶ ἄλλας ἀταξίας ἐπραξαν καὶ συνομόσυχντες ἐπανεστήσαν κατὰ τοῦ σεβασμίου Διευθυντοῦ αὐτῆς, κυρίου Γρηγορίου Καλαγάνη, ἀνδρὸς γνωστοῦ εἰς τοὺς ὁμογενεῖς διὰ τὸν ἱεροπρεπῆ χαρακτῆρά του καὶ ἀπολαύοντος τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Συμβουλίου καὶ προσέτι ἠπειθήσαν καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ ἐφορεῖον τὴν Σχολὴν Συμβούλιον, πολλάκις δὲ νουθετηθέντες παρὰ τοῦ Συμβουλίου καὶ τελευταῖον παρὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἐπέμειναν εἰς τὴν ἀνταρσίαν καὶ ἀπειθείαν, ἡναγκάσθη μὲ βαθεῖάν του λύπην νὰ προτείνῃ εἰς τὸ ρηθὲν ὑπουργεῖον τὴν ἀποπομπὴν αὐτῶν συμφῶνως μὲ τὸ 18 ἄρθρον τοῦ καταστατικοῦ τῆς Σχολῆς Διατάγματος καὶ νὰ ἀποπέμψῃ αὐτοὺς μετὰ τὴν ἐγκρισιν τῆς προτάσεώς του. Ἐφρόντισε δὲ ἤδη περὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ ἀντεισαγωγῆς ἄλλων νέων μαθητῶν ἐκ τε τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς πατρίδος τοῦ ἀειμνήστου καθιδρυτοῦ». Τὸ ἀνακοινωθὲν τοῦτο παρέχει πλήρη τὴν εἰκόνα τοῦ θλιβερωτάτου ἐπεισοδίου ἐν τῷ ἐσωτερικῷ βίῳ τῆς Σχολῆς, ἀφηγγύθη δ' αὐτὸ ἐν ἐπισήμῳ ἐκθέσει αὐτοῦ καὶ ὁ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργὸς Σταυρὸς Βλάχος¹⁾. Ὡς ἦτο δ' ἀκόλουθον αἱ ἐργασίαι τῆς Σχολῆς κατ' ἀνάγκην διεκόπησαν ἀπὸ τοῦ Μαρτίου μηνὸς μέχρι Σεπτεμβρίου τοῦ 1852. Τῇ 22 Αὐγούστου τοῦ ἔτους ἐκείνου παρητήθη ὁ Διευθυντὴς Γρηγόριος Καλαγάνης, μὴ ἀπογοητευθεὶς ὅμως ἐκ τοῦ ἐπισυμβάντος αὐτῷ ἐπεισοδίου, ἀλλ' ἐνισχύσας μᾶλλον τὸ ἔργον τῆς Σχολῆς, διὰ τῆς ιδρύσεως ὑποτροφίας ἐν αὐτῇ, ὡς

1) Ἐκθεσις τοῦ Βουλευτοῦ Ἀττικῆς Σταύρου Βλάχου, πρὸς τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Βουλὴν κατὰ τὴν 96ην συνεδρίαν τῆς 25 Αὐγούστου 1856, Ἐν Ἀθήναις 1856, σ. 2—4.



περαιτέρω θὰ ἴδωμεν ¹⁾). Μετὰ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ, μὴ διορισθέντος ἐτέρου Διευθυντοῦ, ἀπὸ Σεπτεμβρίου τοῦ 1852, ὅτε ἤρξαντο πάλιν αἱ ἐργασίαι τῆς Σχολῆς, διηύθυναν αὐτὴν οἱ οἰκονόμοι Παγκράτιος Κούμουλος καὶ Μεθόδιος Ἀρώνης, ὁ ὕστερον Μητροπολίτης Καισαρείας γενόμενος ἐν τῷ Οἰκουμένικῳ Πατριαρχείῳ.

Πρὸς ἀποτροπὴν δὲ νέων ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν ἐν τῇ Σχολῇ, τῇ 9 Σεπτεμβρίου 1852 ἐνεκρίθη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως νέος «Κανονισμὸς τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς», ὑποβληθεὶς αὐτῇ ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου. Ὁ Κανονισμὸς οὗτος εἶναι λεπτομερέστερος τοῦ πρώτου Κανονισμοῦ. Διαιρεῖται εἰς 9 κεφάλαια, περιέχοντα 78 ἄρθρα, ἐν δὲ τῇ πρώτῃ κεφαλαίῳ καθορίζονται λεπτομερῶς τὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν ὑποτρόφων μαθητῶν εἰς τὴν Σχολήν, τῆς δοκιμασίας αὐτῶν κατὰ τὴν πρώτῃν τριμηνίαν, ἀπὸ τε ἡθικῆς καὶ ἀπὸ ὑγιεινῆς ἐπόψεως, τῆς ἀποπομπῆς τῶν ἀδοκίμων καὶ τῆς ἀσφαλοῦς ἐγ-γυήσεως περὶ τῶν παραμενόντων ὀριστικῶς, τέλος τῆς ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τηρήσεως μαθητολογίου καὶ βιβλίου τῆς προόδου καὶ τῆς διαγωγῆς τῶν μαθητῶν. Οἱ ἰζισυντήρητοι θὰ κατέβαλλον δραχμὰς 150 κατὰ τριμηνίαν, παρέχοντες ἅμα καὶ ἐγγυητὴν ἀξιώχρεων. Ἐν τῷ 6^ῳ κεφαλαίῳ τοῦ Κανονισμοῦ καθορίζεται τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων μετὰ τῶν ἐξῆς τροποποιήσεων. Ἐν τῇ α' τάξει αὐξάνονται αἱ ὥραι τοῦ μαθήματος τῶν λατινικῶν κατὰ μίαν, περὶ δὲ τοῦ μαθήματος τῆς Καλλι-

1) Ὁ Γρηγόριος Καλαγάνης, δόκιμος ὢν μουσικός, ἐδίδαξεν ἐν τῇ Σχολῇ καὶ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Μουσικὴν ἐδημοσίευσεν δὲ κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ καὶ τὸ ἐξῆς σύγγραμμα: Ἀπάνθισμα τῶν Ἱερῶν Γραφῶν, Ἐν Βιέννῃ 1819. Τὸ τρίτον ἐξεδόθη τὸ σύγγραμμα ἐν Ἀθήναις τῷ 1865—1866 εἰς τόμους τρεῖς. Περὶ τοῦ Γρηγορίου Καλαγάνη πρβλ. Ἰωσὴφ Δεκιγγάλλας, Σχεδιάσμα κατόπτρου Νεοελληνικῆς Φιλολογίας ἡτοῦ ὀνομαστικὸς κατάλογος τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων συγγραφέων τε καὶ μεταφραστῶν, ὅπου σημειοῦνται καὶ οἱ νεοελληνιστὶ συγγράψαντες ἄλλογενεῖς, Ἐν Ἐρμουπόλει 1846, σ. 42. Γ. Ι. Παπαδοπούλου, Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, Ἐν Ἀθήναις 1840, σ. 354.



γραφίας καὶ Ἱχνογραφίας, ὅπερ κατὰ τὸν προηγούμενον Κανονισμόν ἐδιδάσκειτο ἐπὶ τέσσαρας ὥρας καθ' ἑβδομάδα ὡς τακτικὸν μάθημα, ὁ νέος Κανονισμὸς ὀρίζει ὅτι, «ἐὰν μὲν χρόνος ἱκανός», διδάσκεται τὸ μάθημα τοῦτο ἢ α' τάξις ἀνὰ δύο ὥρας καθ' ἑβδομάδα. Ἡ αὐτὴ διάταξις περὶ τοῦ μαθήματος τούτου ἀναγράφεται καὶ διὰ τὴν β' τάξιν, τῆς ὁποίας τὰ λοιπὰ μαθήματα μένουσι τὰ αὐτά, αὐξανομένων μόνον κατὰ μίαν τῶν ὥρῶν τῶν μαθημάτων Λατινικῶν, Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας. Εἰς δὲ τὰ μαθήματα τῆς γ' τάξεως προστίθεται ἡ Γεωμετρία, αὐξάνονται αἱ ὥραι τῆς Ἱστορίας κατὰ μίαν, ἐλαττοῦνται κατὰ μίαν αἱ τῆς Ρητορικῆς, διαγράφεται ἐντελῶς τὸ μάθημα τῆς Γαλλικῆς γλώσσης, αἱ δὲ ἀσκήσεις εἰς τὴν κατ' ἥθος ἀπαγγελίαν καὶ εἰς τὰς συνθέσεις ἀναγράφονται μετὰ τῆς φράσεως «ἐὰν μὲν χρόνος ἱκανός». Εἰς τὰ τῆς δ' τάξεως μαθήματα προστίθενται ἡ ἐπίπεδος Τριγωνομετρία ἐπὶ ὥρας 2, ἡ ἐπίτομος καὶ στοιχειώδης Φιλοσοφία ἐπὶ ὥρας 4, ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ἐπὶ ὥρας 2-3, ἡ Εἰσαγωγή εἰς τὰς Ἀγίας Γραφὰς ἐπὶ ὥρας 2, καὶ ἐλαττοῦνται μὲν αἱ ὥραι τοῦ μαθήματος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς κατὰ μίαν, διαγράφεται δὲ τὸ μάθημα τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης. Τέλος προστίθεται ἡ διάταξις «ἐὰν μὲν χρόνος θέλει διδάσκεσθαι ἢ παροῦσα καὶ ἡ ἐπομένη πέμπτη τάξις τὴν Γαλλικὴν γλῶσσαν τρεῖς καθ' ἑβδομάδα». Τὰ τῆς ε' τάξεως μαθήματα ἐν τῷ νέῳ Κανονισμῷ ὀρίζονται ἀκριθέστερον ὡς ἑξῆς:

α') Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ὥραι 2

β') Ἑρμηνευτικὴ καὶ Ἑρμηνεία τῶν Γραφῶν ὥραι 4

γ') Δογματικὴ Θεολογία ὥραι 4

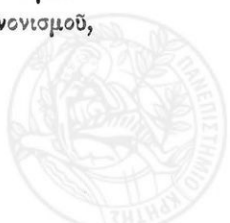
δ') Ποιμαντορικὴ καὶ Κανονικὸν Δίκαιον ὥραι 3

ε') Πατρολογία ὥραι 3

στ') Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ ὥραι 4

προστίθεται δὲ καὶ ἡ διάταξις «εἰς τὴν τάξιν ταύτην γυμνάζονται οἱ μαθηταὶ καὶ εἰς τὴν σύνταξιν ἐκκλησιαστικῶν λόγων».

Ὡς βλέπομεν ἐκ τοῦ προγράμματος τοῦ νέου Κανονισμοῦ,



ἐν ἀντιβολῇ πρὸς τὸ τοῦ προηγουμένου, ἐνισχύθη τὸ θεολογικὸν μέρος αὐτοῦ οὕτωδεστάτα, ἡ δὲ τῶν μαθημάτων διάταξις κατὰ τάξεις ἐγένετο ἀκριβοτέρα καὶ σκοπιμωτέρα. Προφανῶς τὸ νέον Πρόγραμμα ἐσκόπει νὰ ἐνισχύσῃ τὸν ἐκκλησιαστικὸν τῆς ἐν τῇ Σχολῇ ἐκπαιδεύσεως χαρακτήρα. Τοιοῦτος σκοπὸς καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὅλου Κανονισμοῦ. Οὕτω δὲ τὸ γ'. αὐτοῦ κεφάλαιον, πραγματευόμενον περὶ τῆς ἐν τῇ Σχολῇ τάξεως, ὀρίζει λεπτομερῶς τὰ θρησκευτικὰ τῶν μαθητῶν καθήκοντα, τὰς ἀκολουθίας καὶ λειτουργίας, τὸ κήρυγμα ἐν τῷ ναῷ, τὰ ἀναγνώσματα ἐν τῇ τραπεζῇ, τὰ τῆς ἐξομολογήσεως καὶ κοινωνίας τῶν ἀχράντων μυστηρίων, τὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἁγίων Γραφῶν καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας κατὰ Κυριακὴν. Λεπτομερεστέρας ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ τοῦ προηγουμένου Κανονισμοῦ καὶ αὐστηροτέρας περιέχουσι διατάξεις τὸ δ'. κεφάλαιον περὶ τοῦ ἱματισμοῦ καὶ τῶν ἐπίπλων τῶν μαθητῶν, τὸ ε' περὶ τῆς διαίτης καὶ θεραπείας τῶν μαθητῶν, τὸ στ' ἰδίως περὶ τῆς διαγωγῆς αὐτῶν καὶ τὸ ζ' περὶ τῆς ἐπιτηρήσεως, τοῦ ἐλέγχου τῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς διαγωγῆς αὐτῶν. Τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια πραγματεύονται περὶ τῶν γενικῶν ἐξετάσεων, δις τοῦ ἔτους γινομένων, τὴν ἐβδομάδα τῆς Ἀπόκρεω καὶ τὴν τελευταίαν ἐβδομάδα τοῦ Ἰουνίου, περὶ τῶν ποινῶν τῶν μαθητῶν καὶ τῆς παρ' αὐτῶν ἀποτίσεως τῆς ζημίας τῆς Σχολῆς ἐν περιπτώσει βλάβης ἀντικειμένου τινός. Μὴ ὑπάρχοντος δὲ τότε Διευθυντοῦ προσετέθη τελευταῖον εἰδικὸν ἄρθρον τὸ ἐξῆς «τὰ ἐν τῷ παρόντι κανονισμῷ εἰς τὸν Διευθυντὴν ἀνατιθέμενα ἔργα ἀναδέχεται ἐν ἐλλείψει Διευθυντοῦ καὶ ἐκτελεῖ ὁ Οἰκονόμος αὐτῆς»¹⁾.

Τοιοῦτο ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς εἶναι τὸ περιεχόμενον τοῦ νέου Κανονισμοῦ τῆς Σχολῆς. Δωδεκαετὴς πείρα καὶ τὰ πρόσφατα τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῆς βίου γεγονότα ὑπηγόρευσαν

1) Π. Κλάδου, Ἐκκλησιαστικά καὶ Ἐκπαιδευτικά, σ. 119 - 133. Ὁ Κανονισμὸς οὗτος δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ Συλλογῇ Ρόδου.



σπουδαιοτάτας ἀληθῶς διατάξεις, ὧν ἡ ἐφαρμογὴ μεγίστην ἡδύνατο νὰ παράσχωι ὠφέλειαν, νὰ ἐνισχύσῃ καὶ ἐμπεδώσῃ τὸν ἐκκλησιαστικὸν χαρακτήρα καὶ σκοπὸν τῆς Σχολῆς. Ἐδίδαξαν δὲ μέχρι τοῦδ' ἐν αὐτῇ φιλογικὰ μαθήματα ¹⁾ ἐκτὸς τοῦ Νεοϋτοῦ Δώτου ὁ Γεώργιος Σόλων (1844-1885) ὁ Χ. Δραγάτης (1845-1846) ὁ Εὐθύμιος Καστόρχης (1846-1850) ὁ Δ. Τσίμης (1850-1854) ὁ Στέφανος Κουμανούδης (1852-1853) καὶ ὁ Γεώργιος Γεννάδιος (1848-1854) πεσὼν θύμα τῆς πρὸς τὴν Σχολὴν ἀγάπης αὐτοῦ. Σύγχρονος ἐφημερὶς ὡς ἐξῆς περιέγραφε τοὺς μόχθους τοῦ ἀοιδίμου ἐκείνου Διδασκάλου τοῦ Γένους, « Ἄν τις, καὶ ὁ ἀπαθέστατος, θέλει νὰ συγκινηθῇ ποτε καὶ αὐτός, ἡμεῖς τῷ λέγομεν τί νὰ πράξῃ εἰς τοῦτο· ἐξεγερθεὶς μίαν ἐργάσιμον ἡμέραν πολλὰ πρωΐ, τὴν ἔκτην ὥραν, καὶ ἐλθὼν εἰς τὰ ὀπισθεν τῶν Ἀνακτόρων ἃς καθεσθῇ κατὰ τὸ κράσπεδον τῆς λεωφόρου· ἐκεῖθεν θέλει ἱξῇ διαβαίνοντα γέροντα ἐβδομηκοντούτῃ, μὲ λευκὰς τρίχας εἰς τὴν κεφαλὴν κρατοῦντα βακτηρίαν εἰς τὴν δεξιάν, ὑποσκάζοντα τὸν ἕτερον πόδα καὶ ἀνὰ βήματά τινα ἱστάμενον εἰς ἀνάρρωσιν καὶ ἀποσπόγγισιν τοῦ ῥέοντος ἰδρώτος. Ἄς περιμείνῃ ὁ θεατὴς αὐτοῦ καὶ μετὰ δύο ὥρας θέλει ἱξῇ τὸν διαβάτην ἐπανακάμπτοντα τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἀργότερον διὰ τὸν μέγαν κάματον, εἰς δὲν ὑπέβαλεν ὀλιγύπνον τὸ γηραιὸν πνεῦμά του ἀπὸ τῆς πέμπτῃς ὥρας, καὶ ὅμως σπεύδοντα παρὰ δύναμιν, ὑποθηθούμενον ὑπὸ δύο παιδίων, ὅπως διανύσῃ τὴν μακρὰν εἰς τὴν πόλιν ὁδόν, καὶ διὰ τοῦτο ἔχοντα τὸ ὅλον τοῦ σώματος αἷμα συμπεφορημένον εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ πρόσωπον. Ὁ γέρων οὗτος εἶναι ὁ Γεώργιος Γεννάδιος· ἐδίδαξε δύο ὥρας εἰς τὴν Ριζάρειον Σχολὴν καὶ πορεύεται ἐκεῖθεν εἰς τὸ Γυμνάσιον τῆς πόλεως, ὅπως ἐκπληρώσῃ ἐκεῖ τὸ διπλοῦν ἔργον τοῦ διευθυντοῦ καὶ τοῦ διδασκάλου... » ²⁾

1) Κατὰ τὰ ἔτη 1845—49 ἐδίδαξε Καλλιγραφίαν καὶ Ἰχνογραφίαν ὁ Νικ. Μοσχοβάκης καὶ μετ' αὐτὸν ὁ ἐκ τῶν πρώτων τῆς Σχολῆς μαθητῶν Ἄντ. Μοσχάτος, ἀλλὰ τὰ μαθήματα ταῦτα, ὡς εἶδομεν, κατηργήθησαν.

2) Ἐφημ. « Ἀθηνᾶ » ἔτ. 1854, ἀριθ. 2109.



Ἡ ζωηρὰ αὕτη περιγραφὴ χαρακτηρίζει ἐπαρκῶς τὸν γηραιὸν Διδάσκαλον. Ἀλλὰ χαρακτηριστικωτέρα εἶναι ἡ ἐξῆς αξιοθαύμαστος διαγωγὴ αὐτοῦ. Τελευτῶντος τοῦ 1854 διεδόθη ἐν Ἀθήναις μεγάλη ἐπιδημία χολέρας, ἐνεκα τῆς ὁποίας εἶχε διακοπεῖ ἡ λειτουργία πάντων τῶν Σχολείων, ὧν τινα καὶ διελύθησαν. Ἐκινδύνευε νὰ διαλυθῇ καὶ ἡ Ριζάρειος Σχολή. Ὁ Καθηγητὴς τῆς Σχολῆς Δ. Τσίμας ὑπέβαλε παραίτησιν ἐκ φόβου τῆς χολέρας. Κατ' ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου ἡ Ριζάρειος Σχολὴ ἀπεκλείσθη ἀπὸ πάσης πρὸς τὴν πόλιν ἐπικοινωνίας, ἀλλ' οἱ μαθηταί, ὑπὸ πανικοῦ καταληφθέντες, ἐστασίασαν. Ὁ διευθύνων τὴν Σχολὴν οἰκονόμος ἔδραμε πρὸς τὸν Γεννάδιον, ἐξαιτούμενος τὴν παρουσίαν αὐτοῦ, ᾗτις μόνῃ ἡδύνατο νὰ συγκρατήσῃ τοὺς πανικοβλήτους μαθητάς. Ὁ Γεννάδιος ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Σχολήν. Ἦτο φοβερὰ πρωΐα τοῦ Νοεμβρίου μηνός. Τὸ ψῦχος τὸ δριμύ καὶ ὁ ἐκ τῆς ἐπιδημίας κίνδυνος ἐφυγάδευσαν ἐκ τῶν ἐδῶν πάντας. Ἡ οὐζυγος καὶ αἱ θυγατέρες τοῦ Γενναδίου γονυπετεῖς καθικέτευον αὐτὸν νὰ μὴ ἐξέλθῃ, φειδόμενος αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ Γεννάδιος, πειθόμενος εἰς τὴν φωνὴν τοῦ καθήκοντος, «Ἀφήσατέ με, εἶπε, νὰ πράξω τὸ καθήκόν μου. Ἡ διατήρησις τῆς Σχολῆς ἐξαρτᾶται ἀπ' ἐμοῦ καὶ δὲν θέλω νὰ φέρω ἐν τῇ συνειδήσει μου τὴν εὐθύνην τῆς διαλύσεως αὐτῆς. Ὁ Θεὸς βοηθός!» Καὶ μετέβη μὲν εἰς τὴν Σχολήν ὁ Γεννάδιος, ἀλλὰ προσεβλήθη ὑπὸ τῆς νόσου, αἰσθανθεὶς αὐτὴν ἐπ' αὐτῆς τῆς διδασκαλικῆς ἔδρας. Ἐπανακάμψας δ' εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐτελεύτησε τῇ 12 Νοεμβρίου 1854, ἡμέρᾳ Παρασκευῇ. Οὕτως ὁ μέγας τοῦ Γένους Διδάσκαλος προσήνεγκε τὰς ὑστάτας αὐτοῦ ὑπηρεσίας τῇ Σχολῇ, ἣν θερμῶς ἠγάπησεν. «Ἐν ἀπουσίᾳ Διευθυντοῦ διεκόςμει καὶ συνετήρει διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν νέων, διὰ τῆς παντοδυνάμου ἐπιρροῆς του τὴν ἱερὰν ταύτην κυψέλην, ἐν ᾗ παρασκευάζεται τὸ μέλι τῆς πίστεως, καὶ ἐνταῦθα ὁ θάνατος τὸν ἐνέδρευσε, πρὸς ταύτην μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς, βαδίζοντα, μὴ θελήσαντα οὐδὲ τῷ



πανικῶ φόβῳ οὐδὲ τῷ προφανεῖ κινδύνῳ νὰ θυσιάσῃ τὴν αὐστηρότητα τῆς τῶν καθηκόντων ἐκτελέσεως» ¹⁾. Ἡ Ριζαρείος Σχολὴ ὑπέστη μὲν ἐσωτερικὸν ἐκ τούτου κλονισμόν, ἀλλ' εὐτυχῶς δὲν διέκοψε τὰς ἐργασίας αὐτῆς.

Ὑπῆρχεν ὅμως τοιαύτη σπάνις Καθηγητῶν τῆς Θεολογίας τότε ὥστ' ἐν τε τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ καὶ ἐν τῇ τοῦ Πανεπιστημίου Θεολογικῇ εἰς καὶ μόνος ἐδίδασκε Καθηγητῆς, ὁ Κωνσταντῖνος Κοντογόννης. Ἐν τῷ Συμβουλίῳ τῶν ἐκτελεστῶν τῆς Ριζαρείου Διαθήκης τῇ 30 Ἰουλίου 1855 «πολὺς ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς Σχολῆς τοῦ νὰ ἔχῃ ἐν αὐτῇ τὴν ἀπαιτουμένην θεολογικὴν ἔδραν, διότι χωρὶς αὐτῆς εἶναι μᾶλλον Γυμνάσιον καὶ οὐχὶ Ἑκκλησιαστικὴ Σχολή», ἀπεφασίσθη δὲ νὰ βολιδοσκοπηθῇ ὑπὸ τοῦ ἐκ τῶν ἐκτελεστῶν τῆς Διαθήκης Μισαήλ Ἀποστολίδου, ἐκλεγέντος μὲν τῷ 1852 Ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν καὶ Ἡλείας ²⁾, ἀλλ' ἐξακολουθεῦντος νὰ ἐργάζεται ὑπὲρ τῆς Σχολῆς ἐν τῷ Συμβουλίῳ, ἂν θὰ ἐδέχετο τὴν ἔδραν ὁ ἐν Πετρούπολει συμπληρῶν τὰς σπουδὰς αὐτοῦ Παναγιώτης Ρομπότης, ὅστις τῷ ὄντι ἀπὸ τοῦ 1860 ἤρξατο διδάσκων ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ. Κατὰ Ὀκτώβριον δὲ τοῦ 1855 καὶ ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως εἰδικοῦ Καθηγητοῦ τῶν θεολογικῶν μαθημάτων ἐν τῇ Σχολῇ καὶ συμφώνως ἄλλως τε πρὸς τὸν Ὀργανισμόν αὐτῆς, εἰς ἔνδεκα μαθητὰς τῆς Ε' τάξεως ἐπετράπη ν' ἀκούωσι τὰ θεολογικὰ μαθήματα τῆς τάξεως ταύτης ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου.

ΟΙ ΜΑΘΗΤΑΙ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Διὰ Β. Διατάγματος τῆς 13 Δεκεμβρίου 1856 ἐτροποποιήθη τὸ στ' ἄρθρον τοῦ Ὀργανισμοῦ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς

1) Ἀ λ. Ρ α γ κ α β ῆ, Λόγος ἐκφωνηθεὶς εἰς τὸ μνημόσυνον τοῦ Ι. Βενθόλου καὶ Γ. Γενναδίου τῇ 19 Μαρτίου 1855, «Πανδώρα» ΣΤ', 1855, σ. 13. Πρβλ. Κ. Σάββα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σ. 720—726. Ἰ. Α. Μαρτίδου, Ζαγοριακά, σ. 261—274. Α. Παπαδοπούλου Βρετοῦ, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Β, 256. Α. Γούδα, Βίοι παράλληλοι, Β, 309—338.

2) Κ. Οἰκονόμου, Τὰ σωζόμενα Ἑκκλησιαστικά, Β, 663 ἐξ.

περὶ προσλήψεως ἰδιοσυντηρήτων μαθητῶν. Ἀπεφασίσθη ὅπως τοῦ λοιποῦ προσλαμβάνωνται τοιοῦτοι μαθηταὶ οὐχὶ διὰ Β. Διατάγματος ἀλλὰ δι' ἀποφάσεως τοῦ Συμβουλίου καὶ ἐγκρίσεως τοῦ Ὑπουργείου, ὑπαγόμενοι εἰς πάσας τὰς ὑποχρεώσεις τῶν λοιπῶν οἰκοτρόφων μαθητῶν.¹⁾ Ἀπὸ τῶν πρώτων ὅμως ἐτῶν τῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς παρουσιάζετο μέγα καὶ δυσεπίλυτον πρόβλημα, τὸ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν ἐξ αὐτῆς ἀποφοιτῶντων μαθητῶν. Διότι βεβαίως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξέρχωνται ἐκ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς οἱ μαθηταὶ κεχειροτονημένοι ὅπως ἀμέσως διορίζωνται εἰς ἱερατικὰς θέσεις, καθ' ὃν τρόπον ἐξήρχοντο οἱ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν Χάλκης καὶ Ἱεροσολύμων, αἵτινες, περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἰδρυθεῖσαι, ἀπέδιδον τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐτοιμοὺς κληρικούς.²⁾ Ἀπὸ τῆς ἀποφοιτήσεως μέχρι τῆς χειροτονίας τῶν Ριζαρειτῶν ἐμελλε νὰ παρεμβάλληται ἱκανὸν χρονικὸν διάστημα, καθ' ὃ ἦτο ἀνάγκη νὰ διορίζωνται εἰς θέσεις καταλλήλους. Οἱ ἐκτελεσταὶ τῆς διαθήκης τοῦ Ριζάρη καὶ Σύμβουλοι τῆς Σχολῆς ἐγκαίρως προὐκάλεσαν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο τὴν προσοχὴν τῆς Κυβερνήσεως, κατὰ δὲ τὸ 1856 ὑπέδειξαν, ὅτι οἱ ἀνωτέρω ἑνδεκα μαθηταὶ θὰ ἐρρίπτοντο κυριολεκτικῶς εἰς τοὺς δρόμους ἢ θὰ ἐτρέποντο εἰς ἄλλα, διάφορα τοῦ σκοποῦ τῆς Σχολῆς, ἔργα, ἂν μὴ ἡ Κυβέρνησις ἐλάβεχνε πρόνοιαν περὶ αὐτῶν καὶ περὶ τῶν Ριζαρειτῶν καθόλου, διορίζουσα αὐτοὺς διδασκάλους τῶν ἱερῶν μαθημάτων καὶ ἱεροκλήρυκας, καθορίζουσα δ' ἐπὶ πλέον προσόντα διὰ τοὺς κληρικούς.³⁾ Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐπικαίρως ὑπεδείχθη, διότι ἤδη

1) Π. Κλάδου, ἐνθ' ἀν., σ. 190. Δηλιγιάννη-Ζηνοπούλου, ἐνθ' ἀν., σ. 367.

2) Τὴν ἱστορίαν τῆς Σχολῆς τῶν Ἱεροσολύμων ἴδε ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πραγματείᾳ, Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ ἐν αὐτῇ Θεολογικὴ Σχολή, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1905.

3) Ἡ Ριζάρειος, Ἐκκλ. Σχολὴ κατὰ τὸ 1914—1915, Ἐν Ἀθήναις 1915, σ. 14. Ἐν τῇ ἐν τῷ τεύχει τούτῳ δημοσιευμένῃ ἡμετέρᾳ λογοδοσίᾳ ἐκτίθενται αἱ λεπτομέρειαι τοῦ πολυκρότου τούτου διὰ τὴν Ριζάρειον Σχολὴν ζητήματος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ ἐγγράφων.



κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1856 διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος ἐδρύθησαν τρεῖς Ἱερατικά Σχολαὶ ἐν Χαλκίδι, ἐν Τριπόλει καὶ ἐν Σύρῳ, εἰς ἃς βραδύτερον, μετὰ τὴν ἑνωσιν τῆς Ἑπτανήσου, προσετέθη καὶ ἡ ἐν Κερκύρᾳ. ¹⁾ Ὑνεκα δὲ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, τῇ 18 Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους ἐκείνου, ἐξεδόθη Βασιλικὸν Διάταγμα, ὑπογραφὴν ὑπὸ τῆς Βασιλίσσης Ἀμαλίας, ἀντιπροσωπευούσης τὸν εἰς Εὐρώπην ἀπουσιάζοντα Βασιλέα Ὅθωνα, δι' οὗ καθωρίσθησαν προσόντα τῶν κληρικῶν, ἐπὶ τῇ βᾶσει καὶ σχετικῆς γνωμοδοτήσεως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου. Κατὰ τὸ Β. Δ. ὁ δι' ἐνοριακὴν Ἐκκλησίαν πόλεως ἢ κωμοπόλεως χειροτονούμενος Διάκονος ἢ Πρεσβύτερος εἶδει «νὰ φέρῃ τακτικὸν ἀπολυτήριον τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς ἢ τοῦλάχιστον Ἑλληνικοῦ Σχολείου». ²⁾ Ἡ πρόνοια ὅμως αὕτη ἀνεφέρετο εἰς τὸν χρόνον τῆς χειροτονίας τῶν ἀπολυομένων ἐκ τῆς Σχολῆς, ἀλλὰ μέχρι τοῦ χρόνου ἐκείνου τί ἔπρεπε νὰ πράττωσιν οἱ Ριζαρεῖται; Ὅρθως δ' ἔγραφε περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τῶν Καθηγητῶν αὐτῆς, ὁ Γεράσιμος Ζωχιός, «Ἐχει μὲν ἡ Σχολὴ ἰδίαν περιουσίαν ἀξιόλογον, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ βοηθήσῃ τοὺς ἱεροσπουδαστάς εἰμὴ μόνον ἐν ὅσῳ ἐν αὐτῇ μαθητεύουσιν. Ἀφ' οὗ δὲ ἀπολυθῶσιν οὐδεμίαν εὐρίσκοντες ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὑποστήριξιν οἱ νεανίαὶ αὐτοὶ καὶ τὸ ἱερατικὸν ἐπάγγελμα καταπεφρονημένον βλέποντες, πρὶν ἢ φθάσωσι τὴν ἡλικίαν, καθ' ἣν ἡ χειροτονία ἐπιτρέπεται, ἄλλο πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀσπάζονται ἔργον, πόρον ζωῆς ἐπιδιώκοντες. Ἄν καὶ ἄλλα ἡ Σχολὴ ἐλάμβανε βοηθήματα ἡδύνατο νὰ συντηρῇ τοὺς

1) Στ. Γιαννοπούλου, Συλλογὴ τῶν Ἐγκυκλίων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἐν Ἀθήναις 1901, σ. 337. Δηλιγιάννη καὶ Ζηνοπούλου, ἐνθ' ἀν., σ. 387 ἐξ. Π. Κλάδου, Ἐκκλησιαστικά καὶ Ἐκπαιδευτικά, σ. 173—176. 186. 192 ἐξ. καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχει, Ὁ περὶ Ἱερατικῶν Σχολείων νόμος καὶ τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ Βασ. Διατάγματα καὶ Κανονισμοὶ κτλ., Ἐν Ἀθήναις 1857.

2) Κλάδου, Ἐκκλησιαστικά καὶ Ἐκπαιδευτικά, σ. 176. 177. Γιαννοπούλου, ἐνθ' ἀν., σ. 533. Γ. Δυοβουνιώτου, Ἑλληνικοὶ Κώδικες, Ἐκκλησία, Ἐν Ἀθήναις 1902, σ. 208.

ἐξερχομένους μέχρι τῆς ὥρας τῆς χειροτονίας· κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον ἤθελεν ἡ Ἐκκλησία μετ' οὐ πολλὸ ἀποκτήσει ἀξίους τοῦ Ὑψίστου λειτουργούς. Ἀλλ' ὡς φαίνεται ἡ κοινωνία ἡ ἐλληνικὴ δὲν νομίζει τῆς Ἐκκλησίας τὴν ὑπαρξιν ἀπαραίτητον· ὅθεν εἰς πάντα συνεισφέρει, πρὸς ἀνόρθωσιν δὲ καὶ οἰκοδομὴν τῆς Ἐκκλησίας ἀδιαφορεῖ». ¹⁾ Ταῦτα δυστυχῶς ἦσαν ἀληθῆ. Ἐν τῇ γενικῇ ἀδιαφορίᾳ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναπτυχθῇ διαφέρον πρὸς Ἐκκλησιαστικὴν Σχολήν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἡ Κυβέρνησις, ὑπουργοῦντος τότε ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως τοῦ Χ. Χριστοπούλου, ὑπέκρινε εἰς τὰς συστάσεις τῶν ἐκτελεστῶν τῆς Διαθήκης τοῦ Ριζάρη, ἐχρησιμοποίησεν ἱκανοὺς τῶν ἀποφοίτων τῆς Σχολῆς ὡς διδασκάλους, ἄλλους δ' ἐβόηθη πρὸς περαιτέρω ἐπιστημονικὰς σπουδὰς, ²⁾ ἀλλὰ γενικῶς περὶ τῶν ἐκάστοτε ἀποφοιτῶντων ἐκ τῆς Σχολῆς οὐδαμῶς ἐμερίμνησε.

Παρὰ ταῦτα τῷ 1857 ἡ Κυβέρνησις, βλέπουσα, ὅτι μετὰ δεκαπενταετῇ λειτουργίαν ἡ Ριζάρειος Σχολὴ δὲν ἀπέδωκε τοὺς προσδοκῆθέντας καρπούς, ἠρώτησε δι' ἐπισήμου ἐγγράφου (20 Δεκεμβρίου 1857) τὸ Συμβούλιον τῶν ἐκτελεστῶν τῆς Διαθήκης τοῦ Ριζάρη, θέλουσα νὰ μάθῃ τὰς αἰτίας, δι' ἃς εἰ Ριζαρεῖται δὲν προσέρχονται εἰς τὸν κλῆρον. Τὸ Συμβούλιον ἀπαντήσαν διὰ μακρῶν ὑπέδειξεν, ἐκτὸς τῆς ἀνάγκης τῆς μισθοδοτήσεως τῶν κληρικῶν, τὴν ἐξασφάλισιν τῶν Ριζαρεϊτῶν ἀπὸ τοῦ τῆς ἀποφοιτήσεως μέχρι τοῦ τῆς χειροτονίας χρόνου, διὰ παιδαγωγικῆς αὐτῶν μορφώσεως καὶ τῆς χρησιμοποίησεως ὡς διδασκάλων. Ἀξιοσημείωτον ὅμως ἐστὶ τὸ Συμβούλιον ἐζητεῖ

1) Γ. Ζωχιού, Τὸ μαρὸν ἄλως, Ἐν Ἀθήναις 1857, σ. 9 σημ.

2) Περιληπτικὴ ἐκθεσις τῆς ἐν Ἑλλάδι μέσης Ἐκπαιδεύσεως ἀπὸ τοῦ 1829 μέχρι τέλους τοῦ 1855 μετὰ στατιστικῶν σημειώσεων, πρὸς τὴν Α. Μεγαλειότητα (ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ Χ. Χριστοπούλου τῇ 29 Φεβρ. 1856 ὑποβληθεῖσα), σ. 19. Γενικὴ ἐκθεσις πρὸς τὴν Α. Μεγ. τὸν Βασιλέα περὶ τῆς καταστάσεως τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὸ λήξαν σχολικὸν ἔτος 1855—1856, Ἐν Ἀθήναις 1857, σ. 20.



τὴν παιδαγωγικὴν μόρφωσιν τῶν Ριζαρεϊτῶν ἔξω τῆς Ριζαρείου, ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἢ ἐν εἰδικῷ ἰδρύματι, λίαν δ' εὐλόγως ἐτόνιζεν ἐν τῷ ἐγγράφῳ αὐτοῦ, ὅτι ἀπαιτεῖται ἡ οἰκονομικὴ ἐξασφάλις τοῦ κλήρου ἵνα προσέρχονται εἰς τὰς τάξεις αὐτοῦ καὶ οἱ Ριζαρεῖται καὶ οἱ μεμρφωμένοι καθόλου Ἑλληγες, «βέβχιον, ἔλεγεν, εἶναι, ὅτι ἐνόσφ οἱ ἱερεῖς ἀναγκάζονται νὰ ζῶσι τείνοντες τὸν δίσκον εἰς τὴν ἐλεημοσύνην τῶν Χριστιανῶν, ἐκπαιδεύσεις καὶ βελτίους τοῦ κλήρου εἶναι εὐχὴ ἀνεκπλήρωτος, ἀπαιτεῖται νὰ παρασκευασθῇ εἰς αὐτὸν ἄνετος βίος καὶ κατὰ τινα μάλιστα τρόπον ἐπίφθορος, τότε δὲ ἀφ' ἐκτῶν θέλουν παρορμηθῇ οἱ γραμμυτισμένοι τοῦ ἔθνους ν' ἀφιερωθῶσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν κρέμνεται βεβχίως ἀπὸ τοῦς ἐκτελεστὰς τῆς Ριζαρείου διαθήκης».

Εἰδικώτερον οἱ ἐκτελεσταὶ τῆς Ριζαρείου Διαθήκης καὶ ἔφοροι τῆς Σχολῆς ἐκθέτοντες τοὺς λόγους, ἔνεκα τῶν ὁποίων οἱ Ριζαρεῖται δὲν προσέρχονται εἰς τὰς τάξεις τοῦ Κλήρου, ἐν ἐγγράφῳ αὐτῶν, ἀπὸ 28 Φεβρουαρίου 1858, πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον ἔγραψαν πρὸς τοὺς ἄλλοις, ὅτι «α') Εἶναι δύσκολον νὰ ἀφιερωθῶσιν εἰς τὸ ἱερατικὸν ἐπάγγελμα οἱ βασιῖμοι ὁπωςοὺν ἐκπαιδεύσεως τυχόντες, ἐνόσφ ἡ τύχη τῶν Ἱερῶν δὲν ἐξασφαλίσθῃ, ὡς ἐξησφαλίσθῃ καὶ ἡ τῶν Ἐπισκόπων, διὰ μισθοδοσίας ἢ δι' ἄλλης τινὸς παροχῆς διὰ νόμου ὀριζομένης. Ἡ παιδεία, φωτίζουσα τὴν νοῦν, συνανυψοῖ καὶ τὸ φρόνημα· ὥστε ὁ πεπαιδευμένος δυσχεραίνει πρὸς πᾶν ὅτι δύναται νὰ ἐξευτελίσῃ τὸν ἄνθρωπον. Τίποτε δὲ δὲν εἶναι ἐξευτελιστικώτερον καὶ ταπεινότερον εἰς τὸν ἱσρέχ παρὰ τὸ νὰ τείνῃ τὴν χεῖρα εἰς τὴν ἐλεημοσύνην τῶν Χριστιανῶν. Διὰ τοῦτο ἐν ὅσῳ δὲν τεθῶσιν εἰς ἐνέργειαν τὰ μέτρα εἰς τὰ ὁποῖα, ὡς καλῶς τὸ γινώσκομεν, ἀρχολεῖται τὸ Ὑπουργεῖον, ὀλίγους ἐκ τῶν ἀληθῶς πεπαιδευμένων θέλομεν ἰδῇ ἀσπαζομένους τὸ ἱερατικὸν ἐπάγγελμα καὶ ἀφιερωνομένους εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ναοῦ τοῦ Ὑψίστου. Οὐδαμῶς δὲ πιστεύομεν ὅτι ἡ ἄδηλος καὶ πόρρω κειμένη ἐλπίς

τῆς Ἀρχιερωσύνης δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἱκανὴ τοῦ κακοῦ θεραπείαι. Τοῦτο μὲν, ~~ὅτι~~ αἱ ἀρχιερατικαὶ θέσεις εἶναι ἐλάχισται καὶ ἐξ αὐτῶν, κατὰ φυσικοὺς ~~ὁποιοὺς~~ ὁποιοὺς λόγους, μόλις δύναται νὰ κενωθῇ μία καθ' ἐκάστην διетίαν, ἐνῶ ἐκ ~~μῆνης~~ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ἀπολύονται 4-5 μαθηταί. . . Τοῦτο δὲ ἕως νὰ φθάσῃ τις καὶ ν' ἀτενίσῃ εἰς τὴν Ἰψηλὴν τοῦ Ἀρχιερέως θέσιν ἀνάγκη νὰ παρέλθωσιν ἔτη πολλά, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ποῖος ὁ πόρος των; . . Πλὴν δὲ τούτων ἡ ἀρχιερωσύνη προϋποθέτει βίον ἄγαμον, οἱ δὲ Ριζάρειοι διαθήκη κύριον σκοπὸν εἶχε τὸ ἀξίωμα τῶν ἐγγάμων πεπαιδευμένων ἱερέων, τῶν ὁποίων τῷ ὄντι ἡ κοινωνία ἔχει ἀπόλυτον ἀνάγκην. Διὰ τοῦτο ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι τὴν θεραπείαν τοῦ κακοῦ εὐρίσκομεν κυρίως εἰς τὰ περὶ τῶν πόρων τῶν ἱερέων μέτρα, περὶ ὧν πρὸ πολλοῦ καὶ ἡμεῖς ἐπεκαλέσθημεν τὴν πρόνοιαν τῆς Κυβερνήσεως. 6') Ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Σχολῇ εἰσέρχονται ὡς ὑπότροφαι νέοι, οἱ ὁποῖοι ἐξέρχονται αὐτῆς κατὰ τὸ 22 συνήθως ἔτος τῆς ἡλικίας των. Νὰ ἱερωθῶσιν ἀμέσως δὲν εἶναι δυνατόν, διότι οἱ κανόνες τῆς Ἐκκλησίας ἀπαιτοῦσι πρὸς τοῦτο τριακονταετὴ ἡλικίαν. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ διατρέξωσι διάστημα ὀκτὼ ἐτῶν. Μὴ ἔχοντες ὅμως τὰ πρὸς ζωάρκειαν μέσα ἀναγκάζονται νὰ τραπῶσιν εἰς ἄλλα ἔργα, καὶ οὕτως ἀποτυγχάνει ὁ σκοπὸς τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Σχολῇ μαθητείας των. 7') Τὸ ἐπάγγελμα τῶν ἱεροκλήρων, τῶν ὁποίων καὶ αὐτῶν αἱ θέσεις εἰσὶν ὀλιγάριθμοι, παρουσιάζει τὰς αὐτὰς δυσχερείας. Τὸ δὲ τοῦ διδασκάλου προϋποτίθῃσι περαιτέρω ἐκπαίδευσιν, δηλονότι διетὴ τοῦλάχιστον φοίτησιν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ εἰς τὰς ἀσκήσεις τοῦ φιλοσοφικοῦ φροντιστηρίου, ἄνευ τῶν ὁποίων οὐδὲ νὰ ἐξετασθῶσι διὰ τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα δύναται. Ἀλλὰ νέοι πτωχοὶ μὲ ποῖα μέσα νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τὰς σπουδὰς των, ἵνα ἐξετασθῶσιν ἀπὸ τὴν ἐξεταστικὴν τῶν διδασκάλων ἐπιτροπὴν καὶ ἐξασκῇσιν κατόπιν πρεπόντως ἔργον διδασκαλικόν; . . 8') Καὶ ἡ τῆς Διαθήκης διάταξις, ἥτις δὲν



ὑποβάλλει εἰς ἐγγυοδοσίαν τοὺς ἐκ τῆς πατρίδος τοῦ ἀειμνήστου Ριζάρη ὑποτρόφους, φέρει δυσχέρεϊάν τινα εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς Διαθήκης, ὡς πρὸς αὐτούς. δ') Δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, ὅτι καὶ ἡ διδασκαλία τῶν θεολογικῶν μαθημάτων δὲν εἶναι πλήρης ἐν τῇ Σχολῇ, δι' ἑλλειψιν καταλλήλων καθηγητῶν. Πρεβλέπον μάλιστα τὸ Συμβούλιον τὰς ἐκ τοῦτου δυσχερείας, ἐπρότεινεν ἄλλοτε νὰ σταλῶσι, καὶ τῇ συνδρομῇ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, εἰς τὴν Εὐρώπην νέοι τινές, σπουδάζαντες τὴν θεολογίαν, ἀλλὰ τὸ μέτρον αὐτὸ δὲν ἐνεκρίθη». Οὕτω, ὑπεδείκνυε τὸ Συμβούλιον πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τοὺς λόγους, ἕνεκα τῶν ὁποίων δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχῃ ὁ προσρισμὸς τῆς Σχολῆς, ἀλλ' ἐπέλεγε, ὅτι «ὁ σπόρος τῶν εὐσεβῶν ἱδρυτῶν τοῦ Καταστήματος, ἂν δὲν παρήγαγε τοὺς κυρίως σκεπυμένους καρπούς, δὲν ἔμεινεν ὅμως καὶ ἄκαρπος, διότι καὶ ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ ἐν τῇ Τουρίᾳ καὶ εἰς τινα μέρη τῆς Εὐρώπης διακρίνονται οἱ μαθηταὶ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς διὰ τε τὰ ἦθη καὶ τὴν παιδείαν των, τὸ δὲ Ὑπουργεῖον γινώσκει, ὅτι καὶ ἱερωμένοι οὐκ ὀλίγοι ἐξεπαιδεύθησαν καὶ ἐκπαιδεύονται εἰσέτι ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ».

Τοῦτο ἦτο ἀληθές, διότι ἡ Σχολή, ἕνεκα λόγων ἀνεξαρτήτων ἀπ' αὐτῆς, δὲν ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὸν εἰδικὸν σκοπὸν, δι' ὃν ἱδρύθη, γενικῶς μόνον ὠφελούσα τὸ ἔθνος καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἐκ τινος δὲ στατιστικῆς τοῦ 1858 πληροφορούμεθα, ὅτι ἡ Σχολή ἠριθμεῖ 50 μαθητάς, ὧν 38 ἦσαν οἰκτρόφροι, ἐνοικοῦντες ἐν αὐτῇ καὶ 12 ἐξωτερικοί, Ἱερεῖς καὶ Διάκονοι¹⁾. Ἀλλὰ λεληθότως ἤρξατο τάσις τις τῶν μαθητῶν, καθ' ἣν οὗτοι προσήρχοντο εἰς τὴν Σχολὴν μετὰ τῆς ἐκ τῶν προτέρων ἀποφάσεως ὅπως μὴ ἱερωθῶσιν. Αὐτὸ τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς παρεπονεῖτο εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, ὅτι πολλοὶ γονεῖς ἐκίνουν πάντα λίθον νὰ εἰσάγωσι τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τὴν Ριζαρείον, ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τῆς τελειοτέρας ἐκπαιδεύσεως καὶ αὐστηροτέρας

1) «Εὐαγγελικὸς Κήρυξ», Β, 1850, σ. 379 ἐξ.

ἡθικῆς ἐπιτηρήσεως, οὐχὶ ὁμως καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς προπαρασκευῆς αὐτῶν διὰ τὸν Κλήρον, κατὰ τὸν προσρισμὸν τῆς Σχολῆς τὸν εἰδικόν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι τινὲς τῶν ἀποφοιτησάντων ἐξ αὐτῆς κατεδιώχθησαν δικαστικῶς διὰ τὴν μὴ ἐκπλήρῳσιν τῆς ἥν ἀνέλαβον ὑποχρεώσεως, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐνέργεια αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ συγκρατήσῃ τοὺς τροφίμους τῆς Σχολῆς ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς εἰς τὰς τάξεις τοῦ Κλήρου εἰσόδου αὐτῶν, ἐφ' ὅσον ὑφίσταντο οἱ ἀνωτέρω ἐκτιθέμενοι λόγοι. Δυστυχῶς δὲ καὶ ἐσωτερικῶς ἡ Σχολὴ δὲν παρουσίαζε τότε ἕδαφος κατάλληλον πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ ἱερατικοῦ πνεύματος καὶ τῆς κλίσεως τῶν τροφίμων εἰς τὴν Ἱερωσύνην.

Ἐστερεῖτο, πρὸ παντός, Διευθυντοῦ ἐπὶ ἔτη ὀλόκληρα, ἀτελῶς ἀναπληρουμένου ὑπὸ τῶν ἐναλλασσομένων οἰκονόμων, ἐπὶ πλείον δ' ὁ Μεθόδιος Ἀρώνης ὑπέβαλε τῇ 23 Αὐγούστου 1856 παραίτησιν ἀπὸ τῆς ἐν τῇ Σχολῇ θέσεως αὐτοῦ. Τῇ ἐπαύριον ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συμβουλίῳ τὸ ἀπὸ 7 Αὐγούστου τοῦ ἔτους ἐκείνου ἔγγραφον τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργοῦ Χ. Χριστοπούλου, δι' οὗ προέτεινεν εἰς τὴν κενὴν θέσιν τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς τὸν Ἀρχιμανδρίτην Διονύσιον Κλεόπαν, «ἄνδρα κάτοχον παιδείας τῆς τε θύραθεν καὶ τῆς θείας, τανῦν διαμένοντα ἐν Ἱεροσολύμοις, Καθηγητὴν τῆς Θεολογίας ἐν τῇ ἐκεῖ Πατριαρχικῇ Σχολῇ, συγκατατεθέντα ἤδη νὰ προσέλθῃ ἐνθάδε, ἵνα γέννηται καὶ παρ' ἡμῖν διὰ τῆς διδασκαλίας χρήσιμος». Προὔκειτο περὶ τοῦ διαπρεποῦς Διευθυντοῦ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ, ὅστις ἐγένετο μὲν εἰσηγητῆς τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων ἐν Ἱεροσολύμοις κατὰ τὸν 10^{ον} αἰῶνα καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς μεγαλωνύμου ἐκείνης Σχολῆς, ἀλλ' ἕνεκα τῶν μεγάλων ἀντιδράσεων παρὰ τῶν μοναχῶν, τῶν φοβουμένων τὴν παιδευσιν, ὡς εἰθὲν ἐπικίνδυνον, ἠναγκάσθη τῇ 8 Ἰουνίου τοῦ ἔτους ἐκείνου νὰ ὑποβάλλῃ τὴν ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ



παραίτησιν πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Κύριλλον β'.¹⁾ Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ἐγγράφου τοῦ Ὑπουργοῦ πρὸς τὸ Συμβούλιον τῆς Ριζαρείου Σχολῆς καταφαίνεται, ὅτι ὁ Κλεόπας ἐδέχθη τὴν θέσιν οὐ μόνον Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, ἀλλὰ καὶ Διευθυντοῦ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς. Καὶ προέβη μὲν ὁ Ὑπουργὸς διὰ Β. Διατάγματος ἀπὸ 7 Αὐγούστου 1856 εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ Κλεόπα ὡς Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ διὰ τὸν διορισμὸν εἰς τὴν θέσιν Διευθυντοῦ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς προαπηγεῖτο πρότασις καὶ γνωμάτευσις τοῦ Συμβουλίου αὐτῆς, ἔγραψε τὸ ἀνωτέρω πρὸς αὐτὸ ἐγγραφον. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν αὐτοῦ «τὸ Συμβούλιον σκεφθὲν ἀπεφάνετο ν' ἀπαντήσῃ τὸ Τριμελὲς Συμβούλιον πρὸς τὸ Β.σ. Ὑπουργεῖον, ὅτι αἱ πληροφορίες ὅσας ἤδυνήθη νὰ συλλέξῃ τὸ Γενικὸν Συμβούλιον τῶν ἐκτελεστικῶν περὶ τοῦ κυρίου Διονυσίου Κλεόπα εἶναι συστατικαὶ ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ ὅτι δὲν ἔχει καμμίαν ἀντίρρησην κατὰ τοῦ διορισμοῦ του ὡς Διευθυντοῦ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ριζαρείου Σχολῆς, ἀφοῦ μάλιστα τὸ Ὑπουργεῖον τὸν θεωρεῖ κατάλληλον. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι πρέπει ν' ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν καὶ ἡ παράδοσις θεολογικῶν μαθημάτων, καθότι ἄλλως δὲν πληροῦται ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ διορισμοῦ, τὰ δὲ μαθήματα ἐκεῖνα διορισθῇσονται ἐν καιρῷ». Ὁμολογουμένως μέγιστον εὐτύχημα θὰ ᾔτο διὰ τὴν Ριζαρείου Σχολὴν ν' ἀποκτήσῃ τὸν Διονύσιον Κλεόπαν καὶ ὡς Διευθυντὴν καὶ ὡς Καθηγητὴν. Καὶ ἀφίκετο μὲν οὗτος εἰς Ἀθήνας καὶ ἤρξατο τῶν ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου παραδόσεων, τὸν γενικὸν προκαλέσας θαυμασμόν, ἀλλὰ τὸ ἐπισηφалὲς τῆς ὑγείας αὐτοῦ δὲν ἐπέτρεψεν αὐτῷ ν' ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τῆς Σχολῆς. Τῇ 1 Φεβρουαρίου 1857 ὁ ἐκ τῶν

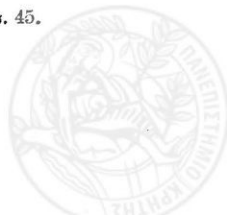
1) Χρυσόστομος Α. Παπαδοπούλου, Διονύσιος Κλεόπας, Ἐν Λάρισσι 1913, σ. 42. 43. Τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, Ἐν Ἱερουσαλὴμ-Ἀλεξανδρείᾳ 1910, σ. 710—711. 734—735. Ἡ Ἱερά Μονὴ τοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ ἐν αὐτῇ Θεολογικὴ Σχολή, σ. 85 ἐξ.



Συμβούλων τῆς Σχολῆς Φίλιππος Ἰωάννου ἀνεκρίνωσεν εἰς τὸ Συμβούλιον, ὅτι «ὁ Κλεόπας ἐδέχθη νὰ παραδίδῃ θεολογικὰ μαθήματα εἰς τὴν Σχολήν, ἐπιφυλαχθεὶς νὰ ἐκφρασθῇ κατόπιν περὶ τῆς Διευθύνσεως. Τὸ Συμβούλιον ἀπεφάνετο νὰ γίνῃ πρότασις νὰ διορισθῇ ὡς τοιοῦτος μὲ ἀντιμισθίαν δραχμῶν 100 κατὰ μῆνα». Ὑποβληθείσης ἀμέσως τῆς σχετικῆς προτάσεως εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, ἐξεδόθη Β. Διάταγμα τῇ 12 Φεβρουαρίου, δι' οὗ διορίσθη ὁ ἀρχιμανδρίτης Διονύσιος Κλεόπας Καθηγητῆς ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ¹⁾. Ἀλλὰ παρουσιάσθη τότε ἕτερον ζήτημα. Ἡ Σχολὴ μὲν εὗρίσκετο μακρὰν καὶ ἔξω τῆς πόλεως, ἡ δὲ εἰς αὐτὴν μετάβασις τοῦ ἀσθενοῦς Κλεόπα θὰ ἦτο καὶ δυσχερὴς καὶ ἐπικίνδυνος. Ἐζήτησε λοιπὸν οὗτος παρὰ τοῦ Συμβουλίου νὰ δοθῶσιν εἰς αὐτὸν ἀνάλογα ἀμαξαγῶγια, καθ' ὅν τρόπον καὶ εἰς τὸν χωλαίνοντα Κοντογόννην ἐδίδοντο 40 δραχμαὶ κατὰ μῆνα, δι' ἐξοδα ἀμάξης. Τῇ 22 Φεβρουαρίου ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου «ἐνεκρίθη ὥστε ὁ κύριος Κλεόπας νὰ διδάξῃ τὴν κατὰ Χριστὸν Ἠθικὴν εἰς τὰς δύο τάξεις εἰς τὰς ὁποίας κατὰ τὸν Κανονισμόν πρέπει νὰ διδασχθῇ τὸ μάθημα τοῦτο. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν ἀμαξαν, ἣν ὁ κύριος Κλεόπας ζητεῖ, τὸ Συμβούλιον, ἕνεκα τῶν μεγάλων δαπανῶν τῆς Σχολῆς, δὲν ἐνέκρινε τὴν αἴτησιν, ἀπεφάνετο δὲ νὰ παρακληθῇ τὸ Ὑπουργεῖον νὰ προτρέψῃ τὸν κύριον Κλεόπαν νὰ μὴν ἐπιμείνῃ εἰς τὴν αἴτησιν αὐτὴν». Τὸ Ὑπουργεῖον ὅμως δι' ἐγγράφου αὐτοῦ ἀπὸ 12 Μαρτίου 1857 ἐνέκρινε νὰ χορηγηθῇ ἀμαξα. Τὸ Συμβούλιον ἀνέβαλε ν' ἀποφασίσῃ κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐπομένου σχολικοῦ ἔτους. Ὅντως δὲ τῇ 12 Σεπτεμβρίου 1857 ἀπεφάσισε νὰ χορηγῇ εἰς τὸν Κλεόπαν δραχμὰς 30-40 μηνιαίως. Ἀλλὰ μετὰ 5 ἡμέρας ἔγραψεν ὁ Κλεόπας εἰς τὸν ἐκ τῶν Συμβούλων τῆς Σχολῆς Ν. Ἰωαννίδην τὴν ἑξῆς ἀνέκδοτον ἐπιστολήν,

«Ἀξιόγαστε κύριε Ἰωαννίδη. Μετὰ χαρᾶς ἔλαβον τὴν ἀπὸ ιδ' τοῦ τρέχοντος ὑμετέραν ἐπιστολήν, δι' ἧς εὐηρεστή-

1) Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Διονύσιος Κλεόπας, σ. 45.



θητε νά μοι ἀναγγεῖλητε τὴν ἔγκρισιν τοῦ Γεν. Συμβουλίου εἰς τὴν χορήγησιν τῆς δι' ἄμαξαν ἀπαιτουμένης δαπάνης. Μετὰ πολλῆς δὲ εὐχαριστήσεως καὶ προθυμίας ἤθελον σπεύσει εὐθὺς ἀμέσως νά κάμω ἔναρξιν τῶν Ἱερῶν μαθημάτων ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ, ἂν μὴ ἐπύρχετο δυσάρεστόν τι, ἀνακόπτον τὴν προθυμίαν μου. Καρδιακῇ τις νόσος κατ' αὐτὰς προσβαλοῦσά με μὲ ἐκώλυσεν ἀπὸ πάσης ἐργασίας καὶ ἤδη ἐκ συμβουλῆς καὶ τοῦ ἱατροῦ ἀναγκάζομαι νά ἐλαττώσω καὶ τὰς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ παραδόσεις μου. Μετὰ λύπης δὲ ἀναγγέλλων ταῦτα πρὸς ὑμᾶς, διαβεβαιῶ, ὅτι ἂν πάλιν, τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι, ἀποκατασταθῇ ἡ ὑγεία μου, μετὰ πάσης χαρᾶς καὶ προθυμίας θέλω δράμει εἰς τὸ ἔργον τῆς διδασκαλίας, χάριν τοῦ ὁποίου παρεχωρήθη μοι ἤδη καὶ ἡ ἄμαξα. Εὐπειθέστατος, Διονύσιος Κλεόπας».

Δυστυχῶς ὅμως ἐκτος δὲν ἡδυνήθη νά διδάξῃ ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ, ἔνεκα τῆς ἀσθενείας αὐτοῦ ἀποχωρήσας καὶ ἀπὸ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ προώρως τὸν βίον τελευτήσας († 11 Μαΐου 1861). Ἡ Ριζαρείος Σχολὴ πάντως ἡδύνατο νά τύχῃ μεγίστης παρ' αὐτοῦ ὠφελείας καὶ νά προσλάβῃ τὴν προσήκουσαν τῷ χαρακτήρι καὶ τῷ σκοπῷ αὐτῆς κατεύθυνσιν. Μὴ ἀπολαύσασα δὲ τοῦ Κλεόπα, ἐξηκολούθησε διευθυνομένη ὑπὸ τῶν οἰκονόμων. Τοιοῦτος μετὰ τὸν Ἀρώνην διωρίσθη ὁ ἱερομόναχος Καλλίνικος Παπαδούκας, ἐπὶ ἐπταετίαν περίπου διευθύνας τὴν Σχολήν. Κατὰ Μάιον τοῦ 1858 ἐπ' αὐτοῦ ἐγένοντο σοβαραὶ ἀταξίαι τῶν μαθητῶν, ἔνεκα τῶν ὁποίων τὸ Συμβούλιον προέβη εἰς αὐστηρὰς τιμωρίας αὐτῶν. Ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 9 Σεπτεμβρίου 1858 τὸ Συμβούλιον ἀπεφάσισε νά δέχεται ἐξωτερικοὺς μαθητὰς μόνον ἱερωμένους, παρὰ τὴν γνώμην τοῦ Ν. Ἰωαννίδου, φρονούντος, ὅτι ἡ Ριζαρείος Διαθήκη δὲν κωλύει τὴν ἀποδοχὴν καὶ λαϊκῶν ἐξωτερικῶν μαθητῶν. Τὴν γνώμην ταύτην συμμεριζόμενον τὸ Ἰπουργεῖον δι' ἐγγράφου αὐτοῦ ἀπὸ 20 Σεπτεμβρίου 1858 διέταξε



νὰ γίνωνται δεκτοὶ καὶ λαϊκοί, ἄνευ περιορισμοῦ τινός. Ἐρίδες δ' ἐνίοτε μεταξὺ τῶν μαθητῶν τῆς Ριζαρείου καὶ τῶν τοῦ παρακειμένου Διδασκαλείου, εἰσπηδῶντων εἰς τὸν περίβολον τῆς Σχολῆς συνέβαινον. Διὰ τοῦτο ἀντέστη τὸ Συμβούλιον, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ διευθύνοντος οἰκονόμου, εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ Ὑπουργοῦ ὅπως ἐκκλησιάζωνται καὶ οἱ τοῦ Διδασκαλείου μαθηταὶ ἐν τῇ ναῷ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς. Ἐπειδὴ δ' ἐπληθύνοντο οἱ ἐσωτερικοὶ μαθηταὶ καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ ἐν Πετρουπόλει Δημήτριος Βερναρδάκης ἐζήτησε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν Σχολὴν δέκα μαθητὰς ὑποτρόφους, πρὸς ἱερατικὴν μόρφωσιν, ἀπεφασίσθη τῇ 16 Μαΐου 1859 νὰ κατασκευασθῇ ἡ νέα πτέρυξ πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς Σχολῆς. Κατὰ τὸ ὑποβληθὲν σχέδιον ἔμελλε νὰ κατασκευασθῇ μὲν ὑπόγειον, ὅπως χρησιμεύσῃ ὡς ἐστιατόριον, μαγειρεῖον καὶ «κελλάριον», ν' ἀντικατασταθῇ δὲ ἡ κεντρικὴ τῆς Σχολῆς ξυλίνη καὶ σεσαθρωμένη κλίμαξ διὰ μαρμαρίνης. Ἀλλὰ μόλις μετὰ τριετίαν! τῇ 6 Ἰουλίου 1861 ἐνέκρινε τὸ σχέδιον τῆς οἰκοδομῆς καὶ τὴν σχετικὴν δαπάνην τὸ Ὑπουργεῖον.

Ἦτο δὲ δυσάρεστος ἡ ἐσωτερικὴ τῆς Σχολῆς κατάστασις. Ξένος ἐπισκέπτης κατὰ τὸ 1860 εὗρεν αὐτὴν ἐν ἀνωμαλίᾳ, ἣν λίαν ἐπικινδύνως ἐπηύξανε ἡ ἑλλειψὶς Διευθυντοῦ. Εἰς μόνος Καθηγητὴς τῶν θεολογικῶν μαθημάτων, ὁ Κωνσταντῖνος Κοντογόνης, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς διδασκαλίαν αὐτῶν, ἐντεῦθεν ἐλλειπεστάτη ἦτο ἡ ἱερατικὴ τῶν μαθητῶν μόρφωσις. Ἐδίδασκε δὲ μόνον ὁ Κοντογόνης εἰς τὴν Γ' τάξιν Εἰσαγωγὴν εἰς τὰς Ἀγίας Γραφὰς καὶ εἰς τὴν Δ' Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν. Ὁ δὲ οἰκονόμος, ὁ καὶ διευθύνων τὴν Σχολὴν Ἱερομόναχος Καλλίνικος Παπαδόπουλος, ἐδίδασκεν εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις Κατήχησιν καὶ Ἱερὰν Ἱστορίαν. Τὸ ὅλον 12 ὥραι θρησκευτικῶν μαθημάτων διὰ τὰς τέσσαρας τάξεις ὑπῆρχον! Αἱ διατάξεις τοῦ Κανονισμοῦ, κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ ξένου ἐπισκέπτου, παρεβιάζοντο ὑπὸ τῶν μαθητῶν, μὴ ἐχόντων κλί-



σιν πρὸς τὴν Ἱερωσύνην. Ὁ ξένος ἐπισκέπτης τὸ ἀντεκκλησιαστικὸν πνεῦμα τῆς Σχολῆς ἀπέδιδεν εἰς τὰς ἐπιδράσεις τοῦ Θεολόγου Φαρμακίδου ἐπὶ τὴν Σχολήν, παρεξηγήσας καὶ τὴν ἐν τῷ ναῷ τῆς Σχολῆς ἐπιγεγραμμένην ῥῆσιν τοῦ Κυρίου, «Πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν», ὡς εἰσηγουμένην, δῆθεν, γνώμας τοῦ Φαρμακίδου εἰκονομαχικᾶς! Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ὁ Φαρμακίδης στενωδὸς πρὸς τὴν Σχολήν συνεδέετο καὶ συνεχῶς αὐτὴν ἐπεσκέπτετο, ἱκανοὶ δὲ μαθηταὶ τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ εἰς τὴν Σχολὴν εἰσήγοντο, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν τὴν γνώμην ταύτην περὶ τοῦ ἑρθοδόξου «Ἑλληνος κληρικοῦ, προερχομένην μάλιστα παρ' ἐπισκέπτου¹⁾», ὅστις ἀσυμπαθῶς διέκειτο πρὸς αὐτόν, διεξάγοντα τότε σφοδρὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν περὶ τὸν Κωνσταντῖνον Οἰκονόμον, πρὸ τριετίας μὲν θανόντα, κατηγορούμενον δὲ ὑπὸ τοῦ Φαρμακίδου ὡς ῥῶσον. Ὁ ῥώσος ἐπισκέπτης τῆς Ριζαρίου Σχολῆς προστίθησι τὴν λεπτομέρειαν, ὅτι τινὲς τῶν Καθηγητῶν καὶ δὴ ὁ Γ. Ζωχιός, διδάσκων ἐν τῇ Σχολῇ τὰ Μαθηματικά, Ἱστορίαν καὶ Γεωγραφίαν, χλευαστικῶς ἐξεφράζοντο περὶ τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων²⁾, ἀλλὰ πρὸς ἀπόδειξιν τούτου προσάγει ἀπόσπασμα ἐκ συγγράμματος τοῦ Ζωχίου, ἐξ οὗ ὅμως καταδείκνυται ὅπως ἀβάσιμος ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ ξένου ἐπισκέπτου, μὴ ἐννοήσαντος ὑπὸ ποῖον πνεῦμα ἔγραψεν ὅσα ἔγραψεν ὁ Ζωχιός, εὐφυολογῶν κατὰ τῶν σχολαστικῶν διδασκάλων³⁾. Οὐχ ἦττον ἡ κατάστασις τῆς Σχολῆς δὲν ἦτο εὐάρεστος, ἀπὸ πλείεστων ἐπόψεων ἐξεταζομένη.

1) Πιθανῶς οὗτος ἦτο ὁ Πορφύριος Οὐσπένσκις, ἀνωνύμως δημοσιεύσας τὰς ἐντυπώσεις αὐτοῦ. Πορβλ. περὶ αὐτοῦ Χ ρ υ σ σ τ ὁ μ ο υ Α. Παπαδόπουλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων σ. 698 ἐξ.

2) Περιοδικὸν «Ψυχοφελὲς Ἀνάγνωσμα» (ῥωσιστὶ) ἐτ. 1868, σ. 68—71, παρὰ Τ. Η. Κοιργάνω. Ὁργάνωσις τῆς διοικήσεως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, (ῥωσ.) Καζάν 1872, σ. 443 ἐξ.

3) Πορβλ. Γ. Ζωχιόυ, Δοκίμιον Λογικῆς Ἀριθμητικῆς, Ἀθήνησι 1856, πρόλογος, τοῦ αὐτοῦ, Τὸ μωρὸν ἄλλας καὶ ἄλλας πραγματείας, ἐν αἷς ἡ ἐπιτίθεται κατὰ τῶν διδασκάλων ἢ ἀμύνεται ἑαυτοῦ.

Ἐξήγησε δὲ τὸ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργεῖον τῇ 20 Ἰουλίου 1861 μέλη τινὰ τοῦ Συμβουλίου, ὅπως διασκεφθῶσι μετ' αὐτοῦ «περὶ τῆς καταλλήλου ἐπανορθώσεως τῶν τυχόν ἑλλείψεων τοῦ Διοργανισμοῦ ἢ Κανονισμοῦ τῆς Σχολῆς». Καὶ ὠρίσθησαν μὲν οἱ Σύμβουλοι Φίλιππος Ἰωάννου, Γ. Τισαμενὸς καὶ Ν. Ἰωαννίδης, ἀλλ' οὐδὲν τότε ἐγένετο. Ἡ ἀνώμαλος μὲν πολιτικὴ τοῦ Κράτους κατάστασις ἐπέδρα ἐπιζημίως καὶ ἐπὶ τὴν Σχολήν, ἣ ἑλλείψις δὲ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως πάσης σοβαρὰς μερίμνης περὶ τοῦ Κλήρου καὶ τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὴν Σχολὴν νὰ χωρήσῃ ἀπροσκόπτως πρὸς τὰ πρόσω. Ὁ ἐκ τῶν Συμβούλων τῆς Σχολῆς Μισαήλ Ἀποστολίδης, τέως Ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν καὶ Ἡλείας, γενόμενος Μητροπολίτης Ἀθηνῶν ὑπεγράφη τὸ πρῶτον ἐν τοῖς πρακτικοῖς ὑπὸ τὴν ἰδιότητα ταύτην τῇ 30 Δεκεμβρίου 1861 καὶ ἐξηκολούθησεν ὡς μέλος τοῦ Συμβουλίου νὰ ἐργάζεται ὑπὲρ αὐτῆς. Τὸ ὕστατον ὑπεγράφη ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ Συμβουλίου ὡς Μητροπολίτης Ἀθηνῶν τῇ 10 Μαΐου 1862, μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ (21 Ἰουλίου 1862) μεριμνῶν ὑπὲρ τῆς Σχολῆς. Ἀλλὰ δυστυχῶς οὐδὲν γενναῖον καὶ σοβαρὸν ὑπὲρ αὐτῆς κατορθοῦτο. Οἱ μαθηταί, μεγάλοι τὴν ἡλικίαν προσλαμβανόμενοι, ἠλείθουν εἰς τὸν διευθύνοντα οἰκονόμον. Κατήντησαν νὰ μὴ θέλωσι νὰ σπουδάσωσι τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Μουσικὴν! Ἀπειθάρχητοι ἦσαν ἰδίως οἱ ἐξωτερικοὶ μαθηταὶ καὶ ἀκραταί, ὧν σοβαρὰς ἀταξίας ἀνέφεραν εἰς τὸ Συμβούλιον ὁ οἰκονόμος τῇ 13 Νοεμβρίου 1861. Αἱ ἀταξίαι ἐξηκολούθησαν καὶ εἰς τὸν ἐφεξῆς χρόνον, μεγάλη δ' ἀνωμαλία προέκυπτε καὶ ἐκ τῆς φοιτήσεως τῶν μαθητῶν τῆς Ε' τάξεως εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ἐνεκα ἑλλείψεως Καθηγητῶν τῆς Θεολογίας.

Τὴν πρωίαν ὁ Π. Ρομπότης ἐδίδασκεν ἐν τῇ Πανεπιστημίῳ, εἰς τε τοὺς μαθητὰς τῆς Ραζαρείου καὶ εἰς τοὺς φοιτητὰς τοῦ Πανεπιστημίου Δογματικὴν μετὰ μεσημερίαν ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ Ἠθικὴν. Μετέβαινον δὲ οἱ μαθηταὶ εἰς τὸ Πανεπι-



στήμιον μόνον καὶ μόνον, διότι ὁ αὐτὸς καθηγητὴς τὸ αὐτὸ μάθημα ἐδίδασκεν ἓν τε τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ ἐν τῇ Ριζαρείῳ. Ὑφ' ὅς ὁμοως περιστάσεις διετέλει ἡ Σχολή, ἡ καθημερινή, ἐκεῖνη ἔξοδος τῶν μαθητῶν παρέλυε τὴν τάξιν αὐτῆς. Καὶ ἦσαν τοιαῦται αἱ ἀταξίαι τῶν μαθητῶν κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1863, ὥστε, πρὸς στιγμὴν, τὸ Συμβούλιον ἐσκέφθη νὰ διαλύσῃ προσωρινῶς τὴν Σχολήν. Ἀντὶ τῆς ἐπιβλαβοῦς ὁμοως ταύτης σκέψεως προέβη εἰς τὴν μόνην ἐνδεικνυμένην ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῆς Σχολῆς ἀπόφασιν. Ἡ Σχολή ἐπασχεν ἐκ τῆς ἐλλείψεως, πρώτιστα πάντων, καταλλήλου Διευθυντοῦ, ἐπομένως ἔπρεπε σύντονος νὰ ληφθῇ φροντίς περὶ αὐτοῦ. Τοιοῦτον δ' ἀναζητήσαν τὸ Συμβούλιον προέτεινεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον πρὸς ἔγκρισιν τὸν διακεκριμένον καὶ ἐλλόγιμον κληρικὸν Σωκράτη Κολιάτσον, τῇ 5 Μαρτίου 1863. Τὸ Ὑπουργεῖον ἔσπευσε νὰ ἐκδώσῃ τὸ σχετικὸν Β. Διάταγμα περὶ τοῦ διορισμοῦ αὐτοῦ, καὶ οὕτως ἡ Σχολή, ἠτύχησε ν' ἀποκτήσῃ Διευθυντήν, οὗτινος εἶχεν ἀπolutον ἀνάγκην.

Ὁ ἀρχιμανδρίτης Σωκράτης Κολιάτσος, ἐκ τῶν παλαιῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς, ἀριστα εἰδὼς τὰ κατ' αὐτήν, καί' ἦν ἡμέραν, τῇ 17 Μαρτίου 1863, ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν αὐτῆς εἶπε πρὸς τοὺς ἄλλοις τὰ ἑξῆς, «Οἱ ἀοίδιμοι καθιδρυταὶ τῆς Σχολῆς ταύτης ὑπὸ ζήλου θεοῦ ὑπὲρ τῆς ἀγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας ἐκκαίόμενοι καὶ θέλοντες νὰ συντελέσωσι καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν εὐκλειαν αὐτῆς καὶ προαγωγὴν, καθιδρυσαν τὴν ἱερὰν ταύτην Σχολήν, ὅπως ἐκπαιδεύωνται ἐν αὐτῇ νέοι μέλλοντες νὰ γίνωσιν ὑπηρέται τῆς Ἐκκλησίας. Ὅθρις λοιπὸν ἤθελεν εἶναι εἰς τὴν μακαρίαν μνήμην τῶν θεοφιλεστάτων ἐκεῖνων ἀνδρῶν, ἀν οἱ νέοι, οἱ εἰς τὸ καθιδρυμα τῶν πόνων καὶ μόχθων αὐτῶν εἰσερχόμενοι, καὶ πάντων ἐν αὐτῷ τῶν μέσων τυγχάνοντες δὲν ἐπεμελοῦντο νὰ καταστήσωσιν ἑαυτοὺς, οἷους ἐκεῖνοι ἠῤῥοντο καὶ ἐπεθύμουν νὰ μορφώσωσι νέους. Ἄν οἱ εἰσερχόμενοι εἰσέρχωνται μόνον ὅπως ἄλλοτρίᾳ δαπάνῃ ἐκπαιδευθῶσι, καὶ ἀκολού-

θως ἐξερχόμενοι, ὁδὸν ἰδίαν τάμεν ἕκαστος, τότε καὶ αὐτοὶ κατ' οὐδὲν διαφέρουσιν ἀνθρώπων ἀπατεώωνων, οἵτινες δανεῖζονται ὅπως μὴδέποτε ἀποδώσωσι, καὶ ὁ σκοπὸς τῶν ἀοιδίμων καθιδρυτῶν δὲν ἐκπληροῦται καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὴν Πατρίδα μεγίστη προσγίνεται βλάβη... "Ὅσοι λοιπὸν γίνονται αἱτιοὶ ν' ἀποβαίνῃ μάταιος τῆς ἡμετέρας Σχολῆς ὁ σκοπός, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀληθεῖς ἐχθροὶ καὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πατρίδος... Εἶναι πρόφασις ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πολλοὶ λέγουσιν, ὅτι ὁ κληρὸς δὲν ἔχει στάδιον παρ' ἡμῖν, ὅτι οἱ σπουδάζοντες ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ δὲν δύνανται νὰ γίνωσιν ἱερεῖς, διότι δὲν θέλουσιν ἔχει ὅποια ἄλλαι ἐπαγγελίαι τοῦ βίου ὑπόσχοιται ἀγαθά. Ὁ ἀποφασίσας ἅπας νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Ἐκκλησίαν, δὲν πρέπει ν' ἀποβλέπῃ εἰς ὠφελείας, ἀλλ' εἰς τὸ μέγα καλὸν τὸ ὁποῖον θέλει γίνεαι διὰ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν πατρίδα καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν»¹⁾. Ὑπὸ τοιοῦτον πνεῦμα ὁ νέος Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς ὁμιλήσας καὶ διὰ πολλῶν παραστήσας τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ ἱεροῦ σκοποῦ τῆς Σχολῆς, διέγραψε τὸ πρόγραμμα τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ, καθ' ὃ συντόμως εἰργάσθη, πιστῶς ἐφαρμόζων τὸν Κανονισμόν τῆς Σχολῆς, νὰ ἐμβάλῃ εἰς τοὺς τροφίμους αὐτῆς τὴν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ἀγάπην. Οἰκονόμος τῆς Σχολῆς ἔσχε κατ' ἀρχὰς μὲν τὸν ἱερομόναχον *Καλλίνικον Παπαδοῦκαν*, εἴτα δὲ ἀπὸ τοῦ 1871 τὸν μέχρι τοῦ 1891 ὑπηρετήσαντα ἐν τῇ Σχολῇ ἀρχιμανδρίτην *Παρθένιον Ζήσιν*. Ἀλλὰ, δυστυχῶς, ἀνωμαλῖαι τινὲς καὶ προστριβαὶ παρεκώλουν τὸ ἔργον αὐτοῦ²⁾. Εἰς ταύτας προσετίθεντο καὶ αἱ πολιτικαὶ ἀνωμαλῖαι ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Κρήτης. Τῇ 17 Νοεμβρίου 1866 ἐν μεσο-

1) «Εὐαγγέλ. Κήρυξ» Ζ, 1863, σ. 223, 224.

2) Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1863 μετὰ πολλῶν κόπων ἠναγκάσθη ὁ Διευθυντὴς ν' ἀποβάλῃ μαθητὰς τινάς. Ἐπειδὴ δὲ τὰς ταραχὰς προὔκालουν οἱ ἐξωτερικοὶ μαθηταὶ τῇ 15 Δεκεμβρίου 1864 κατὰ πλειοψηφίαν ἀπεφάσισε τὸ Συμβούλιον νὰ μὴ γίνωσι δεκτοὶ μαθηταὶ ἐξωτερικοὶ λαϊκοὶ ἢ μόνον κληρικοὶ.

νυκταίαις ὥραις καὶ ὑπὸ βροχὴν ἐδραπέτευσάν τινες μαθηταὶ ὅπως μεταβῶσιν εἰς Κρήτην ¹⁾. Οὐχ ἦν τὸν ἢ Σχολὴ ἐχώρει πρὸς τὴν πρόδοον, ἐνεκα δὲ τῆς συρροῆς μαθητῶν παρουσιά- ζετο ἐπιτακτικωτέρα ἢ ἀνάγκη προσθηκῶν εἰς τὸ κτίριον αὐτῆς. Διότι τῇ 13 Σεπτεμβρίου 1865 ὁ ἱατρὸς τῆς Σχολῆς δι' ἐκ- θέσεώς του ὑπεδείκνυνεν ὅτι ἡ Σχολὴ ἠδύνατο νὰ προσλάβῃ μό- νον 26 μαθητὰς εἰς δύο κοιτῶνας, 18 εἰς τὸν ἄνω καὶ 8 εἰς τὸν κάτω. Παρὰ τὴν στενοχωρίαν ταύτην ἡ Σχολὴ ἠρίθμει πολλοὺς μαθητὰς, προοδεύσασα ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Σωκράτους Κο- λιιάτσου. Εἰς δὲ τῶν τροφίμων αὐτῆς, ὁ Ἰωάννης Λαμπριῆνης, ἀπαριθμῶν περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐρ- γασίας τῆς Σχολῆς καὶ τοὺς ἐξ αὐτῆς ἐξεληθόντας λογίους ἄν- δρας, ἐπέλεγεν, «οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι παρήγαγε καρποὺς ἀγλαοὺς καὶ ὅτι ἐν τῇ μέλλοντι ἔσται ἀποτελεσματι- κατέρα ἢ ἐν αὐτῇ διδασκαλία καὶ πληρωθήσεται ὁ ἱερὸς σκο- πὸς τοῦ διαθέτου, ἂν ἐπιταχυνθῇ μάλιστα ἡ κύρωσις τοῦ προ- παρασκευασθέντος περὶ τῆς μισθοδοτήσεως τῶν ἱερέων νομο- σχεδίου ²⁾. Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου ἔγραψε καὶ ὁ Καθηγη- τῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ν. Ι. Σαρίπολος ἐν ὑπομνήματι αὐτοῦ τῇ 1865 πρὸς τὸν ὑπουργὸν Κωνστ. Δομβάρδον, ὑποδείξας ὅτι ἔδει νὰ χειροτονῶνται ἱερεῖς μόνον πεπαιδευμένοι καὶ σικνο- μικῶς αὐτάρκεις, λαμβάνοντες μισθὸν ἀπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Σαριπόλου, ἠδύνατο νὰ συν- δυασθῶσι τὰ ἔργα τοῦ Διδασκάλου καὶ Ἱερέως ³⁾. Δυστυχῶς ὁμως ἡ Κυβέρνησις δὲν προέβαινε σταθερῶς εἰς ἀπόφασίν τινα, ὁ δὲ τοῦ ἐπιόντος ἔτους Ὑπουργὸς Δ. Δρόσος ἐν τῇ ἐκθέσει αὐ- τοῦ ἔλεγεν : «*Ἡ Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Σχολὴ κατὰ τὰ τε-*

1) Διὰ δαπάνης 30,000 δραχμῶν ἠγόρασε τὸ Συμβούλιον ὅπλα ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος, αἷτια ὁμοῦ δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν, πωληθέντα εἰς εὐτελεὶ τιμῇ.

2) Ἰωάννου Λαμπριῆου, Ζαγοριακά, σ. 45.

3) Ν. Σαρίπολου, Ὑπόμνημα περὶ τοῦ κατωτέρου Κλήρου καὶ περὶ ἐκπαιδεύσεως, Ἐν Ἀθήναις 1865, σ. 9 ἑξῆς, τοῦ αὐτοῦ, Τὰ μετὰ θάνατον, Ἀθήνησι 1890, σ. 421 ἑξ.

λευταῖα τρία ἔτη ἀνεδεῖχθη βελτιωθείσα, ἀλλ' ὅμως δὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἐτέθη αὕτη εἰς τὴν ἔνσικοπον ὁδόν, κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ὑπάρξεώς της καὶ τὴν εὐχὴν τοῦ θεμελιωτοῦ της καὶ τὰς προσδοκίας τοῦ Ἔθνους»¹⁾. Ἀληθῶς ἡ Σχολὴ παρήγαγε μὲν καρποὺς ἀγλαοὺς, ἄριστα καταρτίζουσα τοὺς τροφίμους αὐτῆς, ἀλλὰ τὸν εἰδικώτερον σκοπὸν, δι' ὃν ἰδρύθη, δὲν ἠδύνατο νὰ ἰδῇ πραγματοποιούμενον, διότι ἐλάχιστοι μόνον ἐκ τῶν τροφίμων αὐτῆς εἰς τὸν κλῆρον προσήρχοντο.

ΔΩΡΕΑΙ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Ἦσαν δὲ τὸσον μεγάλαί αἱ ἐλπίδες, ὥς ἐνέπνεεν εἰς πάντας ὁ εἰδικὸς τῆς Σχολῆς καὶ ὄντως μέγας σκοπός, ὥστε πλείοται δωρεαὶ ἐγίνοντο πρὸς αὐτήν, κληρονομίαι περιουσιῶν καὶ κληροδοτήματα, πρὸς σπουδὴν νέων μελλόντων νὰ προσέλθωσιν εἰς τὸν κλῆρον²⁾. Ὁ ἐκ Φιλιππουπόλεως Ἀντώνιος Π. Κομιζόπουλος, εἰς ὃν, ὡς εἶδομεν, μεγάλην ὀφείλει εὐγνωμοσύνην ἡ Σχολή, διότι ἐδήλωσεν εἰς αὐτήν τὸ εἰς χεῖρας αὐτοῦ ἀποκείμενον ποσὸν τῶν 100,000 ρουβλίων, ὅπερ ὁ Ριζάρης ὡς ἐξοφληθὲν ἐσημείωσεν, ἐδωρήσατο τῇ 1851 χρηματικὸν ποσόν, δι' οὗ ἡ Σχολὴ ἠγόρασεν 11 μετοχὰς τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, ἵνα διὰ τοῦ τόκου αὐτῶν ἐκπαιδεύηται διαρκῶς νέος τις ἐν τῇ Σχολῇ, ἐκ τῆς πατρὸς αὐτοῦ Φιλιππουπόλεως καταγόμενος³⁾.

Ἡ ἱερὰ Μονὴ τῶν Ἀσωμάτων (Πετράκη) ἐδωρήσατο, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, τῇ Σχολῇ χῶρον, παρακείμενον τῇ περιοχῇ τῆς

1) Πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν Βασιλέα ἐκθεσις τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως ὑπουργοῦ, Ἐν Ἀθήναις 1866, σ. 4.

2) Περὶ τῶν πρὸς τὴν Σχολὴν δωρεῶν περὶ καθόλου Παράρτημα Β' τῆς Συλλογῆς τῶν κατὰ τὴν Ριζάρειον Ἐκκλησιαστικὴν Σχολὴν τῆς ἐκδοθείσης τῇ 1891, Διαθῆκαι, Κληρονομίαι, Κληροδοτήματα, Δωρεαί, Ἐν Ἀθήναις 1897.

3) Διὰ Βασ. Διατάγματος τῆς 15 Μαΐου 1851 ἐπεκυρώθη ἡ πρὸς τὴν Σχολὴν δωρεὰ τοῦ Κομιζοπούλου ὡς κληροδότημα πρὸς συντήρησιν ἐνὸς ὑποτροφίου (Τὰ κατὰ τὴν Ριζάρειον Ἐκκλ. Σχολὴν, σ. 95) ἀλλὰ τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς ἐπὶ τι διάστημα ἐδέχετο καὶ δεύτερον ὑπότροφον, ἐνεκα τῆς ἐπιδειχθείσης παρὰ τοῦ Κομιζοπούλου γενναιοφροσύνης κατὰ τὴν φανέρωσιν τῶν ἀποκειμένων παρ' αὐτῷ χρημάτων τοῦ Ριζάρη.

Σχολῆς, ὃν αὕτη εἰς ἐλαιῶνα μετέβαλεν ¹⁾. Ὁ ἐκ Σερβίων τῆς Μακεδονίας ἱερομόναχος Ζηρόβιος κατέλιπε τῇ Σχολῇ διὰ διαθήκης αὐτοῦ 500 δραχμὰς. Τῷ 1856 ὁ Π. Δαμασκηνὸς 200 δραχμὰς καὶ τῷ 1858 ὁ ἐκ Χίου Θωμᾶς Πάλλης λίρας στ. 300 ἤτοι δραχμὰς 8,481.50. Τῷ 1866 ἡ ἐκ Μετσόβου Ἑλένη Τοσίτσα δραχμὰς 20,000. Τῷ 1860 ὁ χρηματίας διευθυντὴς τῆς Σχολῆς ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Καλαγάνης κατέστησε κληρονόμον τῆς περιουσίας αὐτοῦ τὴν Σχολήν, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἐκπαιδεύωνται δύο νέοι ἐκ τῆς πατρίδος αὐτοῦ Μυτιλήνης.

Τῷ 1861 ὁ ἐκ Λευκάδος ἱατρὸς Πέτρος Δ. Στεφανίδης διέθεσεν ὑπὲρ τῆς Σχολῆς τὰ ἐν Ἀθήναις κτήματα αὐτοῦ, ὅπως ἐκπαιδεύωνται ἐκ Λευκάδος τρεῖς νέοι, ἀξιῶσας ὅπως οὗτοι σπουδάζωσιν ἐν τῇ Σχολῇ ἐπὶ πέντε ἔτη καὶ καθίστανται «ἀξιοὶ ἱερεῖς καὶ ἱκανοὶ κληρικοί. Ἀφοῦ δὲ οἱ νέοι οὗτοι ἱερεῖς ἀποπερατώσωσι τὰς σπουδὰς των ὀφείλουν νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν πατρίδα των καὶ ἐξασκῶσι τὸ ἱερὸν ἐπάγγελμα των, ἐκεῖ ἐπὶ τῆς νήσου Λευκάδος ἀποκλειστικῶς, τρία τοῦλάχιστον ἔτη». Τῷ 1862 ὁ ἐκ Χίου ἱερεὺς Καλλίνικος Κρεατσούλης κατέλιπε τῇ Σχολῇ διὰ διαθήκης αὐτοῦ 40,000 δραχμῶν ἵνα ἐκ τῶν τόκων αὐτῶν σπουδάζωσι πάντοτε ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ δύο νέοι ἐκ Χίου καὶ γίνωνται ἱερεῖς. Τῷ 1865 ὁ ἐκ Μυτιλήνης Μιχαὴλ Καραμάνος διὰ διαθήκης αὐτοῦ ἐκληροδότησε τῇ Σχολῇ 25,000 δραχμῶν ἐκ τῶν τόκων τῶν ὁποίων νὰ συντηρῇται εἰς μαθητῆς ἐκ Μυτιλήνης προωρισμένος εἰς τὸ κληρικὸν στάδιον. «Ὅριζω δέ, λέγει ὁ διαθέτης, διατίττω καὶ θέλω ἵνα ὁ οὕτως ἐκπαιδευόμενος νέος, συζεύγηται προηγου-

1) Ἡ ἐν Ἀγίῳ Ὁρει Βουλγαρικῇ Μονῇ Ζωγράφου ἐδωρησάτο εἰς τὴν Σχολήν μίαν χρυσοῦφαντον ἱερατικὴν στολὴν διὰ τина μοναχὸν σπουδασάντα ἐν αὐτῇ. Τῷ 1835 ἡ Σοφία Κουατσόβα τὸ γένος Λάσκαρη ὥρισε κληροδότημα εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν ὅπως σπουδάζῃ ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ εἰς ὑπότροφος τῆς Μονῆς Ζωγράφου. Ὁ πρῶτος ὑπότροφος Μελέτιος ὀνόματι εἰσῆλθε εἰς τὴν Σχολήν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1855. Ἄλλ' ἐλάχιστοι μόνον ἐσπούδασαν μέχρι τοῦδε. Σήμερον σπουδάζει ὑπότροφος αὐτοῦ.

μένως καὶ εἶτα νὰ ἱεροῦται καὶ νὰ ἀποκαθίσταται ἱερεὺς ἔγγαμος· καὶ ὁ ὅρος οὗτος νὰ ἐκπληροῦται διὰ πάντα ἄνευ ἀναβολῆς. Ἡ ἐκτέλεσις τῆς παρούσης διατάξεως ὡς ἀφορώσης ἀγαθοεργὸν καὶ ἐθνωφελῆ σκοπὸν ἀφιεροῦται εἰς τὴν ἐθελαιγάθειαν καὶ εἰς τὴν ἐπαγρύπνησιν τῆς κατὰ καιρὸν ἐπιτροπῆς τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ἐντελλομένης νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ ποτὲ τὴν ἀλλοίωσιν ἢ μεταβολὴν τῆς θελήσεώς μου ταύτης. Ἄν δέ τις τῶν κατὰ καιρὸν ἐκλεγομένων πρὸς ἐκπαίδευσιν διὰ τὸν ἀνωτέρω σκοπὸν νέων ἤθελεν ἀρνηθῇ τὴν δοθεῖσαν εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ὑπόσχεσίν του καὶ ὑποχρέωσίν του, δηλαδὴ δὲν ἤθελε συζευχθῇ καὶ ἱερωθῇ μετὰ τὴν ἐκπαίδευσίν του, ἢ ἐπιτροπὴ νὰ ἔχῃ τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτῇ παρ' αὐτοῦ καὶ δικαστικῶς τὰ καταβληθέντα καὶ ἐξοδευθέντα διὰ τὴν ἐκπαίδευσίν του ἐξοδα». Τῷ 1867 ὁ Δημήτριος Κριεζῆς ἐξ Ὑδρας κατέλιπε τῇ Σχολῇ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς περιουσίας αὐτοῦ, ἵνα, πρὸς τοῖς ἄλλοις, συντηρῇ νέους «κατὰ τὰς διατάξεις τῆς αὐτῆς Σχολῆς καὶ ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὁρους, δηλαδὴ νὰ ἀσπασθοῦν τὸ κληρικὸν ἐπάγγελμα»¹⁾. Τέλος τῷ 1874 ὁ Ἰωάννης Λαμπρίδης ἱατρός, ἐκ τῶν παλαιῶν, ὡς εἶδομεν, τῆς Σχολῆς τροφίμων, ἐδωρήσατο περὶ τὰς 9,000 δραχμῶν πρὸς συντήρησιν, εἰ δυνατόν, ἐνὸς μαθητοῦ ἐξ Ἄνω Σουδενῶν τοῦ Ζαγορίου. Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, τῆς ἐκπαίδευσως μαθητῶν ἐκ Σαρμουσακλῆ τῆς Λαμίας, ἐκληροδότησεν εἰς αὐτὴν περὶ τὰς 17,000 δραχμῶν (περίσσευμα ἐκ τοῦ κληροδοτήματος 8,835 δραχμ.) ὁ ἐπὶ ἱκανὰ ἔτη χρηματίας οἰκονόμος καὶ διευθύνας τὴν Σχολὴν ἱερομόναχος Καλλίνικος Παπαδούκας.

Ἰκαναὶ δωρεαὶ ἐγένοντο καὶ πρὸς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Σχολῆς, ἥς ἱδρυτῆς δέον νὰ θεωρηθῇ ὁ Γεώργιος Ριζάρης.

1) Ὑπότροφοι θὰ προσλαμβάνοντο ἐξ οἰκογενείας τῶν Κριεζήδων ἐξ Ὑδρας, ἐν ἐλλείψει τοιούτων ἕτεροι νέοι διὰ διαγωνισμοῦ ἐξ Ὑδρας, Πόρου, Ἐρμιόνης, Σπετσῶν Κρανιδίου.



Διότι τὸν πρῶτον μὲν πυρῆνα τῆς Βιβλιοθήκης ἀπετέλεσαν τὰ βιβλία αὐτοῦ, ἡ πρώτη δ' ἀγορὰ βιβλίων ἐγένετο κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1841, ὀφειλομένη πάλιν εἰς τὸν Ριζάρην. Ἐν τῇ συνεδρίᾳ τοῦ Συμβουλίου τῆς 11 Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους ἐκείνου ἀναφέρεται, ὅτι «ἀνεγνώσθη γράμμα τοῦ ἱατροῦ κ. Στεφανίτου, αἰτοῦντος νὰ δεχθῇ ἡ Ἐπιτροπὴ 4 σώματα τῆς ἐκδοθείσης ἑλληνιστὶ ἀλληλογραφίας τοῦ μακαρίτου Κυβερνήτου Ἰωάννου Καποδίστρια, διὰ τὰ ὅποια ἦτο καταγεγραμμένος συνδρομητῆς ὁ μακαρίτης Ριζάρης, ἀπεφασίσθη δὲ ὁμοφώνως νὰ δεχθῶσι τὰ 4 σώματα καὶ διωρίσθῃ ὁ ταμίας νὰ πληρώσῃ εἰς τὸν ἐκδότην τὸ ποσὸν τῆς συνδρομῆς ταύτης». Προὔκειτο δὲ περὶ τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Κυβερνήτου, ἃς ἐξέδωκεν ὁ Π. Στεφανίτης κατὰ μετάφρασιν τοῦ Μιχαὴλ Σχινᾶ. Κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1846 ἡγοράσθησαν ὑπὲρ τοῦ Συμβουλίου τῆς Σχολῆς ἀντὶ δραχ. 535 (παλαιῶν) ἱκανὰ βιβλία τοῦ ἀποθανόντος Ἐπισκόπου Ἀργολίδος Κυρίλλου. Κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1847 ὑπὲρ τοῦ ἀποβιώσαντος Ἀθηναίου Ἀβραμιάδου ἀφιερώθησαν βιβλία εἰς τὴν Σχολήν, ἀπεφασίσθη δὲ ὑπὲρ τοῦ Συμβουλίου, ὅπως μνημονεύηται ἐν τῷ νῶ τῆς Σχολῆς μετὰ τῶν Εὐαγγελιῶν αὐτῆς. Τῇ 29 Δεκεμβρίου 1861 ἀποθανὼν ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Νεόφυτος Μεταξᾶς, κατέλιπε τῇ Σχολῇ τὴν Βιβλιοθήκην αὐτοῦ, καὶ ἄλλοι δὲ κατὰ καιροὺς ἐποιοῦντο δωρεὰς βιβλίων εἰς τὴν Σχολήν, ὧν σημαντικωτέρα ὑπῆρξε τῇ 1871. παρ' ἀνωνύμου ὁμογενεῦς ἐξ Ἀγγλίας, 50 σωμάτων τῶν φιλοσοφικῶν μελετῶν τοῦ Ἀγίουστοῦ Νικολάου, κατὰ μετάφρασιν Α. Βράιλα. Ὁ ἀείμνηστος ἰδρυτῆς τῆς Σχολῆς ὥρισεν ἐν τῇ Διαθήκῃ αὐτοῦ ὅπως ἐτησίως δαπανᾷ τὸ Συμβούλιον 5000 περίπου δραχμὰς πρὸς προμήθειαν βιβλίων, μικρὸν δὲ κατὰ μικρὸν ἐπλουτίζετο ἡ Βιβλιοθήκη καὶ δι' ἀγορῶν καὶ διὰ δωρεῶν. Ἀλλ' ἡ σοφὴ πρόνοια αὐτοῦ ὅπως ἡ Σχολὴ δέχεται κληροδοτήματα καὶ δωρεάς, προσέδιδε πανελλήνιον χαρακτῆρα εἰς αὐτὴν καὶ διηύρυνε τὸ στάδιον τῆς δράσεως αὐτῆς. Διὰ τῶν

κληροδοτημάτων καὶ δωρεῶν κατέστη δυνατόν ν' αὐξηθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑποτρόφων μαθητῶν, πολλαπλασιασθεὶς σὺν τῷ χρόνῳ. Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν ὑποτρόφων τῆς Ριζαρείου περιουσίας καὶ τῶν λοιπῶν κληροδοτημάτων καὶ δωρεῶν ἐζήτουν νὰ σπουδάζωσιν ἐν τῇ Σχολῇ καὶ ἰδιοσυντήρητοι μαθηταί, καταβάλλοντες ὠρισμένον ποσὸν χρημάτων καὶ σπουδάζοντες ἐν αὐτῇ, καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ τῆς Κυβερνήσεως ὑπότροφοι.

ΝΕΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ

Ἐθεωρήθη δὲ καὶ διὰ τοῦτον καὶ δι' ἄλλους λόγους ἀγαραίτητον νὰ τροποποιηθῶσι καὶ συμπληρωθῶσιν ὥστε Ὁργανισμός καὶ ὁ Κανονισμός τῆς Σχολῆς, ὅθεν πρὸς τοῦτο κατηρτίσθη Ἐπιτροπεία, ἐκ τοῦ Φιλίππου Ἰωάννου καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Κοντογόνου. Τῇ 7 καὶ 9 Ὀκτωβρίου 1867 ἐπεκυρώθησαν ὑπὸ τοῦ Βασιλέως Γεωργίου καὶ ἐδημοσιεύθησαν ὁ Ὁργανισμός καὶ ὁ Κανονισμός. Καὶ ὁ μὲν Ὁργανισμός ἀποτελεῖται ἐκ 5 κεφαλαίων καὶ 29 ἄρθρων, ἐπιτομώτερος ὢν τοῦ πρώτου Ὁργανισμοῦ¹⁾. Ἐν τῷ περὶ ὑποτρόφων κεφαλαίῳ ὀρίζονται τροφεία 60 δραχμαὶ κατὰ μῆνα διὰ τοὺς ὑποτρόφους τῆς Κυβερνήσεως καὶ προστίθεται ἡ διάταξις περὶ ἰδιοσυντηρήτων μαθητῶν, καταβαλλόντων 210 δραχμὰς κατὰ τριμηνίαν καὶ ὑποκειμένων εἰς τὰς περὶ ἐγγυήσεως καὶ προσελεύσεως εἰς τὴν ἱερωσύνην ὑποχρεώσεις τῶν ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ὑποτρόφων τῆς Ριζαρείου περιουσίας. Ἐπετράπη καὶ ἡ παρούσα ἀκροατῶν ἐν ταῖς παραδόσεσι, «συγκαταθέσει τῶν καθηγητῶν», ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι «οἱ τοιοῦτοι οὐδὲν ἐκ τῆς ἀκροάσεως προσκτῶνται μαθητικὸν δικαίωμα». Ἐν τῷ γ' κεφαλαίῳ ἀναγράφονται γενικῶς τὰ μαθήματα, κατανεμέμενα εἰς πέντε τάξεις, «ὧν αἱ μὲν τέσσαρες κατώτεραι ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰς τοῦ Γυμνασίου, διαφέρουσαι κατὰ ταῦτα α') ὅτι διδάσκεται ἐν

1) Τὰ κατὰ τὴν Ριζαρείον Ἐκκλησιαστικὴν Σχολήν, σ. 127 ἐξ.



αὐταῖς κατ' ἑκτασιν ἢ τε Ἱερὰ Ἱστορία καὶ Κατήχησις β') ὅτι παραλλήλως πρὸς τοὺς δοκίμους Ἑλλήνας καὶ Λατίνους συγγραφεῖς διδάσκονται ἀρμόδια μέρη τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ γ') ὅτι ἐν τῇ τρίτῃ καὶ τετάρτῃ τάξει διδάσκονται καὶ τινὰ τῶν θεολογικῶν μαθημάτων· ἡ δὲ πέμπτη τάξις εἶναι καθαρῶς θεολογική». Τὰ τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως τῆς Σχολῆς ἐκτίθενται λεπτομερέστερον ἐν τῇ δ'. κεφαλαίῳ τοῦ νέου Ὁργανισμοῦ. Προκειμένου δὲ περὶ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Διευθυντοῦ, προστίθεται ἡ διάταξις, καθ' ἣν ἂν ἐντὸς 30 ἡμερῶν ἀπὸ τῆς καθ' οἷονδ' ἴσως τρόπου χρεύσεως τῆς θέσεως τοῦ Διευθυντοῦ τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς δὲν προέβαινεν εἰς πρότασιν τριῶν ὑποψηφίων, ἡ Κυβέρνησις θὰ διώριζεν ἀφ' ἐαυτῆς τὸν Διευθυντήν. Τούτου δὲ καὶ τὰ τοῦ Οἰκονόμου καθήκοντα λεπτομερέστερον καθορίζονται. Ἐν τῇ δ' κεφαλαίῳ ἐκτίθενται διατάξεις περὶ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς, ἐν δὲ τῇ ε'. περὶ πονῶν τῶν μαθητῶν, τέλος ἀκροτελεύτιον ἄρθρον ὀρίζει, ὅτι οὐδεὶς τῶν ἰδιοσυντηρήτων καὶ τῶν ὑποτρόφων τῆς Ριζαρίου περιουσίας «γίνεται δεκτὸς ἐν τῇ Ἐθνικῇ Πανεπιστημίῳ ἂν δὲν φέρῃ ἀπολυτήριον αὐτῆς». Ὁ δὲ Κανονισμός, ἐξ 9 κεφαλαίων καὶ 82 ἄρθρων ἀποτελούμενος, εἶναι ὁ αὐτὸς μετὰ μικρῶν παραλλαγῶν πρὸς τὸν τοῦ ἔτους 1852. Τὸ α'. κεφάλαιον ἐπαναλαμβάνει κατὰ λέξιν τὰς αὐτὰς διατάξεις περὶ τῆς εἰς τὴν Σχολὴν εἰσδοχῆς καὶ δοκιμασίας τῶν μαθητῶν, μετὰ τῆς προσθήκης ἐν τῇ α' ἁρθρῷ ὅτι οἱ εἰσαγόμενοι εἰς τὴν Σχολὴν ὑποχρεοῦντο ἐκτὸς τῶν λοιπῶν νὰ παρουσιάζωσι καὶ πιστοποιητικὸν ἱατροῦ ὅτι εἶναι ἐμψολισμένοι. Τὰ τροφεῖα τῶν ἰδιοσυντηρήτων αὐξάνονται εἰς 70 δραχμὰς κατὰ μῆνα, ὀρίζεται δὲ τὸ πρῶτον καὶ χρηματικὴ ἐγγύησις δραχμῶν 300 ἐνιαυσίως, ἥτις θ' ἀπεδίδετο ὑπὸ τοῦ ταμείου τῆς Σχολῆς εἰς τοὺς ἱερομένους. Χρηματικὴ ἐγγύησις ἀπητεῖτο κυρίως παρὰ τῶν ἰδιοσυντηρήτων, παρὰ δὲ τῶν ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ὑποτρόφων κτηματικὴ δι' ὑποθήκης. Τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων εἶναι σχεδὸν τὸ αὐτὸ



πρὸς τὸ τοῦ προηγουμένου Κανονισμοῦ, μετ' ἐλαχίστων διαφορῶν. Αἱ δὲ λοιπαὶ διατάξεις τοῦ Κανονισμοῦ περὶ τῆς ἐν τῇ Σχολῇ τάξεως, τοῦ ἱματισμοῦ, τῶν ἐπίπλων, τῆς διαίτης καὶ θεραπείας, τῆς διαγωγῆς καὶ ἐπιτηρήσεως, τοῦ ἐλέγχου τῆς ἐπιμελείας καὶ διαγωγῆς, τῶν ἐξετάσεων καὶ τῶν ποινῶν, ἀντιγραφεῖσαι ἐκ τοῦ Κανονισμοῦ τοῦ 1852 καὶ συμπληρωθεῖσαι διευτύπωσαν τὴν ἐσωτερικὴν τάξιν, ζῶν καὶ κίνησιν τῆς Σχολῆς. Ἐν τέλει τοῦ Κανονισμοῦ ἀκροτελευτή τινα ἄρθρα καθώρισαν τὰ τῶν εἰσιτηρίων ἐξετάσεων (25 Αὐγούστου-2 Σεπτεμβρίου) τὰ τῆς χρηματικῆς συμβολῆς τῶν δημοσίων ἢ ἰδίᾳ δαπάνῃ ὑποτρόφων, οὗτης ὑποχρεωτικῆς δι' ὁλόκληρον τὸ ἀπὸ 1ης Σεπτεμβρίου μέχρι 31 Αὐγούστου χρονικὸν διάστημα, τὰ τῶν συνεδριῶν τοῦ Καθηγητικοῦ Συλλόγου καὶ τῆς τηρήσεως τοῦ Κανονισμοῦ.

Ἐὰν μόνον ἐκ τῶν καλῶν Ὁργανισμῶν καὶ Κανονισμῶν ἐξηρτᾶτο ἡ ἐπίτευξις τοῦ εἰδικοῦ σκοποῦ τῆς Σχολῆς, αὕτη ἦτο ἐξησφαλισμένη. Δυστυχῶς ὅμως τοῦτο δὲν συνέβη, διότι πολλὰ καὶ ἄλλα ἀπητοῦντο. Καὶ ἤρξατο μὲν ἡ ἀκριβὴς ἐφαρμογὴ τοῦ Κανονισμοῦ καὶ τοῦ Ὁργανισμοῦ τοῦ 1867, ἡ δὲ Σχολὴ εἰργάζετο καλῶς ¹⁾, ἀλλ' ὁ εἰδικὸς αὐτῆς σκοπὸς οὐδαμῶς ἐπετυγχάνετο. Ἡ Σχολὴ ἐθεωρεῖτο ἄριστον Γυμνάσιον, ὥς καὶ ὁ Φίλιππος Ἰωάννου ὑπέδειξεν ἐν τῷ Ἀκαδημαϊκῷ αὐτοῦ λόγῳ «Περὶ τῆς πνευματικῆς προόδου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», ὃν ἀπήγγειλε τῷ 1871 ἐπὶ τῇ 6' ἐορτῇ τῶν Ὀλυμπίων ²⁾. «Εἰς τὰ Ἑλληνικὰ Σχολεῖα, ἔλεγε, προσθετέον καὶ τρία ὑποδεέστερα Ἱερατικὰ Σχολεῖα, ἐν αἷς διδάσκονται 70 περίπου νέοι τὰ εἰς τοὺς Ἱερεῖς τῶν χωρίων ἀναγκαῖα μαθή-

1) Κατὰ τὰς ἐξετάσεις τοῦ 1870 παρῆν μετὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ πρῶην Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Καλλίνικος, Α. Διομ. Κυριακοῦ, Ὁρθόδ. Ἐπιθεώρησις, Α, 1870, ἀριθ. 19.

2) Ὁ Φίλιππος Ἰωάννου, ἐκ τῶν ἐκνελεστών τῆς Ριζαρείου Διαθήκης ἐδωρήσατο τῷ 1880 τῇ Σχολῇ χιλίας δραχμάς. Παράρτημα β' τῆς Συλλογῆς τῶν κατὰ τὴν Ριζαρείου Ἐκκλησίᾳ Σχολῆν, σ. 42.



ματα. Εἰς δὲ τὰ Γυμνάσια προσθετέον τὴν Ριζάρειον Σχολήν, τὴν κατὰ τὸ 1843 ἐν Ἀθήναις ἰδρυθεῖσαν, ἣτις ὑπερτερεῖ αὐτῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀντὶ τεσσάρων τάξεων ἔχει πέντε. Καὶ αἱ μὲν τέσσαρες αὐτῶν συμφωνοῦσι πρὸς τὰς τῶν Γυμνασίων, πλὴν ὅτι εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας διδάσκονται καὶ τινὰ Ἐκκλησιαστικὰ μαθήματα· ἡ δὲ πέμπτη καὶ ἀνωτάτη εἶναι καθαρῶς θεολογική. Ἡ Σχολὴ αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν εὐσεβῆ φιλογένειαν τῶν ἀδελφῶν Ριζαρῶν Μάνθου καὶ Γεωργίου, οἵτινες καθ' ὅλον τὸν βίον κοπιᾶζοντες καὶ οἰκονομοῦντες ἡτοίμασαν ἱκανὸν χρηματικὸν κεφάλαιον πρὸς τὸν βρῆθέντα ἱερὸν σκοπόν. Οἱ ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ διδασκόμενοι παρασκευάζονται πρὸς τὸ ἱεραικὸν ἐπάγγελμα, διὰ τῆς ἀκροάσεως τῶν εἰς τοῦτο ἀναγκαιοτέρων μαθημάτων. Ὅσοι δὲ αὐτῶν ἐπιθυμοῦσι τελειοτέρας θεολογικῆς διδασκαλίας μεταβαίνουσι μετὰ τὴν περάτως τῶν ἐν αὐτῇ μαθημάτων εἰς τὴν θεολογικὴν τοῦ Πανεπιστημίου Σχολήν». ¹⁾

Ταῦτα χαρακτηρίζουσιν ἐπακριδῶς τὸν τύπον, ὃν προσέλαβε ἡ Ριζάρειος Σχολὴ διὰ τοῦ Ὁργανισμοῦ τοῦ 1867. Αἱ τέσσαρες πρῶται τάξεις ἦσαν Γυμνασιακαί, ἐδιδάσκοντο δ' ἐν αὐταῖς «καὶ τινὰ ἐκκλησιαστικὰ μαθήματα». «Θεολογική» ἦτο ἡ πέμπτη τάξις, ἐξ ἧς ἀποφοιτῶντες οἱ μαθηταὶ εἰσήγοντο εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, τινὲς μὲν εἰς τὴν Θεολογικὴν τινὲς δὲ καὶ εἰς ἄλλας Σχολάς, ἀπαγορευθεῖσης τότε ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς ἐγγραφῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον μαθητῶν τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ἐκ τῆς Δ' τάξεως, ὡς μέχρι τοῦ 1867 ἐγίνετο. Οἱ τρόφιμοι τῆς Σχολῆς κατηρτίζοντο ἄριστα, ἀλλ' ὀλίγοι σχετικῶς ἐξ αὐτῶν ἐγίνοντο κληρικοί, διότι οὐδεμία ἐλαμβάνετο πρόνοια γενικῶς μὲν περὶ τοῦ Κλήρου, εἰδικῶς δὲ περὶ τῆς χρησιμοποιοῦσεως τῶν ἐκ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ἀποφοιτῶντων μέχρι τοῦ χρόνου τῆς χειροτονίας. Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀπησχόλησε καὶ πάλιν τὸ Συμβούλιον τῶν ἐκτελεστῶν τῆς Ριζαρείου διαθήκης.

1) «Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυξ» Γ', 1871, σ. 321.



ΠΡΟΟΔΟΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Ἐχρημάτιζαν δὲ μέχρι τῆς ὑπ' ὄφει ἡμῶν ἐποχῆς οἱ ἐξῆς Σύμβουλοι. Κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1845 τὸν ἐκ τῶν πρώτων Συμβούλων Θ. Πάλλην διεδέχθη ὁ Ν. Θεοχάρης μέχρι τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1867 χρηματίσας Σύμβουλος ¹⁾ καὶ ἀντικατασταθεὶς τότε ὑπὸ τοῦ Ἀνδρ. Μάμουκα. Κατὰ Μάρτιον τοῦ 1849 τὸν Χ. Κλωνάρην διεδέχθη ὁ Π. Ἡπίτης καὶ τοῦτον πάλιν τῷ 1861 ὁ Ἀναστ. Ἀθ. Ζίννης. Κατ' Ὀκτώμβριον τοῦ 1851 θανόντα τὸν ἐκ τῶν πρώτων Συμβούλων Ἀθ. Ζίννην διεδέχθη ὁ Γ. Βέλλιος, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1852 μέχρι Δεκεμβρίου τοῦ 1861 ἐργασθεὶς ὡς Σύμβουλος καὶ ἀντικατασταθεὶς τῷ ἔτει ἐκείνῳ ὑπὸ τοῦ Α. Πάλλη. Ὁμοίως τὸν Γ. Σπανιολάκην κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1854 ἐκλιπόντα τὸν βίον, ἀντικατέστησεν ὁ Ν. Ἰωαννίδης. Τὸν δὲ Γ. Γεννάδιον τῷ 1855 διεδέχθη ὁ Δ. Στρούμπος καὶ τὸν Μισαήλ Ἀποστολίδην, Μητροπολίτην Ἀθηνῶν, τῷ 1862 ὁ Μάρκος Ρενιέρης. Τέλος τὸν μὲν Γ. Τισαμενὸν τῷ 1874 διεδέχθη ὁ Ν. Ράδος, τὸν δὲ Π. Σ. Ὁμηρίδην ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Α. Σ. Ὁμηρίδης τῷ αὐτῷ ἔτει 1874.

Πρὸς διεξαγωγὴν τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, τὸ Συμβούλιον εἶχεν ἰδιαίτερον Γραμματέα, ἀλλ' ἐν ἀρχῇ τὰ καθήκοντα Γραμματέως ἐξετέλεσεν ὁ καὶ Ταμίας τῆς Σχολῆς Γεώργιος Ἀναγνωστάκης, ἀπὸ Αὐγούστου 1841 μέχρι Νοεμβρίου 1854, ὅτε ἀπεβίωσε ²⁾. Μετ' αὐτὸν ὡσαύτως ὁ Ταμίας τῆς Σχολῆς Κωνσταν-

1) Σημειωτέον ὅτι ὁ Ν. Θεοχάρης, ὃν ὁ Ριζάρης ἐγκατέστησεν, ὡς εἶδομεν, τυπικῶς κληρονόμον, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποβίωσιν τοῦτου ἐδήλωσεν οἰκοθεν καὶ αὐτοπροαιρέτως ἐνώπιον τῶν ἐν Ἀθίναϊς Πρωτοδικῶν, ὅτι περὶ πολλοῦ ποιούμενος τὴν πρόοδον τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, παρατεῖται πάσης ἀξιώσεως ἐπὶ τῆς Ριζαρείου περιουσίας. Τῇ 19 Ἰουνίου 1852 ἐν συνεδρίῳ τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς ἐξέφρασε πρὸς αὐτὸν εὐχαριστίας, τὰ κατὰ τὴν Ριζαρείου Σχολήν, σ. 81.

2) Ὁ Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς δὲν εἶχεν ἴδιον Γραμματέα, ἐν τῷ πρακτικῷ δὲ τῆς συνεδρίας τοῦ Συμβουλίου, τῇ 3 Ὀκτωβρίου 1878 ἀναγράφονται τὰ ἐξῆς, «Ἡ Διεύθυνσις εἶχεν ἄλλοτε, ἐγκρίσει τοῦ Συμβουλίου, νέον βοηθοῦντα αὐτῇ εἰς τε τὰς ἄλλας γραφικὰς αὐτῆς ἐργασίας καὶ εἰς διατήρησιν τῆς ἐν τῇ



τίνος Σταματάκης ἦτο καὶ Γραμματεὺς, ἀπὸ 18 Δεκεμβρίου 1854 μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἐπισυμβάντος τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1866, διεδέχθη δ' αὐτὸν ὡς Γραμματεὺς ὁ Παῦλος Ἀργυριάδης ἢ Ἰωαννίδης μέχρι τοῦ 1892, ὅτ' ἐξελέγη Σύμβουλος. Ταμίας τῆς Σχολῆς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην μετὰ τὸν Σταματάκην ἀπὸ τοῦ 1866 μέχρι τοῦ 1893 ἐ χρημάτισεν ὁ Ἀναστάσιος Ζίννης. Πρῶτος νομικὸς Σύμβουλος τῆς Σχολῆς ὑπῆρξεν ὁ συντάξας τὴν διαθήκην τοῦ Ριζάρη Ν. Ἰωαννίδης, ἀμισθὶ μὲν μέχρι τοῦ 1851 ἐπ' ἀμοιβῇ δὲ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ (1890), ἣ δ' ἐπὶ δικαστηρίου παράστασις, διεξαγομένη κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ Ν. Ἰωαννίδου καὶ Ν. Ράδου, ἀνετέθη τῷ 1866 εἰς τὸν δικηγόρον Σπυρ. Τσίγκρην, ὑπηρετήσαντα μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ (1908). Τὸ Συμβούλιον τῶν ἐκτελεστῶν τῆς Ριζαρείου Διαθήκης ἀπὸ τοῦ Μαΐου τοῦ 1867 ἤρξατο συνεδριάζον ἐν τῇ Σχολῇ, συγκροτοῦν μέχρι τοῦ ἔτους ἐκαίνου τὰς συνεδρίας ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ταμίου ἅμα καὶ Γραμματέως.

Μέχρι δὲ τοῦ ἔτους ἐκαίνου διεξήγαγε μακρὰν ἀλληλογραφίαν πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ εἰδικοῦ σκοποῦ τῆς Σχολῆς, διότι ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῆς Κυβερνήσεως ἀδύνατος καθίστατο ἡ ἐπίτευξις. Δὲν ἤρκει ἀπλῶς νὰ μορφώσῃ ἡ Σχολὴ ἱερατικῶς τοὺς τροφίμους αὐτῆς, ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιεῖ αὐτοὺς ἡ Ἐκκλησίαι διὰ τὸν ὃν ἐξεπαιδεύοντο εἰδικὸν σκοπόν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ Ἐκκλησίαι, κατὰ τοὺς διέποντας αὐτὴν νόμους, δὲν ἠδύνατο περὶ τούτου νὰ μεριμνήσῃ, τὸ πᾶν ἐξηρτάτο παρὰ τῆς Κυβερνήσεως. Τῷ 1867, συζητούμενον ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τοῦ νέου Ὁργανισμοῦ τῆς Σχολῆς, ἐνεκρίθη νὰ παρακληθῇ τὸ Ὑπουργεῖον ὅπως «οἱ μαθηταὶ τῆς Ριζαρείου Σχο-

Βιβλιοθήκη τάξεως, ἀπολαύοντα ἀντὶ μισθοῦ μόνον τροφῆς, καὶ τοῦ δικαίωματος τοῦ ἀκροῦσθαι μαθημάτων ἐν τῇ Σχολῇ. Τοιοῦτος βοηθὸς τῆς Διευθύνσεως ἐγένετο πρῶτος ὁ νῦν ἐν Γερμανίᾳ τὰς θεολογικὰς αὐτοῦ σπουδὰς τελειοποιῶν Ἰωάννης Μεσολωρᾶς, νέος πνεύστατος καὶ μόνον διὰ τῆς συνδρομῆς τῆς Σχολῆς δυνηθεὶς νὰ σπουδάσῃ τὰ ἐγκύκλια μαθήματα».



λῆς, οἱ δόντες τὰς ἀπολυτηρίους αὐτῶν ἐξετάσεις δύνανται, ἐξεταζόμενοι ὑπὸ τῆς ἐπὶ τούτῳ ἐπιτροπῆς, χωρὶς νὰ διανύσωσι χρόνον τινὰ ἐν τῇ Πανεπιστημίῳ, νὰ λαμβάνωσι δίπλωμα διδασκάλου». Ἡ Κυβέρνησις ἐφαίνετο ἀποδεχομένη τοιαύτην τοῦ Συμβουλίου πρότασιν, διενεήθη μάλιστα νὰ χρησιμοποίησιν τὴν Ριζάρειον ὡς πρότυπον Διδασκαλείου, εἰσάγουσα καὶ συντηροῦσα ἐν αὐτῇ ἰδίους ὑποτρόφους. Σχετικὴν πρότασιν ὑπέβαλε δι' ἰδιοχείρου αὐτοῦ σημειώματος πρὸς τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς τῇ 1870 ὁ Πρωθυπουργὸς Ἐπαμεινώνδας Δεληγιώργης, καθ' ἣν «οἱ ἐκ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ἐξερχόμενοι νὰ ὑπηρετῶσιν ὡς δημοδιδάσκαλοι, φθάσαντες δὲ εἰς νόμιμον ἡλικίαν νὰ γίνωνται ἱερεῖς. Ἡ Κυβέρνησις θέλει αὐξήσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑποτρόφων τῆς καὶ θέλει καταβάλλει ὅλας τὰς δαπάνας, ἃς ἡ μεταρρύθμισις αὕτη θέλει ἀπαιτήσῃ. Ὁ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς τελειόφοιτος δημοδιδάσκαλος καὶ ἱερεὺς θὰ μισθοδοτῇται ἐκ τοῦ δημοσίου Ταμεῖου καὶ θὰ ἔχῃ δικαίωμα συντάξεως»¹⁾. Δυστυχῶς ἡ λαμπρὰ αὕτη πρότασις οὐδὲν ἀπέδωκεν ἀποτέλεσμα, εἰδὼς οὐ μόνον ὁ Δεληγιώργης δὲν παρέμεινεν ἐν τῇ Ἀρχῇ ἐπὶ πολὺ, ἀλλὰ καὶ τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς ὑπόπτως τὴν πρότασιν ὑπεδέχθη. Ἐξεδόθη δὲ μόνον Β. Διάταγμα, μὴ ἐφαρμοσθέν, καθ' ὃ ἐτησίως ὁ ἀριστος τῶν διαγωνιζομένων ἀποφοίτων τῆς Ριζαρείου Σχολῆς θὰ ἐλάμβανε Κυβερνητικὴν συνδρομήν, ὅπως περὰν τὰς ἐν τῇ Πανεπιστημίῳ σπουδὰς αὐτοῦ²⁾.

Ὑπὸ τῶν παρακολουθούντων τὴν πορείαν τῆς Σχολῆς ὡμολογεῖτο, ὅτι αὕτη ἦτο τὸ «ἄριστον καὶ ὠφελιμώτατον πάντων τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐκπαιδευτηρίων, ὅπερ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εὐηργέτησε καὶ εὐεργετῇ τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ σύμπαν τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος»³⁾, ἀλλ' οἱ ἀγνοοῦντες τοὺς

1) Ἡ Ριζαρείος Ἐκκλησιαστικὴ Σχολὴ κατὰ τὸ ἔτος 1914—1915, σ. 14. 5.

2) Τὰ κατὰ τὴν Ριζάρειον Ἐκκλησίαν. Σχολὴν σ. 375.

3) «Ἐδαγγελικὸς Κήρυξ», Περιοδ. β'. ἔτ. β' 1870, σ. 272.



λόγους, ἔνεκα τῶν ὁποίων δὲν προσήρχοντο πάντες οἱ τρόφιμοι τῆς Σχολῆς εἰς τὰς τάξεις τοῦ Κλήρου καὶ ἐξ ἐπιτολῆς κρίνοντες τὸ ἔργον αὐτῆς, ἰσχυρίζοντο, ὅτι αὕτη εἶχεν ἀποτύχει τοῦ σκοποῦ αὐτῆς. Ὅθεν διαπρεπεῖς παλαιοὶ τρόφιμοι τῆς Σχολῆς, ὡς ὁ ἐν αὐτῇ καὶ ἐν τῇ Πανεπιστημίᾳ διδάσκων Ἄν. Διομ. Κυριακὸς καὶ ὁ ἐν τῇ Πανεπιστημίᾳ διδάσκων Ἰωάννης Εὐταξίας ὑπεδείκνυσαν, ὅτι διὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ εἰδικοῦ σκοποῦ τῆς Σχολῆς δὲν πταίει αὕτη, ἀλλ' ἡ ἑλλειψις προνοίας τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Ἐκκλησίας περὶ τοῦ Κλήρου καθόλου ¹⁾. Ἐδέησε δὲ καὶ τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς ν' ἀπολογηθῇ, δημοσιεῦσαν τῇ 1874 «Ἐκθεσιν περὶ τῆς Ριζαρίου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς». Ἐν αὐτῇ ἀναγράφονται οἱ μέχρι τοῦ ἔτους ἐκείνου χρηματίσαντες Διευθυνταὶ καὶ οἰκονόμοι τῆς Σχολῆς, οἱ Καθηγηταὶ αὐτῆς, τὰ διδασκθέντα μαθήματα καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῆς, 109 ἐξ Ἡπείρου, 51 ἐκ Πελοποννήσου, 59 ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, 80 ἐκ τῶν Νήσων καὶ 25 ἐξ ἀλυτρώτων ἐλληνικῶν χωρῶν. Τούτοις πᾶσι προσθετέον 200 περίπου ἐξωτερικοὺς μαθητάς, ὧν 39 ἀριθμοῦνται ὄντες κατὰ τὴν εἰς τὴν Σχολὴν φοίτησιν ἢ γενόμενοι κληρικοὶ ἢ συμπληροῦντες τὰς θεολογικὰς αὐτῶν σπουδὰς ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου ἢ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Διδασκάλου ἐπιδοθέντες. Ὁ κατάλογος τῶν ἐξωτερικῶν μαθητῶν εἶναι ἐλλιπής, διότι οὗτοι κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη δὲν ἐνεγράφοντο ἐν τῇ μητρώῳ. Οὕτω δὲ παρελείφθησαν ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ Ἐκθέσει μαθηταὶ τῆς Σχολῆς κληρικοὶ διαπρέψαντες ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Οὐχ ἤττον κατὰ τὴν παρατιθεμένην στατιστικὴν, ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν μαθητῶν μέχρι τοῦ 1874, δηλαδὴ ἐπὶ μίαν τριακονταετίαν περίπου τῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς, ἀναγράφονται 38 κληρικοί, 26 λαϊκοὶ θεολόγοι καὶ 64 διδάσκαλοι, ἐν συνόλῳ 128, προσ-

1) Ἄν. Διομ. Κυριακοῦ, «Ὁρθόδοξος Ἐπιθεώρησις» Α, 1810, ἀριθ. 19. Ἰ. Εὐταξίου. Τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὰ περὶ Ἱερατικῆς ἐξουσίας. Ἐν Ἀθήναις 1872, σ. 945.



αρμοσθέντες οὕτως ἢ ἄλλως πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς Σχολῆς. Οἱ ἀπομακρυνθέντες δὲ ἀπ' αὐτοῦ ἀριθμοῦνται 40 ἱατροὶ καὶ δικηγοροί, φιλόλογοι καὶ 8 ἔμποροι, ἐν συνόλῳ 56, τούτων δὲ ἱκανοὶ κατεδιώχθησαν δικαστικῶς, ὥστε μὴ ἐκπληρώσαντες τὸν σκοπὸν τῆς Σχολῆς. Ὡστε αἱ κατὰ τῆς Σχολῆς κατηγορίαι, ὡς μὴ ἐπιτυχανούσης τοῦ δι' ὃν ἰδρύθη σκοποῦ, ἦσαν ἄδικοι. Ἀναγνωρίζουσα δὲ ἡ Κυβέρνησις τὴν ἀνάγκην μερίμνης περὶ τῶν ἀποφοιτῶντων ἐκ τῆς Σχολῆς μαθητῶν, τῷ 1874 ὑπέβαλε εἰς τὴν Βουλὴν διὰ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ἰω. Βαλασσοπούλου νομοσχέδιον, δι' οὗ εἰς τὸν Κλῆρον, πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς μισθοδοσίας του, ἀντιτίθετο ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις, ἀλλὰ τὸ νομοσχέδιον δὲν ἐψηφίσθη, ἐπηκολούθησαν δὲ τὰ ἀναστατώσαντα τὴν ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν καὶ Κοινωνίαν «Σιμωνιακά». Ἡ Ἐκθεσις τοῦ Συμβουλίου τῆς Σχολῆς διεσκεδάσε τὰς κατ' αὐτῆς κατηγορίας, ἔλεγε δὲ μετὰ διετίαν, ἐν ταῖς ἐξετάσεσι τῆς Σχολῆς ἐμὴλθας κατὰ τὴν ἀπονομὴν τῶν βραβείων ὁ ἐκ τῶν Καθηγητῶν αὐτῆς Θεοδόσιος Βενιζέλος, «ἐκ θείας ἀντιλήψεως ἡ σχολὴ ἡ Ριζάρειος παντάπασι πληροὶ τὸν προορισμὸν τῆς σχολῆς δὲ λέγοντες ἐννοοῦμεν τὸ σύνολον τῆς λειτουργίας αὐτῆς, τὴν αἰεὶ συνετὴν ἐφορίαν, τὴν χρηστὴν διεύθυνσιν, τὴν ἐπιμελῆ διδασκαλίαν, τὴν εὐπείθειαν τῶν μαθητῶν, καὶ τὴν ἀπάντων τῶν εἰρημένων πρὸς ἀλλήλους τιμὴν, ἀγάπην καὶ σύμπνοιαν, ἐξ ὧν ὁμολογουμένως καθίστανται οἱ μαθηταὶ συνετοὶ καὶ ἄξιοι τοῦ προορισμοῦ των. Οἱ Ριζάρειοι μαθηταί, καὶ τοὶ πολλὰ ἔχουσι τὰ λυποῦντα ἀποφοιτῶντες, τρέπονται ὁμῶς, παρορμώμενοι ἐξ ἧς παιδεύονται παιδείας, καὶ κτῶνται ἀγωγῆς οἱ μὲν εἰς τὸν ἱερατικὸν βίον, οἱ δὲ εἰς ἀδελφὸν ἔργον, εἰς τὸ τοῦ διδασκάλου ἀμφοτέρα γὰρ τὰ ἔργα κατὰ συνειδήσιν τελούμενα εἰς ταῦτ' ὀλέπουσιν, εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας τῶν νέων. Πάνυ δὲ ὀλίγοι αἰροῦνται ἕτερον ἔργον. Ἵνα δὲ μὴ δόξωμεν

1) Λεάνδρου Δοσίου, Μελέται περὶ τινων συγχρόνων ζητημάτων. Ἐν Ἀθῆναις 1874, σ. 37 ἑξ.



ὅτι ἐκ φιλαυτίας πρὸς ὑπερβολὴν λέγομεν, ἀφίνομεν ν' ἀπολογηθῇ ἢ πρὸ μικροῦ ἐκδοθεῖσα ἔκθεσις περὶ τῆς Ριζαρείου ἐκκλησιαστικῆς σχολῆς. Ἐξ αὐτῆς ταύτης κατάδηλον γίνεται ὅτι πολλοὶ Ριζαῖοι μαθηταὶ ἐπαινουμένως κηρύσσουσι νῦν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ οὐ μόνον ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δούλῃ Ἑλλάδι, καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ αὐτῇ, οἱ μὲν ὡς ἱεροδιάκονοι, οἱ δὲ ὡς ἱερεῖς, οἱ δὲ ὡς ἀρχιμανδριῖται, ἄλλοι δὲ ὡς ἐπίσκοποι καὶ ἄλλοι ὡς ἀρχιεπίσκοποι· ἑκατοντάδες δὲ μαθηταὶ τῆς Ριζαρείου σχολῆς εἰσι διδάσκαλοι, ἐπὶ παιδείᾳ καὶ χρηστότητι πολλὰ ἐπαινούμενοι οὐ μόνον ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ ἀπανταχοῦ, ὅπου ὑπάρχει ἐλληνικὴ κοινωνία, ἰδίᾳ δὲ ἐν τῇ Τουρκίᾳ, ἐνθα διὰ γενναίας καὶ συνετῆς διδασκαλίας ἀφαιροῦσι τὴν ἀχλὺν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ὁμογενῶν, ὥς ποτε ἡ Ἀθηνᾶ ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Διομήδους, καὶ ποιοῦσιν αὐτοὺς πτεροῦσθαι πρὸς φιλότιμα καὶ γενναῖα. Ἀπὸ τῆς Ριζαρείου σχολῆς τὸ ἔθνος τὸ ἐλληνικὸν δρέπει ἡδυτέρους καρπούς, ὥς παρ' ἀπάντων ὁμολογεῖται, ἢ παρ' ἄλλης οἵαςδηποτοῦν τῶν ἐν αὐτῇ σχολῶν. Πολλῇ δὲ πλείῳ ἤθελεν ἡ πατρίς ὠφελεῖσθαι ἐκ τῆς σχολῆς, ἂν αἱ ἀρχαί, αἷς μέλλει τὰ ἐκκλησιαστικά, οὐ μόνον συνεβουλεύοντο καὶ συνεσκέπτοντο περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Κλήρου, ἀλλὰ καὶ ἐρρωμένως ἀντελαμβάνοντο τοῦ ἔργου»¹⁾.

Καὶ ἀπὸ δημοσίου βήματος, τοῦ τοῦ «Παρνασσού», ὁμοίων δὲ Διευθυντῆς τῆς Σχολῆς Σωκράτης Κολιάτσος, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1876, ἔλεγε περὶ τῆς Σχολῆς, ὅτι ἀθρουβάτατα ἀλλὰ καὶ γενναϊότατα εἰργάζετο, ἀποστέλλουσα τοὺς ἑαυτῆς τροφίμους εἰς ἅπαν τὸ ἀπανταχοῦ Ἑλληνικὸν πρὸς διάδοσιν τῆς ἐλληνικῆς καὶ τῆς κατὰ Χριστὸν παιδείας. Ἰκανοί, ἔλεγεν, ἦσαν οἱ ἐκ τῆς Σχολῆς ἐξεληθόντες κληρικοὶ καὶ διδάσκαλοι, τὰς δὲ τέσσαρας τότε ὑπαρχούσας ἐν τῇ Κράτει Ἱερατικὰς Σχολάς, ἐν Σύρῳ, ἐν Χαλκίδι, ἐν Τριπόλει καὶ ἐν Κερκύρᾳ, διγύθουνον κλη-

1) Ἐκθεσις περὶ τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, Ἐν Ἀθῆναις 1874, σ. 44.



ρικοί, μαθητεύσαντες ἐν αὐτῇ. Τὴν Σχολὴν ὁμως οὐδὲ κἂν ἐνεθυμήθησαν μέχρι τοῦδε οἱ πλεῖστοι τῶν κατὰ καιροὺς ἄρμοδιων ἀρχόντων, ἐνῶ οἱ τε τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας ἄρχοντες ὤφειλον νὰ ἐγκολπωθῶσιν αὐτήν, οὕτως ὥστε ὑπὸ τὴν τελεσφόρον αὐτῶν συνδρομὴν καὶ γνησίαν ἀγάπην, μὴ μόνον ἀνδρωθῇ ἀλλὰ καὶ τὴν πρέπουσαν τῇ ἀποστολῇ αὐτῆς λάβῃ σὺν τῷ χρόνῳ ἀκμὴν ἐν τε τῇ Πολιτείᾳ καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἀναπτύξῃ τὴν ἥν ἐν ἑαυτῇ ἐγκλείει ζωτικὴν δύναμιν. Διότι εἶναι οἶονεὶ ὁ ἄριστος δούρειος ἵππος, ἐξ οὗ ἐξέρχονται οἱ ἄριστοι τῆς Ἐκκλησίας πρόμαχοι, μεθ' ὧν τῆς πανοπλίας ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἐθνους καθόλου. Καὶ δέον νὰ κατασταθῇ τοιοῦτον φυτώριον πνευματικόν, ὥστε οὐ μόνον νὰ παρέχῃ ἀποστόλους τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀλλὰ καὶ νὰ παραλαμβάνῃ καὶ νὰ παρασκευάζῃ κληρικοὺς τοὺς μέλλοντας ν' ἀνυψωθῶσιν εἰς τὰ ὑπατά ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα. Περὶ τοῦ Προγράμματος τῶν μαθημάτων ἔλεγεν ὁ Κολιάτσος, ὅτι ἐν μὲν τῇ πέμπτῃ τάξει, τῇ θεολογικῇ, ἐδιδάσκοντο ἡ Δογματική, Χριστιανικὴ Ἠθική, Λειτουργική, Ὁμιλητική, Ἐκκλ. Ἱστορία, Ἑρμηνεία τῶν Γραφῶν καὶ ἀνάγνωσις τῶν Πατέρων, ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς τέσσαρσι τάξεσιν ὅλα τὰ ἐγκύκλια μαθήματα καὶ ἐκ τῶν Ἱερῶν ἡ Ἱστορία τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης, ἡ Κατήχησις, ἡ Εἰσαγωγή εἰς τὰς Ἀγίας Γραφάς καὶ Ἑρμηνεία αὐτῶν, ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία καὶ ἀνάγνωσις τῶν Πατέρων. Παρέβαλε δὲ τὴν Σχολὴν πρὸς τὰ Ρωσικὰ Σεμινάρια ¹⁾.

Ἀναμφιβόλως δ' ἡ Σχολὴ ἐπὶ τῆς δεκαοκταετοῦς σπουδαίας ἐκ πάσης ἐπέψεως διευθύνσεως τοῦ Σωκράτους Κολιάτσου διήνυε περίσδον ἀκμῆς καὶ προόδου, ὀφειλομένης εἰς τὴν δραστηριότητα αὐτοῦ καὶ τὸν ζῆλον. Κατὰ Μάρτιον τοῦ 1868 ὑπέδειξεν ὁ Διευθυντὴς τὴν ἀνάγκην τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ

1) Σωκράτους Κολιάτσου, Ἀρχιμ. Διευθυντοῦ τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, Βραχέα τινὰ περὶ τῆς παρουσίας καταστάσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας. Ἐν Ἀθήναις 1876, σ. 36-38.



εἰδικοῦ Νοσοκομείου χάριν τῶν συνεχῶς καὶ ἐπικινδύνως τότε ἀσθενούντων μαθητῶν¹⁾. Κατ' Αὐγουστον δὲ τοῦ 1871 προτάσει αὐτοῦ εἰσῆχθη τὸ πρῶτον ὁ διὰ πετρελαίου φωτισμὸς ἐν τῇ Σχολῇ, καταργηθέντος τοῦ δι' ἐλαίου. Πρὸς τελειοτέραν μορφωσιν τῶν μαθητῶν ἐζητήθη νὰ διδάσκηται καὶ ἡ Ἑβραϊκὴ γλῶσσα, ἀλλὰ τὸ Ὑπουργεῖον δὲν ἐνέκρινε. Τῇ 26 Μαΐου 1878 ἐγένετο λόγος ἐν τῇ Συμβουλίᾳ περὶ καταργήσεως τῶν νηστειῶν, ἀλλ' οὐδεὶς ἐνέκρινε τοιαύτην πρότασιν, χαρακτηρίσασαν μόνον τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν τῆς Σχολῆς. Οἱ δὲ μεγάλοι τὴν ἡλικίαν μαθηταὶ δυσκόλως, δυστυχῶς, συνεκρατοῦντο, ὁσάκις σπουδαῖόν τι πολιτικὸν ζήτημα ἐνεφανίζετο. Κατὰ τὸν Γαλλογερμανικὸν πόλεμον τοῦ 1870 ἐδραπέτευσάν τινες, ἵνα πολεμήσωσιν ὑπὲρ τῆς Γαλλίας. Παρὰ ταῦτα ἡ πρόοδος τῆς Σχολῆς ἦτο προφανής, συντελούντων εἰς αὐτὴν τὰ μάλιστα καὶ τῶν Καθηγητῶν, οἵτινες ἐπὶ μακρὰ ἔτη διδάσκοντες συνήθως ἐν τῇ Σχολῇ καὶ μὴ μετατιθέμενοι, ἔχοντες δὲ καὶ μαθητὰς ὀλίγους, εὐδοκιμώτατα εἰργάζοντο. Ἦτο δὲ πεποιθῆσις πάντων, ὅτι οὐδενὸς ἐτέρου ἐκπαιδευτηρίου οἱ μαθηταὶ κατηρτίζοντο οὕτως ὥς οἱ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς. Τοῦτο ἀπεδεικνύετο καὶ ἐκ τῆς εὐδοκίμησης τῶν τροφίμων τῆς Σχολῆς ἐκτὸς αὐτῆς, ἐν παντὶ σταδίῳ.

Κατὰ τὴν μέχρι τοῦδε διανυθείσαν τριακονταετίαν τῆς Σχολῆς ἐδίδαξαν ἐν αὐτῇ, ἐκτὸς τῶν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν μνημονευθέντων Καθηγητῶν καὶ οἱ ἑξῆς. Τῷ 1848 διορισθεὶς Καθηγητὴς τῶν Φιλοσοφικῶν καὶ Φυσικῶν ὁ Ἡρ. Μητσόπουλος, ἐδίδαξε μέχρι τοῦ 1854, ὁπότε ἐτελεύτησε τὸν βίον, ὁ δὲ Κωνστ. Κοντογόνης ἐδίδαξε θεολογικὰ μαθήματα ἀπὸ τοῦ 1850 μέχρι τοῦ 1871, ἐπὶ μικρὸν δ' ἐδίδαξεν ὡσαύτως θεολογικὰ ὁ Προκόπιος Παπαγεωργίου (1850-1854) καὶ ὁ Παναγιώτης Ρομπότης (1860-1871). Οὐ μόνον δὲ κατὰ ταύτην, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐφεξῆς

1) Κατὰ τὴν ἐπὶ τῆς θύρας τοῦ Νοσοκομείου ἐπιγραφὴν ἡ ἀνοικοδόμησις αὐτοῦ συνετελέσθη τῷ 1876.



περίοδον τοῦ βίου τῆς Σχολῆς ἐδίδαξαν θεολογικὰ μαθήματα ὁ Ζήκος Ρώσης ἀπὸ τοῦ 1866 μέχρι τοῦ 1912 καὶ ὁ Ἀναστάσιος Διομ. Κυριακὸς ἀπὸ τοῦ 1870 μέχρι τοῦ 1914, ἀμφότεροι ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων τροφίμων τῆς Σχολῆς, διδάσκοντες ἅμα καὶ ἐν τῇ Πανεπιστημίῳ. Φιλολογικὰ μαθήματα ἐδίδαξαν ὁ Γεώργιος Παπασολιάκης κατὰ τὰ ἔτη 1853-1860, ὁ Κωνστ. Εὐσταθόπουλος ἐπὶ μικρὸν, ὁ Παν. Μελάνης ἐπὶ ἐν μόνον ἔτος (1854-1855), ἀλλ' ἐπὶ μακρόν ἐδίδαξαν τὰ μαθήματα ταῦτα κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιόδους ὁ Θεοδ. Βενιζέλος (1855-1900), ὁ Ἀθ. Ρουσόπουλος (1857-1881), ὁ Βασ. Σχινᾶς (1860-1893), ὁ Ἀριστείδης Σπαθάνης (1867-1897) καὶ ὁ Ἰωάννης Ἀργυριάδης (1870-1900). Ταῦτο χρόνως ἐδίδαξαν μαθηματικὰ ὁ Γεράσιμος Ζωχιὸς ἐπὶ πολλὰ ἔτη (1850-1879), ἐπὶ μικρὸν δὲ ὁ Ἰάσων Ζωχιὸς (1879-1884). Γαλλικὰ ἐδίδαξεν ὁ Κοσμᾶς Λευκαδίτης (1868-1880) καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ἀλφρέδος Μπὲν (1880-1912), συνεχίσας τὴν διδασκαλίαν καὶ κατὰ τὴν ἐφεξῆς περίοδον, Ἑκκλησιαστικὴν Μουσικὴν δὲ ὁ Ἀνθ. Νικολαΐδης ἐπὶ τριετίαν (1857-1860) καὶ ὁ Γεράσιμος Μαντζαθίνος ἐπὶ εἰκοσιτετραετίαν (1861-1885). Ἰκανοὶ τῶν Καθηγητῶν ὑπῆρξαν τρόφιμοι τῆς Σχολῆς, μετὰ μελίζονος ζήλου, τούτου ἕνεκα, ἐργαζόμενοι ἐν αὐτῇ. Καὶ οὗτοι δὲ καὶ οἱ λοιποὶ Καθηγηταὶ ἐπὶ μακρὰ ἔτη, ὡς εἰπομεν, ἀμετακινήτως διδάσκοντες ἐν τῇ Σχολῇ καὶ ὀλίγους ἔχοντες μαθητάς, ἀριστα αὐτοὺς κατήρτιζον. Ἡ Σχολή, ἄλλως τε, οἰκονομικῶς ἀκμάζουσα, δὲν ἐφειδέτο δαπανῶν πρὸς τὴν ἀπόκτησιν τῶν διαπρεπεστέρων Καθηγητῶν.

Κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Γεωργίου Ριζάρη, ὡς εἶδομεν, ἦ τε χρηματικὴ καὶ κτηματικὴ περιουσία ἀνῆρχετο εἰς 897,000 περίπου δραχ., ἐνῶ νῦν μόνον ἡ χρηματικὴ περιουσία τῆς Σχολῆς ἀνῆρχετο εἰς δραχ. 1,040,566.33, ἡ δὲ κτηματικὴ ἐξετιμᾶτο ἀντὶ δραχ. 473,379.60, ἐπομένως κατὰ τὴν πρώτην τριακονταετίαν ἦ τε χρηματικὴ καὶ ἡ κτηματικὴ περιουσία τῆς Σχολῆς ἀνῆλθεν εἰς δραχ. 1,513,945.93, ἐνῶ κατὰ τὸ αὐτὸ



διάστημα ἐδαπανήθησαν διὰ τὴν συντήρησιν τῆς Σχολῆς δραχ. 2,444,141.79. Ὅστε ἡ περιουσία τῆς Σχολῆς ἐντὸς τριακονταετίας ὑπερεδιπλασιάσθη, διὰ τῶν ἀόκνων προσπαθειῶν τῶν ἐκτελεστῶν τῆς Διαθήκης τοῦ Ριζάρη, διὰ τῆς ὑπερτιμῆσεως τῶν κτημάτων καὶ διὰ τῶν πρὸς τὴν Σχολὴν κληροδοτημάτων καὶ δωρεῶν.

ΑΝΑΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Ἀνάλογος ἦτο καὶ ἡ πνευματικὴ τῆς Σχολῆς ἀκμή, ἀλλὰ, δυστυχῶς, αὕτη ἀποτόμως ἀνεκόπη. Δυσαρμονία τις μεταξὺ τοῦ Διευθυντοῦ καὶ τοῦ ἐκ τῶν Συμβούλων Δ. Στρούμπου προκάλεσε προστριβὰς καὶ ἐσωτερικὰς ἀνωμαλίας, αἵτινες θλιβερὰν ἔσχον ἀπήχηςιν καὶ ἔξω τοῦ περιβάλλου τῆς Σχολῆς. Ἡ ὀλομέλεια τοῦ Συμβουλίου τῆς Σχολῆς οὐδαμῶς συνεμμερίζετο τὰς διὰ τοῦ τύπου ἐπιθέσεις τοῦ εἰρημένου Συμβούλου κατὰ τοῦ Διευθυντοῦ, ὡς καταργούντος τὰς νηστείας καὶ μὴ τηρούντος τὸν Κανονισμόν τῆς Σχολῆς, ἐν εἰδικαῖς συνεδρίασις ἐκφράσασα ἐπανειλημμένως τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτῆς πρὸς τὸν Διευθυντήν, ἀλλ' εἰς πάντα τ' ἀνωτέρω προσετέθησαν, δυστυχῶς, καὶ ἐσωτερικαὶ τῶν μαθητῶν ἀνωμαλίας, στραφεῖσα κατὰ τοῦ Διευθυντοῦ.

Τὸ Συμβούλιον, εἰς τοιαύτην περιελθούσης τῆς Σχολῆς ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ἀνώμαλον κατάστασιν, κατέφθασεν εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς προσωρινῆς, ἐπὶ ἓν ἔτος, διακοπῆς τῶν ἐργασιῶν τῆς Σχολῆς, ἀφοῦ, ἄλλως τε, παρίστατο ἐπείγουσα ἀνάγκη τῆς προσθήκης νέας μεγάλης πτέρυγος εἰς τὸ κτίριον τῆς Σχολῆς. Πρὸς τοῦτο ἐπισπευθεῖσαι ἐτελέσθησαν αἱ ἐξετάσεις τοῦ 1881 κατὰ μῆνα Μάιον, μεθ' ἧς τὸ Συμβούλιον ὑπέβαλεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὴν περὶ προσωρινῆς ἀργίας τῆς Σχολῆς μέχρις Αὐγούστου τοῦ 1882 πρότασιν, συνυποδείξαν ἅμα καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Ὁργανισμοῦ τῆς Σχο-



λῆς¹⁾. Τὸ Συμβούλιον, προβαῖνον εἰς τὴν ἀπόφασιν περὶ προσωρινῆς ἀργίας τῆς Σχολῆς, ἀπέλυε μὲν τὸν Διευθυντὴν καὶ τὸ λοιπὸν προσωπικόν, ἐτήρρει ὅμως ἐν τῇ θέσει αὐτῶν τοὺς Καθηγητάς, ἐν οἷς συμπεριελάμβανε καὶ τὸν τῶς Διευθυντὴν, μόνον ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ Καθηγητοῦ, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ μὴ μισθοδοτήσῃ αὐτοὺς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀργίας τῆς Σχολῆς. Ἐπομένως οὐδεμίαν ἐποιήσατο εἰς τὴν Κυβέρνησιν πρότασιν περὶ ἀπολύσεως τῶν Καθηγητῶν. Ἄλλ' ἡ Κυβέρνησις, ὑπουργοῦντος τότε ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως τοῦ Α. Κουμουνδούρου, δὲν ἐνέκρινε μὲν κατ' ἀρχὰς πᾶσαν σκέψιν τοῦ Συμβουλίου τῆς Σχολῆς καὶ πρότασιν περὶ διακοπῆς τῶν ἐργασιῶν τῆς Σχολῆς, ὅτε δέ, μετὰ πολλοὺς δισταγμούς, ἔστερξεν, ἐκήρυξε διὰ Β. Διατάγματος τῆς 6 Νοεμβρίου 1881 διαλελυμένην τὴν Ριζάρειον Ἐκκλησιαστικὴν Σχολὴν μέχρι τῆς 15 Αὐγούστου 1882 καὶ ἀπέλυσε τῆς ὑπηρεσίας τὸν τε Διευθυντὴν, τοὺς Καθηγητάς καὶ ἅπαν τὸ προσωπικόν τῆς Σχολῆς. Ταῦτα πάντα ἐκοινοποίησε πρὸς τὸ Συμβούλιον τῇ 20 Νοεμβρίου 1881, συστήσασα τὴν ταχείαν ἐνέργειαν τῶν δεόντων²⁾. Τὸ Συμβούλιον ἐθεώρησε παράτυπον τὴν ἄνευ προτάσεως αὐτοῦ ἀπόλυσιν τῶν Καθηγητῶν, ἀλλ' ἀφῆκεν αὐτὴν ἀδιαμαρτύρητον. Οὕτω δὲ ἡ Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Σχολή, μετὰ καματώδη πορείαν τριάκοντα καὶ ἑπτὰ ἐτῶν, διέκοψε προσωρινῶς τὰς ἐργασίας αὐτῆς, ὥπως νέας ἀναλάβῃ δυνάμεις.

Ἰδρυθεῖσα κατὰ τὰς ἡμέρας μεγάλης καὶ ὀξυτάτης ἐσωτερικῆς πολιτικῆς κρίσεως τῆς Ἑλλάδος, ὑπέστη τὰς ἐπιδράσεις τῆς ἀδιοργανώτου ἐτι ἐλληνικῆς κοινωνίας καὶ τῶν διενέξεων ἀντιθέτων πολιτικῶν τε καὶ ἐκκλησιαστικῶν μερίδων. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἀπεξενωμένη μὲν οὖσα ἀπὸ τῆς Σχολῆς,

1) Α. Δ. Κ υ ρ ι α κ ο Ὡ, Ὁρθόδοξος Ἐπιθεώρησις, τόμ. Β, σ. 71. 215. 219.

2) Τὰ κατὰ τὴν Ριζάρειον Ἐκκλησιαστικὴν Σχολήν, σ. 228.



ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν διεπόντων αὐτὴν νόμων ἐστερημένη πάσης ἐλευθέρας ἐνεργείας καὶ πρωτοβουλίας ἐν αὐτοῖς ἔτι τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασιν, οὐδεμίαν πρόνοιαν περὶ τῶν ἐκ τῆς Σχολῆς ἀποφοιτῶντων ἡδύνατο νὰ ἔχῃ. Αἱ δὲ συνεχῶς ἐναλλασσόμεναι Κυβερνήσεις οὕτε καιρὸν εἶχον νὰ μεριμνήσωσι περὶ ζωτικωτάτου ζητήματος, εἶον εἶναι ἡ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινωνίας χρησιμοποιοῦσι τῶν ἐκ τῆς Σχολῆς ἀποφοιτῶντων. Πῶς ἡδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ ἡ Σχολὴ τοῦ προσρισμοῦ αὐτῆς ἄνευ κυβερνητικῆς, διὰ καταλλήλων νομοθετημάτων, μερίμνης περὶ τῶν ἐκ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ἀποφοιτῶντων ; μήπως ἦτο δυνατόν νὰ παραδίδῃ αὐτοὺς ἡ Σχολὴ εἰς τὴν Κοινωνίαν ἐτοιμοὺς ἱερεῖς χειροτονημένους ; Εἰς τὰς ἐπιμένουσας ἐνεργείας τῆς Σχολῆς ὀφείλεται ἡ ἔκδοσις Β. Διαταγμάτων περὶ προσόντων τῶν ἱερέων, ἀλλ' αἱ κατὰ καιρὸν Κυβερνήσεις δὲν ἠθέλησαν νὰ λάβωσιν ὑπ' ὄψει τὴν ἀπαραίτητον εἰδικὴν νομοθετικὴν μερίμναν περὶ χρησιμοποίησεως τῶν ἐκ τῆς Σχολῆς ἀποφοιτῶντων, μέχρι τοῦ χρόνου τῆς χειροτονίας αὐτῶν καὶ περὶ ἀξιοπρεποῦς μισθοδοσίας τοῦ Κλήρου. Οἱ ἐκ τῆς Σχολῆς ἀποφοιτῶντες ἱεροσπουδασταί, μηδεμίαν εὐρίσκοντες ἀμέσως θέσιν καὶ μὴ χρησιμοποιοῦμενοι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας, ἀπέρριπτον τὸ ῥάσον καὶ ἐπιδιδόμενοι εἰς ἄλλα βιοποριστικὰ ἐπαγγέλματα, δὲν ἀπεμακρύνοντο ἐξ αὐτῶν καὶ δὲν προσήρχοντο μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς νομίμου πρὸς χειροτονίαν ἡλικίας εἰς τὰς τάξεις τοῦ Κλήρου, διότι ἐγίνωσκον ὅτι θὰ ἐστεροῦντο τῆς ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως. Τοῦτο δὲ συνέβαινε οὐχὶ μόνον διὰ τοὺς τρεφίμους τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς τρεφίμους τῶν ἄλλων Ἱερατικῶν Σχολῶν, διότι ἡ Πολιτεία οὐδεμίαν ἐλάμβανε πρόνοιαν περὶ τοῦ Κλήρου καθόλου. Τῷ 1856 εἶχον ἰδρυθῇ, ὡς εἶδομεν, δυνάμει τοῦ τότε δημομοσιουθέντος νόμου περὶ Ἱερατικῶν Σχολῶν, τρεῖς τοιαῦται Σχολαί, εἰς ἃς προσετέθη βραδύτερον, μετὰ τὴν ἔνωσιν τῆς Ἑπτανήσου, καὶ ἡ ἐν Κερκύρᾳ Ἱερατικὴ Σχολή, ἣτις ὁμοῦς

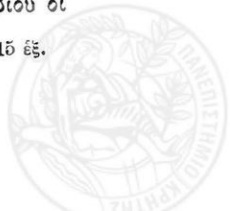
πρὸ τῶν ἄλλων διελύθη. Κατὰ τὴν νόμον ἐκεῖνον πρὸς συντήρησιν τῶν Ἱερατικῶν Σχολῶν ἐμελλον νὰ καταβάλλωνται ἐτησίως 5,000 δρχ. ἐκ τόκων διαφόρων κληροδοτημάτων καὶ 26,000 ὑπὸ τῶν Μονῶν. Ἀλλ' ἐνῷ οἱ πόροι οὗτοι μόλις ἐξήρκουν πρὸς συντήρησιν τῶν Σχολῶν αἱ Μοναὶ ἤρνεοντο νὰ συνεισφέρωσι τὸ εὐτελὲς ποσόν, τὸ διὰ νόμου ἐπιβεβλημένον αὐταῖς, ὅθεν δίκαι ἡγέρθησαν ἐναντίον αὐτῶν, καθ' ὃν χρόνον αἱ Σχολαί, μὴ δυνάμεναι νὰ πληρώνωσι τοὺς μισθοὺς τῶν διδασκάλων καὶ νὰ συντηρῶσι τοὺς μαθητάς, περιήρχοντο εἰς ἀνυπερβλήτους δυσχερείας, ἀφευκτον καθιστώσας τὴν διάλυσιν αὐτῶν καὶ ἀποσύνθεσιν. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου τὸ Β. Διάταγμα τῆς 18 Ὀκτωβρίου 1856, δι' οὗ καθωρίσθησαν τὰ προσόντα τῶν μελλόντων ἱερωθῆναι, παρεκώλυον οὐσιωδῶς τὴν εἰς τὰς Ἱερατικὰς Σχολὰς φοίτησιν. Διότι ἀντὶ νὰ περιορίσῃ τὸ πρὸς χειροτονίαν δικαίωμα ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς ἀποφοίτους τῆς Ριζαρείου καὶ τῶν λοιπῶν Ἱερατικῶν Σχολῶν ἐπέτρεψε νὰ χειροτονῶνται Ἱερεῖς καὶ οἱ φέροντες ἔτι Ἀπολυτήριον Ἑλληνικοῦ ἢ Δημοτικοῦ Σχολείου. Τούτου ἕνεκα καὶ οἱ φοιτῶντες ἔτι εἰς τὰς Ἱερατικὰς Σχολὰς κατεῖχοντο ὑπὸ φόβου μήπως δὲν κατορθώσωσι νὰ διορισθῶσιν Ἐφημέριοι, ἐφ' ὅσον ἡδύναντο νὰ παραγκωνισθῶσιν ὑπὸ ἐχόντων μὲν κατώτερα προσόντα, δικαιουμένων δὲ κατὰ τὸ ἀνωτέρω Διάταγμα νὰ καταλαμβάνωσιν ἐφημεριακὰς θέσεις. Δυστυχῶς δὲ οἱ κατὰ τόπους Ἐπίσκοποι ἡμιλλῶντο νὰ χειροτονῶσι πληθώραν ἀγγραμμάτων ἱερέων, οὕτως ὥστε ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῇ 14 Αὐγούστου 1878 δριμύτητα ἡλεγξεν αὐτοὺς δι' Ἐγκυκλίου. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐδέησε διὰ νέας Ἐγκυκλίου ἀπὸ 15 Μαρτίου 1884 νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς αὐτὰς παρατηρήσεις πρὸς τοὺς Ἐπισκόπους 1). Ἐν-

1) Α. Δ. Κυριακοῦ καὶ Ἰγνατίου Μοσχάκη, «Θρησκευτικῆ Φωνή», ἐφημερίς Ἐκκλησιαστικῆ, Α, 1880, ἀριθμ. 9. Στ. Γιαννοπούλου, Συλλογὴ τῶν Ἐγκυκλίων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος σ. 543. 545.



τεῦθεν ἐπῆλθε τελεία παραλυσία καὶ ἀποσύνθεσις τῶν Ἱερατικῶν τοῦ Κράτους Σχολῶν, ὃ δὲ Κλήρος ἀφέθη τελείως ἐγκαταλειμμένος. Τῷ 1833, ὡς γνωστόν, διελύθησαν πλείεσται Μοναὶ τοῦ Κράτους ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ιδρύσεως Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου καὶ τῆς μισθοδοσίας τοῦ Κλήρου, ἀλλ' ὁ σκοπὸς οὗτος δὲν ἐξετελέσθη. Τῷ 1857 ὑπεβλήθη παρὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Νομομοσχέδιον περὶ ἐκπαιδεύσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ Κλήρου, ἀλλ' οὔτε τὸ Νομοσχέδιον ἐκαίνο, οὔτε αἱ ἐφεξῆς ἐπὶ πολλὰ ἔτη παρακλήσεις τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἐλήφθησαν ὑπ' ὀφει. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι Ὑπουργοὶ τινες τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἐσκέπτοντο καὶ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ἦδη τῷ 1856 τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν δι' ἐγγράφου αὐτοῦ παρεκάλεσε τὴν Ἱεράν Σύνοδον, ὅπως, ἄνευ ἀναβολῆς, προτείνῃ αὐτῇ, ποῖον τρόπον νομίζει καταλληλότερον, ὅπως οἱ ἐφημέριοι τῶν ναῶν ἀπολαύσιν ἐγκαίρως τὰ δικαιώματα αὐτῶν. Μετὰ δεκαετίαν πάλιν τὸ αὐτὸ Ὑπουργεῖον ἐζήτησε παρὰ τῆς Συνόδου τὴν συνδρομὴν καὶ τὴν σύμπραξιν αὐτῆς πρὸς ἐπίλυσιν τῶν σπουδαιωτάτων ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων, εἰς τὸ περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ «δευτερεύοντος» Κλήρου καὶ περὶ ιδρύσεως Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου. Ὡσαύτως τῷ 1872 τὸ Ὑπουργεῖον ἐζήτησεν ἐγγράφως παρὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τὴν συνεργασίαν αὐτῆς πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ ἱεροῦ Κλήρου καὶ τῆς εὐρέσεως χρηματικῶν πόρων¹⁾. Καὶ ἡ μὲν Ἱερά Σύνοδος, ἔνεκα τῶν διεπόντων τὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος νόμων, μὴ δυναμένη, ὡς εἵπομεν, ἀφ' ἑαυτῆς οὐδὲ περὶ τοῦ Κλήρου νὰ φροντίσῃ, ἐφαίνετο πάντοτε πρόθυμος νὰ συντρέξῃ εἰς ἔργον, δι' ὃ ἀδιαλείπτως αὐτῇ τὸ Ὑπουργεῖον παρεκάλει, ἀλλὰ καὶ διότι σοβαρῶς ἡ Πολιτεία δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀποφασίσει νὰ λύσῃ τὸ μέγιστον τοῦτο ζήτημα μὴ ἐκτιμήσασα προσηκόντως τὴν σημασίαν αὐτοῦ, καὶ διότι ἔνεκα τοῦ ἀνωμάλου πολιτικοῦ βίου οἱ

1) Γ. Δυοβουνιώτου, Ἑλληνικαὶ κώδικες, Ἐκκλησία, σ. 215 ἐξ.



Ὑπουργοὶ ταχέως διεδέχοντο ἀλλήλους, οὐδέν, ἀπολύτως οὐδέν ἐγένετο ὑπὲρ τοῦ Κλήρου, τὸ δυνάμενον νὰ συγκρατήσῃ καὶ τὰς ἀποσυνηθεμένας Ἱερατικὰς Σχολάς.

Ἡ Ριζάρειος Σχολὴ ἀντέσχε καὶ συνεκρατήθη, ἅτε ἀποτελοῦσα, χάρις εἰς τὴν διαθήκην τοῦ Ριζάρη, ἰσχυρὸν πνευματικὸν ὀργανισμὸν διοικητικῶς καὶ οἰκονομικῶς ἀνεξάρτητον. Ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ὑποστῇ τὴν θλιθερὰν τύχην τῶν λοιπῶν Ἱερατικῶν Σχολῶν, ἃν δὲν εἶχε τριαύτην ἀνεξαρτησίαν. Ἡ ἀντοχή δ' αὐτῆς καθίσταται θαυμασιωτέρα, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ γεγονότος, ὅτι καὶ ὁ ἐσωτερικὸς αὐτῆς βίος δὲν ὑπῆρξεν ὁμαλός, ἔνεκα τῆς ἐλλείψεως μονίμου καὶ ἱκανοῦ Διευθυντοῦ, μέχρι τοῦ 1863, καὶ ἔνεκα ἄλλων λόγων, οὓς εἶδομεν. Ἀναμφιβόλως δὲ ἡ Σχολὴ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Σωκράτους Κολιάτσου, κατὰ τὸ γενικὸν αὐτῆς ἐκπαιδευτικὸν καὶ μορφωτικὸν ἔργον, ἀπέδωκε λαμπροὺς καρποὺς καὶ προήχθη εἰς ἀκμὴν. «Ἀνέθρεψεν ἡ Σχολὴ αὕτη, ἔλεγεν ὁ Καθηγητὴς Γ. Ζωχιὸς τῷ 1880, κατὰ τὸ μνημόσυνον τοῦ Φιλίππου Ἰωάννου, διὰ τοῦ λογικοῦ καὶ ἀδόλου τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας γάλακτος πλήθος μαθητῶν, ἐξ ὧν οὐκ ὀλίγοι ἐγένοντο ἱερεῖς, ἄλλοι δὲ ἀρχιερεῖς, οἱ δὲ λοιποὶ ἐνεργεῖα μὲν οὐ, δυνάμει ὁμως λογίζονται ἱερεῖς, διότι σώζουσιν ἄσπιλον τὴν λευκὴν τοῦ ἱερέως στολὴν, τοῦτέστι τὸ ἦθος. Ταύτην δὲ τὴν ἀλήθειαν διαβεβαιοῦσιν ἐπίσημα καὶ πειστικὰ παραδείγματα καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ». ¹⁾

1) Γερασίου Ζωχιόυ, Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ, κατὰ τὸ μνημόσυνον τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ Φιλίππου Ἰωάννου. Ἐν Ἀθήναις 1880, σ. 14. Πρβλ. G. Chassiotis, L'instruction publique chez les grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu'à nos jours, Paris 1881, σ. 277-283.



ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΡΙΖΑΡΕΙΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΑΥΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΝ

(1882-1919)

ΜΕΛΕΤΑΙ

ΠΕΡΙ ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Μετά τὴν προσωρινὴν διακοπὴν τῶν ἐργασιῶν τῆς Σχολῆς τὸ Συμβούλιον τῶν ἐκτελεστῶν τῆς Ριζαρείου Διαθήκης προέβη ἀμέσως, μετὰ μεγάλης δραστηριότητος, εἰς τὰς ἀπαραιτήτους γενικὰς τοῦ Σχολικοῦ κτιρίου ἐπισκευὰς καὶ σημαντικωτάτας εἰς αὐτὸ προσθήκας, ἐπὶ τῇ βάσει νέου σχεδίου, ἐκπονηθέντος μὲν ὑπὸ τοῦ Ἀρχιτέκτονος τῆς Σχολῆς Α. Βλάχου, ἐκτελεσθέντος δὲ τῇ ἐπιστάσει καὶ ἄλλων διαπρεπῶν Ἀρχιτεκτόνων. Διὰ τοῦ σχεδίου ἐκείνου τὸ Σχολικὸν τῆς Ριζαρείου κτίριον μετέβαλεν ἐντελῶς ὄψιν καὶ ρυθμὸν καὶ πρὸ πάντων κατέστη εὐρύχωρον, δυνάμενον νὰ συμπεριλάβῃ ἂν μὴ 100, ὡς τότε ὑπελογίσθη, ἀλλὰ τοῦλάχιστον 80 ἐσωτερικοὺς μαθητὰς ἀνέτως. Ἐδαπανήθησαν δὲ πρὸς τοῦτο δραχμαὶ 171,000, μὴ ὑπολογιζομένων τῶν διὰ τὴν ἐπίπλωσιν δαπανηθεισῶν¹⁾. Μάλιστα δὲ πλεονέκτημα τῆς μεταρρυθμίσεως ταύτης τοῦ κτιρίου ὑπῆρξε τὸ ὅτι οἱ κοιτῶνες τῶν μαθητῶν καὶ αἱ παραδόσεις κατέλαβον τὴν ἀρίστην ἀπὸ ὑγιεινῆς ἐπόψεως θέσιν. Χάριν τοῦ πλεονεκτήματος τούτου, οὐχὶ ὁμως ἔνεκα πραγματικῶν λόγων καὶ

1) Τὰ κατὰ τὴν Ριζαρείον Ἑκκλ. Σχολὴν ὑπὸ Ν. Ράδου, σ. 221.



ἀπαραιτήτου ἀνάγκης, ἀπεφασίσθη ἔκτοτε καὶ ἡ κατεδάφισις τοῦ ἐν τῇ δυτικῇ πλευρᾷ τῆς Σχολῆς ναοῦ καὶ οἰκοδόμησις νέου ναοῦ ἐν τῷ ἀγροκηπίῳ. Ἡ ἀπόφασις αὕτη ἐπραγματοποιήθη βραδύτερον κατὰ τὰ ἔτη 1888—1889, διὰ δαπάνης 68,000 δραχμῶν. Τότε δὲ κατεσκευάσθη καὶ μεγάλη εἰκὼν τοῦ Γεωργίου Ριζάρη, τοποθετηθεῖσα ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ, ἥτις χρησιμεύει νῦν καὶ ὡς Βιβλιοθήκη, ἀντὶ δαπάνης 6,000 δραχμῶν, δι' ὧν ἐκοσμήθη καὶ ἡ αἴθουσα ¹⁾).

Ἄλλ' ἐξ ἴσου σύντονος ὑπῆρξεν ἡ ἐνέργεια τοῦ Συμβουλίου περὶ τὴν ἐσωτερικὴν διοικητικὴν διαρρύθμισιν τῆς Σχολῆς καὶ τὴν ἀναθεώρησιν τῶν κατ' αὐτήν. Ἐπιτροπεῖα πρὸς μελέτην τοῦ Ὁργανισμοῦ, ἀπαρτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Π. Χαλκιοπούλου, πρῶν Βασ. Ἐπιτρόπου παρὰ τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ, καὶ τῶν Καθηγητῶν Ζ. Ρώση, Α. Σπαθῆκη, Α. Διομ. Κυριακοῦ, ὑπέβαλε τῇ 27 Φεβρουαρίου 1882 τὸ πόρισμα τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς, ἐν τῷ ὁποίῳ συνώψισε πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῇ περὶ τῆς Σχολῆς. Παρετήρησε, πρὸ παντός, ὅτι ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ σκοποῦ τῆς Σχολῆς, ἥτοι ἡ διὰ τῆς προσηκούσης ἐκπαιδεύσεως προπαρασκευῇ τῶν μελλόντων νὰ ἐρωθῶσιν, ὡς ἀπαιτοῦσα οὐχὶ ἓνα ἀλλὰ πολλοὺς παράγοντας, δὲν εἶναι εὐκατόρθωτος.

Ἡ ἐκλογή, ἔλεγε, νέων ὄντως κεκλημένων ἄνωθεν εἰς τὸ μέγα τῆς Ἱερωσύνης ἀξίωμα εἶναι δύσκολος, οὐχ ἥττον εἰ εἰσαγόμενοι εἰς τὴν Ριζάρειον Σχολὴν παιδεύονται ἱκανῶς, ὅπως γίνωσιν ἱερεῖς. Ἐκεῖνο δέ, ὅπερ δὲν ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τῆς Σχολῆς, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐκ τῆς Ἐκκλησίας, τῆς Κοινωνίας καὶ τῆς Πολιτείας, εἶναι ἡ ἐκπλήρωσις τῆς κλήσεως τῶν εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς Ἱερωσύνης προσηκόντως προπαρασκευαζομένων,

1) Αὐτόθι, σ. 222 Σημειωτέον ὅτι κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Συμβουλίου τῇ 1882 (Διοικητικὸν Λόγιστον, Σύν. ἔτ. Γ', 1883, σ. 129) ἡ περιουσία τῆς Σχολῆς ἀνῆρχετο εἰς 1,536,44 δρχ. ἥτοι εἰς κτήματα κατὰ τὴν ἀρχικὴν τῶν ἀξίων 620,685 καὶ εἰς μετρητὰ 915,759.



διὰ τῆς χειροτονίας αὐτῶν. Μεταξὺ τοῦ χρόνου ὅμως τῆς ἀπολύσεως τῶν μαθητῶν ἐκ τῆς Σχολῆς καὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν δύνανται νὰ χειροτονηθῶσι, μεσολαβοῦσι τοῦλάχιστον δέκα ἔτη, καθ' ἃ οἱ μαθηταὶ μένουσιν ἄνευ πόρων ζωῆς. Ἐνεκα δὲ τῆς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Κοινωνίᾳ καὶ Πολιτείᾳ ἀμεριμνησίας περὶ ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως τοῦ κλήρου, ὅστις παρ' ἡμῖν ἀφέθη τελείως εἰς τὴν τύχην, καὶ ἔνεκα τῆς προτιμήσεως εἰς τε τὰ κατώτερα καὶ εἰς τὰ ἀνώτερα τῆς ἱερωσύνης ἀξιώματα ἀνθρώπων, ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ, μὴ ἐχόντων τὰ ὑπὸ τοῦ ὕψηλοῦ τῆς ἱερωσύνης ἀξιώματος ἀπαιτούμενα προσόντα, πολλοὶ τῶν τελειοδιδάκτων τῆς Σχολῆς τρέπονται ἐξ ἀνάγκης εἰς ἄλλα συνήθως ἐπαγγέλματα, δι' ὧν δύνανται νὰ ζῶσιν ἀξιοπρεπῶς, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ ὕψηλόν καὶ δυσβάστακτον καθήκοντα ἀπαιτοῦν ἱερατικὸν ἐπάγγελμα καὶ καταδικάζον συνήθως τὸ ἀναδεχόμενον αὐτὸ εἰς ἀνιεροπρεπῆ ἐπατεῖαν. Ἄλλ' εἰς τὴν διὰ τῆς χειροτονίας ἐκπλήρωσιν τῆς κλήσεως τῶν εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς ἱερωσύνης κεκλημένων ἡ Ῥιζάρειος Σχολὴ δύνата νὰ συντελέσῃ κυρίως δι' ἠθικῶν μέσων, ἥτοι διὰ παιδεύσεως καταλλήλου πρὸς τὸ ἀξίωμα τῆς ἱερωσύνης, εἰς ὃ προπαρασκευάζονται, ἐν περιπτώσει δὲ μὴ χειροτονίας αὐτῶν μέχρι τοῦ ὠρισμένου ἔτους τῆς ἡλικίας δὲν θέλει ἐπιστρέφει τὴν ὑπὸ τῶν μαθητῶν καταβληθεῖσαν χρηματικὴν ἐγγύησιν κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ νέου ὀργανισμοῦ. Πρὸς τούτοις ἡ Σχολὴ δύνата νὰ προβῇ καὶ ἔτι περαιτέρω ἀναδεχομένη, κατὰ τὸν νέον ὀργανισμόν, τὴν ἔδρυσιν ταμείου, εἰς ὃ θέλουσι κατατεθῇ αἱ χρηματικαὶ ἐγγυήσεις τῶν μὴ ἱερωθησομένων μαθητῶν πιστεύομεν δὲ ὅτι εἶναι διατεθειμένον τὸ συμβούλιον τῆς Σχολῆς νὰ εἰσφέρῃ καὶ ἐκ τῆς περιουσίας τῆς Σχολῆς κατ' ἔτος χρηματικὸν τι ποσὸν εἰς τὸ ταμεῖον τοῦτο, εἰς ὃ δύνανται νὰ κατατεθῶσι καὶ χρηματικαὶ συνδρομαὶ καὶ γενναῖαι δωρεαὶ γνησίων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πατρὶδος τέκνων, ἅτινα οὐδέποτε ἔλειψαν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἔθνει, ἵνα ἐκ τοῦ τόκου αὐτῶν συντηρῶνται ἀξιοπρεπῶς, μισθοδοτούμενοι, ὅσοι ἐκ τῶν

μαθητῶν τῆς Σχολῆς ἱερωθῶσιν. Ἀλλὰ διὰ τῶν πόρων τούτων ἡ Σχολή δὲν θέλει δυνηθῇ νὰ μισθοδοτῇ, εἰμὴ ὀλιγίστους μόνον ἐκ τῶν χειροτονησομένων μαθητῶν αὐτῆς. Κατὰ δὲ τὴν γνώμην ἐνδὲς τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπείας συντελεστικὴ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τῆς Σχολῆς θέλει εἶναι καὶ ἡ ἔκδοσις νόμου ἐρίζοντος, ὅτι τὸ ἀπολυτήριον τῆς Ῥιζαρείου Σχολῆς παρέχει δικαίωμα ἐγγραφῆς μόνον εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη οὐδαμῶς ἐγένετο παρὰ πάντων δεκτὴ. Προκειμένου δὲ περὶ τῶν προβαλλόντων συνήθως τὴν ἐν Χάλκῃ Θεολογικὴν Σχολήν, ὡς ἐκπληροῦσαν τὸν προορισμὸν αὐτῆς, διὰ τῆς χειροτονίας τῶν πλείστων μαθητῶν αὐτῆς, ἡ Ἐπιτροπεία ὁρθῶς παρετήρησεν ὅτι ἡ ἐν Χάλκῃ Σχολή, ὑπὸ ἄλλους λειτουργεῖ ὅρους, χειροτονοῦσα μάλιστα τοὺς μαθητὰς αὐτῆς, προωρισμένους διὰ τὸν ἁγαιον κλήρον, κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον τῆς μαθητείας των, ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον. Ἐνῷ ἡ Ριζαρείου Σχολή σκοπὸν ἔχει νὰ παρασκευάσῃ κυρίως τὸν ἑγγαιον κλήρον. Κατὰ ταῦτα ἡ Ἐπιτροπεία προτείνει εἰς τὸ Συμβούλιον τὰ ἑξῆς.

Πρῶτον ν' ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τὸ ἀπελυτήριον τῆς Σχολῆς ὡς δίπλωμα παρέχον εἰς τοὺς ἔχοντας αὐτὸ δικαίωμα διδασκάλων τῶν ἱερῶν μαθημάτων ἐν δημοσίοις σχολείοις, ἵνα οἱ μὴ δυνάμενοι δι' ἑλλειψιν μέσων νὰ ἐξακολουθῶσι τὰς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ θεολογικὰς σπουδὰς ἔχωσι πόρον ζωῆς μέχρι τοῦ ὀρισμένου χρόνου τῆς ἱερώσεως αὐτῶν. Δεύτερον νὰ ὁρισθῶσι προσόντα τῶν ἐφημερίων καὶ ἰδίως τῶν ἐν ταῖς πόλεσι τῶν ἱεροκηρύκων, τῶν ἐπισκοπικῶν ἐπιτρέπων τῶν μελῶν τῶν ἐπισκοπικῶν δικαστηρίων, τῶν γραμματέων τῆς Συνόδου καὶ τῶν ἀρχιερέων. Ἰδίως δὲ εἶναι ἀνάγκη νὰ παρακαλέσῃ ἐπιμόνως τὸ Συμβούλιον, ἵνα ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα τὸ ὑπουργεῖον, ὅπως μὴ χειροτονῶνται καὶ διορίζωνται ἐφημέριοι ἐν ταῖς πόλεσιν οἱ μὴ ἔχοντες τοῦλάχιστον ἀπολυτήριον τῆς Ῥιζαρείου Σχολῆς. Τοιαύτην τινὰ εὐχὴν ἐκφράζει καὶ ὁ ἀοί.



διμος ἰδρυτῆς ἐν τῷ 78 ἄρθρῳ τῆς διαθήκης αὐτοῦ, ἔχοντι ὡς ἑξῆς, «Περικαλῶ τὰ δύο συμβούλια τῆς Σχολῆς νὰ κινησωσι πάντα λίθον (ἂν ἐγὼ ζῶν δὲν τὸ κατορθώσω), διὰ νὰ ἐνδύσῃ ὁ βιαιεύς, ὥστε ἀποκλειστικῶς ἐν τῇ Σχολῇ ταύτῃ νὰ διδάσκωνται ὅσοι σκοπεύουσι νὰ ἐνδυθῶσιν ἱερωσύνης ἐνδυμα, καὶ νὰ μὴ ᾔνε δεκτοὶ πρὸς ἱερωσύνην, εἰμὶ ὅσοι ἔχουν τακτικὰ ἀποδεικτικὰ περὶ τῆς ἐν αὐτῇ σπουδῆς των». Τρίτον καὶ κυριώτατον νὰ ληφθῇ σπουδαία φροντίς περὶ ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως τῶν πεπαιδευμένων κληρικῶν, δι' ἐπαρκοῦς μισθοδοτήσεως αὐτῶν. Ἡ εὕρεσις δὲ πόρων πρὸς μισθοδοσίαν πεπαιδευμένων ἐφημερίων δὲν εἶναι ἀδύνατος, ὅταν ὑπάρχῃ καλὴ θέλησις· διότι ἐν μέρει τῶν ἀφειδῶς καὶ ἀσκόπως κατασπαταλωμένων ἐτησίων εἰσοδημάτων τῶν πολλῶν τοῦ Κράτους Μονῶν, ἐὰν ὀρισθῇ νὰ διατίθεται κατ' ἔτος ὑπὲρ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου, θέλει ἀποτελεσθῇ ἱκανὸν χρηματικὸν ποσόν.

Ταῦτα προτείνουσι ἡ Ἐπιτροπία ἐπιπαρτηρεῖ ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτῆς, ὅτι ἐπειδὴ τὸ αἷτιον, δι' ὃ συνήθως ἀποφεύγουσι τὸ ἄξιωμα τῆς ἱερωσύνης, καὶ αὐτὸ τὸ ὕψιστον τῆς ἀρχιερωσύνης, οἷ τε τελειοδιδάκτοι τῆς Ριζαρείου Σχολῆς καὶ ἄλλοι λόγιοι καὶ διακεκριμένοι ἄνδρες, ἔγκειται οὐχὶ μόνον ἐν τῇ ἀπρονοησίᾳ περὶ ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως τοῦ Κλήρου, ἀλλ' ἔτι βιαιότερον, ἐν τῇ κηλαστικῇ τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ἀνάγκη νὰ ληφθῇ πρόνοιαι καὶ περὶ ἀνυψώσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ὅταν δὲ ἡ κηλαστικὴ τοῦ Κλήρου καὶ τῆς Ἐκκλησίας καθόλου προκαλέσῃ τῆς ἐκτελεστικῆς καὶ νομοθετικῆς ἐξουσίας τὴν σπουδαίαν σκέψιν καὶ δραστήριον ἐνέργειαν πρὸς βελτίωσιν καὶ ἀνύψωσιν αὐτῆς, ὅταν ἅπαντες οἱ σπουδαίως μεριμνῶντες περὶ μαρφώσεως Κλήρου ἀξίου τῆς κλήσεως αὐτοῦ καὶ δυνάμενοι λόγῳ καὶ ἔργῳ νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν διὰ τῆς χειροτονίας ἐκπλήρωσιν τῆς κλήσεως τῶν τελειοδιδάκτων τῆς Ριζαρείου Σχολῆς καὶ ἄλλων λογίων ἀνδρῶν, ἀντὶ νὰ περιορίζωνται εἰς μεμφιμυρίας κατὰ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ὡς μὴ ἐκπληρούσης



τὸν προορισμὸν αὐτῆς, συνεργήσωσιν εἰς τὴν ἐξεύρεσιν καὶ χορηγίαν τῶν ἀναγκαίων πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ μέσων, ὧν ἄνευ οὐδὲ ὁ σκοπὸς δύναται νὰ ἐκπληρωθῇ· ὅταν ἅπασα ἡ κοινωνία ὄντως συναισθανθῇ τὴν ἀνάγκην ἀξίου Κλήρου καὶ θελήσῃ σπουδαίως νὰ ἔχῃ ἱερεῖς πεπαιδευμένους, ἐναρέτους καὶ ἀξιους τῆς κλήσεως αὐτῶν, ὅταν διὰ νόμου ὀρίζοντος σπουδαῖα προσόντα τῶν ἱερέων παύσωσιν αἱ εἰς τὴν ἱερωσύνην χειροτονίαι τελείως ἀπαιδεύτων ἀνθρώπων, νομοθετηθῇ δέ, ὅτι οἱ τῶν πόλεων ἐφημέριοι ὀφείλουσι νὰ φέρωσι τοῦλάχιστον ἀπολυτήριον τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, τότε καὶ ὁ προορισμὸς τῆς Σχολῆς ταύτης θέλει ἐκπληρωθῇ ἐντελῶς καὶ ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Πατρίς θέλουσιν ἀνυψωθῇ εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν εὐκλειαν ¹⁾.

Τὴν ὀρθότητα τῶν σκέψεων τούτων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἀνομολογήσῃ τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς, ὅπερ ἀπεφάσισε τῷ ὄντι νὰ ζητήσῃ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ ἀναθεωρηθέντος, συμφώνως πρὸς τὰς ἀνωτέρω σκέψεις τῆς Ἐπιτροπείας, Ὁργανισμοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἀνεγράφετο ἡ διάταξις περὶ ἀπαγορεύσεως τῆς ἐγγραφῆς τῶν ἐκ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ἀποφοιτώντων εἰς ἄλλας Σχολὰς τοῦ Πανεπιστημίου, πλὴν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, εἰς ἣν νὰ φοιτῶσι μόνον ἐπὶ τριετίαν, ἐγγραφόμενοι ἀμέσως εἰς τὸ δεύτερον ἔτος. Κατὰ δὲ τὴν ἀνωτέρω ἔκθεσιν τῆς Ἐπιτροπείας, ἐζήτησε τὸ Συμβούλιον παρὰ τοῦ Ὑπουργείου α) τὴν διὰ νόμου ἀναγνώρισιν τοῦ ἀπολυτηρίου τῆς Σχολῆς, ὡς παρέχοντος τὸ δικαίωμα διορισμοῦ εἰς θέσιν διδασκάλων ἐν ταῖς δημοταῖς Σχολαῖς, ὅπως οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ συνεχίσωσι τὰς σπουδὰς τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ εὐρίσκωσι πόρον ζωῆς μέχρι τῆς χειροτονίας τῶν, β) τὸν καθορισμὸν προσόντων τῶν ἱερέων, γ) τὴν οἰκονομικὴν ἐξασφάλισιν καὶ συντήρησιν τοῦ Κλήρου. Ἐπὶ πλέον δὲ

1) Αὐτόθι, σ. 231-236.



τὸ Συμβούλιον ἀνέγραψεν ἐν τῇ νέῳ Ὁργανισμῷ καὶ τὴν ἐξῆς σπουδαιότητα διτάξιν, «Ἐκ τῶν εἰς τὴν Σχολὴν προσκυρουμένων χρημάτων ἐκ τῶν μὴ γενομένων ἱερέων καὶ ἐξ ἐτέρων συνδρομῶν προσώπων ἐνδιαφερομένων ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως τοῦ Κλήρου, θέλει σχηματίσῃ ἡ Σχολὴ ἐν ἰδιαίτερον ταμεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον θέλει προσθέτει καὶ τὸ ταμεῖον τῆς Σχολῆς δραχ. χιλίας (1000) κατ' ἔτος. Τὸ κεφάλαιον τοῦ ἰδιαίτερου τούτου ταμεῖου θέλει μένει ἀξανάμενον, ἀπαραμείωτον, ἀλλ' οἱ τόκοι αὐτοῦ θέλουν διανεμέσθαι, μετ' ἀπόφασιν τοῦ πολυμελοῦς Συμβουλίου, κατ' ἔστην ποσότητα εἰς ἐκείνους τῶν μαθητῶν, ὅσοι ἤθελον ἀναδεχθῇ τὸ τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα καὶ τοῦτο διὰ πρῶτην πενταετίαν τῆς ἱερωσύνης των. Ἰδιαίτερος Κανονισμὸς τῆς Σχολῆς ὀρίσει εἰδικώτερον τὰ περὶ τούτου».

ΑΝΩΜΑΛΟΣ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Δυστυχῶς ὅμως ἡ Κυβέρνησις τότε δὲν ἠθέλησε νὰ ἐγκρίνῃ τὸν ὑποβληθέντα νέον Ὁργανισμὸν καὶ Κανονισμὸν, ἐνῶ διὰ τῶν ἐν αὐτοῖς διατάξεων καὶ τῶν προτάσεων τοῦ Συμβουλίου καθωρρίζετο ἀσφαλῆς βάσις ἐπιλύσεως τοῦ προβλήματος τῆς Σχολῆς.

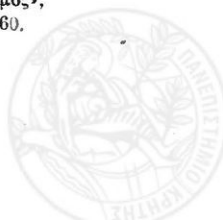
Τὸ Συμβούλιον, συνελθὼν πρὸς ὑπόδειξιν νέου Διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς, προὔτεινε διὰ ψήφων πέντε τὸν τῶς Διευθυντῆν Σωκράτη Κολιάτσον, τὸν Α. Ἀκύλαν ὡσαύτως διὰ ψήφων πέντε καὶ τὸν Διονύσιον Λάταν διὰ ψήφων τεσσάρων. Ἀλλὰ τὸ Ὑπουργεῖον δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψει τὴν πρότασιν τοῦ Συμβουλίου, πολλῶν μᾶλλον, ὅτι ὁ πρῶτος καὶ ὁ τρίτος παρητήθησαν τῆς ὑποψηφιότητος¹⁾, παρὰ δὲ τὰ κεκανονισμένα τῇ 17 Σεπτεμβρίου

1) Ἰδιαίτερον λύπην προὔξεν ἡ παραίτησις τοῦ Κολιάτσου, «Λυπούμεθα, ἔγραψαν αἱ ἐφημερίδες τῶν Ἀθηνῶν, διότι λόγοι σπουδαῖοι ὑπηγόρευσαν τὴν τοιαύτην ἀπόφασιν εἰς κληρικὸν πεπαιδευμένον, οὗ τὰ φῶτα καὶ ἡ πείρα ἠδύνατο ν' ἀποβῶσι πολύτιμα εἰς τὸ ἱερὸν ἴδρυμα, ὅπερ ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη μετὰ ζήλου διηύθυνε». Πρβλ. «Ἐκκλησι. Ἀλήθειαν» ΚΠόλεως, τόμ. Β'.

1882, ἄνευ προηγουμένης προτάσεως τοῦ Συμβουλίου, διὰ Β. Διατάγματος διορίσθη Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς ὁ Ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Ἀμβρόσιος, ἐκ τῶν Ἐπαρχιῶν τῆς προσαρτηθείσης τότε Θεσσαλίας, ἕνεκα τῆς πατριωτικῆς αὐτοῦ δράσεως. Κατὰ τὸν διορισμὸν τῶν Καθηγητῶν ἀνεδιωρίσθη καὶ ὁ ἀρχιμανδρίτης Σωκράτης Κολιάτσος, ἀλλὰ μὴ ἀποδεχθέντος αὐτοῦ τῇ 8 Ὀκτωβρίου, διορίσθη Καθηγητὴς ὁ ἐκ τῶν παλαιῶν τροφίμων τῆς Σχολῆς ἀρχιμανδρίτης Νικηφόρος Καλογεράς. Ἐνθὺ δὲ ὁ Ὑπουργὸς Κ. Λομβάρδος κατὰ τὸν ἀναδιορισμὸν τῶν Καθηγητῶν δὲν διώρισε τὸν τέως Καθηγητὴν Ἡρ. Μητσόπουλον, ἄνευ προηγουμένης προτάσεως τοῦ Συμβουλίου διώρισε δύο ἐτέρους Καθηγητάς, τοιοῦτος δ' ἄνευ προηγουμένης προτάσεως τοῦ Συμβουλίου διορισμὸς ἐπανελήφθη βραδύτερον καὶ διὰ τὸν Ἀθέρκιον Λαμπέρην. Τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς ἀπέκρουσεν ἐντόνως τοὺς διορισμοὺς τούτους, ἐγεννήθη δ' ἐντεῦθεν σοβαρώτατον ζήτημα ¹⁾, διότι παρεβιάσθησαν θεμελιώδεις διατάξεις καὶ ὅροι τῶν σχέσεων τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὴν Σχολήν, καθ' ἃς ἡ Ριζάρειος Σχολή, ὡς εἶπε τὸ Συμβούλιον ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 5 Ὀκτωβρίου 1882, εἶναι ἴδρυμα ἀνεξάρτητον, ἔχον ἰδίους πόρους, ἰδίαν διοίκησιν, ἰδίαν διεύθυνσιν. Ἡ Κυβέρνησις πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Σχολῆς, ἔχει μὲν τὴν ἀνωτέραν ἐποπτείαν, ἀλλὰ μόνον τὴν ἐποπτείαν. Ἡ Ριζάρειος Διαθήκη ἐν τῇ συνόλῳ αὐτῆς καθιεροῖ τὴν ἀρχήν, ὅτι τὸ Συμβούλιον αὐτῆς ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς πρωτοβουλίας ἐπὶ παντὸς μέτρου, τὸ ὁποῖον ὁρᾷ εἰς αὐτήν, διὰ πολυχρονίου δὲ καὶ συνεχοῦς ἐνεργείας καὶ ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς αὐτῆς ἀνεγνωρίσθη τὸ δικαίωμα τοῦτο ὑπὸ

1882, σ. 757. Ὁ Σωκράτης Κολιάτσος, μὴ ἀποδεχθεὶς τὴν διεύθυνσιν, ἠρνήθη νὰ δεχθῇ καὶ καθηγεσίαν ἐν τῇ Ριζαρείῳ Ἐκκλησίᾳ, Σχολῇ. Χειροτονηθεὶς δὲ ὕστερον (2 Φεβρουαρίου 1884) Ἐπίσκοπος Κορινθίας, ἐτελεύτησε τὸν βίον τῇ 15 Φεβρουαρίου 1899, ὁσίως καὶ θαυρέστως ποιμάνας τὴν Ἐπαρχίαν αὐτοῦ, ἣς ἐωρησιτάτην εἶπε περισώζει τὴν ἀνάμνησιν αὐτοῦ. «Ἱερὸς Σύνδεσμος», Ε, 1899, ἀριθ. 44. ΙΒ, 1917, ἀριθ. 381. «Ἀνάπλους», ΙΒ, 1899, ἀριθ. 60.

1) Ν. Ράδου, ἐνθ' ἀν. 236-253.



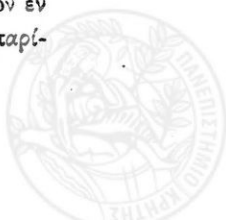
τῆς Κυβερνήσεως. Εἰς τὴν τήρησιν δὲ καὶ τὸν σεβασμὸν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ὀφείλεται, κατ' ἐξοχήν, ἡ πνευματικὴ πρόοδος καὶ ἡ ἠθικὴ ἐπίδοσις αὐτῆς ¹⁾. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἀπασχόλησεν ἐπὶ τετραετίαν τὴν Κυβέρνησιν καὶ τὸ Συμβούλιον, μετὰ τὰς γενομένας δὲ συζητήσεις καὶ γνωμοδοτήσεις τῶν νομικῶν, ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψει ῥηταὶ διατάξεις τῆς Διαθήκης τοῦ Ριζάρη (ἄρθρ. 84. 158) καὶ διὰ Β. Διατάγματος τῆς 19 Μαρτίου 1886 ὤρισθη ὅτι «οὐδεὶς διορίζεται *Καθηγητῆς ἐν αὐτῇ* (ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ) *ἀνευ τῆς προτάσεως περὶ τούτου τοῦ πολυμελοῦς Συμβουλίου τῆς εἰρημένης Σχολῆς*» ²⁾. Ταῦτα δέ, διότι κατ' ἄλλας πάλιν διατάξεις τῆς Διαθήκης, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰδομεν, ἡ Κυβέρνησις διὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἔχει μὲν τὴν ἐποπτείαν ἐπὶ τῆς Σχολῆς, ἀλλ' οὐδεμίαν ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς διαχειρίσεως τῆς περιουσίας αὐτῆς. Ἐπομένως οὐδεμίαν δύναται νὰ διατάξῃ δαπάνην ἢ αὐξήσιν προταθείσης δαπάνης, ἀνευ προηγουμένης συναινέσεως τοῦ Συμβουλίου. Ἐγκρίνει μὲν τοὺς ὑπεβαλλομένους ὑπὸ τούτου προϋπολογισμοὺς τῶν τακτικῶν ἢ ἐκτάκτων δαπανῶν, ἀλλ' ἐντὸς τῶν ὁρίων αὐτῶν. Οὕτω δὲ μετὰ τοιαύτην ἔγκρισιν οἱ ἐκτελεσταὶ τῆς Ριζαρείου Διαθήκης διαχειρίζονται ἀνεξαρτήτως τὴν περιουσίαν τῆς Σχολῆς. Διοικοῦσι τὴν Σχολήν, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν πάντοτε τῆς Κυβερνήσεως, γνωμοδοτοῦντες περὶ διορισμοῦ καὶ παύσεως τοῦ Διευθυντοῦ καὶ τῶν Καθηγητῶν καὶ διορίζουσιν ἀμέσως τὸ προσωπικὸν τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ὑπηρεσίας τῆς Σχολῆς κατὰ τὰς διατάξεις τῆς Διαθήκης, καθ' ὅς οὔτε τὸ Συμβούλιον κατέστησεν ὁ Ριζάρης ἀνεξέλεγκτον καὶ

1) Περὶ Ι. Ἀργυριάδου, *Τίνα τὰ ἐκ τῆς Ριζαρείου Διαθήκης πηγάζοντα δικαιώματα καὶ καθήκοντα τῶν ἐκτελεστῶν αὐτῆς καὶ τίνα τὰ τῆς Κυβερνήσεως*, Ἀθῆναι 1882. Ἐν τῇ ἀρίστῃ ταύτῃ πραγματείᾳ ἐκτίθενται συστηματικῶς τὰ ἐπιχειρήματα, ἅπανα τὸ Συμβούλιον τῶν ἐκτελεστῶν τῆς Ριζαρείου διαθήκης ἠδύνατο ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος νὰ προσαγάγῃ.

2) Τὰ κατὰ τὴν Ριζαρείον Ἐκκλ. Σχολήν ὑπὸ Ν. Ράδου, σ. 253 254.

ἀνεξάρτητον ἀπὸ πάσης ἀνωτέρας Ἀρχῆς, ἀλλ' οὕτε ἠθέλησε νὰ παρακωλυθῇ ἡ ἐλευθερία καὶ ἀνεξαρτησία αὐτοῦ, ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν ἐκάστοτε ἐγκρινομένων ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως. Τὸ Συμβούλιον μὲν οὐδὲν πράττει ἄνευ ἐγκρίσεως τῆς Κυβερνήσεως, ἡ δὲ Κυβέρνησις οὐδὲν διατάσσει ἄνευ προηγουμένης ἀποφάσεως καὶ προτάσεως τοῦ Συμβουλίου. Οὕτως ἔλγξε τὸ πολύκροτον τοῦτο ζήτημα.

Ἡδὴ δὲ τῇ 17 Ὀκτωβρίου 1882 ἐγένετο ἡ ἐπίσημος τελετὴ τῶν νέων ἐγκαινίων τῆς Σχολῆς καὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς λειτουργίας αὐτῆς. Ὁ Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς ἱερουργήσας, ἀπηύθυνε μετὰ τὸ πέρας τοῦ τελεσθέντος ἁγιασμοῦ προσλαλιὰν πρὸς τοὺς μαθητάς, ὑποδείξας αὐτοῖς τὴν προορισμὸν καὶ τὴν ἀποστολὴν αὐτῶν, ἣν προσλαλιὰν ἐδημοσίευσε τὸ Συμβούλιον μετὰ συνοπτικῆς ἐκθέσεως. Ἐν αὐτῇ γίνεται λόγος περὶ τοῦ πολυκρότου ζητήματος, τῆς σχέσεως τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὴν Σχολήν, ἰδίᾳ ἐν τῷ διορισμῷ τῶν Καθηγητῶν. Λέγεται δ' ὅτι ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκπαιδευθέντων ἐν τῇ Σχολῇ καὶ μὴ ὄντων κληρικῶν ἂν ὀλίγοι σχετικῶς προσήλθον εἰς τὸ τῆς ἱερωσύνης ἐπάγγελμα, «εἰς τοῦτο δὲν πταίει ἡ Σχολή, διότι ὁ προορισμὸς αὐτῆς εἶναι οὐχὶ νὰ κατασκευάζῃ ἀλλὰ νὰ παρασκευάζῃ κληρικούς· τὴν δὲ τοιαύτην προπαρασκευὴν ἀπεργάζεται θαυμασίως. Ὅπως προσέλθωσι πλείονες εἰς τὸ τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα πρέπει νὰ φροντίσωσιν ἢ τε Πολιτεία καὶ ἢ Ἐκκλησία νὰ εὐρωσι πόρους χρηματικούς πρὸς μισθοδότησιν τῶν ἱερωθισμένων... Οἱ μαθηταὶ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς διακρίνονται μεταξὺ τῶν μαθητῶν τῶν ὁμοτίμων ἐκπαιδευτηρίων· ἐπιστήμονες δὲ γινόμενοι διακρίνονται μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων. Ἡ ἐπίδοσις αὕτη καὶ πρόσδος ὀφείλεται ἔνθεν μὲν εἰς τὸ ὀλιγάριθμον τῶν ἐκπαιδευομένων μαθητῶν καὶ εἰς τὸν ἐν τῇ Σχολῇ περιωρισμένον αὐτῶν βίον, ἔνθεν δὲ εἰς τὴν μεθοδικὴν διδασκαλίαν τῶν ἐν αὐτῇ διδασκόντων Καθηγητῶν, εἴτινες ἐκλέγονται ἐκ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρίστων...». Καθόλου εἰπεῖν ἡ σύντομος ἐκθεσις παρί-



στα πιστὴν καὶ ἀκριβῆ τῆς καταστάσεως τῆς Σχολῆς εἰκόνα¹⁾.

Ἀλλὰ, δυστυχῶς, ἀπὸ πρώτης ἀφ' ἑτηρίας τῆς νέας αὐτῆς περιόδου ἡ Σχολὴ εἰσῆλθεν εἰς ἀνώμαλον πορείαν. Ὁ νέος Διευθυντής, Ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Ἀμβρόσιος, ἤκιστα κατάλληλος πρὸς τοιοῦτον ἔργον ὢν, οὐδ' ἔχων σκοπὸν νὰ καταστήσῃ τὴν διεύθυνσιν τῆς Σχολῆς κύριον ἔργον, ἐπιληφθεὶς τῆς ἐπιτελέσεως τῶν καθηκόντων αὐτοῦ, ὑπέβαλε τῇ 12 Νοεμβρίου 1882 διαφόρους προτάσεις εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς, οἷον περὶ τῆς ἡλικίας τῶν εἰσαγομένων μαθητῶν, ἣν ἤθελε μεγαλυτέραν, περὶ τῆς καταργήσεως τῶν μεταξὺ τῶν παραδόσεων τῶν διαφόρων μαθημάτων διαλειμμάτων, περὶ τῆς ἐξεγέρσεως τῶν μαθητῶν χειμῶνος καὶ θέρους τὴν 5ην πρωΐνῃν ὥραν. Ἀλλὰ δὲν παρέμεινεν ἐν τῇ διεύθυνσει τῆς Σχολῆς ἔτος καὶ ὀλίγον. Κατὰ δὲ τὰς ἐξετάσεις τοῦ 1883 δηλώσας παραίτησιν, ἐπανελάθεν αὐτὴν ἐγγράφως τῇ 27 Αὐγούστου 1883, μακρὰν τῆς Σχολῆς εὐρισκόμενος²⁾.

Οὕτως ἡ Σχολὴ εὐρέθη πάλιν ἄνευ Διευθυντοῦ. Τὸ δὲ Συμβούλιον, προκαλέσαν διὰ τοῦ Ὑπουργείου Β. Διάταγμα (14 Σεπτεμβρίου 1883), δι' οὗ ἐπετρέπετο ἡ ἀναπλήρωσις τοῦ Διευθυντοῦ «ὕπὸ τινος τῶν ἐν τῇ Σχολῇ διδασκόντων Καθηγητῶν», ἀνέθηκε προσωρινῶς τὴν διεύθυνσιν εἰς τὸν Καθηγητὴν Ἰωάννην Ἀργυριάδην, παλαιὸν τῆς Σχολῆς τρόφιμον. Ἰδὼν δ' ὅτι οὗτος ἀμέσως ἀποκατέστησε τὴν ἐσωτερικὴν τῆς Σχολῆς τάξιν ἐσκέφθη νὰ μονιμοποιήσῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ ὡς Διευθυντοῦ. Καὶ προέτεινε μὲν τῇ 4 Ὀκτωβρίου 1883,

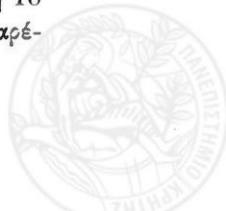
1) Σύντομος ἐκθεσις περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ριζαρσίον Σχολῆς καὶ προσλαλίᾳ τοῦ Διευθυντοῦ αὐτῆς Παν. Ἐπισκόπου Πλαταμῶνος Ἀμβροσίου κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν νέων αὐτῆς ἐγκαίνιων (τῇ 17ῃ Ὀκτωβρίου 1882), Ἐν Ἀθήναις 1882.

2) Τῷ 1899 ὁ Πλαταμῶνος Ἀμβρόσιος μετετέθη εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Λαρίσσης, τῷ δὲ 1910 καθηρέθη, συνοδικῇ ἀποφάσει, τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος. Μικρὸν πρὸ τοῦ τελευταίως ἐπισυμβάντος θανάτου αὐτοῦ ἐπέτρεψεν αὐτῷ ἡ Σύνοδος νὰ φέρῃ τὸν τίτλον τοῦ Ἐπισκόπου.



κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Ὁργανισμοῦ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τρεῖς κληρικούς, τὸν Εὐστάθιον Βουλισμαῆν, Ἐφημέριον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἐν Ὁδησσῷ, Ἡλίαν Καντᾶν, Ἐφημέριον ἐν Μασσαλίᾳ, πρῶην μαθητὴν τῆς Σχολῆς, καὶ Ἱερώνυμον Μυριανθεά, Ἐφημέριον ἐν Λονδίῳ, ὅπως τὸ Ὑπουργεῖον διορίσῃ τὸν ἓνα ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ ταῦτοχρόνως ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ νὰ διδῇται ἐκ τοῦ ταμείου τῆς Σχολῆς εἰς τὸν διευθύνοντα Ἰωάννην Ἀργυριάδην πλήρης ἡ ἀντιμισθία τοῦ Διευθυντοῦ. Τὸ Ὑπουργεῖον ἐνέκρινε μὲν τὸ τελευταῖον τοῦτο, ταῦτοχρόνως δ' ἐζήτησε νὰ πληροφορηθῇ ἂν οἱ προταθέντες κληρικοὶ δέχωνται τὴν θέσιν Διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς. Τὸ Συμβούλιον, λαβὼν ὑπ' ὄψιν τὴν περὶ τῶν κληρικῶν ἐπιφύλαξιν ταύτην τοῦ Ὑπουργείου, ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ τὸν διορισμὸν τοῦ Ἀργυριάδου ὡς ὀριστικοῦ καὶ μονίμου Διευθυντοῦ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, δηλώσαν ὅτι προέβη μὲν εἰς τὴν πρότασιν τῶν τριῶν κληρικῶν, ἐξ ὑποχρέωσης, ἣν ἐκ τοῦ Ὁργανισμοῦ εἶχεν, ἀλλ' ὅτι ἐπεθύμει ν' ἀφεθῇ «εἰς τὸν σοφώτερον τῶν διδασκάλων» νὰ ὀδηγῇ τὴν Σχολήν. Τὸ Ὑπουργεῖον, κατὰ τὸ ἀνωτέρω Β. Διάταγμα τῆς 14 Σεπτεμβρίου 1883, ἐνέκρινε τὴν γνώμην τοῦ Συμβουλίου καὶ οὕτω, πρώτην φοράν ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, ἀνετέθη ἡ διεύθυνσις αὐτῆς εἰς λαϊκόν. Τοῦτο ἔμελλε δυστυχῶς νὰ βλάψῃ καιρίως τὴν Σχολήν καὶ νὰ προκαλέσῃ κατακραυγὴν, πολλῶ μᾶλλον ὅτι ὁ ἐκ τῶν Συμβούλων Δ. Στροῦμπος λίαν δικαίως διεμαρτύρετο κατὰ τῆς παρεκτροπῆς ταύτης, τῆς ἀντιβαίνειούσης καὶ εἰς τὴν Διαθήκην τοῦ Ριζάρη καὶ εἰς τοὺς Κανονισμοὺς καὶ εἰς τὸν χαρακτῆρα τῆς Σχολῆς, ὡς Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, ἥς ἔδει νὰ πρεῖσταιται κληρικὸς μεμορφωμένος καὶ ἱκανός.

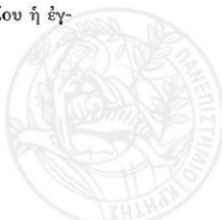
Οὐχ ἤττον ὁ Ἰωάννης Ἀργυριάδης ἐπελήφθη ἀμέσως τῆς διορθώσεως τῶν κακῶς ἐχόντων ἐν αὐτῇ μετὰ πολλῆς τῆς δραστηριότητος, τὸ δὲ Συμβούλιον μετὰ πάροδον ἔτους, τῇ 18 Ἰουλίου 1884, ἐξέφρασε πρὸς αὐτὸν τὴν πλήρη αὐτοῦ εὐαρέ-



σκειαν. Πλείσται ἐσωτερικαὶ βελτιώσεις ἐπῆλθον δι' αὐτοῦ, ὡς ἡ διοχέτευσις ἀεριοφωτος ἐν τῷ κτιρίῳ τῆς Σχολῆς, πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ διὰ πετρελαίου φωτισμοῦ ¹⁾, ἡ περιποίηση τοῦ κήπου, τὸ Γυμναστήριον αὐτῆς καὶ ἄλλα. Πάντων δὲ μάλιστα ἐπεκράτησε πλήρης ἐσωτερικὴ τάξις. Ἀλλὰ βεβαίως ὁ Ἀργυριάδης, μὴ ὦν κληρικὸς καὶ θέλων νὰ προσαρμόσῃ οὐχὶ τοὺς μαθητὰς πρὸς τὸν ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα τῆς Σχολῆς, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν Σχολὴν πρὸς τοὺς μαθητὰς, ἐπὶ θυσίᾳ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ αὐτῆς χαρακτῆρος, δὲν ἠδύνατο νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸν βίον τὸν ἐσωτερικὸν τῆς Σχολῆς ἐκκλησιαστικὸν πνεῦμα. Προέβη δὲ εἰς μεταρρυθμίσεις τοιαύτας, αἵτινες ἠδύναντο νὰ προκαλέσωσι μεγάλας παρεξηγήσεις. Οὕτω λ. χ. ἐζήτησεν εὐθὺς ἀμέσως τὴν κατάργησιν τῶν νηστειῶν ἐν τῇ Σχολῇ, διὰ προτάσεως αὐτοῦ ἀπὸ 19 Νοεμβρίου 1883. Τὸ Συμβούλιον δὲν ἀπεδέχθη τὴν πρότασιν, μόλις δὲ κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1890 ἔστειλε τὴν κατάργησιν τῆς νηστείας τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, μετὰ γνωμοδότησιν τοῦ ἱατροῦ τῆς Σχολῆς. Ὁ Δ. Στροῦμπος διεμαρτύρετο ἐντόνως κατὰ τοιούτων ἀποφάσεων, ἐνισχυομένων τὰς ἀπεδοκίμασίας αὐτοῦ κατὰ λαϊκοῦ Διευθυντοῦ Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς. Ἔνεκα δὲ τῶν κατὰ τὸν διορισμὸν τοῦ Δ. Σεμιτέλου προκληθέντων ζητημάτων, περὶ ὧν περαιτέρω ὁ λόγος ἔσεται ὁ Δ. Στροῦμπος, διαφωνήσας πάλιν πρὸς τοὺς ἐν τῇ Συμβουλίᾳ συναδέλφους αὐτοῦ, καὶ δὴ πρὸς τὸν Μάρκον Ρενιέρην, ἀναγκασθέντα ἔκτοτε νὰ παραιτηθῇ, ἤρξατο σφεδρῶ δημοσιογραφικοῦ ἀγῶνος καὶ κατὰ τοῦ Συμβουλίου καὶ κατὰ τοῦ Διευθυντοῦ. Τὸ Συμβούλιον ἠναγκάζετο νὰ προβαίῃ εἰς διαφεύσεις, ἀλλ' ὁ Δ. Στροῦμπος ἐξηκολούθησε τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ Ἀργυριάδου, συμπαράσους εἰς αὐτὸν καὶ ἄλλους.

Ἡ κοινὴ γνώμη συνεταράσσετο, τὸ δὲ Ὑπουργεῖον ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ὑπουργοῦντος τοῦ Π. Μανέτα, τῷ 1887

1) Τῇ 16 Μαρτίου 1892 ἀπεφασίσθη ὁριστικῶς ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου ἡ ἐγκατάστασις τοῦ ἀεριοφωτος καὶ ὁ δι' αὐτοῦ φωτισμὸς τῆς Σχολῆς.



κατήρτισεν Ἐπιτροπείαν πρὸς μελέτην τῶν ζητημάτων τῆς Σχολῆς. Παρήρχετο ὅμως ἱκανὸς χρόνος, χωρὶς ἡ Ἐπιτροπεία νὰ φθάσῃ εἰς ἀποτελέσματα καὶ ἐπειδὴ ἐκακίζετο διὰ τοῦτο ¹⁾, ἐν τῶν μελῶν αὐτῆς, ὁ Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ν. Δαμαλαῶς, ἐδημοσίευσεν τῇ 28 Ἀπριλίου 1888 ἄρθρον κατὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς Σχολῆς, ἐπιρρίπτων κατ' αὐτοῦ κατηγορίαν ἐπὶ κακῇ διαχειρίσει τῶν οἰκονομικῶν τῆς Σχολῆς ²⁾. Τὸ Συμβούλιον ὁμοφώνως ἀπέρριψε τὴν κατηγορίαν ὡς ἀβάσιμον. Ἐν συνεδρίᾳ αὐτοῦ τῇ 30 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους ἐκείνου, παρόντων τῶν Συμβούλων Α. Ζίννη, Δ. Στρούμπου, Ι. Βούρου, Ν. Ράδου, Α. Ὁμηρίδου, Α. Μηλιώτου καὶ Ν. Ἰωαννίδου, πρέσβη εἰς ἀναίρεσιν τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Ν. Δαμαλαῶ, ἀποδείξαν ὅτι ἡ Ριζαρείος Σχολὴ «εἶναι τὸ μόνον ἰδιωτικὸν ἴδρυμα, τοῦ ὁποῦ ἡ περιουσία ἐπολλαπλασιάσθη ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ πόρων, ἄνευ ἄλλης συνδρομῆς, δηλαδὴ ἐκ τῶν περισσευμάτων μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν δαπανῶν» ³⁾. Ὁ Ν. Δαμαλαῶς ὑπέβαλε τὴν παραίτησιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς Ἐπιτροπείας, μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ σχετικοῦ πρακτικοῦ τῆς ἀνωτέρω συνεδρίας τοῦ Συμβουλίου ⁴⁾, καὶ ἐπανελάβε μὲν τὰς κατηγορίας ⁵⁾, ἐδημοσίευσεν δὲ τὰς γνώμας, ὅς ἡ Ἐπιτροπεία παρεδέχθη πρὸς διόρθωσιν τῶν τῆς Ριζαρείου Σχολῆς. Τούτων οὐσιῶδες σημεῖον ἀπετέλει, κατ' εἰσήγησιν τοῦ τμηματάρχου τοῦ Ἰπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ μέλους τῆς Ἐπιτροπείας, ὁ διορισμὸς Βασιλικῶ Ἐπιτρόπου, «ἐπιτηροῦντος τὴν ἐφαρμογὴν τῶν νόμων καὶ κανονισμῶν καὶ τὴν χρηματικὴν διαχείρισιν».

Ἡ Ἐπιτροπεία ὡσαύτως προέτεινεν, εὐχὴ ὅμως ὁμοφώνως, τὸν διορισμὸν Διευθυντοῦ κληρικῶ, ὡς δὲ καταφαίνεται καὶ ἐξ ἄλλου δημοσιεύματος τοῦ Δαμαλαῶ, οὗτος ἐφφώνει, ὅτι ἡ Σχο-

1) «Ἐφημερίς» ἔτ. 1888, ἀριθ. 118, 120.

2) «Παλιγγενεσία» ἔτ. 1888, ἀριθ. 7219 περὶ ἀριθ. 7221.

3) «Ἐφημερίς» ἔτ. 1888, ἀριθ. 126.

4) «Παλιγγενεσία» ἔτ. 1888, ἀριθ. 7225.

5) Αὐτόθι, ἀριθ. 7226.



λὴ ἔδει νὰ προσλάβῃ αὐστηρὸν ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα, ἔχουσα οὐ μόνον Διευθυντήν, ἀλλὰ καὶ ἅπαν, εἰ δυνατόν, τὸ προσωπικὸν ἐκ κληρικῶν. Κατὰ τὰς γνώμας αὐτοῦ, τὸ πρόβλημα τῆς Σχολῆς ἠδύνατο νὰ λυθῇ ἀναῦτη συνεδέετο στενωτέρον μετὰ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ καθίστατο, οὕτως εἰπεῖν, προπαρασκευαστικὸν σεμινάριον δι' αὐτήν, διατελοῦσα ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῶν Καθηγητῶν αὐτῆς, καὶ ἂν ἰδρύετο Ἐκκλησιαστικὸν Ταμεῖον πρὸς μισθοδοσίαν τῶν πτυχιούχων τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Κατ' αὐτὸν ἡ ἀρχὴ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, ὡς καὶ τῶν λοιπῶν Ἱερατικῶν Σχολῶν, ἦτο ὀρθή, ἀλλ' ἐν τῇ ἐκτελέσει δὲν ἐπέτυχε «διὰ τὴν κακὴν κατὰ κανόνα ἐκλογὴν τῶν Διευθυντῶν», διὰ τὴν ἑλλειψιν ὀργανικοῦ συνδέσμου μεταξὺ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῆς Ριζαρείου, «διὰ τὴν ἀδιαφορίαν τῆς Κυβερνήσεως, μηδέποτε φροντισάσης περὶ τῶν καγωνισμῶν, καὶ ἀπόδειξις, ὅτι καὶ σήμερον ἔτι λαϊκὸς διευθύνει, παρὰ τὸν νόμον, τὴν Ριζαρείου Σχολήν»¹⁾. Ταῦτα ἔγραψεν ὁ Δαμαλᾶς περὶ τῆς Σχολῆς, ἀντιπροσωπεύων προφανῶς τοὺς σκανδαλιζομένους ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι λαϊκὸς διηύθυνε τὴν Σχολήν. Διότι ἐκ τούτου προέκυψαν καὶ ἡ Ἐπιτροπεία τοῦ ὑπουργοῦ Π. Μανέτα, ἣτις διελύθη ἀνευ ἀποτελέσματος, καὶ αἱ διεξαγόμεναι σφοδραὶ συζητήσεις, αἰτίαι, συνεχισθεῖσαι ἐπὶ τριετίαν, ἔσχον τὴν ἀπήχησιν αὐτῶν ἐν τῇ Βουλῇ, διότι τῇ 15 Φεβρουαρίου 1891 ὑπεβλήθη ἐπερώτησις διατὶ διευθύνει τὴν Σχολήν λαϊκὸς καὶ οὐχὶ κληρικὸς; Δυστυχῶς δ' ἐκ πάντων τούτων ἐδημιουργήθη ἐκρυθμὸς κατάστασις καὶ ἐν τῇ Σχολῇ, ἐν ᾗ καὶ ἡ τάξις πολλάκις διεσαλεύθη, ἕνεκα τῆς τελείας ἀνεπαρκείας τῶν ὀργάνων τῆς Διευθύνσεως. Ὅθεν τῇ 26 Φεβρουαρίου 1891 ὁ Ἀργυριάδης ὑπέβαλε τὴν παραίτησιν αὐτοῦ, μὴ γενομένην ἀμέσως δεκτὴν, ἐπιμείνας δ' εἰς αὐτὴν ἀπεχώρησε τῆς διευθύνσεως τῆς Σχολῆς κατὰ Μάρτιον

1) Ν Δ α μ α λ ᾶ, Περὶ διορθώσεως τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, «Ἀνάπλασις» περιοδικὸν τοῦ ὁμωνύμου Συλλόγου, ἔτ. Α, 1888, ἀριθ. 12.

τοῦ ἔτους ἐκείνου, παραμείνας ἐν τῇ Σχολῇ ὡς Καθηγητής.

Οὐχ ἦν τὸν εἰς ἀντικατάστασιν αὐτοῦ προέτεινε τὸ Συμβούλιον τῇ 3 Ἀπριλίου 1891 καὶ τὸ Ὑπουργεῖον διώρισε Διευθυντὴν τὸν τὰ Μαθηματικὰ ἐν τῇ Σχολῇ διδάσκοντα Νικόλαον Κρίσπην, πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως ἐν τῇ Σχολῇ, διότι ὁ Κρίσπης εἶχε χρηματίσει ἀξιωματικὸς τοῦ στρατοῦ. Ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ τε Συμβουλίου καὶ τοῦ Ὑπουργείου ὑπῆρξεν ὅλως ἀδικαιολόγητος καὶ μετὰ τὰ ἐπὶ Ἀργυριάδου συμβάντα ἐσφαλμένη, μετὰ κόπου ἐπανορθωθείσα διὰ τῆς μετὰ τριετίας (9 Ὀκτωβρίου 1893) παύσεως τοῦ Ν. Κρίσπης, ὅστις μετὰ δευτέραν τριετίαν καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως Καθηγητοῦ ἐπαύθη ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου, ἕνεκα κτηματικῶν τινῶν ζητημάτων. Ἡ Σχολὴ ὁμολογουμένως διήλθε σοβαρὰν κρίσιν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, διότι οὐ μόνον ἐσωτερικῶς ἐταράσσετο, ἕνεκα τῶν ἄγαν αὐστηρῶν καὶ ἤκιστα παιδαγωγικῶν μέτρων τοῦ Διευθυντοῦ, ἀλλὰ καὶ οἰκονομικαὶ συνέβαινον ἐν αὐτῇ ἀνωμαλῖαι καὶ ἀθρόαι παραιτήσεις Συμβούλων ἐγένοντο. Ἀλλ' εὐτυχῶς ἔρεισμα σπουδαιότατον τῆς Σχολῆς ἀπετέλει ὁ Σύλλογος τῶν Καθηγητῶν αὐτῆς, ἐν πλείσταις περιστάσεσι καὶ δημοσίᾳ ὑπεραμυνθεὶς τῆς Σχολῆς. Τοῦτου ἕνεκα, παρὰ τ' ἀνωτέρω γεγονότα, ἡ Σχολὴ ἐξηκολούθει πνευματικῶς εὐδοκιμοῦσα.

Ὅπως δ' ἐπικαίρως παρουσιάσθη ἀπὸ μέρους τῆς Ἐκκλησίας διαφέρον πρὸς τὴν Σχολήν, ἐνῶ μέχρι τοῦδε ἡ Ἐκκλησία, ὡς μὴ ἔχουσα δικαίωμα ἐπεμβάσεως, μᾶλλον ἀδιαφόρως παρηκολούθει τὰ κατ' αὐτήν. Ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Γερμανός, εἰδικὴν μὲν πρόνοιαν περὶ τοῦ ἐνοριακοῦ Κλήρου λαμβάνων, ἰδρύσας δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1890 τὸν «Ἱερὸν Σύνδεσμον», ὅστις, ἐκτὸς τῶν ἄλλων αὐτοῦ σκοπῶν, ἐμελλε νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Κλήρου καὶ τὴν ἐξύψωσιν αὐτοῦ¹⁾, τῇ 18 Ἰουνίου 1890, παραστάς, τὸ πρῶτον, κατὰ τὰς ἐξετάσεις τῶν μαθητῶν

1) «Ἀνάπλαις» Γ, 1890, ἀριθ. 43. 49.



τῆς Σχολῆς, ἐξεδήλωσε μεγάλην πρὸς αὐτὴν συμπάθειαν, ἐξάρας τὸ μέγα ἔργον τῶν ἱδρυτῶν τῆς Σχολῆς καὶ τὸν ὑψηλὸν αὐτῆς σκοπὸν.¹⁾ Τῇ 17 Ἰουνίου 1891 προσφωνῶν πάλιν ὁ Μητροπολίτης τοὺς παρισταμένους κατὰ τὰς ἐξετάσεις τῆς Σχολῆς εἶπεν, ὅτι «ἡ Ἐκκλησία χαρᾶς πληροῦται ἀφάτου βλέπουσα ὡς σμικρὰν ἔχουσιν ἐν τῷ μέσῳ ὑλόφρονος καὶ αὐχμηρᾶς ἐρήμου τὴν ἱερὰν ταύτην Σχολήν, μορφοῦσαν ἄνδρας δυναμένους καὶ τὴν θεότευκτον τῆς Ἐκκλησίας ὁλκάδα νὰ διασώσωσι καὶ τοὺς ἐν τῷ βυθῷ τῶν ἁμαρτημάτων συνεχομένους εἰς νομὰς σωτηρίους νὰ καθοδηγήσωσιν». Εἰπὼν δ' ὅτι δὲν εἶναι ὀρθὴ ἡ παρατήρησις τινων, ὅτι ἐν ὧν δὲν λαμβάνεται πρόνοια ὑπὲρ τῶν ἀποφοίτων τῆς Σχολῆς, δὲν δύναται νὰ ὠφεληθῇ ἡ Ἐκκλησία ἐξ αὐτῆς, προσέθηκε, «τίνες τῶν τροφίμων τῆς ἱερᾶς ταύτης Σχολῆς, διατηρήσαντες τὴν ἱερὴν μανδύαν, ὃν ἡ μεγαλοδωρεία τῶν ἀειμνήστων Ριζαρῶν ἐφιλοδώρησε, δὲν προήχθησαν; δὲν ἐφάνησαν δόκιμοι τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὑψηλὰς καταλαβόντες θέσεις; Οἱ Ἀρχιεπίσκοποι Κύπρου, Κορινθίας, Σύρου, Ἀργολίδος, Ἰδρας, Τριφυλίας καὶ ἄλλοι, οἱ πρεῖστάμενοι τῶν ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν Ὁδηγοῦ καὶ Μασσαλίας καὶ πάντες οἱ ἄλλοι, οἱ διατηρήσαντες τὴν πρὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἱερᾶς οὐκίας τῶν ἀειμνήστων Ριζαρῶν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν, περιβλέπτους ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατέχουσι θέσεις, ἐνῷ ἀπ' ἐναντίας οἱ ὡς ἀφορμὴν λαμβάνοντες τὴν ἀπρονοήσιαν τῆς Πολιτείας ὑπὲρ τοῦ Κλήρου καὶ μὴ τηρήσαντες τὰς δοθείσας ὑποσχέσεις, ἀλλ' ἀθετήσαντες ταύτας, μὴδ' ἀφιερῶσαντες ἐκυτοὺς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Εὐαγγελίου, εἴτε ὡς κληρικοὶ εἴτε ὡς λαϊκοί, ἀλλὰ τραπέντες ὁδὸν ἀντίθετον τῆς ἐνταῦθα διαχαραττομένης, οἱ πλείους τούτων ἢ πένονται καὶ αὐτοῦ πολλάκις τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου στερούμενοι ἢ αἰσθάνονται τὴν ἐαυτῶν συνεῖδησιν ἐλέγχουσαν αὐτοὺς διὰ τὴν ἀθέτησιν τῶν δοθεισῶν ὑποσχέσεων, δικαίως ἀποδίδοντες τὰς ἐν τῷ βίῳ ἐπισυμβαινούσας αὐτοῖς πολλάκις

1) Αὐτόθι, Γ, 1890, ἀριθ. 53.



περιπετείας καὶ συμφορὰς καὶ εἰς τὸ ὅτι δὲν ἔτυχον τῶν τῶν ἀειμνήστων Ριζάρων εὐλογιῶν, ὡς παραβάντες τὰς ἱεράς αὐτῶν ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων δοθείσας ὑποσχέσεις».

Περαιτέρω συνέστησεν ὁ Μητροπολίτης τοῖς τροφίμοις αὐταπάρνησιν, προτρέψας αὐτοὺς νὰ προσέλθωσιν εἰς τὰς τάξεις τοῦ Κλήρου ¹⁾. Συνησθάνετο ὁμοῦς ὁ Μητροπολίτης Γερμανός, ὅστις πολλὰ ἠλπιζε παρὰ τῆς Σχολῆς, ὅτι ἔπρεπε νὰ ληφθῇ καὶ πρακτικόν τι μέτρον, ὅθεν τῇ 18 Ἰουνίου 1892, παραστάς πάλιν κατὰ τὰς ἐξετάσεις τῆς Σχολῆς, διὰ μακρῶν ὑπέδειξεν, ὅτι αὕτη δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ἐὰν μὴ οἱ ἀποφοιτῶντες εὐρίσκωσιν ἀμέσως ἐργασίαν, χρησιμοποιοῦμενοι ὑπὸ τῆς Πολιτείας μέχρι τοῦ χρόνου τῆς χειροτονίας αὐτῶν, τοιαύτην δὲ κατάλληλον ἐργασίαν ἐθεώρει τὴν διδασκαλικήν. ²⁾ Ὅθεν ἀπεφάσισε νὰ ἰδρῦσῃ καὶ ἄλλην Ἱερατικὴν Σχολήν, ὑπὸ τύπον «Ἱεροδιδασκαλείου», τυχὼν μεγάλης χρηματικῆς δωρεᾶς παρὰ τοῦ ἐν Μασσαλίᾳ πλουσίου ὁμογενοῦς Μαρίνου Βαλλιάνου. Μετὰ μικρὸν ἐν ὑπομνήματι αὐτοῦ πρὸς τοὺς Βουλευτὰς ὑπεδείκνυε πάλιν τὴν ἀποτυχίαν τοῦ εἰδικοῦ σκοποῦ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς καὶ τὴν ἀνάγκην, ὅπως «κανονισθῇ ἡ ἡλικία τῶν εἰσερχομένων εἰς αὐτήν, νομοθετηθῇ δ' ὅπως οἱ ἐξ αὐτῆς ἀπολυόμενοι μὴ δύνωνται νὰ ἐγγραφῶσιν εἰς ἄλλην τινὰ Σχολήν τοῦ Πανεπιστημίου ἢ εἰς μόνην τὴν Θεολογικὴν, δι' ἣν καὶ παρασκευάζονται». Ἀλλὰ, πρῶτιστα πάντων, ἐπέλεγεν ὁ ζηλωτὴς Ἱεράρχης, «νὰ φροντίσῃ ἡ Πολιτεία περὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀποφοιτῶντων ὡς μεριμνᾷ καὶ περὶ τῶν ἀποφοιτῶντων ἐκ τῆς στρατιωτικῆς καὶ ναυτικῆς Σχολῆς» ³⁾.

1) Αὐτόθι, Δ, 1891, ἀριθ. 77.

2) Αὐτόθι, Ε, 1892, ἀριθ. 101.

3) Ὁ Μητροπολίτης Ἀθηῶν Γερμανός τοῖς κυρίοις Βουλευταῖς τῆς 19^{ης} περιόδου. Ἐν Ἀθήναις 1892, σ. 20 21. Πρβλ. σ. 24. 25.



ΝΕΑΙ ΔΩΡΕΑΙ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΣΧΟΛΗΝ

Παρά ταῦτα ἡ Σχολὴ ἠξιοῦτο μεγάλης συμπαθείας καὶ στοργῆς, ἐμπνέουσα τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἢ ἠδύνατο ἡμέραν τινὰ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν μεγάλην αὐτῆς ἀποστολήν. "Ενεκα τῶν ἐλπίδων τούτων ἐξηκολούθουν αἱ πρὸς αὐτὴν δωρεαί.

Τῷ 1886 ὁ Δημήτριος Στίνης ἐκληροδότησεν εἰς τὴν Σχολὴν τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, ὅπως, πρὸς τοὺς ἄλλοις, συντηρῶνται δύο ὑπότροφοι ἐξ Ἀθηνῶν ἐν τε τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ καὶ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ. Τῷ 1887 ὁ Ἰωάννης Πεισματοῦ γλου ἐδωρήσατο εἰς τὴν Σχολὴν 10 ὁμολογίας τοῦ πατριωτικοῦ δανείου. Τῷ 1888 ὁ Κ. Γ. Κωνσταντινίδης ἐκληροδότησεν εἰς τὴν Σχολὴν 3,000 δραχμῶν ἀλλ' ἡ διαθήκη αὐτοῦ προσεβλήθη ὑπὸ τῶν κληρονόμων. Τῷ 1889 ἡ Ἐλίζα Βαφειαδάκη προσήνεγκεν εἰς τὴν Σχολὴν 5,000 δραχμάς μετ' ἐπαργύρου κανδυλίου καὶ εἰκόνας τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅπως τελῆται ἐτησίως μνημόσυνον τοῦ συζύγου αὐτῆς ἐν τῷ ναῷ τῆς Σχολῆς.

Ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Γερμανός, ὅστις, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, ἐν τῷ μεγάλῳ αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ζήλῳ ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν Ριζαρείον Σχολήν, τῇ 29 Ἰουνίου 1890 ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Διευθυντὴν τῆς Σχολῆς ἐπιστολήν, δι' ἧς ἀνήγγειλεν ὅτι ὥρισε πεντακοσιόδραχμον γέρας ὑπὸ τοὺς ἐξῆς ὅρους,

α') Τὸ γέρας θὰ χορηγῇται εἰς ἓνα ἐκ τῶν μαθητῶν τῶν τριῶν ἀνωτέρων τάξεων, τὸν διακριθεὶς ἐπὶ εὐσεβείᾳ, αὐστηρᾷ ἠθικῇ καὶ ἐπιμελείᾳ, λαμβανομένης πάντοτε ὑπ' ὄψιν τῆς διαγωγῆς καὶ ἐπιμελείας του καὶ κατὰ τὰς δύο μικροτέρας τάξεις. β') Ἐν ἰσότητι προσόντων δέον νὰ προτιμᾶται ὁ τυχὼν ἱερωμένος, ἄλλως διανεμηθήσεται τὸ γέρας μεταξὺ τῶν ἐχόντων τὰ αὐτὰ προσόντα. γ') Οἱ κύριοι Καθηγηταὶ θέλουσιν ἀποφαίνεσθαι περὶ τοῦ βραβευθησομένου δι' ἐνσφραγίστων δελτίων,



ἄτινα θέλουσιν ἀποσφραγίζεσθαι δημοσίᾳ καθ' ἡμέραν καὶ ὥραν ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῆς Σχολῆς ὀρισθησομένην. Τὸ Συμβούλιον, δεχθὲν εὐγνωμόνως τὸ γέρας, ἀπεφάσισε νὰ τροποποιήσῃ τοὺς ὅρους τῆς ἀπονομῆς αὐτοῦ ὡς ἐξῆς, Τὸ γέρας νὰ χορηγῇται εἰς ἓνα ἐκ τῶν ἀπολυομένων μαθητῶν τῆς Ε' τάξεως, ὅστις κατὰ τε τὸ ἔτος ἐκεῖνο καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα διεκρίθη μὲν ἐπὶ εὐσεβείᾳ, αὐστηρᾷ ἠθικῇ καὶ ἐπιμελείᾳ, καὶ τῇ περὶ τὰ γράμματα καθόλου ἐπιδόσει, τρανὸν δὲ παρῆχε δείγμα καὶ μαρτύριον τῆς εἰς τὴν ἱερwsύνην κλίσεως αὐτοῦ. Ἐν ἰσότητι τῶν προσόντων νὰ προτιμᾶται ὁ τυχὼν ἱερωμένος μαθητής, ἄλλως δὲ νὰ διανέμηται τὸ γέρας μεταξὺ τῶν ἐχόντων τὰ αὐτὰ προσόντα μαθητῶν τῆς Ε' τάξεως, δηλ. ἐν ἐλλείψει ἱερωμένου.

Ὁ Μητροπολίτης Γερμανὸς ἐδέχθη δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ ἀπὸ 1 Νοεμβρίου 1890 τὴν τροποποίησιν τῶν ὅρων καὶ τὸ γέρας ἀπενεμήθη κατὰ τὸ 1891, ὅτε ὁ Μητροπολίτης ὠμίλησεν, ὡς εἶδομεν, ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῶν ἐξετάσεων, κατὰ δὲ τὴν ἀπονομὴν τῶν ἀπολυτηρίων, τῇ 23 Ἰουνίου 1891, ὁ ἐκ τῶν Καθηγητῶν τῆς Σχολῆς Θ. Β. Βενιζέλος ὁμιλήσας ἐξῆρε τὸ ὑπὲρ τῆς Σχολῆς τὸ πρῶτον τότε ἐνδειχθὲν διαφέρον τῆς Ἐκκλησίας. Εἰπὼν ὅτι ἡ Σχολὴ μεγάλας παρῆχεν εἰς τὸ Γένος ὠφελείας προσέθηκεν, «Ἐνὸς δ' ἔτι ἐδεῖτο ἡ Σχολή, τῆς τελείας μερίμνης, οἷς μέλλει τὰ ἐκκλησιαστικά· ἀλλὰ καὶ ταύτης ἤρξατο ἀπὸ τινος ἐν μέρει ἀπολαύουσα αὕτη. Πρὸς τοῦτο καθήκον ἱερὸν ἔχομεν δημοσίᾳ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ Μητροπολίτης ἡμῶν, ὁ πανιερώτατος Γερμανός, οὐ μικροῦ λόγου ἀξίαν δείκνυται στοργήν, ἀφ' οὗ ἐγκατέστη ἐν Ἀθήναις, οὐδὲ μικρὰν ἐπιστροφὴν καὶ ἐπιμέλειαν καταβάλλει εἰς ἐνίσχυσιν τῆς κατὰ Χριστὸν παιδείας καὶ ἀγωγῆς τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς ταύτης, πάνυ καλῶς γινώσκων, ὅτι ἡ κατὰ Χριστὸν παιδεία καὶ ἀγωγή ὁμολογουμένως τὸν εὐπαιδευτὸν ἀπεργάζεται κληρὸν, ἐξ οὗ μάλιστα διακίδονται εἰς τὰς κοινωνίας, εἰς τὰς πόλεις, εἰς



τὰ ἔθνη τὸ φῶς τῆς ἀληθείας, τὸ κράτος τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ» ¹⁾. Δυστυχῶς ὁ πρόωρος θάνατος τοῦ ἀειμνήστου ἐκείνου Ἱεράρχου ἀνέκοψε καὶ τὸ γέρας καὶ τὰς περαιτέρω αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς Σχολῆς μερίμνας ²⁾).

Παρόμοιον πρὸς τὸ τοῦ Μητροπολίτου Γερμανοῦ γέρας πεντακοσιδραχμον ὥρισεν ἡ Αἰκατερίνη Ἐμμανουήλ Πρασά-
κάκη, τῇ 1893 δωρήσασα τῇ Σχολῇ φράγκα 10,000 ὅπως ἐκ τῶν τόκων αὐτῶν τελεῖται μνημόσυνον τοῦ μακαρίτου συζύ-
γου αὐτῆς καὶ ἀπονέμῃται τῇ ἐπὶ χρηστοτηθείᾳ, ἐπιμελείᾳ καὶ
ἱερατικῷ ζήλῳ διακρινομένῳ μαθητῇ τῆς Σχολῆς γέρας ἐκ
500 δραχμῶν ³⁾).

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ὁ Μητροπολίτης Σωζοαγαθουπόλεως
Παρθένιος, διὰ τοῦ Συλλόγου τῶν Μικρασιατῶν «Ἀνατολή»,
ἔδωρῆσατο τῇ Σχολῇ δραχμὰς 15,000, κατατεθείσας εἰς τὴν
Ἐθνικὴν Τράπεζαν, ἵνα ἐκ τῶν τόκων τούτων συντηρῶνται
δύο νέοι ἐκ Μικρασίας ⁴⁾. Τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς, ἀποβλέ-
πον εἰς τὸν ἱερὸν καὶ ἐθνικὸν τῆς δωρεᾶς ταύτης σκοπὸν, καίτοι
δυσαναλόγου πρὸς συντήρησιν δύο ὑποτρόφων, ἀπεδέχθη αὐ-
τήν. Ἐπὶ πλεόν δὲ τὸ Συμβούλιον, κατὰ παράκλησιν τοῦ Μι-
κρασιατικοῦ Συλλόγου, ἀπεδέχθη ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ὑποτρό-

1) «Ἀνάπλαις» Γ, 1891, ἀριθ. 78.

2) Τὰ κατὰ τὴν Ριζάρειον Ἐκκλησιαστικὴν Σχολήν, σ. 379 ἐξ.

3) Ἡ ἀπονομή τοῦ βραβεῖον τούτου ἐκανονίσθη διὰ τοῦ τελευταίου Ὁρ-
γανισμοῦ τῆς Σχολῆς, πρὸς πρόληψιν ἀνωμαλιῶν, ὡς ἐξῆς, Εἰς τὸν πρῶτον
καθ' ἱκανότητα, χρηστοθήειαν καὶ ἱερατικὸν ζῆλον διακριθέντα μαθητὴν τῆς
τελευταίας τάξεως ἀπονέμεται ὑπὸ τοῦ συλλόγου τῶν καθηγητῶν τὸ «Πρα-
σακάκειον βραβεῖον», ἐκ πεντακοσίων δραχμῶν, τὸ ὁποῖον λαμβάνει οὗτος
μετὰ τὴν χειροτονίαν του. Καὶ ἡ μὲν χρηστοθήθεια καὶ ὁ ἱερατικὸς ζῆλος
ἐξάγονται ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ διευθυντοῦ πρὸς τὸν καθηγητικὸν σύλλογον.
ἡ δὲ ἱκανότης ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐπιδόσεως εἰς τὰ μαθήματα, ὅστις πρέπει
νὰ εἶναι «ἄριστα». Μεταξὺ πλειόνων τοῦ ἐνὸς λαβόντων τὸν βαθμὸν «ἀρι-
στα» κατὰ τὸ αὐτὸ σύνολον καὶ κλῆσμα διεξάγεται διαγωνισμός, καθοριζό-
μενος ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ καὶ τοῦ καθηγητικοῦ συλλόγου.

4) «Ξενοφάνης», Σύγγραμμα περιοδικὸν τοῦ Συλλόγου τῶν Μικρασιατῶν
«Ἡ Ἀνατολή», Α, 1896, σ. 568—574.

φων τρεῖς ἑτέρους Μικρασιάτας, ὡς ὑποτρόφους τῆς Ριζαρείου περιουσίας, καὶ πέντε ἑτέρους ὡσαύτως Μικρασιάτας, ἀντὶ μικρᾶς δαπάνης διὰ τὴν συντήρησιν αὐτῶν, καταβαλλομένης ὑπὸ τοῦ Συλλόγου. Πρότερον δ' ἔτι τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς ἀπεφάσισεν ὅπως δέχεται καὶ Ἀλθανόπαιδας καὶ ἐξ ἄλλων τῆς ὑποδοῦλου μερῶν πτωχοὺς παιδας πρὸς ἐκπαίδευσιν, ὡς ὑπερᾶριθμους τροφίμους τῆς Ριζαρείου περιουσίας ¹⁾. Ἀλλὰ βραδύτερον, ἔνεκα οἰκονομικῶν λόγων, κατήγγησε πολλὰς ἢ περιώρισε τὰς ὑπερᾶριθμους ὑποτροφίας.

Τῷ 1895 ὁ ἐπὶ πολλὰ ἔτη χρηματίας εἰσπράκτωρ καὶ ἐπὶ διετίαν ταμίας τῆς Σχολῆς Σπ. Τσέλιος ἐκληροδότησεν εἰς αὐτὴν μίαν οἰκίαν, ὅπως ἐκ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῆς συντηρηθῇ εἰς ὑπότροφος. Ἐνεκα ὁμοῦ τῆς σμικρότητος τῶν εἰσοδημάτων τῆς οἰκίας μόλις ἐσχάτως κατέστη δυνατόν νὰ προσληφθῇ ὑπότροφος. Τέλος τῷ 1896, ὁ μαθητὴς καὶ καθηγητὴς τῆς Σχολῆς χρηματίας καὶ ἐν τῷ ναυῷ αὐτῆς χειροτονηθεὶς Ἀρχιεπίσκοπος Νικηφόρος Καλογεράς, ἐκτὸς πολλῶν βιβλίων, ἅτινα ἐδωρήσατο τῇ Σχολῇ χάριν τῶν μαθητῶν αὐτῆς, ὥρισε διὰ διαθήκης αὐτοῦ, ὅπως δοθῇ εἰς τὴν Σχολὴν μία κτηματικὴ μετοχὴ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, «ἵνα ἐκ τῶν τόκων αὐτῆς τελεῖται ἐτησίως κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μνήμης τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Μάρκου τοῦ Ἐφέσου Ἀρχιερατικὴ λειτουργία» ²⁾. Ἡ Σχολὴ, ἐτήρησε καὶ τηρεῖ εὐλαβῶς τοὺς ὅρους πασῶν τούτων τῶν δωρεῶν, καίτοι δέ τινες τούτων δὲν ἐπαρκουοῖσιν εἰς συντήρησιν τῶν ὑπ' αὐτῶν ὀριζομένων ὑποτρόφων, ὁμοῦ καὶ ἐξ ἰδίων δαπανῶσα, συντηρεῖ αὐτοὺς, ἐλαχίστων μόνων δωρεῶν καὶ κληρονομιῶν, ἔνεκα τῆς μεγάλης αὐτῶν ἀνεπαρκείας, ἐξαιρουμένων.

Ἐξηκολούθησαν δὲ καὶ πρὸς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Σχολῆς δωρεαὶ καὶ ἀγοραὶ βιβλίων πρὸς πλουτισμὸν αὐτῆς. Τῷ 1882 ἡγορά-

1) Τὰ κατὰ τὴν Ριζαρείου Ἐκκλ. Σχολὴν, σ. 395 ἐξ.

2) Αὐτόθι, σ. 379 ἐξ.



σθη δόλοκληρος ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Εἰρηναίου Ἀσωπίου ἀντὶ 5,000 δραχμῶν, τῇ δὲ 1889 ἐδωρήθη εἰς τὴν Σχολὴν ἡ βιβλιοθήκη τοῦ μακαρίτου Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Προκοπίου Γεωργιάδου († 29 Ἰουνίου 1888) ὑπὸ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ. Ὡσαύτως ὁ ἐκ τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς Ἀρχιεπίσκοπος Μαντινείας καὶ Κυνουρίας Θεόκλητος Βίμπος († 30 Δεκεμβρίου 1903) ἐκληροδότησε τῇ Σχολῇ πλεῖστα βιβλία τῆς βιβλιοθήκης αὐτοῦ. Τῇ 1907 ἐγένετο πρὸς τὴν Σχολὴν δωρεὰ τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν μαθητῶν καὶ Διευθυντῶν χρηματισάντων αὐτῆς Σωκράτους Κολιάτσου, Ἀρχιεπισκόπου Κορινθίας, ὑπὸ τῶν κληρονόμων αὐτοῦ, Ἰωάννου Ἀργυριάδου ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Ἑλένης Ἀργυριάδου, καὶ Καλλινίκου Καμπάνη, Ἀρχιεπισκόπου Χαλκιδὸς ὑπὸ τῆς συγγενοῦς αὐτοῦ Μόσχας Ταμβακᾶ, κατ' Ὀκτώβριον δὲ τοῦ ἐπιόντος ἔτους 1908 ἡ οἰκογένεια τοῦ Καθηγητοῦ Ἀρ. Σπαθᾶκη ἐδωρήσατο τῇ Σχολῇ τὴν βιβλιοθήκην αὐτοῦ. Τελευταίως ἡ Ἑλένη Πάλλη, τὸ γένος ἐξ Οἰκονόμων, ἐδωρήσατο ἱκανὰ ἀντίτυπα συγγραμμάτων τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Σοφοκλέους Οἰκονόμου, ὡσαύτως ὁ Γ. Μυστριώτης ἀντίτυπα τῶν ἰδίων συγγραμμάτων καὶ ὁ Ι. Μαρκόπουλος διάφορα συγγράμματα, ἐκτὸς ἄλλων μικροτέρων δωρεῶν καὶ ἀγορῶν νέων συγγραμμάτων, γενομένων ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου. Οὕτως ἀπηρτίσθη ἐκ πεντακισχιλίων περίπου τόμων ἡ βιβλιοθήκη τῆς Σχολῆς, τὸ πλεῖστον ἐκ δωρεῶν. Ἀλλ' ἡ ἔλλειψις καταλλήλου καὶ εὐρυχώρου διαμερίσματος πρὸς τοποθέτησιν αὐτῆς δὲν κατέστησε δυνατὴν τὴν εὐρυτέραν αὐτῆς ἀνάπτυξιν, πολλάκις δ' ἐγένετο λόγος περὶ οἰκοδομῆς ειδικῆς βιβλιοθήκης ἐν τῇ Σχολῇ¹).

1) Κατὰ τὰ ἔτη 1907—1911 εἰργάσθη πρὸς ταξινόμησιν τῶν βιβλίων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς ὁ ἐπιμελητὴς τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης Ν. Κιάππε. Σημειωτέον δ' ὅτι ἡ Σχολὴ δὲν ἔχει ἰδιαίτερον Βιβλιοθηκᾶριον, τὰ καθήκοντα δ' αὐτοῦ ἐκτελεῖ συνήθως ὁ ἐκάστοτε ἐκ τῶν ἀποφοίτων τῆς Σχολῆς παραμένων ἐν αὐτῇ πρὸς συνέχισιν τῶν ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου σπουδῶν καὶ χρησιμεύων ὡς νεωκόρος τοῦ ναοῦ τῆς Σχολῆς, εἰς τῶν ἀποφοίτων αὐτῆς.

ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Ἀλλὰ τὸ πρῶτον πάντοτε ζήτημα αὐτῆς ἦτο ἡ συμφώνως πρὸς τὸν εἰδικὸν αὐτῆς σκοπὸν διοργάνωσις. Διότι κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην περίοδον, ἐπειδὴ οὐδαμῶς μὲν τὰ τοῦ Κλήρου ἐβελτιώθησαν, οὐδεμία δὲ περὶ τῶν ἐκ τῆς Σχολῆς ἀποφοιτῶντων πρόνοια ἐλαμβάνετο, παρουσιάζετο ζήτημα περὶ τῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς ἢ ὡς ἀπλοῦ Γυμνασίου ἢ ὡς προπαρασκευαστικῆς, διὰ τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου, Σχολῆς. Τὸν δεύτερον τύπον τῆς Σχολῆς εἰσηγεῖτο, ὡς εἶδομεν, ὁ Ν. Δαμαλάς, ἐναντίον τῆς λεληθότως ἐπικρατησάσης, πρὸς στιγμὴν, σκέψεως περὶ μετατροπῆς τῆς Σχολῆς εἰς Γυμνάσιον. Εἰς τοῦτο κυρίως ἔτεινεν ὁ διορισμὸς τοῦ Ἀργυριάδου καὶ τοῦ Κρίσπη ὡς Διευθυντῶν τῆς Σχολῆς, ἢ τοῦλάχιστον εἰς τοῦτο ἡδύνατο ν' ἀπολήξῃ, ἀλλὰ τοιαύτη μεταβολὴ θὰ ἐσήμαινεν ἀποτυχίαν τοῦ σκοποῦ, δι' ὃν ἰδρῦθῃ ἡ Σχολή, ὅθεν ἀπὸ τοιαύτης ἐπόψεως ὑπῆρξε δίκαιος ὁ ἀγὼν τοῦ Δ. Στρούμπου. Ἐὰν ὅμως πάλιν ἐπεκράτῃ ὁ ὑπὸ τοῦ Ν. Δαμαλά εἰσηγούμενος τύπος τῆς Σχολῆς, αὕτη θ' ἀπέβαλε τὴν αὐτοτέλειαν αὐτῆς καὶ θ' ἀπεμακρύνετο ἀπὸ τοῦ εἰδικοῦ σκοποῦ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς, οἷος κυρίως εἶναι ἡ μόρφωσις τοῦ ἐνοριακοῦ Κλήρου. Οὕτε ἦτο δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ σχέδιον, ὅπως πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ ἐκ τῆς Σχολῆς ἀποφοιτῶντες εἰσάγωνται εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς Σχολῆς συντηρῶνται. Εἶναι ἀληθές, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἰδρύσεως τῆς Σχολῆς αἱ ἀξιώσεις τῆς κοινωνίας περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς μορφώσεως τοῦ Κλήρου δὲν ἦσαν τοιαῦται, οἷαι κατὰ τὴν ὑπ' ὅφει ἡμῶν ἐποχὴν, ἐνῶ ταυτοχρόνως οὐδεμίαν ἀπολύτως πρόνοιαν ἡ Πολιτεία εἶχε λάβει περὶ τοῦ Κλήρου. Ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία τῆς παρούσης ἐποχῆς εἶχεν ἀνάγκην Κλήρου μεμορφωμένου, κατὰ βαθμὸν πολλῶ ἀνώτερον τοῦ προτέρου, Κλήρου ἐπιστημονικῶς μεμορφωμένου, διότι ὑπ' ἄλλας συνθήκας καὶ περιστάσεις ἐκαλεῖτο νῦν νὰ δράσῃ



οὗτος ἐν κοινωνίᾳ ἀνεπτυγμένη μὲν, σαλευομένη δὲ ὑπὸ ἀντι-
 θρησκευτικῶν ἰδεῶν, αἵτινες, ἐν ὀνόματι, δῆθεν, τῆς ἐπιστήμης,
 εἰς αὐτὴν διεδίδοντο. Ἄνευ ἐπιστημονικῆς μορφώσεως ἐφαίνετο
 ὁ Κλήρος ἀνίκανος νὰ ἐπιτελέσῃ τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ ἀποστολήν.

Τοιαῦται σκέψεις ἠδύναντο νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τὴν περαι-
 τέρω ἐξέλιξιν τοῦ ζητήματος τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, πολλῶ
 μᾶλλον, ὅτι τρόφιμος αὐτῆς, ὁ Ἀθανάσιος Εὐταξίας, γενόμενος
 Ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαι-
 δεύσεως, ἔδωκε τὴν πρώτην σοβαρὰν ὠθησιν ἀπὸ μέρους τῆς
 Πολιτείας πρὸς βελτίωσιν καθόλου τῆς καταστάσεως τοῦ Κλή-
 ρου. Ὁ Ὑπουργὸς προέβη ἀμέσως εἰς τὸν καταρτισμὸν Ἐπι-
 τροπείας ἐιδικῆς, ἐκτὸς τῆς Σχολῆς, κατέφθασε δὲ εἰς τὸ συμπέ-
 ρασμα, ὅτι ἡ Σχολή, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαθήκης τοῦ Γεωργίου
 Ριζάρη, ἔπρεπε νὰ προσλάβῃ ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα ὡς
 ἀνωτέρα Θεολογικὴ Σχολή. Τοιαύτη τοῦ Ὑπουργοῦ γνώμη,
 προὐκάλεσε θόρυβον, διότι ἐπιστεύθη, ὅτι τὰ σχέδια τοῦ Ὑπουρ-
 γοῦ ἀπέβλεπον εἰς τὴν κατάργησιν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς
 τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τὴν ἀντικατάστασιν αὐτῆς διὰ τῆς Ρι-
 ζαρείου Σχολῆς. Τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς, δι' ἀναφα-
 ρᾶς αὐτοῦ πρὸς τὸν Βασιλέα, ἐζήτησε νὰ μείνῃ ἡ Σχολή
 ἐκπαιδευτήριον τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, εἰς δὲ τῶν Καθηγη-
 τῶν ἐδημοσίευσεν ἀνωνύμως φυλλάδιον, ἐν τῷ ὁποίῳ προσεπά-
 θησε ν' ἀποδείξῃ τὴν ἐκ τῶν σχεδίων τοῦ Ὑπουργοῦ βλάβην,
 ἐιδικώτερον προτρέψας τοὺς Ζαγορισίους ν' ἀντιστῶσι κατὰ τῶν
 σκέψεων αὐτοῦ περὶ τῶν ἐκ τοῦ Ζαγορίου ὑποτρόφων¹⁾. Ἐν
 τούτοις ὁ Ὑπουργὸς ἐδημοσίευσεν, ἐπικεκυρωμένον ὑπὸ τοῦ Βα-
 σιλέως, τῇ 2 Ὀκτωβρίου 1893, νέον Ὁργανισμὸν τῆς Σχολῆς,
 προτάξας μακρὰν ἔκθεσιν πρὸς τὸν Βασιλέα, ἐν ἣ ἐδικαιολόγει
 τὰς ἐπενεχθείσας ριζικὰς τῷ ὄντι μεταβολάς. Ἡ Σχολή προσέ-

1) Ἡ Ριζαρείαος Σχολή καὶ τὸ Πανεπιστήμιον, πρὸς δὲ ἡ Ριζαρείος Δια-
 θήκη, τοῖς Ζαγορισίοις, Ἐν Ἀθήναις 1893.

λαβε ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα, ἔχουσα μὲν πέντε πάλιν τάξεις, ἀλλὰ τὸ ἐξῆς Πρόγραμμα,

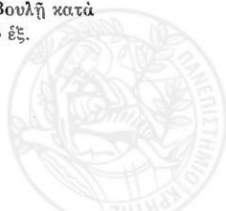
	ΜΑΘΗΜΑΤΑ	Τάξις Α'	Τάξις Β'	Τάξις Γ'	Τάξις Δ'	Τάξις Ε'
1	Ἱερὰ Ἱστορία	3				
2	Ἱερὰ Κατήχησις		3			
3	Ἑγκυκλοπαιδεία Θεολογίας		1			
4	Εἰσαγωγή εἰς τὰς Γραφάς . .	3	2			
5	Γραφικὴ Ἀρχαιολογία . .			3	3	2
6	Ἑρμηνεία Παλ. Διαθήκης .			3	3	2
7	Ἑρμηνεία Καινῆς Διαθήκης			3	3	1
8	Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία . .			2		
9	Πατρολογία				3	
10	Ἱστορία τῶν Δογμάτων . .				2	
11	Συμβολικὴ			2		
12	Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογία .			2		
13	Ἀπολογητικὴ			2		
14	Δογματικὴ				3	1
15	Ἀντιρρητικὴ				2	
16	Ἠθικὴ					2
17	Ὀμιλητικὴ				3	2
18	Κατηχητικὴ					2
19	Ποιμαντικὴ					2
20	Λειτουργικὴ					2
21	Κανονικὸν δίκαιον					3
22	Παιδαγωγικὴ					2
23	Ἑλληνικά	9	9	3	2	1
24	Λατινικά	3	3	2	1	1
25	Ἑβραϊκά	2	2			
26	Γαλλικά	3	3	2	2	1
27	Γερμανικά		2	3	3	2
28	Φιλοσοφικά		2	2	2	2
29	Μαθηματικά		2			
30	Φυσικὴ					
31	Γεωγραφία		2	2	2	
32	Ζωολογία καὶ ἀνθρωπολογία					
33	Ἱστορία		3	3		
34	Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ . .		2	2		
35	Γυμναστικὴ		2	2	2	2
		36	38	36	36	30



Πρὸς ἐφαρμογὴν τοιοῦτου προγράμματος μαθημάτων ἡ πρώτη τάξις τῆς Σχολῆς ἐμελλε ν' ἀντιστοιχῇ πρὸς τὴν τρίτην τάξιν Γυμνασίου, οἱ μαθηταὶ θὰ εἰσήγοντο συμπληρωμένον ἔχοντες τὸ 15ον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτῶν, ὠρίζοντο δὲ ἐπτά μὲν ἔδραι διὰ τὰ θεολογικὰ μαθήματα, ἰσάριθμοι δὲ διὰ τὰ λοιπά. Ἡ ἐν τῇ Σχολῇ ἐκπαίδευσις ὠρίζετο ὡς καθαρῶς «ἐπιστημονικὴ», περιλαμβάνουσα «ὄλους τοὺς κλάδους τῆς Θεολογίας», πρὸς ἐπιστημονικὴν μόρφωσιν τοῦ κλήρου. Ὁ Ὑπουργὸς ἐσκόπει νὰ λάβῃ καὶ κατάλληλα νομοθετικὰ μέτρα πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἀποφοίτων τῆς Σχολῆς, ἥτις προσελάμβανεν διὰ τοῦ νέου Ὁργανισμοῦ ὅλως νέον τύπον¹⁾.

Ἄλλ' ὁ μὲν Ὁργανισμὸς δὲν ἐφηρμόσθη, ἀντιστάντων τῶν Συμβούλων τῆς Σχολῆς, δὲν παρέμεινε δ' ἐν τῇ Ἀρχῇ ὁ Ὑπουργός. Τῇ 9 Ὀκτωβρίου 1893 μετὰ τὴν ἀποχώρησιν ἐκ τῆς διευθύνσεως τῆς Σχολῆς τοῦ Κρίσπη, ἀνέλαβε αὐτὴν προσωρινῶς ὁ ἀπὸ τοῦ 1891 οἰκονόμος τῆς Σχολῆς *Σεραφεῖμ Δομβοῦτης* ὁ ὕστερον γενόμενος Ἐπίσκοπος Εὐρυτανίας (†1914). Νέος δ' ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαίδεψεως Ὑπουργός, ὁ Δ. Καλλιφρονᾶς, ἐξέδωκεν, ὑπὸ τοῦ Βασιλέως ἐπικεκυρωμένον, τῇ 3 Δεκεμβρίου 1893, τὸν ὑπὸ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ ἐκπονηθέντα Ὁργανισμόν, μετὰ τῆς οὐσιωδестаῖτης τροποποιήσεως, καθ' ἣν ἡ πρώτη τῆς Σχολῆς τάξις ἤρχετο πάλιν ἀπὸ τῆς πρώτης Γυμνασίου. Μετὰ τινὰς ἡμέρας, τῇ 27 Δεκεμβρίου 1893, τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς προέβη εἰς τὴν ὑπόδειξιν πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τριῶν κληρικῶν, τοῦ *Νεκταρίου Μητροπολίτου Πενταπόλεως*, τοῦ *Νεῖλου Κάσσου* καὶ *Καρπάθου* καὶ τοῦ *Σαμουὴλ Ἀνεστοπούλου*, ὧν ὁ πρῶτος τῇ 1 Μαρτίου 1894 διωρίσθη Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς,

1) Ὁ νέος Ὁργανισμὸς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ριζαρείου Σχολῆς καὶ ἡ περὶ αὐτοῦ ἐκθεσις πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν Βασιλέα, Ἐν Ἀθήναις, 1893. Περὶ. Ἀ θ. Π. Εὐσταξίου, Βουλευτοῦ Λοκρίδος, Τὸ ἔργον μου καὶ τὸ ἔργον τοῦ Χ. Τρικουπῆ ἐν τῇ Παιδείᾳ καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀγόρευσις ἐν τῇ Βουλῇ κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 20 Δεκεμβρίου 1893, Ἐν Ἀθήναις 1893, σ. 95 ἐς.



εὐρῶν αὐτὴν ἐν ἀνωμαλίᾳ, ἔνεκα τῶν προηγηθέντων γεγονότων. Ἐκ τῶν 79 μαθητῶν, τῶν ἐν ἀρχῇ τοῦ Σχολικοῦ ἐκείνου ἔτους ἐγγραφέντων, εἶχον ὑπολειφθεῖ μόνον 54, διελύθη δὲ ἡ Ε' τάξις. Μικρὸν μετὰ τὸν διορισμὸν τοῦ Διευθυντοῦ, τῇ 9 Μαΐου 1894 οἰκονόμος διωρίσθη ὁ Κάλλιστος Εὐσταθίου, ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὑπηρετήσας ἐν τῇ Σχολῇ.

Συνεπληρώθη δὲ τῷ ἔτει ἐκείνῳ πεντηκονταετία τῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς (1844—1894), ἀλλὰ δὲν ἐωρτάσθη τὸ γεγονός τοῦτο, κατ' ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου, λόγῳ τῶν ἀνωμάλων περιστάσεων τῆς Σχολῆς¹⁾. Ὁμιλήσας δὲ κατὰ τὰς ἐξατάξεις (16 Ἰουνίου 1894) ὁ νέος Διευθυντὴς ὑπέδειξεν, ὅτι ἡ Σχολὴ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ εἰδικοῦ σκοποῦ αὐτῆς ἂν μὴ ἐλαμβάνετο παρὰ τῆς Πολιτείας πρόνοια περὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀποφοιτῶντων μέχρι τῆς χειροτονίας αὐτῶν. Περὶ τοῦτου καὶ ὑπόμνημα ὑπέβαλε, ζητήσας τὴν ἐκδοσιν σχετικοῦ νόμου²⁾, ἀλλ' ἡ Κυβέρνησις ἐνέκρινε μὲν νέον ἐσωτερικὸν Κανονισμὸν τῆς Σχολῆς, δημοσιευθέντα τῇ 6 Ἰουνίου 1894, ἐπήνεγκε δὲ διὰ Β. Δ. τῆς 21 Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀσημάντους τροποποιήσεις ἐν τῷ Προγράμματι τῶν μαθημάτων τῆς Σχολῆς. Ὁ νέος Κανονισμὸς ἐστηρίχθη ἐπὶ τῶν προηγουμένων Κανονισμῶν, ἐξ 8 κεφαλαίων καὶ 83 ἄρθρων αποτελούμενος. Διὰ τῶν πρώτων ἄρθρων καθορίζονται ἀκριβέστερον τὰ τῆς κτηματικῆς ἢ χρηματικῆς ἐκ δραχμῶν 300 ἐτησίως ἐγγνήσεως τῶν ὑποτρόφων τῆς Ριζαρείου περιουσίας καὶ τῶν ἰδιοσυντηρήτων, ὧν τὰ τροφεῖα αὐξάνονται εἰς 210 δραχμὰς κατὰ τριμηνίαν. Ἐπαναλαμβάνονται αἱ λεπτομερεῖς διατάξεις περὶ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῆς δοκιμασίας τῶν μαθητῶν. Λίαν ὀρ-

1) Ὁ Μιχαὴλ Γαλανός, ἀνασκοπῶν τότε τὴν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὑπεδείκνυε τὴν ἀπὸ μέρους τῆς Πολιτείας ἑλλειψιν μερίμνης περὶ τῆς μισθοδοσίας τοῦ Κλήρου, ἔνεκα τῆς ὁποίας δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ καὶ ὁ πορορισμὸς τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, «Ἀνάπλασις», Ζ, 1894, ἀριθ. 137.

2) Αὐτόθι, Ζ, 1894, ἀριθ. 152.



θῶς ὁ νέος Κανονισμὸς δὲν ἀναγράφει πρόγραμμα τῶν μαθημάτων, διότι τοῦτο ἀνήκει εἰς τὸν Ὁργανισμόν, ἐπομένως ἀμέσως ἐν τῷ β' κεφαλαίῳ ποιεῖται λόγον περὶ τῆς ἐν τῇ Σχολῇ τάξεως, διὰ τῶν αὐτῶν διατάξεων τοῦ προηγουμένου Κανονισμοῦ τοῦ 1867. Πρώτην δὲ φορὰν ὁ νέος Κανονισμὸς ὀρίζει καὶ Παιδονόμους ἐν τῇ Σχολῇ καὶ ἔχει ἰδίαν διάταξιν περὶ τοῦ Νοσοκομείου. Ἐπαναλαμβάνονται τοῦ προηγουμένου Κανονισμοῦ αἱ διατάξεις περὶ διαίτης καὶ θεραπείας τῶν μαθητῶν, περὶ διαγωγῆς αὐτῶν, περὶ ἐπιτηρέσεως, ἐλέγχου τῆς ἐπιμελείας, ἐπιδόσεως καὶ διαγωγῆς αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ, τοῦ Οἰκονόμου καὶ τῶν Παιδονόμων, περὶ τῶν ἐξετάσεων, κατὰ τὸ τελευταῖον δεκαπενθήμερον τοῦ Ἰουνίου γινομένων, περὶ πονῶν τῶν μαθητῶν καὶ ἀποζημιώσεως τῆς Σχολῆς ὑπὸ τῶν ἀποβιλλομένων ἢ ἀπερχομένων. Ὁ Κανονισμὸς ἐπισημαίνεται δι' ἀκροτελευτίων ἄρθρων, ὧν τὸ 82 ὀρίζει, ὅτι δι' ἰδιαιτέρων διατάξεων τοῦ Διευθυντοῦ, τῇ ἐγκρίσει τοῦ Τριμελοῦς Διοικητικοῦ Συμβουλίου, κανονισθῇσονται λεπτομερέστερον τὰ καθήκοντα τῶν δύο Παιδονόμων, τοῦ ἐπιστάτου καὶ τοῦ κατωτέρου προσωπικοῦ τῆς Σχολῆς, τὰ περὶ τροφῆς, τροφίμων, ἱματίων καὶ λοιπῶν χρησίων τῇ Σχολῇ, εἶδους, ποσοῦ καὶ ποιῶς αὐτῶν, προμηθείας καὶ συντηρήσεως αὐτῶν, ἐορτῶν, ἐξόδων τῶν μαθητῶν κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ ἐορτὰς καὶ λοιπῶν.

Τοιαῦται ἦσαν αἱ διατάξεις τοῦ νέου Κανονισμοῦ, οὗτινος σκοπὸς ἦτο ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χαρακτήρος τῆς Σχολῆς, ἀλλὰ βεβαίως τοῦτο καὶ μόνον δὲν ἠδύνατο νὰ λύσῃ τὸ ἐπασχολοῦν αὐτὴν μέγα ζήτημα. Εἶναι ἀληθές, ὅτι διὰ τῶν δραστηρίων ἐνεργειῶν τοῦ Μητροπολίτου Γερμανοῦ, διὰ Β. Διατάγματος τῆς 30 Ἀπριλίου 1895 ἐτροποποιήθη τὸ 6' ἄρθρον τοῦ περὶ ἐνοριακοῦ Κλήρου Β. Διατάγματος τῆς 8 Ἰουνίου 1856 καὶ ὠρίσθησαν ἄλλοι τρόποι καὶ ὅρια διαιρέσεως καὶ καθορισμοῦ τῆς περιοχῆς τῶν ἐνοριῶν ¹⁾, ἀλλὰ τοῦτο δὲν

1) Στ. Γιαννοπούλου, Συλλογὴ, σ. 516-8.



ωφέλησε, κατ' ἀρχήν, τὸν Κλήρον, συνεπῶς δὲ καὶ τὴν Ριζαρείον Σχολήν, ἐφ' ὅσον, μὴ τηρουμένων ὑπὸ τῶν Ἐπισκοπῶν τῶν διατάξεων τοῦ Β. Διατάγματος τοῦ 1856, ἐχειροτονοῦντο ὑπεράριθμοι ἱερεῖς. Ὁ δὲ Μητροπολίτης Γερμανὸς ἐσπευδε νὰ ἰδρῦσῃ τὸ «Ἱεροδιδασκαλεῖον», ἔχων ὑπ' ὄψει τὴν ἐπιτυχίαν τοιοῦτου Ἱεροδιδασκαλείου, λειτουργοῦντος τότε ἐν Κρήτῃ¹⁾, ἀνήγειρε δὲ μεγαλοπρεπὲς καὶ εὐρύχωρον σχολικὸν κτίριον, ἐπὶ χώρου, ἔξω τῶν Ἀθηνῶν κειμένου, καλουμένου Παναγία Χελωνοῦ καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος τῆς Μονῆς Πετράκη, φέροντος μὲν τὸ ὄνομα Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, παραχωρήθεις δὲ τῇ Μητροπολίτῃ, πρὸς τὸν ἀνωτέρω σκοπόν, τῇ 1895. Ἀλλὰ μετὰ ἐν ἔτος τελευτήσας τὸν βίον ὁ Μητροπολίτης Γερμανός, δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἰδρῦσῃ τὸ Ἱεροδιδασκαλεῖον, ὃ δὲ Ἀθανάσιος Εὐταξίας, ἀναλαβὼν πάλιν, μετὰ μικρόν, τὸ ἀξίωμα τοῦ Ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, ἐζήτησε νὰ συμπληρώσῃ μὲν τὸ περὶ τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς ἔργον, νὰ ἐγκαταστήσῃ δ' αὐτὴν ἐν τῇ Σχολικῇ κτιρίῳ τῆς Γερμανείου Σχολῆς. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐγένετο τῇ πλήρει συγκαταθέσει αὐτοῦ τοῦ Συμβουλίου τῆς Σχολῆς, ὀρίσαντος τὸν Διευθυντὴν αὐτῆς καὶ τὸν Ἰωάννην Ἀργυριάδην, Σύμβουλον ἅμα καὶ Καθηγητὴν, ὅπως συνεργασθῶσι μετὰ τοῦ Ὑπουργοῦ, τὸ δεύτερον ὅμως, δυστυχῶς, ἀπεκρούσθη ἐπὶ ζημίᾳ τῆς Σχολῆς. Τὸν διὰ τῆς συνεργασίας ἐκείνης ἐκπονηθέντα Ὅργανισμὸν ἀπεδέχοντο πάντες, καίτοι ἐστηρίζετο οὗτος ἐπὶ τοῦ προηγουμένου Ὁργανισμοῦ τοῦ Ὑπουργοῦ, παρουσιάζων ὁμολογουμένως σπουδαιοτάτας βελτιώσεις ἐν πολλοῖς σημείοις²⁾. Ἐτρηεῖτο μὲν τὸ πεντάτακτον τῆς Σχολῆς, ἀλλ' ἡ πρώτη τάξις ἦτο ἴση πρὸς τὴν τρίτην Γυμνασίου, ἐνισχύοντο δ' ἐν τῇ νέῃ προγράμματι τὰ ἐγκύκλια μαθήματα, ἄνευ οὐσιώδους ζημίας τῶν θεολογικῶν ὡς ἐξῆς,

1) «Ἀνάπλαισις», Η, 1895, ἀριθ. 17. 18. 168. 174. Ι, 1897, ἀριθ. 2. 3.

2) «Ἱερὸς Σύνδεσμος», Γ, 1897, σ. 236.



	ΜΑΘΗΜΑΤΑ	Τάξις Α'	Τάξις Β'	Τάξις Γ'	Τάξις Δ'	Τάξις Ε'
1	Ἱερὰ Κατήχησις κατ' ἔκτασιν	3				
2	Ἐγκυκλοπαιδεία θεολογίας		1			
3	Εἰσαγωγή εἰς Παλ. Διαθήκην	3				
4	Εἰσαγωγή εἰς Κ. Διαθήκην		3			
5	Ἑρμηνεία Παλ. Διαθήκης.	2	3	2	2	1
6	Ἑρμηνεία Καίν. Διαθήκης		3	3	3	1
7	Ἑβραϊκὴ Ἀρχαιολογία. . .		2			
8	Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. . .			3	3	1
9	Πατρολογία.			2		
10	Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογία			2		
11	Ἱστορία Δογματικῶν.				2	
12	Συμβολικὴ.					
13	Ἀπολογητικὴ.			2		
14	Δογματικὴ.				3	1
15	Πολεμικὴ ἢ Ἀντιρρητικὴ.					2
16	Χριστιανικὴ Ἠθικὴ.					2
17	Ὀμιλητικὴ.				2	1
18	Κατηχητικὴ.				2	1
19	Λειτουργικὴ.					2
20	Ποιμαντικὴ.					2
21	Κανονικὸν δίκαιον.					3
22	Ἑλληνικὴ φιλολογία.	8	7	4	3	1
23	Λατινικὴ φιλολογία.	3	3	2	2	1
24	Γαλλικὴ γλῶσσα.	3	2	2	1	1
25	Γερμανικὴ γλῶσσα.				3	3
26	Στοιχ. Ψυχολογία.	2				
27	Λογικὴ.		1			
28	Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας. . .			2		
29	Παιδαγωγικὴ.					2
30	Φυσικὴ στοιχειώδης.	3				
31	Γεωμετρία.	2		2		
32	Ἀλγεβρα.		2			
33	Κοσμογραφία καὶ Γεωλογία				2	
34	Ἱστορία.	3	3	3		
35	Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ. . .	2	2	2	1	1
36	Γυμναστικὴ.	2	2	2	2	2
37	Ἱχθυογραφία.	1	1	1		
		37	35	36	31	28



Διὰ τοιοῦτου πλουσίου προγράμματος ἡ Ριζαρείος Σχολὴ ἀνεδεικνύετο ὄντως ἀνωτέρα θεολογικὴ Σχολή. Ὁ Ὑπουργὸς ἐν μακρᾷ ἐκθέσει πρὸς τὸν Βασιλέα ὑπεδείκνυε τὰς ἐπελθούσας σημαντικωτάτας τροποποιήσεις καὶ εὐλόγως τονίζων τὴν σημασίαν τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὸ πρόγραμμα τῆς διδασκαλίας τῶν Παιδαγωγικῶν μαθημάτων ὡς ἀποδείκνυε τὴν ἐν τῷ Ὁργανισμῷ ἀναγραφείσαν διάταξιν, καθ' ἣν οἱ μαθηταὶ τῆς Ριζαρείου θὰ ἐφοίτων ἐπὶ δέμηνον εἰς τὸ Διδασκαλεῖον Ἀθηνῶν καὶ εἰς προσηρτημένον Πρότυπον Δημοτικὸν Σχολεῖον, ὅπως ἐν αὐτοῖς γνωρίζουσιν ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ δὴ ἐμπράκτως τὸν ὁργανισμὸν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως πρὸς τὸν ἐξῆς σκοπὸν. Οἱ ἀπόφοιτοι τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, μὴ δυνάμενοι νὰ ἱερωθῶσι πρὸ τοῦ τριακοστοῦ τῆς ἡλικίας ἔτους, κατὰ τοὺς θεῖους καὶ ἱεροὺς κανόνας, μὴδὲ νὰ χρησιμοποιηθῶσιν εἰς τι στάδιον, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μέχρι τοῦδε ἀτελοῦς παιδεύσεώς των, ἀναγκάζονται νὰ ἐγγράφωνται εἰς τὴν Θεολογικὴν τοῦ Πανεπιστημίου Σχολήν, ὅπως μετὰ τετραετὴ ἐν αὐτῇ φοίτησιν ὑφιστάμενοι τὴν ἐπὶ πτυχίῳ ἐξέτασιν ἀποκτήρῳσι τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ διορισθῶσι τριτοβάθμιοι ἐλληνοδιδάσκαλοι. Κατὰ τοῦτο συνεξομοιούμενοι αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἀποφοίτους τῶν γυμνασίων τοῦ Κράτους δὲν ἠδύναντο ν' ἀποφύγῃσι πολλάκις τὸν πειρασμὸν τοῦ νὰ ἐγγραφῶσι καὶ εἰς ἄλλας τοῦ Πανεπιστημίου σχολάς, ἐξ ὧν ἀπεξεδέχοντο βιοποριστικώτερον καὶ εὐμαρέστερον στάδιον ἀποξενούμενοι οὕτω τέλεον τοῦ προορισμοῦ, δι' ὃν ἐξεπαιδεύθησαν ἐν τῇ σχολῇ. Τὸ ἄτοπον τοῦτο ἀποφεύγομεν διὰ τοῦ προκειμένου Ὁργανισμοῦ, δι' οὗ οἱ μαθηταὶ αὐτῆς παιδεύονται οὕτως ἀρτίως, ὥστε εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποφοίτησίν των νὰ χρησιμοποιῶνται ὑπὸ τῆς Πολιτείας ὡς διδάσκαλοι τῶν ἱερῶν μαθημάτων καὶ ὡς κήρυκες τοῦ θεοῦ λόγου μέχρι τῆς συμπληρώσεως τοῦ τριακοστοῦ τῆς ἡλικίας ἔτους, ὅτε ἱερούμενοι θὰ γίνωνται ἐφημέριοι.

Ὡς ἐφημέριοι δύνανται τότε ν' ἀναλάβῃσι καὶ τὸ ἔργον



τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων κατ' ἐπαρχίας ἢ καὶ κατὰ δήμους. Τοιοῦτοι ἐπιθεωρηταὶ καθίστανται οἱ ἐφημέριοι καὶ ἐν ἄλλαις χώραις, ὧν ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις θεωρεῖται τὴν σήμερον πρότυπος. Μόνη ἡ κατὰ νομοὺς ἐπιθεώρησις τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ὡς μάλιστα αὕτη διενεργεῖται τὴν σήμερον ἐν ἡμῖν, ὑπ' ἀνδρῶν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀγεύστων τῆς παιδαγωγικῆς καὶ οὐδεμίαν ἔννοιαν ἐχόντων τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τῆς διδασκαλίας τῶν δημοτικῶν σχολείων, εἶναι πάντῃ ἀνεπαρκής. Πρέπει δὲ ἡ πρώτη καὶ ἄμεσος ἐπιθεώρησις τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως νὰ ἀνατεθῇ, ὡς ἀλλαγῶν, καὶ παρ' ἡμῖν εἰς ἱερεῖς, προσηκόντως ἐπὶ τούτῳ κατηρτισμένους, ἀφοῦ αὐτὴ δὲν εἶναι ἀπλή μετὰδοσις γνώσεων, ἀλλὰ κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν ἀγωγή, ἐδραζομένη ἐπὶ τοῦ μόνου ἀσφαλτοῦς θεμελίου τῆς θρησκείας, ἐπὶ τῶν αἰωνίων ἀληθειῶν τῆς πίστεως καὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ χριστιανισμοῦ. Διὰ τοιαύτης δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἐμεγαλουργήσαν ἄλλοι λαοί, διὰ τοιαύτης εἶναι δυνατόν καὶ τὸ ἔθνος ἡμῶν ν' ἀνακύψῃ ἐκ τῆς νῦν κακοδαιμονίας καὶ νὰ ἐπίδῃ αἰσιωτέρας ἡμέρας ἐν τῇ μέλλοντι. Ταῦτα ἔχων ὑπ' ὄψιν ὁ Ὑπουργὸς καὶ θεοπίζων ἐξέφραξε τὴν πεποίθησιν, ὅτι διὰ τοῦ προκειμένου Ὁργανισμοῦ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς εἶναι δυνατόν οὐ μόνον εἰς τὴν ἱερὰν θέλησιν τοῦ ἀοιδίμου αὐτῆς ἱδρυτοῦ ν' ἀνταποκριθῶμεν πληρέστατα, ἀλλὰ καὶ ν' ἀποδείξωμεν αὐτὴν ἐν τῶν εὐεργετικωτάτων ἱδρυμάτων διὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Γένος καθόλου. Οὕτω πως μόνον θ' ἀποκτήσωμεν ἱερεῖς καὶ κήρυκας τοῦ θεοῦ λόγου, ἐμφορουμένους ἐνθέου ζήλου ὑπὲρ τοῦ ὑψηλοῦ καὶ μεγάλου προορισμοῦ των, ἱερεῖς δυναμένους ν' ἀναρριπίσωσι τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα τοῦ λαοῦ καὶ νὰ ποδηγετήσωσιν αὐτὸν εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς ἀρετῆς. Οὕτω πως θὰ ὑποβοηθήσωμεν καὶ τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν, ὅπως ἀναδειχθῇ αὕτη ὄργανον διπλάσεως τοῦ ἥθους καὶ τοῦ χαρακτῆρος



τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὄργανον ἀνυψώσεως τοῦ φρονήματος καὶ ἐξευγενίσεως τοῦ αἰσθήματος αὐτοῦ ¹⁾).

Ἀναμφιβόλως τὸ μέγα τῆς Σχολῆς πρόβλημα ἠδύνατο νὰ λυθῇ διὰ τοῦ προκειμένου Ὁργανισμοῦ, καλῶς ἐφαρμοζομένου, διότι, πρῶτιστα πάντων, ἐλαμβάνετο πρόνοια περὶ χρησιμοποίησεως τῶν ἀποφοίτων τῆς Σχολῆς μέχρι τοῦ χρόνου τῆς χειροτονίας αὐτῶν. Ἀπητεῖτο ὅμως νὰ κατακυρωθῇ ἡ πρόνοια αὕτη καὶ διὰ νόμου, ἀλλ' ἀτυχῶς τοῦτο δὲν κατέστη τότε δυνατόν, ἐπελθούσης κυβερνητικῆς μεταβολῆς, δὲν εἶχον δὲ ἐκλίπει καὶ οἱ ἀβάσιμοι φόβοι περὶ τῆς ἐπιδιωκομένης, διὰ τῆς ἐξυψώσεως τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, καταργήσεως τῆς θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου ²⁾).

Μεῖζονα ἀντίδρασιν εὗρεν ὁ Ὑπουργὸς ἐν τῇ σχεδίῳ τῆς μεταφορᾶς τῆς Ριζαρείου Σχολῆς εἰς τὸ κτίριον τῆς Γερμανεῖου Σχολῆς. Κοινοποιήσας, μετὰ τὴν συναίνεσιν τοῦ Βασιλέως, τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς, ὑπεδείκνυνεν, ὅτι διὰ τοιαύτης μεταφορᾶς ἡ Ριζαρείας Ἐκκλησιαστικὴ Σχολὴ ἔμελλε νὰ βευστοποιήσῃ, οὕτως εἰπεῖν, τὰ νῦν ἀκίνητα καὶ νεκρὰ κεφάλαια, ἅτινα ἐγκλείει τὸ μέγα γήπεδον, ἐφ' οὗ κεῖται αὕτη, οὕτω δὲ νὰ ποριθῇ τὰ μέσα, δι' ὧν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπερδιπλασιάσῃ τοὺς τροφίμους τῆς ἐπ' ἀγαθῇ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους. Τοῦτο οὐ μόνον δὲν ἀντιστρατεύεται, ἀλλὰ καὶ συνάδει πληρέστατα πρὸς τὸν ἱερὸν σκοπὸν τῶν ἀοιδίμων τῆς Σχολῆς ἱδρυτῶν, ὧν αἱ ἱεραὶ ψυχαὶ βεβαίως θ' ἀγάλλωνται ἐν οὐρανοῖς ἐπὶ τῇ τοιοῦτῃ, πολλαπλασιασμῶ τῶν πόρων αὐτῆς, δι' οὗ ἐξασφαλίζεται καὶ ὁ πολλαπλασιασμός τῶν ἐργατῶν τοῦ ἀμπελώνος τοῦ Κυρίου, τοῦθ' ὅπερ ὑπῆρξεν ὁ ἐνδόμυχος πόθος τοῦ ἐπὶ γῆς βίου αὐτῶν.

1) Ὁργανισμὸς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ριζαρείου Σχολῆς τῆς 9 Σεπτεμβρίου 1897 μετὰ τῆς περὶ αὐτοῦ ἐκθέσεως πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν Βασιλέα, Ἐν Ἀθήναις 1897.

2) Ἀ. ν. Διομ. Κυριακοῦ, Θεολογικαὶ Διατριβαί, ἐν Ἀθήναις 1898, σ. 232 ἐξ.



Ἵνα δὲ νομιμοποιηθῇ ἡ μεταφορὰ τῆς Σχολῆς, διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος (30 Νοεμβρίου 1899) κατηρτίσθη Ἐπιτροπεία, μεθ' ἧς ἐπισταμένως ἐμελέτησε τὸ ζήτημα τοῦτο τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς, ἀπεδείχθη δ' ὅτι ἀνευ εἰδικοῦ νόμου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ τι. Ἀλλὰ κατὰ τῆς ιδέας τῆς μεταφορᾶς τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ἡγέρθη μέγας θόρυβος, πρωτοστατήσαντος ἰδίᾳ τοῦ Ἰωάννου Ἀργυριάδου, ἀσθενῶς καὶ ὅλως ἀδυσίμως ὑποστηρίζαντος διὰ πραγματείας τὴν ἰδέαν περὶ τοῦ ἀναπαλλοτριώτου καὶ ἀμετακινήτου τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, ¹⁾. Ἐν μέσῳ τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου ἐτελεύτησεν τὸν βίον ὁ Ἀργυριάδης († 14 Ἀπριλίου 1900), δικαίως ἐγκωμιασθεὶς, διὰ τὴν μακρὰν ἐν τῇ Σχολῇ δράσιν, ὑπὸ τῶν Καθηγητῶν τῆς Σχολῆς ²⁾, ἀλλ' ἀναμφιδόλως ἐν τῇ περιστάσει αὐτῇ, ὡς καταδεικνύει ἡ ἀντικειμενικὴ τοῦ ζητήματος ἐξέτασις, καὶ ἡ μελέτη τῶν Πρακτικῶν τοῦ Συμβουλίου, ἐκ τοῦ ὑπερβολικοῦ αὐτοῦ ζήλου ἐξημίωσε τὴν Σχολήν, ἣτις ἠδύνατο ν' αὐξήσῃ μεγάλως τὴν κτηματικὴν αὐτῆς περιουσίαν, διὰ τῆς ἀποκτήσεως τοῦ κτιρίου τῆς Γερμανείου Σχολῆς. Καὶ τὸ ζήτημα μὲν τοῦτο ἔληξε τότε, μὴ φηγισθέντος σχετικοῦ νόμου καὶ ἐγκαταλειφθέντος τοῦ σχεδίου μεταφορᾶς τῆς Σχολῆς.

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΠΡΟΤΕΡΟΥ ΤΥΠΟΥ

Προκειμένου δὲ περὶ τοῦ νέου Ὄργανισμοῦ, τοῦ συναινέσει τοῦ Συμβουλίου τῆς Σχολῆς ἐκπονηθέντος ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ Ἀθ. Εὐταξίου, οὗτος ἐδημοσιεύθη μὲν διὰ Β. Διατάγματος τῆς τῆς 9 Σεπτεμβρίου 1897, συνεπληρώθη δὲ διὰ τριῶν Β. Διαταγμάτων (28 Ὀκτωβρίου, 13 καὶ 30 Νοεμβρίου 1897), ἀναφερομένων εἰς τοὺς ἐκ Ζαγερίου μαθητάς, δι' οὓς ἰδρύθησαν δύο προπαρασκευαστικαὶ τάξεις. Κατὰ τὰς ἐνάρξεις τῶν μαθημάτων

1) Ι. Ἀργυριάδου, Τὸ ἀναπαλλοτριώτον καὶ ἀμετακίνητον τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ριζαρείου Σχολῆς, Ἐν Ἀθήναις 1900.

2) Ἱερὸς Σύνδεσμος, ΣΤ, 1900, ἀριθ. 7. 8. 11.



τοῦ Σχολικοῦ ἔτους 1897—1898 ὁ Ἰ. Ἀργυριάδης, ὡς Σύμβουλος τῆς Σχολῆς, πρὸς τὸν παριστάμενον νέον Ἰπουργὸν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Λ. Παναγιωτόπουλον ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκην νόμου πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ Ὁργανισμοῦ. Ἄλλ' οὕτε νόμος ἐψηφίσθη, παρουσιάσθησαν δὲ μεγάλαι δυσχέρειαι περὶ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ Ὁργανισμοῦ. Οἱ μαθηταὶ τῆς Σχολῆς, μὴ ληφθείσης νομοθετικῆς προνοίας περὶ διορισμοῦ αὐτῶν εἰς θέσεις μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν σπουδῶν, ἄνευ τῆς ὁποίας ἐθεωρεῖτο ἄδικος ἢ ἐπὶ δύο ἐπὶ πλέον ἔτη παραμονὴ ἐν τῇ Σχολῇ, ἤρξαντο δυσφοροῦντες. Μεταβαίνοντες εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου θὰ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ φοιτήσωσιν ἔτιρα τέσσαρα ἔτη οἱ ἐκ τῆς Ριζαρείου ὡς καὶ οἱ ἐκ Γυμνασίων. Τοῦτου ἕνεκα οἱ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς μαθηταὶ ἐζήτουν ν' ἀπολυθῶσιν ἀπὸ τῆς γ' τάξεως τῆς Σχολῆς. Ταῦτο χρόνως καὶ ἐκ τῶν ἄλλων τάξεων ἐζήτουν οἱ μαθηταὶ ν' ἀπέλθωσι, διότι μετὰ μικρὸν εἰς Συμβούλους τῆς Σχολῆς ὁ νέος Ἰπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Σ. Στάης ἐδήλωσεν, ὅτι δὲν θὰ υἱοθετήσῃ τὰ νομοσχέδια τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Α. Εὐταξίου περὶ τῶν ἐκ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ἀποφοιτῶντων καὶ ὅτι θεωρεῖ τὸν Ὁργανισμόν, ὡς μὴ στηριζόμενον ἐπὶ τῆς Διαθήκης περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν μαθητῶν ἐν τῇ Σχολῇ. Ἐνεκα πάντων τούτων ἡ Διεύθυνσις καὶ τὸ Συμβούλιον ἀπεφάσισαν νὰ ζητήσωσι τὴν τροποποίησιν τοῦ Ὁργανισμοῦ, ἥτις καὶ ἐγένετο, δημοσιευθέντος νέου Ὁργανισμοῦ τῇ 2 Σεπτεμβρίου 1900 διὰ Β. Διατάγματος. Ἐτροποποιήθησαν δὲ κυρίως τὰ ἄρθρα τοῦ Ὁργανισμοῦ τοῦ 1897 ἐκεῖνα, δι' ὧν ὠρίζετο ὡς σκοπὸς τῆς Σχολῆς ἡ ἐπιστημονικὴ ἐκπαίδευσις τῶν μαθητῶν καθ' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς θεολογίας (1), ἡ προσαγωγὴ παρὰ τῶν εἰσαγομένων εἰς αὐτὴν ἐνδεικτικῶς 8' τάξ. Γυμνασίου (4) καὶ ἡ ἱδρύσεις προπαιδευτικῶν τάξεων διὰ τοὺς ἐκ Ζαγορίου καὶ Ἡπείρου καθόλου (10). Οὕτω λοιπὸν ἐπανήλθεν ἡ Σχολὴ εἰς τὸ πρὸ τοῦ 1893 καθε-



στώς, ἀποκατασταθέντος τοῦ προτέρου αὐτῆς τύπου. Ἐν ἔτος μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ ἀνωτέρω Ὁργανισμοῦ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, διὰ Β. Διατάγματος τῆς 10 Ἰουνίου 1901, συνεπληρώθησαν αἱ περὶ προσόντων τῶν ἱερέων διατάξεις τοῦ Β. Διατάγματος τῆς 31 Μαρτίου 1895, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπὶ βλάβει τοῦ ζητήματος τῆς ἀνορθώσεως τοῦ Κλήρου, διότι ἐπετρέπετο καὶ ἡ χειροτονία ἱερέων ἄνευ προσόντων ¹⁾).

Ἄλλ' εὐτυχῶς, παρὰ τὰς διακυμάνσεις ταύτας, ἡ Ριζαρεία Σχολή, διὰ τοῦ Διευθυντοῦ Μητροπολίτου Πενταπόλεως Νεκταρίου, ἕνεκα τοῦ κύρους αὐτοῦ ὡς Ἱεράρχου, ἐπανεῦρε τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς γαλήνην καὶ διὰ τοῦ ἐκλεκτοῦ αὐτῆς διδασκατικοῦ προσώπου ἐχώρησε πρὸς τὰ πρόσω, μετὰ τῆς συνήθους αὐτῇ μεγάλης πνευματικῆς ἐπιδόσεως. Ὁ διευθυντὴς ἀποκατέστησε τελείως τὸν ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τῆς Σχολῆς, ἐν τισιν ὅμοις αἱ ἐνέργειαι αὐτοῦ, ἕνεκα τῆς ἀποτόμου ἀντιθέσεως μᾶλλον πρὸς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀργυριάδου καὶ Κρίσπη, ἐφάνησαν ἀσκητικαὶ καὶ ὑπερβολικαί. Ἄλλ' ἀσφαλῶς δι' αὐτῶν ἀποκαθίστατο ὁ ἐκκλησιαστικὸς τῆς Σχολῆς χαρακτῆρ ²⁾). Ἰδιαιτέρας κατέβαλε προσπάθειάς ὁ Διευθυντὴς οὐ μόνον διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μόρφωσιν καὶ ἡθικὴν διαπαιδαγώγησιν τῶν τροφίμων τῆς Σχολῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς

1) Ὑπόπλησις, ΙΔ, 1901, ἀριθ. 190.

2) Τὴν ἐσωτερικὴν ἡσυχίαν τῆς Σχολῆς συνετάραξε τῷ 1903 μικρὸν ἐπεισόδιον, καθ' ὃ ἡ ἐπιταθεῖσα τότε ἐν Ἀθήναις Προτεσταντικῇ προπαγάνδᾳ κατώρθωσε νὰ παρασύρῃ δύο μαθητὰς τῆς Σχολῆς, ἀποβληθέντας ἀμέσως, ἄνευ οἰοῦντοτε ἄλλου ἐπακολουθήματος ἐν τῇ Σχολῇ. (Τὰ κατὰ τὴν Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικὴν Σχολήν, σ. 555, 556). Τοῦτων ὁ μὲν εἰς ἀπέθανεν ἐσχάτως ἐν Βοστώνῃ τῆς Ἀμερικῆς ἐν κοινωνίᾳ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ὁ δ' ἔτερος αὐτόθι ὡςτύως εὐρισκόμενος ἐζήτησε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς αὐτήν. Φαίνεται, ὅτι εἰς τὸν προσηλυτισμὸν αὐτῶν συνετέλεσε τρίτος, πρῶτον μαθητῆς, ὅστις ἀπεμακρύνθη ὀριστικῶς τῆς ὀρθοδοξίας. Ἐξ ἀφορμῆς δὲ τοῦ ἐπεισοδίου ἐκείνου ἐγράφησαν πολλὰ περὶ τῆς Σχολῆς, ἀνωμολογήθη δὲ ἡ ἀλήθεια, ὅτι αὕτη δὲν ἡδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ εἰδικοῦ αὐτῆς σκοποῦ ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἀπὸ μέρους τῆς Πολιτείας μερίμνης περὶ τοῦ Κλήρου. Ὑπόπλησις, ΙΣΤ', 1903, ἀριθ. 279-283. 307-308. Πρβλ. ΙΗ', 1905, ἀριθ. 301.

λεπτομερείας τοῦ σχολικοῦ βίου, περιποιηθεῖς, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ τὸν κήπον τῆς Σχολῆς ¹⁾. Κατὰ τὴν ὑπ' ὅφει ἡμῶν περὶ οὗτον αὐτῆς ἐπαισθητὴ ἦτο ἡ ἐλλειψὶς ἀπαρκοῦς ὕδατος, καίτοι ὁ Ριζάρης ἠγόρασε τὸν χώρον αὐτῆς μεθ' ὕδατος, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀνεγράψαμεν καὶ ῥητῶς μνημονεύεται ἐν τῇ παραχωρητηρίῳ ἐγγράφῳ. Τῇ 1893 ἡ ποσότης τοῦ ὕδατος τοῦτου, ἐξ οὗ ὑδρεύεται καὶ ὁ Ἀνακτορικὸς κήπος, ἐκανονίσθη εἰς δράμια 30. Ἔτερα 8 δράμια ὑπεχρεώθη νὰ παρέχῃ εἰς τὴν Σχολὴν ὁ Ἀἷμος Ἀθηναίων ὡς ἀντάλλαγμα διὰ τὸ παραχωρηθὲν αὐτῇ (1880) ὕδωρ, ὅπερ ἡ Σχολὴ εἶχεν ἐν τῇ ἐν Μπραχάμῳ κτήματι αὐτῆς. Ἐκ τῶν 8 τούτων δραμίων μετὰ τῶν 30 δύο μόνον πορίζεται ἡ Σχολή, τὰ δὲ λοιπὰ διανεμόνται εἰς ἄλλα κτήματα αὐτῆς ἐν Ἀθήναις. Διὰ τῆς ἀποκτήσεως ἐπαρκοῦς ὕδατος κατέστη δυνατόν, δι' ἀτρύτων ἀληθῶς μόχθων τοῦ Διευθυντοῦ, νὰ καλλιεργηθῇ καὶ διακοσμηθῇ ὁ κήπος τῆς Σχολῆς. Μέχρις αὐτοῦ ὁ Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς ἐσπερεῖτο αὐτενεργείας ἐν τῇ ἐσωτερικῇ διοικήσει τῆς Σχολῆς. Τὸ Συμβούλιον, κυρίως εἰπεῖν, διηύθυνεν αὐτὴν ἀμέσως, ἀποφαινόμενον καὶ περὶ τῶν ἀσημαντωτάτων ζητημάτων τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως. Ἐντεῦθεν ἐδεσμεύετο μὲν ὁ Διευθυντὴς ἀπέβαλλε δὲ πολλάκις τὸ κῦρος αὐτοῦ ἀπέναντι τῶν μαθητῶν, οἷτινες οὐ μόνον μὴ προβιβάζόμενοι εἰς ἀνωτέρας τάξεις προσέφευγον εἰς τὸ Συμβούλιον, ἀλλὰ καὶ ἄδειαν ἔτι ἐξόδου ἢ ἀπουσίας ἐκ τῆς Σχολῆς παρ' αὐτοῦ ἐζήτουν. Ἐπὶ Νεκταρίου ὅμως ἐπῆλθε κανονικωτέρα τις ῥύθμις τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως τῆς Σχολῆς, ὑπὸ τὴν ἄμεσον μὲν πάντοτε ἐποπτεῖαν τοῦ Συμβουλίου, ἐλευθέρως δὲ καὶ μετὰ τῆς ἀπαιτουμένης αὐτενεργείας ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ διεξαγομένης. Πρὸς ἐνίσχυσιν δὲ τοῦ ἔργου

1) Σημειωτέον, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην προσήρχοντο εἰς τὴν Σχολὴν καὶ ἄλλογενεῖς μαθηταί, Ἀβυσσίνιοι καὶ Κόπται, πρβλ. Μιχαήλ Ἐλ. Μάκαρι, "Ἐκθεσις περὶ τῶν κατὰ τὴν Ριζάρειον Σχολὴν, μεταφρασθεῖσα ἐκ τῆς Ἀραβικῆς φωνῆς κτλ.", Ἐν Ἀθήναις 1902.



τῆς ἐσωτερικῆς διευσθύνσεως σκέψις ἐγένετο καὶ σχετικὸν Β. Διάταγμα ἐξεδόθη (20 Δεκεμβρίου 1906) περὶ Ὑποδιευθυντοῦ, «διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας, κεκτημένου παιδαγωγικὴν μόρφωσιν καὶ ἀποδεδειγμένην τοῦ σχολικοῦ ἔργου ἐμπειρίαν». Ὁ θεσμὸς ὅμως τοῦ Ὑποδιευθυντοῦ δὲν ἐφηρμόσθη, τὰ δ' ἐν τῷ Β. Διατάγματι ἀναγραφέντα ἐποπτικὰ ἐπὶ τῶν μαθητῶν καθήκοντα ἀφέθησαν εἰς τὸν οἰκονόμον τῆς Σχολῆς, καὶ εἰς τοὺς Παιδονόμους.

Ἐν συνεχείᾳ δὲ τῶν ἀποπειρῶν πρὸς κρεῖττονα διαρρύθμισιν τῶν τῆς Σχολῆς καὶ ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ αὐτῆς ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Θεόκλητος τῇ 20 Ἰανουαρίου 1905 ἀπηύθυνε πρὸς τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς ἑγγραφοῦ, δι' οὗ ἀνήγγειλεν, ὅτι ἀπεφάσισεν ὅπως ἐν διαμερίσματι τῆς ὑπὸ τοῦ αἰοιδίου προκατόχου αὐτοῦ Μητροπολίτου Γερμανοῦ ἰδρυθείσης Ἱερατικῆς Σχολῆς συστήσῃ Θεολογικὸν Φροντιστήριον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐγκαθιστάμενοι οἱ ἐκ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ἐξερχόμενοι θὰ ἔχωσι δωρεὰν κατοικίαν, τροφήν, βιβλία καὶ πάντα τὰ χρειώδη ἐν γένει, ὑποχρεούμενοι νὰ φοιτῶσιν εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου φέροντες τὴν τῆς Ριζαρείου Σχολῆς περιβολὴν καὶ ἐν καιρῷ νὰ ἱερωθῶσι. Ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἐν τῷ Φροντιστηρίῳ ἐγκαταβιβούντες συμφώνως ἐκδοθησομένῳ Κανονισμῷ θὰ ἐξασκῶνται ἐν αὐτῷ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ ὁδηγίαν ἐιδικοῦ θεολόγου εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ρητορικὴν καὶ τὴν μελέτην τῶν συγγραμμάτων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τελειοτέραν μόρφωσιν. Τὸ πρὸς συντήρησιν χρέος θὰ ἐξευρίσκητο, ἀλλ' ἐξέφραζεν ὁ Μητροπολίτης τὴν ἐλπίδα, ὅτι καὶ τὸ Συμβούλιον τῆς Ριζαρείου Σχολῆς θὰ ἤρχeto ἄρωγόν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, ὅπερ συνάδει μὲν πληρέστατα τῇ ἐπιθυμίᾳ τοῦ αἰοιδίου ἱδρυτοῦ τῆς Σχολῆς μεγάλως δὲ θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς παρ' ἡμῖν Θεολογικῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν Κλήρου. Μετὰ τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ παρέπεμψεν ὁ Μητροπολίτης καὶ σχέδιον νόμου «περὶ συστάσεως Θεολογικοῦ Φροντι-



στηρίου», ἀποτελούμενον ἐξ ἑπτὰ ἀρθρων, τὸ δὲ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς, ἐν συνεδρίῳ τῆς 19 Μαρτίου 1905, μετὰ μακρὰν συζήτησιν, ἀπεφάσισεν ὥπως δεχθῇ τὴν πρότασιν τοῦ Μητροπολίτου καὶ ἐψήφισεν ἐτησίαν ἐπιχορήγησιν ἐκ δραχμῶν 3000. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἀνεκοίνωσε μὲν εἰς τὸν Μητροπολίτην τῇ 22 Μαρτίου 1905, ἐζήτησε δὲ τὴν ἔγκρισιν τοῦ Ὑπουργείου διὰ τὴν χρηματικὴν ἐπιχορήγησιν. Τὸ Ὑπουργεῖον ὁμῶς δὲν ἐνέκρινεν αὐτήν, ἥ δὲ καλλίστη τοῦ Μητροπολίτου πρότασις δὲν ἐπραγματοποιήθη, ἐπὶ βλάβῃ καὶ τῆς Ριζαρείου καὶ τῆς Θεολογικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Σχολῆς. Μὴ ἐγκρίνασα δὲ ἡ Κυβέρνησις τὴν ἀνωτέρω πρότασιν καὶ καταργήσασα τοὺς Ὁργανισμοὺς τοῦ 1893 καὶ 1897 ἐξέδωκεν ἀπὸ τοῦ 1906 καὶ ἐξῆς Β. Διατάγματα, δι' ὧν ἐτροποποίησε διάφορα ἄρθρα τοῦ Ὁργανισμοῦ τοῦ 1900 καὶ ἐν μέρει τοῦ Πρόγραμματος τῶν μαθημάτων, ἐπὶ ζημίᾳ μᾶλλον τοῦ θεολογικοῦ αὐτοῦ μέρους ι').

1) Τὰ Β. Διατάγματα ταῦτά εἰσι τὰ ἐξῆς :

α') ὡς πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς μαθητάς (Β. Δ. τῆς 21 Ἰανουαρίου 1906, δημοσιευθὲν ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 22 φύλλῳ τῆς Ἐφ. τῆς Κυβερ. τῆς 23 Ἰαν. 1906).

β') ὡς πρὸς τὴν ἡλικίαν τῶν ἐν τῇ Σχολῇ εἰσερχομένων μαθητῶν (Β. Δ. τῆς 1 Ἰουλίου 1906 δημοσιευθὲν εἰς Ἐφημ. Κυβερ. Τεύχ. Α' ἀριθ. 158 τῆς 5 Ἰουλίου 1906).

γ') ὡς πρὸς τὴν ἐγγύησιν τῶν ἐν τῇ Ριζ. Σχολῇ ὑποτρόφων τῆς Ριζαρείου περιουσίας ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος (Β. Δ. τῆς 21 Ἰανουαρίου 1906) δημοσ. ἐν τῇ Ἐφ. τῆς Κυβερ. τευχ. Α' ἀριθ. 22 τῆς 23 Ἰανουαρίου 1906.

δ') ὡς πρὸς τὰ τροφεῖα τῶν ιδιουσυντηρητῶν μαθητῶν (Β. Δ. τῆς 25 Ἰουν. 1904) δημοσ. ἐν τῇ Ἐφ. τῆς Κυβ. τευχ. Α' ἀριθ. 138 τῆς 28 Ἰουν. 1904).

ε') ὡς πρὸς μαθήματά, τὰς ὥρας τῆς διδασκαλίας καὶ τὸ ὠρολόγιον αὐτῶν (Β. Δ. τῆς 7 Φεβρ. 1907 δημοσ. ἐν τῷ Α' Τεύχ. τῆς Ἐφ. τῆς Κυβ. ἀριθ. 29 τῆς 14 Φεβρ. 1907).

στ') ὡς πρὸς τὰς ὥρας τῆς διδασκαλίας τῶν τακτικῶν καὶ ἐπιτίμων Καθηγητῶν (Β. Δ. τῆς 13 Δεκεμβρ. 1906 δημοσ. εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 273 Τεύχ. Α' φύλλον τῆς Ἐφ. τῆς Κυβ. τῆς 16 Δεκεμβρ. 1906).

ζ') ὡς πρὸς τὴν σύστασιν θέσεως ὑποδιευθυντοῦ τῆς Σχολῆς (Β. Δ. τῆς 20 Δεκεμβρ. 1906, δημοσ. εἰς τὸ Α' Τεύχ. τῆς Ἐφ. τῆς Κυβ. ἀριθ. 181 τῆς 27 Δεκεμβρ. 1907).

η') ὡς πρὸς τὰ μαθήματα διὰ τροποποιήσεως τῶν ἀρθρων 10 καὶ 11 τοῦ Ὁργανισμοῦ τοῦ 1900 (Β. Δ. τῆς 9 Δεκεμβρ. 1900).



Μετὰ δεκατετραετῇ ἐργασίαν ἐν τῇ Σχολῇ ὁ Διευθυντὴς αὐτῆς Μητροπολίτης Πενταπόλεως Νεκτάριος Κεφαλᾶς, κατὰ Μάρτιον τοῦ 1908 παραιτηθεὶς, ἀπεχώρησε τῆς Σχολῆς τῇ 16 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους ἐκείνου εἰς Αἴγιναν, ἔνθα ἐγκατεστάθη ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ καθιδρυθείσῃ Μονῇ. Διὰ Βασιλικοῦ δὲ Διατάγματος τῆς 19 Μαρτίου 1908 ἡ διεύθυνσις τῆς Σχολῆς ἀνετέθη προσωρινῶς τῷ ἐκ τῶν Καθηγητῶν αὐτῆς Νικολάφ Παπαγιαννοπούλφ, ἀποκαταστήσαντι τὴν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς προηγουμένης διευθύνσεως χαλαρωθεῖσαν ἐσωτερικὴν τάξιν τῆς Σχολῆς καὶ μετὰ δραστηριότητος ἐργασθέντι ὑπὲρ αὐτῆς, μέχρις Ἰουλίου μηνὸς τοῦ 1911. Ἐγένοντο τότε ἀπαραίτητοί τινες ἐπισκευαὶ ἐν τῷ κτιρίφ τῆς Σχολῆς, ἰδρῦθησαν διὰ τὴν καθαριότητα τῶν μαθητῶν λουτρά, ἀνενέωθησαν αἱ κλῖναι αὐτῶν καὶ τὰ γραφεῖς καὶ τὰ σκεύη τῆς Σχολῆς. Κατὰ τὴν λήξιν τῶν ἐξετάσεων τοῦ Σχολ. ἔτους 1908-1909 ὁ ἐκ τῶν Συμβούλων τῆς Σχολῆς Γεώργιος Γάγαρης ὁμιλήσας ὑπέδειξε τὰς ἐπελθούσας ἐν τῇ Σχολῇ βελτιώσεις, διὰ τοῦ ζήλου τοῦ διευθύνοντος αὐτήν, καὶ τὰς μεταβολὰς ἐν τῇ διαγωγῇ πολλῶν μαθητῶν, ὁ δὲ παριστάμενος πρόεδρος τοῦ Μικρασιατικοῦ Συλλόγου «Ἀνατολῇ» Μ. Εὐαγγελίδης, ἐκφράσας τὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ πρὸς τὸ Συμβούλιον, τὸν Διευθυντὴν καὶ τοὺς Καθηγητὰς τῆς Σχολῆς, ἐτόνισεν, ὅτι οἱ ἐκ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ἀποφοιτῶντες ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας μαθηταὶ διακρίνονται πάντοτε καὶ ὡς διδάσκαλοι καὶ ὡς ἱερεῖς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ¹⁾. Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργὸς Ἀπ. Ἀλεξάνδρης, μόλις ἀναλαβὼν τὰ καθήκοντα αὐτοῦ, κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1910 ἐπεσκέφθη τὴν Σχολήν, ἐξ ἀφορμῆς τῆς κληρώσεως τῶν Ζαγορισίων μαθητῶν, καὶ ἐξετάσας τὰ κατ' αὐτήν, ἐγγράφως ἐξέφρασε τὴν εὐαρέσκειαν αὐτοῦ πρὸς τε τὸ Συμβούλιον καὶ τὴν διεύθυνσιν τῆς Σχολῆς, διὰ τὸν τρόπον

1) «Ἱερὸς Σύνδεσμος», Ε, ΙΓ, 1909, ἀριθ. 99.



καὶ τὴν τάξιν καὶ ἀκρίβειαν τῆς ἐκπιδεύσεως καὶ διαίτης τῶν μαθητῶν. Ὅμοιως καὶ τὸ Συμβούλιον τῷ ἐπὶόντι ἔτει, κατὰ τὴν λήξιν τῆς προσωρινῆς διευθύνσεως τοῦ Νικολάου Παπαγιαννοπούλου, ἐξέφρασεν αὐτῷ εὐαρέσκεσαν διὰ τὴν ἐκτελεσθεῖσαν παρ' αὐτοῦ «ἐν σμικροτάτῳ σχετικῶς χρονικῷ διαστήματι τάξιν καὶ εὐκοσμίαν, παρατηρηθεῖσαν ἐν τε τῷ ἦθει καὶ τῇ παιδείᾳ τῶν τροφίμων αὐτῆς (=τῆς Σχολῆς) καὶ τὴν ἐν γένει λειτουργίαν» αὐτῆς.

Ἐν τῷ μεταξύ δὲ χρόνῳ ἔσχεν ἡ Σχολὴ τοὺς ἐξῆς Συμβούλους καὶ ἐκτελεστάς τῆς Ριζαρ. Διαιθήκης. Τῷ 1880, κατὰ μῆνα Ὀκτωβρίου, τὸν ἐκ Θεσσαλίας Φίλιππον Ἰωάννου ἐκλιπόντα τὸν βίον διεδέχθη ὁ Χ. Βλαχάνης, ἐπὶ μίαν ἐπταετίαν χρηματίσας Σύμβουλος, εἶτα δὲ ὁ Ν. Φιλάρετος μέχρι τοῦ 1901, τοῦτον πάλιν ὁ Κ. Τοπάλης ἀπὸ τοῦ 1902 μέχρι τοῦ 1905, ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1906 ἐξελέγη ὁ Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Νικόλαος Ἀποστολίδης, χρηματίσας Σύμβουλος μέχρι τῆς τελευτῆς αὐτοῦ (9 Μαΐου 1919).¹⁾ Μετὰ τὸν Α. Μάμουκαν, τῷ 1884 τελευτήσαντα, ἐγένοντο Σύμβουλοι τῆς Σχολῆς ἐκ Χίου ὁ Ἰ. Βούρος, ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1889, ὁ Α. Πασπάτης μέχρι τοῦ 1893, ὁ Γ. Πασπάτης μέχρι τοῦ 1907, ὁ Ἐμμ. Ζολώτας μέχρι τοῦ 1912 καὶ ἐπὶ τινας μῆνας ὁ Α. Μιχαλινός, ἀπὸ δὲ τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου τοῦ 1915 Σύμβουλος τῆς Σχολῆς διατελεῖ ὁ Δ. Μάξιμος. Ἐκ τῶν πρώτων ὑπὸ τοῦ Ριζάρη διορισθέντων Συμβούλων διατέλεσαν ἐπὶ μακρότερον χρόνον μόνον ὁ Φίλιππος Ἰωάννου καὶ ὁ Ἰ. Κόνιαρης, ἀμφότεροι τῷ 1880 τελευτήσαντες, ὡς εἶδομεν, τοῦ Κόνιαρη δὲ διάδοχοι ἐγένοντο ἐκ Ζαγορίου ὁ Δ. Σεμιτέλος, ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1893, ὁ Εὐδόξος Στροῦμπος μέχρι τοῦ 1912 καὶ ἀπὸ τοῦ

1) Τὸ Συμβούλιον προέβη εἰς πρότασιν τριῶν ὑποψηφίων πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ μακαρίτου Ἀποστολίδου, ἀλλὰ μέχρι τῆς στιγμῆς τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ παρόντος δὲν διωρίσθη ὁ ἀντικαταστάτης.



1913 διατελεῖ Σύμβουλος ὁ Ἀντώνιος Ἡπίτης. Κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1886 ἐτελεύτησεν ὁ Α. Πάλλης μετ' αὐτὸν δὲ Σύμβουλοι ἐξ Ἰωαννίνων ἐγένοντο ὁ Λ. Μηλιώτης μέχρι τοῦ 1904, ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀπριλίου μηνὸς τοῦ ἔτους ἐκαίνου ὁ Π. Κουτσαλέξης, τελευτήσας μὲν τῇ 1917 ἀντικατασταθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ Σ. Σίμου. Μετὰ τὸν ἐκ Κρήτης πρῶτον Σύμβουλον Μισαήλ Ἀποστολίδην καὶ τὸν διάδοχον αὐτοῦ Μάρκον Ρενιέρην Σύμβουλος ἐγένετο ὁ Νικόλ. Δεικτάκης ἐπὶ πενταετίαν, μέχρι τοῦ 1897 ὁ Ἰ. Αἰμπρίτης, ἀπὸ δὲ τοῦ Νοεμβρίου μηνὸς τοῦ 1898 τοιοῦτος διατελεῖ ὁ Λουδοβίκος Νικολαΐδης. Ἀπὸ τοῦ 1890 ἐπὶ ἐπταετίαν Σύμβουλος τῆς Σχολῆς ἐχρημάτισεν ὁ Δ. Χασιώτης ἐκ Ζαγορίου, μεθ' ὃν μέχρι τοῦ 1900 ὁ Ἰ. Ἀργυριάδης καὶ μέχρι τοῦ 1907 ὁ Ἀν. Στυπῆς, ἀπὸ δὲ τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1907 Σύμβουλος διατελεῖ ὁ Γεώργιος Γάγαρης. Τῇ 1892 ἐξελέγη Σύμβουλος τῆς Σχολῆς ὁ ἐκ Σμύρνης Π. Ἰωαννίδης μετὰ τὸν Ν. Ἰωαννίδην, ἀλλὰ, κατὰ μήνα Αὐγούστου τοῦ 1893 ἀνακληθέντος τοῦ σχετικοῦ Β. Διατάγματος, ἐξελέγη κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1895 ὁ Ἀλέξανδρος Αἰμπρινούδης, ὅστις οὐ μόνον ὡς Σύμβουλος τῆς Σχολῆς ὑπὲρ αὐτῆς ἐπὶ εἰκοσαετίαν ὄλην, μέχρι τῆς τελευτῆς αὐτοῦ (15 Μαΐου 1915), ἐμερίμνησεν, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα χρηματικῆς αὐτοῦ δωρεᾶς πρὸς τὴν Σχολήν, ἰδίως διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν λουτρῶν, εὐεργέτης αὐτῆς ἀνεκκηρύχθη. Ἀντικατέστησεν αὐτὸν ὡς Σύμβουλος τῆς Σχολῆς ὁ Δ. Σαμιωτάκης. Τοῦ Ἀναστασίου Ἀθαν. Ζίννη διάδοχος τῇ 1899 ἐξελέγη καὶ διατελεῖ Σύμβουλος τῆς Σχολῆς ὁ Ἀθανάσιος Ζίννης. Τὸν Α. Σ. Ὀμηρίδην ἐκ Σμύρνης τῇ 1892 διεδέχθη ὁ Γ. Ἀθηνογένης, ἀπὸ δὲ τοῦ 1908 διατελεῖ Σύμβουλος τῆς Σχολῆς ὁ Δούκας Βακάλογλους. Τέλος δὲ τὸν Ν. Ράδον, κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1906 τελευτήσαντα, διεδέχθη ὁ ἐκ Ζαγορίου Ἰ. Δούμας μέχρι τοῦ 1914 χρηματίσας Σύμβουλος, ἀπὸ δὲ τοῦ μηνὸς



Μαΐου τοῦ 1915 Σύμβουλος τῆς Σχολῆς διατελεῖ ὁ Κ. Σκουμπουροδῆς.

Μετὰ τὸν διορισμὸν τοῦ Δ. Σεμιτέλου ὡς Συμβούλου τῆς Σχολῆς τῷ 1885, εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ Ἱ. Κόνιαρη, δεκάτου κατὰ τὴν Διαθήκην τοῦ Γεωργίου Ριζάρη ἐκτελεστοῦ αὐτῆς, ἀνεφύη τὸ ζήτημα περὶ τοῦ τίς εἶναι ὁ «δέκατος», ὃν ἔχει ὑπ' ὄψει τὸ ἄρθρον 82 τῆς Διαθήκης καὶ ἂν πρέπει νὰ θεωρῆται τοιοῦτος ὁ ἀντικαταστήσας τὸν Ἱ. Κόνιαρην. Μετὰ διαφόρους συζητήσεις ἐν τῇ Συμβουλίᾳ καὶ γνωμοδοτήσεις νομομαθῶν, διαφωνοῦντος τοῦ Δ. Στρούμπου, τὸ Ὑπουργεῖον ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, ὑπουργοῦντος τοῦ Α. Κοντογούρη, τῇ 23 Δεκεμβρίου 1885, ἀπεφάνθη, ὅτι ἐπειδὴ ἡ διάταξις τοῦ ἁρθρου 82 τῆς Ριζαρείου Διαθήκης, ἣ ὀρίζουσα ὅτι «ὅταν ἐκλεχθῇ ὡς ταμίας ἄλλος παρὰ τοὺς ἐκτελεστάς, τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ Συμβουλίου νὰ μὴ ψηφοφορῇ εἰς τὰς διασκέψεις αὐτοῦ» δὲν δύναται νὰ ἀφορᾷ εἰς τοὺς διαδόχους τοῦ Ἱ. Κόνιαρη, «ἀλλ' εἰς τὸ τελευταῖον τυχὸν κατὰ χρονολογίαν ἐκλογῆς μέλος τοῦ δεκαμελοῦς Συμβουλίου», ὁ Δ. Σεμιτέλος ἔχει δικαίωμα ψήφου κατὰ τὰς συνεδριάσεις τοῦ Συμβουλίου, ἀφοῦ μάλιστα τοῦτο συνίστατο τότε μόνον ἐξ ἐννέα μελῶν ¹⁾. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τοιαύτην τοῦ ζητήματος λύσιν τῷ 1895 παρουσιάσθησαν πάλιν τὰ ζητήματα α') ἂν ὁ δέκατος Σύμβουλος ἔχῃ ψήφον β') ἂν δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν συγκρότησιν ἀπαρτίας τοῦ Πολυμελοῦς Συμβουλίου καὶ γ') ἂν δύναται ν' ἀποτελῇ μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου. Ἐπὶ τῇ βάσει ἐμπεριστατωμένης γνωμοδοτήσεως τοῦ Ν. Ράδου ὤρίσθη, ὅτι ὁ δέκατος κατὰ τὴν διαθήκην Σύμβουλος στερεῖται ψήφου, ὅταν εὐρίσκωνται ἐν συνεδρίᾳ καὶ οἱ δέκα Σύμβουλοι, ὅταν ὅμως εἶναι ὀλιγώτεροι ψηφοφορεῖ, ἀποτελεῖ δὲ μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου κατὰ τὴν ἐν τῇ Διαθήκῃ σειρὰν τοῦ

1) Τὰ κατὰ τὴν Ριζαρείον Ἐκκλ. Σχολήν, σ. 257-260.



ἀρχικοῦ προκατόχου αὐτοῦ¹⁾. Τὰ μέλη τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, ὡς εἶδομεν, λαμβάνονται κατὰ τὴν ἐν τῇ Διαθήκῃ σειρὰν καὶ κατὰ τὰξιν τῶν τότε διορισθέντων ὑπὸ τοῦ Ριζάρη. Οὕτως οἱ τρεῖς σημειούμενοι πρῶτοι ἐν τῇ Διαθήκῃ ἀπετέλεσαν τὸ πρῶτον Διοικητικὸν Συμβούλιον, οἱ τρεῖς ἐπόμενοι τὸ δεύτερον καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, διηνεκῶς καὶ ἀλληλοδιαδόχως ἐπανερχομένων πάλιν τῶν ἰδίων κατὰ σειρὰν, πάντοτε μετὰ τὴν παρέλευσιν τῆς διοικητικῆς τριετοῦς περιόδου τῶν ἐπομένων. Πᾶς δὲ διάδοχος καταλαμβάνει τὴν θέσιν τοῦ ἐκλιπόντος καὶ διοικεῖ κατὰ τὴν αὐτὴν ὡς ἐκεῖνος σειρὰν, ὥστε ὁ διάδοχος τοῦ πρῶτου λ. χ. ἐν τῇ Διαθήκῃ σημειουμένου διοικεῖ κατὰ τὴν σειρὰν ἐκείνου, ὡς καὶ ὁ διάδοχος τοῦ διαδόχου αὐτοῦ. Τὰ μέλη τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τριετοῦς διοικήσεως αὐτῶν εἰσι μέλη καὶ τοῦ Πολυμελοῦς Συμβουλίου²⁾, οὕτινος ἐκτελοῦσι τὰς ἀποφάσεις, ὡς σῶμα οὐχὶ βουλευτικὸν ἀλλ' ἐκτελεστικόν. Καὶ διὰ συνήθη μὲν ἀντικει-

1) Αὐτόθι, σ. 419-428. Προκειμένου περὶ τῆς ἀπαρτίας τοῦ Πολυμελοῦς Συμβουλίου ὁ Ν. Ράδος ἐσημείωσεν (Αὐτόθι σ. 549) ὅτι ἀποτελεῖται ἐκ πέντε (5) Ἐκτελεστῶν κατὰ τὸ ἄρθρον 86 τῆς Ριζαρείου Διαθήκης. Τὸ ἄρθρον τοῦτο ἀπαιτεῖ τὴν παρουσίαν πέντε μελῶν τοῦ Πρώτου Συμβουλίου (τοῦ Πολυμελοῦς τοῦ ἐξ ὧλων, τῶν δέκα ἐκτελεστῶν, ἀπαρτιζομένου)· γ' ὡστοῦ δ' ὄντος ἐκ τῆς Διαθήκης (ἄρθρ. 66 καὶ ἐπόμενα, 79 καὶ ἐπόμενα), ὅτι τὸ Πρῶτον Συμβούλιον σύγκειται ἐκ τῶν ἐκτελεστῶν οὐτῆς ἄνευ ἑξαιρέσεως συνάγεται 1ον) ὅτι ἡ παρουσία τῶν τριῶν μελῶν τοῦ Διοικητικοῦ (Τριμελοῦς) Συμβουλίου καὶ δύο ἄλλων Ἐκτελεστῶν ἀρκεῖ πρὸς ἀπαρτίαν. 2ον) ὅτι ἡ παρουσία πέντε (5) ἄλλων Ἐκτελεστῶν ἐκτὸς τῶν μελῶν τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, ἀποτελεῖ μὲν ἀπαρτίαν μετὰ τὴν πρόσκλησιν, ἀλλ' ὁμφιβολὸν εἶναι ἕνεκα τοῦ ἄρθρου 87, ἐδοκ. γ' τῆς Ριζ. Διαθ., ἐὰν δύναται νὰ προβῇ εἰς ἀποφάσεις ἄνευ παρουσίας τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου (ἀπίθανος ἄλλως περιπτώσις, διότι τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον ἔχον τὸ δικαίωμα τῆς προσκλήσεως (συγκλήσεως), ἔξ ἧς τὸ Πολυμελὲς (Πρῶτον) λαμβάνει τὴν ὑπαρξίν του καὶ ἀποφασίζει, ἔχει καὶ τὸ τῆς ἀνακλήσεως ἐν περιπτώσει κωλύματος αὐτοῦ· δὲν πρόκειται δὲ βεβαίως περὶ τῆς παρὰ τὴν Διαθήκην ἐνεργείας τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, ὅτε ἐπιβάλλεται ἡ Κυβερνητικὴ ἐπέμβασις. Τοῦ Πολυμελοῦς δὲ Συμβουλίου ἡ σύγκλησις ἐναπόκειται εἰς τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον ὑπ' εὐθύην αὐτοῦ (ἄρθ. 87 ἐδάφ. β' Ριζαρ. Διαθήκης).

2) Αὐτόθι, σ. 227.



μενα τῆς ἐσωτερικῆς ὑπηρεσίας τῆς Σχολῆς ἐπεκράτησε νὰ λαμβάνηται ἀπόφασις καὶ ὑπὸ δύο μόνον μελῶν, ἀλλὰ, κατὰ ρητὴν τῆς Διαθήκης διάταξιν, ἐπιβάλλεται ἀμέσως ἡ ἀναπλήρωσις τοῦ ἔστω καὶ προσωρινῶς κωλυομένου μέλους, οὕτως ὥστε τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον πᾶσαν αὐτοῦ πράξιν καὶ πᾶσαν ἐμφάνισιν ἐνεργεῖ ὡς Τριμελὲς συμβούλιον ¹⁾).

Καίτοι δὲ τὸ τριμελὲς Διοικητικὸν Συμβούλιον, κατὰ τὴν Διαθήκην, εἶναι σῶμα ἐκτελεστικόν, αὐτὸ κυρίως εἰπεῖν ὑπευθύνως διοικεῖ τὴν Σχολὴν καὶ τὴν περιουσίαν αὐτῆς. Διότι ναὶ μὲν ἐν τῇ Διαθήκῃ αὐτοῦ ὁ Γεώργιος Ριζάρης (ἄρθρ. 151) ὥρισεν, ὡς εἶδομεν, ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐνάγῃ τοὺς ἐκτελεστάς αὐτῆς, ἂν ἀδιαφρόνησιν ἢ ἀμελήσωσι πρὸς ἐκπλήρωσιν τινος τῶν διατάξεων αὐτῆς, «μὴ ἔχουσα ὁμῶς διαχειρίσιν τοῦ χρηματικοῦ, οὕτως ἀνεξαρτήτου κατὰ τὰ λοιπὰ τῆς Σχολῆς», παρὰ τὴν διάταξιν ὅμως ταύτην τῷ 1887, ὑπουργοῦντος ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαίδευσως τοῦ Π. Μανέτα, ἐψηφίσθη, ὅπως ἀδοκῆτως, ἐνεκα τοῦ τότε προκληθέντος κατὰ τοῦ Συμβουλίου θορύβου ²⁾), ὑπὸ τῆς Βουλῆς ὁ γὰρ νόμος, δι' οὗ εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν δημοσίων ὑπολόγων διαχειριστῶν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν καὶ φιланθρωπικῶν ἰδρυμάτων ὑπήχθη καὶ τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, κατὰ τὰς αὐστηρὰς διατάξεις τῶν ἁρθρῶν 153 καὶ 156 τοῦ περὶ δημοσίου λογιστικοῦ Νόμου. Προφανῶς ὁ Νόμος γὰρ ἀντιβαίνει εἰς τὴν ἀνωτέρω διάταξιν τῆς

1) Αὐτόθι, σ. 550-551 πρβλ. 423 ἐξ. Ἰδίως ἐπιβάλλεται ἡ παρὰστασις τῆς Ριζαρείου Σχολῆς διὰ τοῦ τριμελοῦς Συμβουλίου ἢ δι' ὁμοκοσίαν ἢ δι' ἄλλην οἰανδήποτε πρᾶξιν καὶ ἐνέργειαν ἐνεκα τῆς ἐπιχειρήσεως ἀντιρότητος. Προσέτι δὲ κατὰ τὰ συμβόλαια ἐνοικιάσεως πρέπει νὰ παρίστανται καὶ τὰ τρία μέλη. Ὁ ἀναπληρωτὴς κωλυομένου μέλους τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου ἐπαισκει ὅλα τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ἀπαραιετώως, τοῦτο δὲ εἶναι καὶ δικαστικῶς ἀνεγνωρισμένον. Ἡ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἀλληλογραφία τοῦ τριμελοῦς Διοικητικοῦ Συμβουλίου γίνεται μόνον πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ δι' αὐτοῦ πρὸς τὰ λοιπὰ Ὑπουργεῖα.

2) Ἴδε ἀνωτέρω, σ. 138 ἐξ.



Διαθήκης τοῦ Ριζάρη, καθ' ἣν οἱ ἐκτελεστοὶ αὐτῆς εἶναι ὑπεύθυνοι μόνον ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων, καὶ εἰς τὴν τοῦ 88 ἄρθρου διάταξιν, καθ' ἣν ὑπεύθυνος διὰ τὴν διαχείρισιν εἶναι ὁ ταμίης τῆς Σχολῆς, ὃν ὁ ἀνωτέρω Νόμος ἀπήλλαξε πάσης εὐθύνης, καταστήσας ὑπεύθυνον τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον. Ἀντιβαίνει ὁ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Συμβουλίου διατυπωθεὶς Νόμος ἀχθ' καὶ εἰς τὰς διὰ τῶν ἄρθρων 84 καὶ 158 καθορισθείσας ὑπὸ τοῦ Ριζάρη διατάξεις, καθ' ὧς πᾶσα πρὸς βελτίωσιν μεταβολὴ ἐν τῇ διοικήσει τῆς Σχολῆς ἀφείθη μὲν «εἰς τὴν σύνεσιν τῆς Κυβερνήσεως», ἀλλ' ἐξηγρήθη ἀπολύτως ἐκ προτάσεως τοῦ Συμβουλίου, ἥτοι πᾶσα μεταβολὴ δύναται νὰ ἐπέλθῃ μόνον ἐκ συμφωνίας Κυβερνήσεως καὶ Συμβουλίου, ἐκ προτάσεως τοῦ Συμβουλίου καὶ ἐγκρίσεως τῆς Κυβερνήσεως. Παρὰ ταῦτα τὸ Συμβούλιον δὲν ἐπεζώξε τὴν ἀκύρωσιν τοῦ ἀνωτέρω Νόμου, καίτοι πάντοτε ὑποστήριξε μετὰ ὁσθένους τὴν ἐκ τῶν διατάξεων τῆς Διαθήκης τοῦ Ριζάρη ἀπορρέουσαν ἀνωτέρω ἀρχήν.¹⁾

Ἄλλ' ὁ Νόμος τοῦ 1887 ἀχθ', κατὰ τὴν διατυπωθεῖσαν τότε γνώμην τοῦ Ν. Ράδου²⁾, περιώρισε τὴν εὐθύνην τῆς διαχείρισεως τῆς Ριζαρείου περιουσίας εἰς μόνον τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον, καταργηθείσης ῥητῶς διὰ τοῦ Νόμου τούτου πάσης διατάξεως εἰς αὐτὴν ἀντικειμένης, ὅποια ἦν προδήλως ἡ τοῦ ἄρθρου 151 τῆς Ριζαρείου διαθήκης, ἄλλως κανονίζοντος τὰ περὶ τοιαύτης εὐθύνης καὶ δὴ πρὸς πάντας τοὺς ἐκτελεστοὺς, οὐχὶ δὲ μόνον πρὸς τοὺς ἀποτελοῦντας τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον (τὸ Τριμελές), καὶ ἡ τοῦ ἄρθρου 78 ἐδ. ε' τῆς αὐτῆς διαθήκης ὡς πρὸς τὴν εὐθύνην τοῦ ταμίου ἐπὶ τῆς αὐτῆς διαχείρισεως. Προσέτι δὲ τὸ Διοικητικὸν (Τριμελές) Συμβούλιον εὐθύνεται καὶ δίδει λόγον οὐ μόνον διὰ τὴν διαχείρισιν τῆς Ριζαρείου περιουσίας καὶ τῶν κληροδοτημάτων (εἰσπράξεις, δαπάνας, φύλαξιν χρεωγράφων, ἐπιτήρησιν οἰκοδομῶν κλπ.),

1) Αὐτόθι, σ. 262. ἐξ. 352.

2) Αὐτόθι, σ. 351-352.



ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν διοίκησιν ἐν γένει τῆς Σχολῆς καὶ τῆς περιουσίας, ἐξ ἀδιανορίας ἢ ἀμελείας, διότι αὐτὸ διοικεῖ, καὶ ἐν γένει διὰ πᾶσαν πράξιν αὐτοῦ κατὰ τὸ ἄρθρ. 87 τῆς Ριζαρείου Διαθήκης. Τὸ Πολυμελὲς Συμβούλιον ἔχει δικαίωμα ἀποφάσεως ἐπὶ ὠρισμένων μόνον θεμάτων, καὶ τοῦτο μετὰ προηγουμένην πρόσκλησιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, τὸ ὅποιον εἰσάγει τὰς ὑποθέσεις καὶ διευθύνει τὴν συζήτησιν, ἄρθρ. 87 ἐδ. β' καὶ γ'. Τὸ ἄρθρον 87 ἐδ. δ' ἀναφέρει ὅτι τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον ἐκτελεῖ τὰς ἀποφάσεις τοῦ Πολυμελοῦς Συμβουλίου. Διότι ἐκτελεῖ ἀποφάσεις σώματος ἄλλου δὲν ἔπεται ὅτι ἀπαλλάττεται καὶ τῆς εὐθύνης, ὅταν μάλιστα πρόκηται περὶ πράξεως διαχειρίσεως περιουσίας, δι' ἣν πάντοτε κατὰ τὸν εἰρημένον Νόμον εὐθύνεται, τὸ μὲν διότι ἡ Διαθήκη δὲν διατάσσει ῥητῶς ὅτι ὀφείλει τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον νὰ ἐκτελέῃ τὰς ὡς εἴρηται ἀποφάσεις τοῦ Πολυμελοῦς Συμβουλίου, ἀλλ' ἀπλῶς ὅτι ἐκτελεῖ αὐτάς, τοῦ Πολυμελοῦς μὴ ἔχοντος ἐξουσίαν ἐκτελέσεως, τὸ δὲ διότι ὁ διαληφθεὶς Νόμος καταργεῖ πᾶσαν διάταξιν ἀντικειμένην εἰς αὐτόν, ἐνδὸς ἰσχύει, ἂν θεωρηθῇ υποχρεωτικὴ ἢ ὡς εἴρηται ἐκτελέσεις, καὶ ἐπομένως ἡ περὶ αὐτῆς διάταξις ὡς ἀπαλλάττουσα τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον πάσης εὐθύνης, ἐναντίον τοῦ Νόμου ἐκείνου. Ἐν καὶ μόνον μέσον ἵσως ὑπολείπεται πρὸς ἀπαλλαγὴν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς εὐθύνης, ἵνα ἐκκαλῇ, οὕτως εἰπεῖν, ἐκάστοτε πᾶσαν ἀπόφασιν τοῦ Πολυμελοῦς Συμβουλίου ἐνώπιον τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ἣν θεωρεῖ ἐπιβλαβλῆ, ἐπιμένοντος τοῦ Συμβουλίου τούτου εἰς αὐτήν, τοῦ δὲ Διοικητικοῦ μειονοφυφοῦντος (διότι τὰ μέλη του εἶναι καὶ μέλη τοῦ Πολυμελοῦς) ἂν δὲν πρόκηται βεβαίως περὶ ἀποφάσεως, ἣτις πρέπει νὰ ἐγκριθῇ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου καὶ ἣτις πάντοτε ὑπεβάλλεται αὐτῷ¹⁾).

1) Ἡ ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων νόμιμος παρῶστασις τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, ὡς ἐσημείωσεν ὁ Ν. Ράδος (Αὐτόθι, σ. 551), ὑπὸ τοῦ Τομιελοῦς (Διοικητικοῦ) Συμβουλίου, οὐδέποτε ἠμφισβητήθη, καὶ ἡ πρακτικὴ αὐτῶν καθιέρω-



Ἡ Διαθήκη σιωπᾷ περὶ παραιτήσεως τῶν ἰσοθίων Συμβούλων, ἀλλὰ τὸ ζήτημα τοῦτο ἐλύθη διὰ τῆς ὑπεβολῆς παραιτήσεως εἰς τὸ Πολυμελὲς Συμβούλιον καὶ ἐγκρίσεως αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου. Οὕτως, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, παρητήθη ὁ Μάρκος Ρενιέρης ¹⁾. Ἀλλὰ ζήτημα παρουσιάσθη κατὰ τὴν ὑπ' ὅφει ἡμῶν περίοδον τῆς Σχολῆς περὶ τοῦ «τόπου», ἐξ οὗ δέον νὰ κατάρχηται ὁ ἐκλεγόμενος εἰς ἀναπλήρωσιν προκατόχου Συμβούλου, διότι ἡ διάταξις τοῦ 153 ἄρθρου τῆς Διαθήκης τοῦ Ριζάρη, «θέλω ὥστε ὁ ἀντικαθιστάμενος νὰ εἶναι ἐκ τοῦ ἰδίου τόπου, δηλαδὴ ἂν ἐκλίπη Χιος νὰ ἀντικαθίσταται Χιος, ἂν ἐκλίπη Κρής νὰ ἐκλέγηται Κρής κτλ.» (πρβλ. ἄρθρ. 85. 156), κατὰ τὰς ἐκλογὰς Συμβούλων διαφόρως ἡρμηνεύθη καὶ ἐφηρμόσθη. Συνήθως ἐλαμβάνετο ὑπ' ὅφει ἡ καταγωγὴ, ὡς ἐγένετο κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἀν. Ζίννη καὶ Ν. Ράδου, ἀμφοτέρων μὲν Ἑπαιρωτῶν ἐκ καταγωγῆς, ἀλλὰ τοῦ μὲν γεννηθέντος ἐν Κερκύρᾳ, τοῦ δ' ἐν Ναυπλίῳ ²⁾. Ἐν ἑλλείψει ὑποψηφίων ἐν Ἀθήναις, καταγομένων ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόπου τοῦ ἐκλιπόντος Συμβούλου, ἐθεωρεῖτο ἐπιτετραμμένον νὰ ἐκλεγῶσι τοιοῦτοι καὶ υἱοὶ γεννηθέντες ἐν τῇ αὐτῇ τόπῳ τοῦ ἐκλιπόντος Συμβούλου, ἐκ πατέρων ἐγκατεστημένων αὐτόθι: ἐξ ἄλλου τόπου ἢ ἀπλῶς ἐν τῇ αὐτῇ τόπῳ τοῦ Συμβούλου γεννηθέντες, ἂν διαμένωσιν ἐν Ἀθήναις τοιοῦτοι ἢ κατ' ἄλλον τινὰ συνδυασμὸν ἢ τρόπον, ἐξ ἀνάγκης ³⁾. Παρουσιάζοντο ὁμῶς γινῶμαι

σεν αὐτὴν ἀπαράβατως, ἐρειδομένην ἐπὶ τῶν ἄρθρων τῆς Ριζαρείου Διαθήκης 79 81, 84, 87 κλπ., ὅπως δὲ ἐνεργήσῃ δικαστικῶς ἡ Σχολὴ οὐδαμῶς χρῆζει ἀδείας ὑπουργικῆς ἢ ἄλλης οἰασθήποτε. Εἶναι ἀνεξάρτητος ὡς πρὸς τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας αὐτῆς, ἐχούσης, ὡς καὶ ἄλλαχού ἐρρήθη, ἀπλῶς τῆς Κυβερνήσεως τὴν ἐποπτείαν ὡς ἐν τῷ ἄρθρῳ 84ῳ ἔδαφ. ια' τῆς Διαθήκης, τὸ Πρῶτον (Πολυμελὲς) Συμβούλιον τῶν Ἐκτελεστῶν ἀποφασίζει περὶ δίκης καὶ διορισμοῦ δικηγόρου, ἐν δὲ τοῖς ἄρθροις 147ῳ καὶ 151ῳ ζηρῶνται ἀνεξάρτητος ἡ τῆς περιουσίας διαχείρισις καὶ ἡ Σχολὴ ἐν γένει.

1) Αὐτόθι, σ. 267-270.

2) Αὐτόθι, σ. 226.

3) Αὐτόθι, σ. 348.



ἀντίθετοι πρὸς τοιαύτην εὐρείαν ἐρμηνείαν τῆς διατάξεως τοῦ 153 ἄρθρου τῆς Διαθήκης, πολλὰ δ' ἐντεῦθεν προέκυπτον δυσχέρειαι περὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ. Κατὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Α. Πάλλη, διαδεχθέντος, ὡς εἶπομεν, τὸν Γ. Βέλλιον, ἀντικαταστήσαντα τὸν Ἀθ. Ζίννην, εἶχε διαμαρτυρηθεῖ ἐντόνως ὁ Δ. Στροῦμπος, φρονῶν, ὅτι ἔδει νὰ ἐφαρμόζεται κατὰ γράμμα τὸ εἰρημένον ἄρθρον, ἀλλ' ἡ Κυβέρνησις ἐνέκρινε τότε τὴν ἐκλογὴν. Τῷ 1891 τὸ Πολυμελὲς Συμβούλιον, κατὰ πλειοψηφίαν, προκειμένης ἐκλογῆς τοῦ διαδόχου τοῦ Α. Ὀμηρίδου, παρεδέχθη, ὅτι «ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόπου» δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ὁ υἱὸς ὁ γεννηθεὶς ἐν τῷ τόπῳ τοῦ ἐκλιπόντος τακτικοῦ Συμβούλου ἐκ πατρὸς ἐγκατεστημένου αὐτόθι ἐξ ἄλλου τόπου, ἔστω καὶ ἂν ὑπάρχωσιν ἐν Ἀθῆναις ἄλλοι καταγόμενοι ἀνάκαθεν καὶ ἀπ' εὐθείας ἐκ Σμύρνης¹⁾. Τὸ Ὑπουργεῖον ἐνέκρινεν ἐκ τῶν προταθέντων τὸν Γεώργιον Ἀθηνογένη, Σμυρναῖον τὴν καταγωγὴν.

Αἱ δυσχέρειαι, αἵτινες ἐκάστοτε κατὰ τὰς ἐκλογὰς Συμβούλων προέκυπτον ἐν τῷ Συμβουλίῳ τῶν ἐκτελεστῶν τῆς Ριζαρίου Διαθήκης, πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ ἄρθρου 153 προσεπηχθήθησαν καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Ριζάρης, ἐκτὸς τῶν πρώτων δέκα τακτικῶν ἐκτελεστῶν τῆς Διαθήκης, διὰ τοῦ 156 ἄρθρου ὥρισε καὶ τέσσαρας «τιμητικὸς ἐκτελεστάς» αὐτῆς, προσθέσας, ὅτι «ὁσάκις ἐλλείψῃ τις τῶν ἐκτελεστῶν τῆς Διαθήκης μου διὰ πάντα θέλω νὰ ἀντικαθίσταται [ὑπὸ τῶν ἐνταῦθα]²⁾ ἀναφερομένων, ἀπ' ἐναντίας τῆς διατάξεως τοῦ ἄρθρου 85 μόνον καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἄτομά των, ἡ ἀντικατάστασις θέλει γίνεσθαι προτιμωμένου τοῦ προσημειωθέντος καὶ οὕτως ἐφεξῆς. Ἐκτὸς τῶν προσώπων αὐτῶν θέλω νὰ ἔχῃ πληρεστάτην ἰσχύον ἡ διάταξις τοῦ ἄρθρου 85». Τὸ ἄρθρον δὲ τοῦτο δρίζει, ὅτι «ἂν τις τῶν δέκα ἐκτελεστῶν ἀποβιώσῃ, οἱ ἐπιζῶντες ἔχουσι τὸ

1) Αὐτόθι, σ. 350.

2) Αἱ φράσεις αὗται κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ Ν. Ἰωαννίδου παρελείφθησαν πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Ριζάρη κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν τῆς Διαθήκης.



δικαίωμα νὰ ἐκλέγωσιν ἕτερον πρὸς ἀντικατάστασιν, θηρεύοντες τίμιον καὶ ἱκανὸν ἄνθρωπον καὶ κοινοποιούντες διὰ τινος ἐφημερίδος τῆς Ἑλλάδος τὴν ἀντικατάστασιν ταύτην». Εἶναι προφανές, ὅτι τὸ 85 ἄρθρον ἔχει ὑπ' ὄψει τρόπον ἐκλογῆς καὶ ἀντικαταστάσεως Συμβούλου, εἰς τὸν εἰρίζει τὸ 153 ἄρθρον, ἐκ δὲ τοῦ 156 ἄρθρου προκύπτει σαφῶς, ὅτι κατὰ τὴν ἀντικατάστασιν τῶν ἐπιτίμων Συμβούλων, τῶν καταλαβόντων θέσεις τακτικῶν Συμβούλων καὶ ἐκλιπόντων, δὲν θὰ ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψει ὁ τόπος τῆς καταγωγῆς αὐτῶν ἀλλὰ τῶν τακτικῶν Συμβούλων, οὓς εἶχον ἀντικαταστήσει. Ἀλλ' ἔνεκα προκυψασῶν δυσχερειῶν ἐλύθη ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τὸ ζήτημα διαφόρως ἐκάστοτε, ὅτε μὲν ὑπὲρ τοῦ τόπου τῶν τακτικῶν, ὅτε δὲ ὑπὲρ τοῦ τόπου τῶν ἐπιτίμων Συμβούλων. Οὕτω λ. χ. κατὰ τὴν ἀντικατάστασιν τῶν ἐπιτίμων Γ. Βελλίου καὶ Ν. Θεοχάρη ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη τῆς ἐκλογῆς ὑποψηφίων ἐκ τοῦ τόπου τῶν τακτικῶν, οὓς οἱ ἐπιτίμοι εἶχον ἀντικαταστήσει, ἐνῶ κατὰ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Π. Ἡπίτου, ἐπιτίμου ὄντος, ἐλήφθη ὑπ' ὄψει ὁ τόπος τῆς καταγωγῆς τούτου καὶ οὐχὶ τοῦ τακτικοῦ Χ. Κλωνάρη, ὃν ἀντικατέστησεν. Ὡσαύτως τοῦ ἐπιτίμου Ν. Ἰωαννίδου ὁ διάδοχος Π. Ἰωαννίδης ἐξελέγη οὐχὶ κατὰ τὸν τόπον καταγωγῆς τοῦ ἐκ Σμύρνης Ν. Σπανιολάκη, ἀλλὰ κατὰ τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἡπειρώτου Ν. Ἰωαννίδου, ὅμως ὁ Ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ἀθ. Εὐταξίας ἀνεκάλεσε τὸ Β. Διάταγμα τοῦ διορισμοῦ τοῦ Π. Ἰωαννίδου. Ἡ πράξις αὕτη τοῦ Ὑπουργοῦ, καίτοι στηριχθεῖσα ἐπὶ τῶν διατάξεων τῶν ἄρθρων 85, 153 καὶ 156, δὲν ἐθεωρήθη ὀρθή, ὡς μονομερῶς γενομένη ἄνευ δηλονότι προτάσεως τοῦ Συμβουλίου, καὶ ὡς προσβάλλουσα τὴν ἀνεξάρτησίαν τῆς διοικήσεως τῆς Σχολῆς. Κατὸ, τὴν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐκεῖνη διατυπωθεῖσαν γνώμην τῶν νομομαθῶν, ὑπῆρξε μὲν παράτυπος καὶ ἡ ἐκλογὴ καὶ ὁ διορισμὸς τοῦ Π. Ἰωαννίδου, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἐπιτρέπεται πάντοτε ἡ ἀνάκλησις διατάγματος, δι' οὗ διορίζεται τις παρὰ

τὰς διατάξεις τοῦ νόμου εἰς δημοσίαν θέσιν, ὅπερ λίαν ἀμφίβολον, ὁσάκις πρόκειται μάλιστα περὶ ἰσοβίου θέσεως, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐπιτρεπομένη ἢ ἀνάκλησις διατάγματος περὶ διορισμοῦ εἰς τὴν κενωθείσαν θέσιν ἐκτελεστοῦ τῆς Ριζαρείου διαθήκης, διότι ἢ εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ἐγκατάστασις δὲν προέρχεται μονομερῶς ἀπὸ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας (δικαιουμένης ἴσως ἐν ἄλλαις περιστάσεσι νὰ ἐπανορθοῖ τὰ παραπτώματα ἐκυτῆς)· ἀλλ' ἀπὸ δύο συγχρόνως παραγόντων, ἐξ ὧν καταδήλως ὁ κυριώτατος εἶνε τὸ Πολυμελὲς Συμβούλιον τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, ὡς δυνάμενον νὰ περιορίζῃ τὴν Κυβερνητικὴν ἐκλογὴν εἰς τὸν στενὸν κύκλον τῶν ὑπ' αὐτοῦ ὑποδεικνυμένων τριῶν ὑποψηφίων.... Διὰ τοῦ διορισμοῦ ἐξεντλεῖ καταδήλως ἡ κυβέρνησις τὴν ὑπὸ τῆς διαθήκης ὠρισμένην δικαιοδοσίαν αὐτῆς, ἐγκαθίσταται δ' ἰσοβίως εἰς τὰ καθήκοντα τοῦ ἐκτελεστοῦ ὁ ἅπαξ διορισθεὶς. Ἄλλως ἐκ τοῦ συνόλου τῶν διατάξεων τῆς Διαθήκης τοῦ Ριζάρη, καὶ ἰδίως τοῦ ἄρθρ. 151 αὐτῆς, προκύπτει ὅτι ὁ ἀείμνηστος διαθέτης ἐπεδίωκε τὴν ἀνεξάρτητον διοίκησιν τῶν τῆς Σχολῆς, ἐξ ὁλοκλήρου ἀνατρεπομένην διὰ τῆς καθιερώσεως τῆς ἀρχῆς, ὅτι εἶναι δυνατὴ ἐκάστοτε ἢ διὰ Β. Διατάγματος ἀνάκλησις τῶν ὑπ' αὐτῆς τῆς Κυβερνήσεως ἐνεργηθέντων διορισμῶν. Τῆς ἀρχῆς αὐτῆς καθιερουμένης, μεταδίδεται πᾶσα ἡ δύναμις περὶ τὴν διάθεσιν τῶν τῆς Σχολῆς πραγμάτων εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ὅπερ προδήλως ἀπέκρουεν ὁ διαθέτης. Ἄλλως ἡ καθιέρωσις τῆς ἀρχῆς αὐτῆς, ἐπιφέρουσα τὴν ἀκυρότητα τῶν πράξεων, ὧν μετεῖχε τὸ δι' ἀνακλήσεως τοῦ διορισμοῦ ἀποβαλλόμενον ἐκ τῆς διευθύνσεως τῆς Σχολῆς πρόσωπον, παρεμποδίζει τὴν ἁρμονικὴν πορείαν τῶν τῆς Σχολῆς πραγμάτων, ἅτε ἐγείρουσα ἐν τῇ πνεύματι τῶν μετὰ τῆς Σχολῆς συναλλασσομένων τὸν φόβον μὴ θεωρηθῶσιν ἐν τῇ μέλλοντι ἄκυροι αἱ τῶν ἐκτελεστῶν τῆς διαθήκης νομικαὶ πράξεις¹⁾.

1) Τὰ κατὰ τὴν Ριζαρείου Ἐκκλῆσ. Σχολίην, σ. 383. 389.



Παρά τὴν ὀρθότητα τῆς γνώμης ταύτης, ἣτις ἄριστα καθορίζει τὴν σχέσιν τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς, τοῦτο ἀνεγνώρισε μὲν τὴν ἀνάκλησιν τοῦ διορισμοῦ τοῦ Π. Ἰωαννίδου, προέβη δὲ εἰς τὴν ἐκλογὴν ὑποψηφίων Σμυρναίων, ὧν προσεκρίθη ὁ Ἀλέξανδρος Λαμπρινούδης. Οὐχ ἤττον καὶ μεταγενεστέρως, προκειμένης ἐκλογῆς Συμβούλων, ἡρμηνεύθη εὐρέως τὸ ἄρθρον 153 τῆς Διαθήκης, ἐγκρίσει καὶ τοῦ Ὑπουργείου, τὸ δὲ ἄρθρον 156 δὲν δύναται πλέον νὰ παρυσιάσῃ δυσχερείας, ἐκλιπόντων τῶν ἐπιτίμων Συμβούλων καὶ μὴ παρυσιαζομένης περιπτώσεως ἀναπληρώσεως αὐτῶν. Ἀλλ' ὅπωςδήποτε καὶ ἐρμηνευθῇ τὸ 153 ἄρθρον ἡ σεβαστὴ θέλησις τοῦ Γεωργίου Ριζάρη εἶναι ν' ἀντιπροσωπεύωνται ἡ ἰδιαίτερα αὐτοῦ πατρίς καὶ αἱ λοιπαὶ ἐλληνικαὶ χῶραι κατὰ τὴν ἐξῆς σειρὰν καταγωγῆς Συμβούλων α) ἐκ Ζαγορίου, β) ἐκ Κρήτης, γ') ἐκ Σμύρνης, δ') ἐκ Ζαγορίου, ε) ἐκ Χίου, στ) ἐξ Ἰωαννίνων, ζ) ἐκ Σμύρνης, η) ἐκ Ζαγορίου, θ) ἐκ Θεσσαλίας, ι) ἐκ Ζαγορίου, ἦτοι α', δ', η' καὶ ι' πρέπει νὰ ὡσι Ζαγορίσιοι, ὁ β' Κρής, ὁ γ' καὶ ζ' Σμυρναῖοι, ὁ ε' Χίος, ὁ στ' Ἰωαννίτης καὶ ὁ θ' Θεσσαλός. Κατὰ τὴν σειρὰν ταύτην καταρτίζεται τὸ Διοικητ. Συμβούλιον, οὗτινος συμμετέχουσι πάντες ἀνεξαιρέτως εἰ τῆς ἀνωτέρω σειρᾶς Σύμβουλοι ἀνὰ τριετίαν, διότι, ὡς ἐξηγήθη ἤδη, «δέκατος» Σύμβουλος θεωρεῖται ὁ κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ἐκλεγόμενος τελευταῖος. Οὗτος συμμετέχει τῶν συνεδριῶν τοῦ Πολυμελοῦς Συμβουλίου καὶ ψηφίζει ἐν αὐταῖς μόνον ἐὰν δὲν παρίστανται πάντες ἀνεξαιρέτως εἰ Σύμβουλοι, ἢ ἐὰν τις τῶν Συμβούλων εἶναι καὶ ταμίας, ὁπότε οὗτος στερεῖται ψήφου κατὰ τὰς συνεδρίας τοῦ Πολυμελοῦς Συμβουλίου, συμφώνως τῇ διατάξει τοῦ Ριζάρη¹⁾.

Εὐτόχημα μέγιστον διὰ τὴν Ριζάρειον Σχολὴν ὑπῆρξε τὸ ὅτι μέλη τοῦ Συμβουλίου καθίσταντο πάντοτε ἄνδρες ἐξέχοντες ἐν τῇ ἐλληνικῇ κοινωνίᾳ, οἵτινες ἀφωσιούνο μετὰ ζήλου εἰς

1) Ἰδὲ ἀνωτέρω, σ. 50.



τὴν ὑποστήριξιν τῶν συμφερόντων τῆς Σχολῆς. Ἦτο βεβαίως τιμητικὸν νὰ εἶναι τις μέλος τοῦ Συμβουλίου τῆς Σχολῆς, τοῦτο ὅμως συνεπήγετο οὐ μόνον σοβαρὰν ἀπασχόλησιν, ἀλλὰ καὶ εὐθύνην πολλὰκις μεγάλην. Οὐχ ἦττον εὐρίσκοντο καὶ εὐρίσκονται πάντοτε ἄνδρες ἐπίλεκτοι, ἀφιλοκερδῶς καὶ μετ' αὐταπαρνήσεως ἀναλαμβάνοντες τὸ ἀξίωμα τοῦ Συμβούλου καὶ ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῆς προόδου τῆς Σχολῆς, διαθέτοντες ὑπὲρ αὐτῆς ἅπασαν αὐτῶν τὴν ἱκανότητα καὶ ἅπασαν τὴν κοινωνικὴν ἢ ἄλλην ἐπιρροὴν ὑπὲρ αὐτῆς, ἐν τῇ τιμῇ διαχειρίζει τῆς περιουσίας τῆς Σχολῆς καὶ ἐν τῇ ἐπιλύσει τῶν ἐκάστοτε ἀναφαινομένων ζητημάτων. Ἡ σοφὴ διάταξις τοῦ Ριζάρη, οὗτος τὴν μεγάλην ψυχὴν πανελλήνιον ἐπλήρου αἴσθημα, ὥπως ἀντιπροσωπεύονται ἐν τῇ Συμβουλίᾳ αἱ διάφοροι ὑπὸ ζυγὸν τότε Ἑλληνικαὶ χώραι, προσέδωκεν εἰς τὸ Συμβούλιον τῶν ἐκτελεστῶν τῆς Διαθήκης αὐτοῦ ἰδιαιτέραν τινα φυσιογνωμίαν καὶ διήπλωσεν εὐρύτατα ἀνὰ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος τὴν εὐεργετικὴν τῆς Σχολῆς δρᾶσιν. Ἡ Διαθήκη αὐτοῦ, ἥτις, κατὰ τὴν ὑπ' ὅφιν ἡμῶν περίοδον τῆς Σχολῆς, καὶ δι' ἐπανειλημμένων ἀποφάσεων τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀνεγνωρίσθη ὡς νόμος τοῦ Κράτους, ὑπῆρξεν ἀσάλευτος βάσις, ἐφ' ἧς πᾶσα τοῦ Συμβουλίου ἐνέργεια ἐστηρίζετο πρὸς ὑποστήριξιν τῶν συμφερόντων τῆς Σχολῆς καὶ ἐξ ἧς ἀπέρρεεν ἡ μεγάλη δύναμις καὶ τὸ κύρος τοῦ Συμβουλίου.

Γραμματεὺς τοῦ Συμβουλίου, σχεδὸν καθ' ὅλην τὴν περίοδον ταύτην, μετὰ τὸν Δημήτριον Λάμπαν (1892-1900), ἐχηρμάτισεν ὁ καὶ νῦν τοιοῦτος Ἰωάννης Φιλιππίδης, κατὰ μὲν τὰ ἔτη 1886-1892 ὑπηρετήσας ὡς βοηθὸς τοῦ Γραμματέως, κατὰ τὰ ἔτη 1892-1900 ὡς ὑπογραμματεὺς καὶ ἀπὸ τοῦ 1900 ὡς Γραμματεὺς. Ταμίᾱς δὲ διατελεῖ ὁ Δημ. Τσίγκρης ἀπὸ τοῦ 1911, μετὰ τὸν Σπυρ. Τσέλιον (1893-1895) καὶ τὸν Ἀν. Βυζάντιόν (1895-1911), ἀναλαβὼν τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην, ἅμα δὲ καὶ τὴν τοῦ εἰσπράκτορος ἀπὸ τοῦ 1910¹⁾. Μέχρι τοῦ 1892

1) Μέχρι τοῦ 1886 δὲν ὑπῆρχεν εἰδικὸς εἰσπράκτωρ τῶν ἐνοικίων τῶν ἐν



τὴν λογιστικὴν ὑπηρεσίαν ἐξετέλουν οἱ ταμίαι τῆς Σχολῆς, τῇ ἔτει δ' ἐκείνῃ ἰδρύθη θέσις ἐιδικοῦ λογιστοῦ, οἷος διατελεῖ ἔκτοτε ὁ Στυλιανὸς Φωτίου. Νομικὸς Σύμβουλος κατὰ τὰ ἔτη 1890-1906 ἐχρημάτισεν ὁ Ν. Ράδος, μεγάλην ἀσκήσας ἐπιρροὴν ἐπὶ τὴν πορείαν τῆς Σχολῆς καὶ ὡς Σύμβουλος, ἀπὸ δὲ τοῦ Δεκεμβρίου 1906 νομικὸς Σύμβουλος ἅμα καὶ δικηγόρος τῆς Σχολῆς διατελεῖ ὁ Σταμ. Παπαφράγκος. Διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Συμβουλίου ὑπάρχει καὶ Μηχανικὸς εἰδικός, οἷος διατελεῖ ἀπὸ τοῦ 1912 ὁ Ἀχιλ. Μπαῖρας¹⁾. Ὑπῆρχε καὶ ἐιδικὸς ἐπιστάτης οἰκοδομῶν κατὰ τὰ ἔτη 1895-1906, ὅτε κατηργήθη ἡ θέσις, τελευταίως δὲ διωρίσθη Ἐπόπιτος τῆς ἀκινήτου περιουσίας τῆς Σχολῆς ὁ Ἰ. Ἰωαννίδης. Ἡ Σχολὴ εἶχε πάντοτε ἴδιον ἱατρὸν, τοιοῦτος δὲ διατελεῖ ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1904 ὁ Ἀριστ. Π. Ἀραβαντινός.²⁾

Προκειμένου περὶ τοῦ πνευματικοῦ τῆς Σχολῆς ἔργου Καθηγητῆς τῆς Θεολογίας κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1882 εἶχε διορισθεῖ, ὡς εἶδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ὁ Νικηφόρος Καλογεράς, διδάξας μόνον ἐπὶ ἓν ἔτος, διότι τῇ 1883 ἐξελέγη Ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν καὶ Ἠλείας, χειροτονηθεὶς ἐν τῇ ναφῇ τῆς Σχολῆς. Μετ' αὐτὸν ἐδίδαξαν θεολογικὰ μαθήματα ἐν τῇ Σχολῇ ὁ Ἰωάννης Μεσολωρᾶς κατὰ τὰ ἔτη 1885-1898, ὁ Φίλιππος Παπαδόπουλος, ἀπὸ τοῦ 1898 μέχρι τῆς τελευταίας αὐτοῦ (30 Νο-

¹⁾ Ἀθήναις κτημάτων τῆς Σχολῆς, τότε διωρίσθη ὡς τοιοῦτος ὁ Σπυρ. Τσέλιος μέχρι τέλους ὑπηρετήσας Ἀπριλίου τοῦ 1895. Μετὰ δὲ τοὺς εἰσπράκτορας Φίλ. Μπουρνόζον (1896-1906) καὶ τὸν Γ. Τζενιέρην (1906-1910) κατηργήθη ἡ θέσις. Ὁμοίως τῇ 1896 κατηργήθη ἡ θέσις τοῦ ἐιδικοῦ εἰσπράκτορος τῶν ἐνοικίων τῶν ἐν Πειραιεὶ κτημάτων. Ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου 1919 οἱ μισθωταὶ τῶν κτημάτων ὑπεχρεώθησαν νὰ καταβάλλωσιν ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν Σχολὴν τὰ μισθώματα.

1) Πρὸ τούτου Μηχανικοὶ ἐχρημάτισαν ὁ Κωνστ. Δεινοκράτης (1869-1881), ὁ Ἀρμόδιος Βλάχος (1881-1889), ὁ Χρ. Παπαδάκης (1900-1907) καὶ ὁ Ἰ. Παπαδάκης (1911-1912).

2) Ἱατροὶ τῆς Σχολῆς ἐχρημάτισαν ὁ Π. Ἠπίτης (1841-1856), Μακκάς (1856-1866), Ἀναστ. Ζίννης (1866-1899) καὶ Λεων. Μηλιώτης (1868-1904), ὧν ὁ πρῶτος καὶ οἱ τελευταῖοι ἦσαν ἅμα Σύμβουλοι τῆς Σχολῆς.



εμβρίου 1918) καὶ διδάσκουσι σήμερον οἱ Καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ παλαιοὶ τρόφιμοι τῆς Σχολῆς, Γεώργιος Δέρβος ἀπὸ τοῦ 1885 καὶ Νικόλαος Παπαγιαννόπουλος ἀπὸ τοῦ 1893, ὡς καὶ ὁ Ἐμμανουὴλ Ζολώτας ἀπὸ τοῦ 1912 καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Δουβουνιώτης, ἐκ τῶν τροφίμων αὐτῆς, ἀπὸ τοῦ 1914, διαδεχθεῖς ἅμα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας τὸν Α. Φιλαδελφέα, διδάξαντα τὰ μαθήματα ταῦτα κατὰ τὰ ἔτη 1911-1914. Ἐπὶ ἐν ἔτος (1884-1885) μαθηματικὰ ἐδίδαξεν ὁ Στέφανος Κυπάριστος, ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ Νικολάου Κρίσπη (1885-1896), τοῦτον δὲ διεδέχθη τῇ 1896 ὁ νῦν διδάσκων τὰ μαθηματικὰ καὶ φυσικὰ Βασίλειος Σπηλιόπουλος. Ἐπὶ μικρὸν ἐδίδαξαν γεωπονικὰ ὁ Π. Γεννάδιος (1886-1888) καὶ ὁ Γ. Κυριακὸς (1895-1896), δὲ δὲ Δ. Παπαθασιλόπουλος φυσικὴν ἱστορίαν καὶ φυσικὰ (1896-1897) μετὰ τὸν Θ. Μιχαλόπουλον, ἐπὶ τινὰς μῆνας τοῦ 1891 διδάξαντα φυσικὴν ἱστορίαν, ψυχολογίαν καὶ φυσικὴν. Τὴν Γαλλικὴν γλῶσσαν ἀπὸ τοῦ 1912 διδάσκει ὁ Κάρλος Σπάρταλης. Φιλολογικὰ μαθήματα ἐδίδαξαν ὁ Κ. Ζησίου ἐπὶ ὀκτὼ ἔτη (1885), ὁ Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης ἐπὶ ἐν ἔτος, ὁ Στέφανος Ρώσης ἐπὶ εἴκοσι καὶ τρία ἔτη (1894-1917), ὁ Μιλτιάδης Πανταζῆς ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη (1900-1907), ὁ Σπυρίδων Τσιριγώτης ἐπὶ δέκα καὶ ἔξ ἔτη (1900-1916), ὁ Ἱ. Σπιτάδης ἐπὶ ἐν ἔτος (1914-1915) προώρως τελευτήσας τὸν βίον, ὁ Σπ. Σκορδύλλης ἐπὶ τριετίαν (1915-1918) καὶ ὁ Γεώργιος Καρβούνης ἐπὶ εἴκοσι καὶ δύο ἔτη (1896-1918). Διδάσκουσι δὲ νῦν τὰ μαθήματα ταῦτα ὁ Κωνστ. Λεγοθέτης, Ξενοφὼν Λαμπρῖδης, Γεώργιος Σωτηριάδης ἀπὸ τοῦ 1917 καὶ Κωνστ. Κουραβέλλος ἀπὸ τοῦ 1918. Τελευταίως Καθηγητὴς τῶν φιλολογικῶν διωρίσθη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ὁ Ἀθαν. Μπούντουρας. Ἱχθυογραφίαν καὶ καλλιγραφίαν ἀπὸ τοῦ 1891 διδάσκει ὁ Ἀλ. Καλλοῦδης, τὴν δὲ Μουσικὴν ἀπὸ τοῦ 1913 ὁ Κωνστ. Παπαδημητρίου, μετὰ τοὺς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην διδάξαντας αὐτὴν



Ἰω. Σακελλαρίδην (1885-1888, 1893-1903), Α. Σακελλαριάδην (1888-1893) καὶ Κωνστ. Πιέτρην (1907-1913), ὃν ἐν τῷ μαθήματι τῆς Γυμναστικῆς τῷ 1916 διεδέχθη ὁ νῦν διδάσκων αὐτὸ Ἡλ. Μπερτόλης, Διάκονος, τρέφιμος τῆς Σχολῆς ').

ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Διὰ Β. Διατάγματος τῆς 13 Ἰουλίου 1911 διωρίσθημεν ἡμεῖς ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως Διευθυντῆς τῆς Σχολῆς, ἡ ἀπὸ τῆς ἡμέρας δ' ἐκείνης λεπτομερεστέρα ἱστορία τῆς Σχολῆς ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς προύσης πραγματείας, διότι ἄλλοις ἀπόκειται αὐτὴν νὰ ἐξετάσῃ καὶ κρίνῃσιν. Ὅθεν γενικῶς τὰ κατὰ τὴν παραιτέρω πορείαν τῆς Σχολῆς ἐκτιθέμενοι σημειοῦμεν, ὅτι, πρὸ παντός, ἐρρυθμίσθη ὁ ἐσωτερικὸς βίος τῆς Σχολῆς κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν αὐτῆς χαρακτήρα καὶ τὸν εἰδικὸν αὐτῆς σκοπὸν, τῆς ἐκ τῶν τροφίμων αὐτῆς μορφώσεως κληρικῶν. Τοῦτο ἐτονίσθη πρὸς τοὺς μαθητὰς τῆς Σχολῆς ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς καὶ τοῦτο συντόνως ἐπεδιώχθη "). Εὐτυ-

1) Πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ τελευταίου Προγράμματος τῆς Σχολῆς, περὶ οὗ παραιτέρω ἔσται ὁ λόγος, ὠρίσθησαν διὰ μὲν τὴν διδασκαλίαν τῶν Παιδαγωγικῶν ὁ Διευθυντῆς τοῦ Μαροσλείου Διδασκαλείου Ζ. Ζαμάνης, διὰ δὲ τὴν διδασκαλίαν τῆς χειροτεχνίας καὶ τῶν γεωπονικῶν ὁ Ἰ. Κουμπῆς καὶ Ἰ. Χάϊμαν. Ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς ὑγιεινῆς ἀνετέθη τῷ ἱατρῷ τῆς Σχολῆς Ἀρ. Π. Ἀραβαντινῷ.

2) Αἱ ἐνάρξεις τῶν μαθημάτων τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1911-1912 ἐγένοντο τῇ 14 Σεπτεμβρίου 1911, καθ' ἣν ἡμέραν ἐλέγομεν πρὸς τοὺς μαθητὰς τῆς Σχολῆς («Ἱερὸς Σύνδεσμος» Ζ (ΙΕ) 1911, ἀριθ. 154), πρὸς τοὺς ἄλλους, οὗτοι τὸν ὑψηλὸν σκοπὸν τῆς Σχολῆς δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς διαθήκης διεξεδήλωσεν ὁ Γεώργιος Ριζάρης καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Μάνθου ἱεράν θέλησιν συνεκκληρῶν, ὅπως ἀποδώσῃ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, διὰ τοῦ πανελληνίου τούτου ἐκκλησιαστικοῦ καθιδρύματος, μεμορφωμένον Κληρὸν, ἀπόστολον καὶ κήρυκα τῶν ἀληθειῶν καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἀγίας ἡμῶν θρησκείας, διδάσκαλον τοῦ λαοῦ πεφωτισμένον. Ἡ μὲν Σχολὴ ἔπραξε καὶ θὰ πράξῃ ἐν τῷ μέλλοντι τὸ καθήκον αὐτῆς, συμφώνως πρὸς τοὺς πόθους τοῦ ἰδρυτοῦ καὶ τῶν εὐεργετῶν αὐτῆς ὀνιμιζομένη. Ἀλλὰ καὶ παρ' ὑμῶν ἐξαρτᾶται, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἡ ἐπίτευξις τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς μεγάλης αὐτῆς ἀποστολῆς. Παρ' ὑμῶν ἐξαρτᾶται τὸ ἐκπαιδευτικὸν καὶ μορφωτικὸν ἔργον τῆς Σχολῆς καὶ μὴ παραβαίνει καὶ ἀνατρέψῃ τὴν διαθήκην τῶν Ριζαρῶν, νὰ μὴ ἀθετῇ τὴν θέλησιν τῶν εὐεργετῶν αὐτῆς, οἷτι-

χῶς δὲ ἡ ἀρξικμένη κίνησις ἀπέληξεν εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς Σχολῆς, διὰ τῶν κοινῶν προσπαθειῶν τοῦ Συμβουλίου καὶ τῆς Διευθύνσεως τῆς Σχολῆς καὶ τῆς συνεργασίας τοῦ Συλλόγου τῶν Καθηγητῶν, δι' ὧν, ὡς καὶ ἐν τοῖς προτέροις χρόνοις, κατέστη δυνατὴ ἡ περαιτέρω πρόοδος τῆς Σχολῆς. Τῷ 1912 οἰκονόμος τῆς Σχολῆς, εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ ἀποχωρήσαντος τῷ προηγουμένῳ ἔτει Καλλίστου Εὐσταθίου, διορίσθη ὁ ἀρχιμ. Ἀθηναγόρας Καββάδας, ὃν διεδέχθη ἐν τέλει τοῦ 1916 ὁ νῦν οἰκονόμος ἀρχιμνδρ. Εὐάγγελος Ἀντωνιάδης. Ἀπὸ τοῦ 1911, διὰ συστηματικῶν ἀγορῶν, ἐπλουτίσθη ἡ συλλογὴ τῶν ὀργάνων τῆς Φυσικῆς πρὸς διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τούτου. Τῷ 1913 εἰσῆχθη καὶ ὁ ἡλεκτρικὸς φωτισμὸς ἐν τῇ Σχολικῇ

νεῖς ἀφιέρωσαν τὰ κληροδοτήματα αὐτῶν, συνταυτίζαντες τοὺς πόθους των μετὰ τῶν πόθων τῆς Ἐκκλησίας. Λυκαίαν καὶ εὐλογωτάτην προβάλλω, κατὰ τὴν ἐπίσημον ταύτην στιγμὴν, ἀξίωσιν, ἀπὸ μέρους τῆς Σχολῆς, ὅπως μὴ ποτε λησμονήσῃτε, οὐ εἶθε βλαβηταὶ καὶ τρόφιμοι Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, οὐ ἔχετε ἱερὰς ὑποχρεώσεις, τῶν ὁποίων τὴν ἀθέτησιν δὲν ἐπιτρέπει, πρωτίστια πάντων, ἡ συνείδησις. Ἀελάβετε ὑποχρέωσιν ἀπαιτούμετον, ὅπως ἐκπαιδευθῇτε καὶ μορφωθῇτε πρὸς ὠρισμένον, ἓνα καὶ μόνον σκοπόν, νὰ ὑπηρετήσῃτε, δηλονότι, τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Ἔθνος, ὑπὸ τὸ σεμνὸν τοῦτο ἔνδυμα, τοῦ ὁποῦν αἱ πτυχαὶ περικαλύπτουσιν ἐνδοξοτάτας σελίδας τῆς ἱστορίας ἡμῶν. Ἡ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Σχολῆς ζωὴ σας καὶ ἀναστροφή ὀφείλει νὰ εἶναι ἀπολύτως σύμφωνος πρὸς τὸ ἔνδυμα τοῦτο, ὃ ἱερὸν αὐτὸ τοῦδε συμβολίζει δι' ἡμᾶς τὸ μέγα ἔργον ἐν τῇ κοινωνίᾳ, διὰ τὸ ὅποιον καλεῖσθε. Συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ὑμετέρας μορφώσεως καὶ ἐκπαιδεύσεως ἀνοίξατε τὴν καρδίαν σας πρὸς τὰ μεγάλα καὶ γενναῖα αἰσθήματα, πρὸς τὸ ἰδεώδες τῆς μελλούσης ἀποστολῆς σας, καὶ κλείσατε αὐτὴν εἰς ταπεινὰ καὶ χαμηλὰ πλάτη. τὰ δυνάμενα νὰ δηλητηριάσωσι τὰς εὐγενεῖς τῆς ψυχῆς δυνάμεις. Κατὰ τοὺς ὥραίους χρόνους τῆς ἡλικίας, τὴν ὁποίαν διατρέχετε, μὴ ἐπιτρέψῃτε νὰ παρεκτρέψῃ εἰς τὸν νεκρὸν ψυχικὸν ὀργανισμόν σας τὸ κακόν, ὑφ' οὐρανὸν ἡμῶν μορφὴν, καὶ μὴ ἀπίσῃτε αὐτὸ νὰ μαράνῃ τοὺς καρποὺς τῶν χάριν ἡμῶν συντελουμένων ἀγώνων τῆς Σχολῆς. Ἄς χαράξῃ βαθέως ἐπὶ τῆς ψυχῆς σας τὸ ὄνομα τῶν Ριζαρῶν ἡ εὐγνωμοσύνη, καὶ ὑπὸ τοῦ ἁγίου τούτου αἰσθήματος ἐμπνεόμενοι μὴ θελήσῃτε νὰ γίνῃτε παραβάται τῆς ἱερᾶς αὐτῶν θελήσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐθεμελιώθη τὸ ἐκκλησιαστικὸν τοῦτο καθίδρυμα. Ὑπὸ τοῦ σεμνοῦς αὐτοῦ θόλους διὰ τῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς χρησιμότητος, διὰ τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὸ καθήκον καὶ διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀδελφικῆς ἀγάπης, ἀποκτησάτωε θαυσιεῖς καὶ ἀνοθεύτους τὰς πνευματικὰς καὶ ἡθικὰς δυνάμεις, τὰς ἀναγκαίας πρὸς τὴν μέλλουσαν ὑμετέραν ἀποστολήν.»



κτιρίῳ τῆς Ριζαρίου, ὅπερ οὐδαμῶς μὲν πληροὶ πάντας τοὺς ἀπαιτουμένους σήμερον ὄρους τῆς νεωτέρας σχολικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ὑγιεινῆς, ἀλλ' εἶναι καταλληλότερον πρὸς ἀνετον, εὐχάριστον καί, πρὸ πάντων, ὑγιεινὴν διαμονὴν τῶν τροφίμων αὐτῆς. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη πολλάκις ἐγένετο λόγος περὶ γενικωτέρας ἐπισκευῆς καὶ μεταρρυθμίσεως τοῦ Σχολικοῦ κτιρίου, πρὸ τριετίας δ' ἐπὶ τῇ βάσει σχετικῶ ὑπομνήματος τοῦ Διευθυντοῦ καὶ εἰδικῇ κατηρητίσθῃ ὑπὸ Ἀρχιτέκτονος μελέτῃ, ἀλλ' αἱ περιστάσεις οὐδαμῶς ἐπέτρεψαν τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς. Τῷ 1915 ἀνεκαινίσθη ἐσωτερικῶς καὶ διεκοσμήθη ὁ ναὸς τῆς Σχολῆς διὰ μεγάλης δωρεᾶς τοῦ Χρήστου Πυρρή († 1 Ἰανουαρίου 1919), ἀνακηρυχθέντος εὐεργέτου τῆς Σχολῆς¹⁾. Ἐκτὸς αὐτοῦ, κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη καὶ ἕτεροι ἀνεδείχθησαν εὐεργέται τῆς Σχολῆς, ὥς ὁ Νικόλαος Σηλέπας, καταλιπὼν διὰ διαθήκης αὐτοῦ τῇ Σχολῇ πεντακισχιλίας δραχμᾶς, ἐδήλωσαν δὲ τῇ Σχολῇ, ὅτι θὰ ἰδρύσῃσιν ὑποτροφίας ἐν αὐτῇ οἱ παλαιοὶ τρόφιμοι αὐτῆς, ὁ Ἐπίσκοπος Κισσάμου καὶ Σελίνου Ἀνθιμος Λελεδάκης καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Κίτρους Παρθένιος Βαρδάκας, ὡσαύτως ὁ Ἀριστείδης Κουνάλης ἐκ Μυτιλήνης.

Ἐπειδὴ δ' αἱ ἀπὸ τοῦ 1900 γενόμεναι ἐν τῷ Προγράμματι τῶν μαθημάτων μεταβολαὶ εἴτε ἀφῆρσαν μαθήματά τινα θεολογικά εἴτ' ἐμείωσαν τὰς ὥρας τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ἀνεθεωρήθη τὸ Πρόγραμμα τῷ 1912, εἰσῆχθησαν εἰς αὐτὸ τὰ μαθήματα Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον, Ποιμαντικὴ, Ἀπολογητικὴ, Συμβολικὴ καὶ ἐνισχύθη ἡ ἀνάγνωσις τῶν συγγραμμάτων

1) Διὰ τῆς δωρεᾶς αὐτοῦ κατεσκευάσθησαν ἐκ μαρμάρου ὁ ἄμβων καὶ τὸ εἰκονοστάσιον, ἐξωγραφήθησαν αἱ μικραὶ εἰκόνες τοῦ εἰκονοστασίου καὶ αἱ δύο μεγάλαι τῶν δύο θυρῶν τοῦ ἁγίου Βήματος τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ τοῦ ἁγ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου.



τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω δὲ τὸ Πρόγραμμα ἀποκα-
τασταθὲν, ἐγκρίσει τῆς Κυβερνήσεως, εἶχεν ὡς ἑξῆς,

ΜΑΘΗΜΑΤΑ	Τάξις Α'	Τάξις Β'	Τάξις Γ'	Τάξις Δ'	Τάξις Ε'
Ἱστορία Π. Διαθ. καὶ Γεωγρ. τῆς Αγ. Γῆς	2				
Ἱστορία τῆς Κανῆς Διαθήκης		2			
Ἱερά Κατήχησις			2		
Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην. . .			1		
Εἰσαγωγή εἰς τὴν Κ. Διαθήκην			2		
Ἑορηνεῖα Π. Διαθήκης				2	2
Ἑορηνεῖα Κ. Διαθήκης				4	2
Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον				2	1
Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία					2
Παιδολογία					2
Δογματικὴ, Απολογητικὴ καὶ Συμβολικὴ					4
Χριστιανικὴ Ἠθικὴ					2
Ὀμιλητικὴ				2	
Ὀμιλητικὸν Φροντιστήριον καὶ ἀνάγν. ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων					2
Ποιμαντικὴ					1
Λειτουργικὴ					1
Ἑλληνικὴ γλῶσσα	9	9	8	7	6
Ἀνάγνωσις Ἑλλ. καὶ Λατ. Πατέρων.	2	2	2	2	2
Λατινικὴ γλῶσσα	3	3	2	2	2
Γαλλικὴ γλῶσσα	4	4	3	3	2
Ἑβραϊκὴ γλῶσσα			2		
Ψυχολογία			2		
Λογικὴ				1	
Φυσικὴ Ἱστορία	1	2			
Φυσικὴ Πείραξις καὶ στοιχεῖα χημείας			2	2	
Θεωρητικὴ Ἀριθμητικὴ	3				
Ἐπιπεδομετρία		3			
Ἀλγεβρα			2		
Στερεομετρία καὶ Κοσμογραφία . . .				2	
Γεωγραφία	2				
Ἱστορία	3	3	3		
Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ	3	3	3	2	1
Γυμναστικὴ	2	2	2	2	1
Ἱχθυογραφία καὶ καλλιγραφία	2	2	2		

Ἀλλὰ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ εἰδικοῦ σκοποῦ τῆς Σχολῆς καὶ ἀναδιοργάνωσιν αὐτῆς δὲν ἤρκει μόνον ἡ διὰ τοῦ Προγράμματος τούτου ἐπιμελημένη ἐκπαίδευσις τῶν μαθητῶν καὶ ἡ ἡθικὴ αὐτῶν μόρφωσις. Ὑφίστατο τὸ πρόβλημα περὶ τῶν ἐκ τῆς Σχολῆς ἀποφοιτῶντων, περὶ τῆς χρησιμοποίησεως αὐτῶν μέχρι τοῦ χρόνου τῆς χειροτονίας, ὅπερ πολλάκις, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἶδομεν, ἀπασχόλησεν αὐτήν. Ὅθεν ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1911—1912 δραστήριαι ἤρξαντο ἐνέργειαι πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ μεγάλου τῆς Σχολῆς προβλήματος¹⁾. Καὶ ἀνέκοπτε μὲν τὴν πρόοδον τῶν προπαθειῶν ἐκείνων ἡ ἀπὸ τοῦ 1912 ἀρξαμένη ἔνεκα τῶν πολέμων καὶ ἐξακολυθεῦσα ἔκτοτε κατὰστασις, αἱ μεγάλαι ἐξ αὐτῆς προκύψασαι δυσχέρειαι, ἡ διαρκὴς σχεδὸν στρατιωτικὴ ἐπίταξις τοῦ Σχολικοῦ κτιρίου κατὰ τὰς γενικὰς ἐπιστρατευσεῖς²⁾, ἀλλ' ἐπεδωχθη ἐπιμόνως ἡ ριζικὴ ἀναδιοργάνωσις τῆς Σχολῆς διὰ νομοθετικῆς τῆς Κυβερνήσεως

1) Ἴδε τὰς ἡμετέρας· Λογοδοσίαις ἐν τῷ «Ἱερῷ Συν δέσμῳ» Ἀθηνῶν, Η, 1912, ἀριθμ. 171, Θ, 1913, ἀριθμ. 195, Ι, 1914, ἀριθμ. 243 (καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχει ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν: Ἡ Ριζάριος· Ἐκκλησιαστικὴ Σχολὴ κατὰ τὸ Σχολικὸν ἔτος 1913—1914), ΙΑ, 1915, ἀριθμ. 249, ΙΒ, 1916, ἀριθμ. 267 καὶ ἐν τῷ «Ἐκκλησιαστικῷ Κήρυκι» Ἀθηνῶν, Η, 1918, σ. 279 ἐξ.

2) Κατὰ τὴν λήξιν τῶν σχολικῶν ἐργασιῶν τοῦ ἔτους 1915—1916 («Ἱερὸς Σύνδεσμος» ἔτ. 1916, ἀριθμ. 267) ὁ Διευθυντὴς ἔλεγε, χαρακτηρίζων τὴν ἐκ τῶν ἐπιτάξεων προκύψασαν κατάστασιν ἐν τῇ Σχολῇ «Σπανίως ἴσως ἡ Ριζάριος· Ἐκκλησιαστικὴ Σχολὴ τοιαύτην ἐπὶ τῇ λήξει τῶν ἐνιαυτῶν ἐργασιῶν ἠσθάνθη ἀνακούφισιν, οἷον σήμερον δύναται καὶ δικαιοῦται νὰ αἰσθανθῇ. Διότι ἅμα τῇ ἐνάρξει τοῦ Σχολικοῦ τούτου ἔτους σοβαροὶ ἐπεκράτησαν φόβοι περὶ τοῦ ὅτι οὐδαμῶς θὰ καθίστατο δυνατόν νὰ ἐργασθῇ κατ' αὐτὴν ἡ Σχολή. Ἡ κηρυχθεῖσα γενικὴ ἐπιστρατευσὶς συμπεριελάβε καὶ τὸ κτίριον αὐτῆς ἐπιταχθέν, ὑπῆρξε δὲ τοσαύτη ἡ σιγή τοῦ στρατοῦ, ἐνθουσιαστικῶς σπεύδοντος ὑπὸ τὰς σημαίας, ὥστ' ἐδέησε καὶ αὐτὸν τὸν ἑλαμπρον τῆς Σχολῆς ναὸν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας νὰ παρὰ-ωρῆσθωμεν. Καὶ ἡρξάμεθα μὲν ὁπωδὴποτε τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων μεσοῦντος τοῦ Σεπτεμβρίου, ἀλλ' ἠναγκάσθημεν νὰ διακόψωμεν αὐτὴν ἐπὶ δύο περίκτους ἐβδομάδας, μυρρίους δὲ μηχανευθέντες τρόπους πρὸς ἐξοικονόμησιν χώρου διὰ τὴν διαμονὴν τῶν οἰκοτροφῶν μαθητῶν καὶ διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθημάτων, δι' ἣν ἀπαιτοῦνται πέντε τοῦλάχιστον παραδόσεις, ἐπανελάβομεν εὐτυχῶς

μερίμνης. Αἱ προσπάθειαι τῆς Διευθύνσεως καὶ τοῦ Συμβουλίου τῆς Σχολῆς κύριον σκοπὸν εἶχον πάντοτε τὴν διὰ νόμου ἐξασφάλισιν τῶν ἐκ τῆς Σχολῆς ἀποφοιτῶντων τροφίμων αὐτῆς μέχρι τοῦ χρόνου τῆς χειροτονίας αὐτῶν. Διότι τοῦτο κυρίως ἦτο τὸ μέγα ζήτημα τῆς Σχολῆς, ἐκτὸς τῆς ἀνάγκης εἰδικῆς μερίμνης περὶ τοῦ Κλήρου, ἀπὸ μέρους τῆς Πολιτείας, ἐφ' ὅσον ἡ Ἐκκλησία κατὰ νόμον δὲν ἠδύνατο περὶ αὐτοῦ νὰ μεριμνήσῃ. Εὐτυχῶς ἡ ἀναίμακτος Ἐπανάστασις τοῦ 1909 ἐν τῇ γενικῇ βελτιώσει τῆς πολιτικῆς καταστάσεως συμπεριέλαβεν καὶ τὴν τῆς Ἐκκλησίας ἀνδρόθεον. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς ἐκ τούτου παραχθείσης κινήσεως ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος σοβαρὰ νομοθετικὴ τῆς Πολιτείας μέριμνα περὶ τοῦ Κλήρου, διότι τῇ 1909 καὶ 1910 ἐψηφίσθησαν ὑπὸ τῆς Βουλῆς οἱ δύο σπουδαῖοι νόμοι *Περὶ γενικοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου* ¹⁾ καὶ *Περὶ ἐνοριακῶν ναῶν καὶ τῆς περιουσίας αὐτῶν, περὶ προσόντων τῶν ἐφημερίων καὶ μισθοδοσίας αὐτῶν* ²⁾, οἵτινες ἐδι-

ἄνευ διακοπῆς οἰασθήποτε τὰς ἐργασίας τῆς Σχολῆς. Κατὰ μῆνα Δεκέμβριον τοῦ παρελθόντος ἔτους, ἐλύθη ἡ ἐπίταξις τοῦ σχολικοῦ κτιρίου τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, προέβη δ' ἀμέσως τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς εἰς ἀπολυμάνσεις καὶ ἐπισκευάς. Ἀλλὰ μετὰ δύο περίπου μῆνας ἰδρυθέντων τῶν οὐλαμῶν τῶν ἐφῆδρων ἀξιωματικῶν παρέστη ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη νέας ἐπιτάξεως τοῦ κτιρίου, ἐγκαθιδρύθη δ' ἐν αὐτῷ πρὸς ἐκπαίδευσιν ὁ οὐλαμὸς τῶν ἐφῆδρων ὑποψηφίων ἀξιωματικῶν τοῦ πυροβολικοῦ, ἐκ διακοσίων περίπου ἀνδρῶν ἀποτελούμενος. Οὕτω δ' ἀντὶ μιᾶς δύο ἐπὶ τῷ αὐτῷ εἰργάσθησαν ἑφέτος Σχολαί, ἐν ἀρμονικῷ συνδέσμῳ τῆς πίστεως καὶ τῆς πατριδος. ἢ τ' Ἐκκλησιαστικῇ καὶ ἡ τῶν ὑποψηφίων ἐφῆδρων ἀξιωματικῶν, δι' ἣν παρεχωρήσαμεν ὁλόκληρον τὸ κάτω διαμερίσμα τοῦ σχολικοῦ κτιρίου καὶ τοῦ νοσοκομείου. Ἐχωρίσαμεν ἐντελῶς τὰ δύο διαμερίσματα καὶ εὐτυχῶς, παρὰ πᾶσαν τὴν στενοχωρίαν, οὐδενότι τῶν Σχολῶν παρεκώλυσε τὸ ἔργον τῆς ἄλλης. Οὕτως ἠδυνήθη ἡ Ριζαρείου Σχολὴ καὶ τὸ ἔργον αὐτῆς νὰ μὴ διακόψῃ καὶ κατὰ τὸ δυνατόν αὐτῇ νὰ φανῇ αὐθις χρῆσιμος εἰς ἐπιτακτικὴν τοῦ στρατοῦ ἀνάγκην».

1) «Ἱερὸς Σύνδεσμος» Ε, 1909, ἀριθμ. 108.

2) «Ἱερὸς Σύνδεσμος» ΣΤ, 1910, ἀριθμ. 113.



καίωσαν τοὺς μακροὺς ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη ἀγῶνας τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ὑπὲρ τοῦ Κλήρου. Διὰ τῶν νόμων τούτων ἐφημέριοι ἐν ταῖς πόλεσιν ἠδύναντο νὰ διορισθῶσιν οἱ ἀπόφοιτοι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, τῶν Γυμνασίων καὶ τῶν Διδασκαλείων, μισθοδοτούμενοι ὑπὸ τῶν ναῶν καὶ ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου, ἐὰν μετὰ τὴν πλήρωσιν τῶν ἄλλων τῆς Ἐκκλησίας ἀναγκῶν ὑπολειφθῶσιν ἐπαρκῆ περισσεύματα. Οἱ νόμοι οὗτοι, παρὰ τὰς ἀτελείας αὐτῶν, ὁμολογουμένως ἀποτελοῦσι τὴν πρώτην ἀσφαλῆ βάσιν τῆς ἀνορθώσεως τοῦ Κλήρου καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καθόλου. Ἡ Ριζαρείου Σχολὴ ὑπῆρξε διαρκῆς ὑπόμνησις πρὸς τὴν Πολιτείαν τῆς ἀνάγκης τοιαύτης μερίμνης. Ἀλλὰ διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ εἰδικοῦ αὐτῆς σκοποῦ ἦτο ἀνάγκη καὶ ἐτέρου νόμου, δυναμένου νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν ἀπόφοιτον τῆς Ριζαρείου ἀπὸ τῆς ἀποφοιτήσεως μέχρι τοῦ χρόνου τῆς χειροτονίας, διότι ἐξερχόμενος τῆς Σχολῆς εἶδε νὰ χρησιμοποιοῖται ἀμέσως ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας, καταλαμβάνων θέσιν ἀνάλογον πρὸς τὴν ἐκπαιδεύσιν αὐτοῦ καὶ μὴ, ἀπομακρυνόμενος τοῦ σκοποῦ, δι' ὃν ἱερατικῶς ἐξεπαιδεύθη. Ἀναμφιβόλως δ', ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν πολλάκις κατεδείχθη, οὐδὲν ἕτερον ἔργον ἠδύνατο νὰ εἶναι κατάλληλον, ἐκτὸς τοῦ τοῦ διδασκάλου.

Τούτου ἕνεκα ὁ Διευθυντῆς τῆς Σχολῆς, πρὸ τῆς εἰς Ἀθήνας ἀφίξεως αὐτοῦ, συμμετασχὼν τῆς ὀργανώσεως τοῦ ἐν Κύπρῳ ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Κιτίου, νῦν Ἀθηνῶν, Μελετίου ἱδρυθέντος Ἱεροδιδασκαλείου¹⁾, ἤδη κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐπίσημον μετὰ τῶν Καθηγητῶν τῆς Ριζαρείου Σχολῆς συνάντησιν ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1911, ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκην τῆς εἰσαγωγῆς τῶν Παιδαγωγικῶν εἰς τὸ Πρόγραμμα

1) Ὁμοίον Ἱεροδιδασκαλεῖον εἶχεν ἱδρύσει ὁ Μικρασιατικὸς Σύλλογος «Ἀνατολή», ἄριστα ἐργασθὲν ἐν Πάτμῳ καὶ ἐν Σάμῳ διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Μικρὰν Ἀσίαν.

τῶν ἐν τῇ Σχολῇ διδασκομένων μαθημάτων καὶ μετὰ τὴν ὁμόθυμον ὑπὸ τοῦ Καθηγητικοῦ Συλλόγου ἀποδοχὴν τῆς προτάσεως διεβίβασεν αὐτὴν εἰς τὸ Συμβούλιον δι' ὑπομνήματος αὐτοῦ. Τὸ Συμβούλιον ἐνέκρινε τὴν πρότασιν καὶ ἐζήτησε τὴν σχετικὴν ἀπόφασιν τοῦ Ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἑκπαιδεύσεως Ἀπ. Ἀλεξανδρῆ, ὅστις ἐνέκρινεν ἀμέσως τὴν εἰσαγωγὴν τῶν Παιδαγωγικῶν μαθημάτων εἰς τὸ Πρόγραμμα τῆς Σχολῆς, ἐπιφυλαχθεὶς διὰ νέμου ν' ἀναγνωρίσῃ τὰ προσόντα τῶν ἀποφοίτων αὐτῆς ὡς διδασκάλων. Οὕτως ἤρξατο τὸ μόλις ἐσχάτως λυθὲν ζήτημα ¹⁾. Ἡ Διευθυνσις καὶ τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς πάντα μετῆλθόν τρόπον πρὸς τοῦτο, εὐτυχῶς δὲ καὶ ὁ Πρωθυπουργὸς Ἰ.λευθέριος Βενιζέλος, μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἐξηγήσεις τοῦ Διευθυντοῦ καὶ τῶν

1) Ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ λογαδοσίᾳ ὁ Διευθυντὴς κατὰ τὴν λήξιν τῶν ἐξετάσεων τοῦ Σχολικοῦ ἔτους 1911—1912 ἔλεγεν ὅτι «δὲν θὰ λείψῃ ἡ Σχολὴ νὰ ὑποδείξῃ εἰς τὴν Κυβερνήσιν μέτρα ἀναγκαῖα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῆς σκοποῦ. Τὰ μέτρα ταῦτα ἀποβλέπουσιν οὐ μόνον εἰς τὴν κρείττοναν διαρρυθμίσιν τῆς Σχολῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ἀποφοίτων τῆς Σχολῆς μέχρι τῆς εἰσόδου αὐτῶν εἰς τὸ ἱερατικὸν στάδιον. Τοῦτο εἶναι τὸ σοβαρώτερον καὶ δυσχερέστερον τῶν προβλημάτων τῆς Σχολῆς». Κατὰ δὲ τὴν λήξιν τῶν ἐξετάσεων τοῦ Σχολικοῦ ἔτους 1912—1913 ἔλεγε πάλιν «Ἐν τῇ παιδευτικῇ αὐτῆς ἔργῳ ἡ Σχολὴ ἠνέμοιρσεν ἱκανῶν μέσων, εὐρύνασα, πρὸς πληρεστέραν μὲν μορφωσιν τῶν τροφίμων αὐτῆς καὶ διαρρυθμίσασα τὸ Πρόγραμμα τῶν μαθημάτων, πλουτίσασα, πρὸς τοὺς ἄλλους, κατὰ τὸ διαρρεῦσαν σχολικὸν ἔτος, τὴν πενιχράν αὐτῆς συλλογὴν τῶν ὀργάνων τῆς Φυσικῆς. Δὲν ἐδιδάχθη μόνον τὸ μᾶθημα τῶν Παιδαγωγικῶν, ἀλλ' εὐτυχῶς τὸ Σ. Ὑπουργεῖον σκοπεῖ νὰ προβῇ εἰς ριζικὰ νομοθετικὰ μέτρα πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ μεγάλου προβλήματος τῆς Σχολῆς. Διὰ τῆς ὅλης παιδευτικῆς ἐνεργείας αὐτῆς διήκει τὸ πνεῦμα πραγματικῆς καὶ θετικῆς μορφώσεως τῶν τροφίμων αὐτῆς, οὐχὶ διὰ ξηρὰς καὶ μηχανικῆς μεταδόσεως γνώσεων, ἀλλὰ δι' ὕγιους καὶ ἀληθοὺς ἀναπτύξεως τῆς ψυχῆς αὐτῶν, δι' εὐρύνσεως καὶ φρονηματισμοῦ τοῦ νοῦ, διὰ συστηματικῆς καθοδηγίας πρὸς αὐτενεργὸν μελέτην καὶ παραγωγικὴν πνευματικὴν ἐργασίαν. Εὐτυχῶς δέ, διὰ τῶν κοινῶν προσπαθειῶν καὶ τῆς προθυμίας πάντων τῶν παραγόντων τοῦ παιδευτικοῦ ἔργου τῆς Σχολῆς, ἀπεδόθησαν εὐχάριστα ἀποτελέσματα». «Ἱερὸς Σύνδεσις Θ. 1913, ἀριθμ. 195.



Συμβούλων, ἀπαδέχθη προθύμως τὴν πρότασιν, ὥπως διὰ νόμου ἀναγνωρισθῶσι τὰ προσόντα τῶν ἀποφοίτων τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ὡς δημοδιδασκάλων, διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν Παιδαγωγικῶν εἰς τὸ Πρόγραμμα αὐτῆς. Ἀνωμολογήθη, ὅτι ἐὰν οἱ τρόφιμοι τῆς Σχολῆς ἐτύγγανον παιδαγωγικῆς μορφώσεως καὶ ἐξήρχοντο ἐξ αὐτῆς δημοδιδασκαλοὶ, διοριζόμενοι εἰς ἀναλόγους θέσεις μέχρι τοῦ χρόνου τῆς χειροτονίας αὐτῶν, βεβαίως δὲν θ' ἀπεμακρύνοντο τοῦ ἱερατικοῦ αὐτῶν σταδίου. Ἄλλ' οἱ ἔνδοξοι πόλεμοι τοῦ 1912 καὶ 1913, καθ' οὓς καὶ ἡ Σχολὴ ἔπραξε τὸ καθήκον αὐτῆς πρὸς τὴν ἀγωνιζομένην Πατρίδα, καθ' ὃν ἠδύνατο τρόπον, δὲν ἐπέτρεψαν τὴν διὰ νόμου κατακύρωσιν τοῦ σχεδίου τούτου. Τῷ 1914, ἐπὶ τῇ ἐβδομηκονταετηρίδι τῆς ἱερέσεως τῆς Σχολῆς, ὁ Διευθυντῆς ἐν τῇ λογοδοσίᾳ αὐτοῦ, δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου καὶ ἐν ἱδίῳ τεύχει, ἐπισκοπήσας τὸ παρελθὸν τῆς Σχολῆς, ὑπέδειξε τοὺς λόγους, ἔνεκα τῶν ὁποίων αὕτη ἔδει νὰ ἐπιμείνη ἐν τῇ ἐπιδιώξει τῆς διὰ νόμου εἰσαγωγῆς τῶν Παιδαγωγικῶν καὶ τῆς ἀναγνώρισεως τῶν προσόντων τῶν μαθητῶν αὐτῆς ὡς δημοδιδασκάλων. Διότι τοῦτο, ἔλεγεν, ἀνέκαθεν ἐξίτηι ἡ Σχολὴ καὶ διότι διὰ ταιούτου νόμου αὕτη οὐ μόνον πληρέστερον εἰς τὸν εἰδικὸν αὐτῆς θ' ἀνταποκριθῇ σκοπόν, οὐ μόνον τελειότερον θὰ καταρτίξῃ τοὺς τροφίμους αὐτῆς ἀλλὰ καὶ θὰ παράσχω ἔτι μείζονας εἰς τὸ Ἔθνος ὠφελείας, μορφοῦσα πρότυπα ζηλωτῶν καὶ ἐμπνευσμένων διδασκάλων, οἵτινες ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι εἰς τὰς τάξεις τοῦ Κλήρου προσερχόμενοι, θὰ μεταφέρωσι τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἔδρας εἰς τὸν ἄμβωνα, ἀπὸ τῆς νεολαίας εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν κοινωνίαν ὅλην, ὡς μυσταγωγοὶ καὶ ἱεροφάνται τῆς ἁγίας θρησκείας, ποδηγῆται καὶ πνευματικοὶ παιδαγωγοὶ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀπόστολοι καὶ κήρυκες διαπρύσιοι τῶν ἱερωτάτων τοῦ Ἐθνους ἡμῶν παραδόσεων. Οἱ ἀείμνηστοι καθιδρυταὶ τῆς Σχολῆς διὰ τοῦ πλούτου αὐτῶν κατέστησαν αὐτὴν ἱκανὴν πρὸς εὐρυτάτην δράσιν, ἀπαι-

τεῖται δὲ μόνον ἡ ἀντίληψις τῆς ἐπισήμου Πολιτείας πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῆς προορισμοῦ. «Εἴθε τὴν ἐβδομηκοστὴν πέμπτην ἀμφιετηρίδα αὐτῆς νὰ ἐορτάσῃ ἡ Σχολὴ ἐν πλήρει ἱκανοποιήσει ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ σκοποῦ τούτου».¹) Εὐτυχῶς ἡ εὐχὴ αὕτη ἐμελλε νὰ ἐκπληρωθῇ, ἀλλ' ἐν μέσῳ τῶν ἐκτάκτων καὶ ἀπεριγράπτων δυσχερειῶν τῶν τελευταίων ἐτῶν, ἔνεκα τοῦ παγκοσμίου πολέμου καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν τῆς Πατρίδος ἡμῶν, αἵτινες ἔσχον τὴν ἀπήχησιν αὐτῶν, ὥς ἦτο ἀκόλουθον, καὶ ἐν τῇ Σχολῇ.

Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργὸς Ἰ. Τσιμιῶκος τῷ 1914 κατήρτισε μεγάλην Νομοπαρασκευαστικὴν Ἐπιτροπείαν πρὸς ἀναθεώρησιν καὶ σύνταξιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς νομοθεσίας. Ἡ Ἐπιτροπεία δὲ αὕτη συνέταξε σχέδιον νόμου «περὶ Ἐκκλησιαστικῶν Σχολῶν», ἐν ᾧ περὶ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς διετύπωσε τὰ ἑξῆς,

α') Ἡ Ριζαρεία Ἐκκλ. Σχολὴ θέλει λειτουργήσει καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, συνωδὰ ταῖς διατάξεσι τῆς ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου 1840 διαθήκης τοῦ ἰδρυτοῦ.

β') Ὁ διορισμὸς τοῦ Λιευθυντοῦ καὶ τῶν Καθηγητῶν γίνεται μὲν καὶ ἐν τῷ μέλλοντι συνωδὰ ταῖς διατάξεσι τῆς διαθήκης ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, ἀλλὰ κατόπιν γνωμοδοτήσεως τῆς Ἱ. Συνόδου. Αἱ αὐταὶ διατυπώσεις τηροῦνται καὶ διὰ τὴν ἔγκρισιν τοῦ προγράμματος.

γ') Ἡ Ἱ. Σύνοδος δικαιούται προκειμένου περὶ ζητημάτων πνευματικῆς διδακτικῆς φύσεως νὰ ποιῇται τὰς δεούσας εἰσηγήσεις καὶ προτάσεις διὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως. Ὅσακις δὲ κρίνει αὕτη εὐλογον δικαιούται εἰτε διὰ τοῦ Προέδρου, εἴτε διὰ τινος τῶν μελῶν αὐτῆς νὰ παρακολουθῇ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἐν γένει λειτουργίαν τῆς Σχολῆς.

δ') Διὰ τὴν ἐξίσωσιν τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς πρὸς τὴν διὰ τοῦ παρόντος νόμου ἰδρυμένην Ἐκκλησιαστικὴν Σχολὴν προστίθεται εἰς τὰς ἤδη ὑπαρχούσας πέντε τάξεις αὐτῆς καὶ

1) Ἡ Ριζαρεία Ἐκκλησιαστικὴ Σχολὴ κατὰ τὸ Σχολ. ἔτος 1914—1915, σ. 16.



ἔκτη τάξις, διαρρυθμίζεται δὲ τὸ πρόγραμμα κατὰ τὸ τῆς ἰδρυομένης Σχολῆς. Οἱ πτυχιόχοι τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς δικαιοῦνται νὰ ἐγγράφωται ὡς δευτέροετείς ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου. Τὸ δικαίωμα τοῦτο ἔχουσι καὶ οἱ τῆς Ριζαρίου ἐφ' ὅσον αὕτη διαρρυθμισθῇ συμφώνως τῇ παρόντι νόμῳ.

Κατὰ τὸ σχέδιον τῆς Ἐπιτροπείας ἔμελλε ν' ἀπαρτισθῇ τύπος ἐξαταξίου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, ἧς αἱ τέσσαρες πρῶται τάξεις θὰ εἶχον πάντα τὰ ἐν τοῖς Γυμνασίοις διδασκόμενα μαθήματα, ἡ δὲ ε' καὶ στ' θὰ εἶχεν «ἀποκλειστικῶς» θεολογικὰ καὶ παιδαγωγικὰ μαθήματα, ὧν τὰ δεύτερα θὰ ἐδιδάσκοντο συμφώνως πρὸς τὸ Πρόγραμμα τῶν μονοταξίων Διδασκαλείων, ὅπως οἱ τρέφιμοι τῆς Σχολῆς ἀποκρίτως προσόντα δημοδιδασκάλων καὶ ἀσκῶσιν αὐτὰ μέχρι τοῦ χρόνου τῆς χειροτονίας αὐτῶν, ἐὰν δὲν ἐνεγράφοντο εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου, ἀμέσως ὡς δευτεροετείς φοιτηταί. Πρὸς τοιαύτην Σχολὴν ἐξισουμένη ἡ Ριζαρίου Σχολή, ἐτίθετο μὲν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς Ἐκκλησίας, χωρὶς ὅμως νὰ παραβιασθῇ ἡ διαθήκη τοῦ Ριζάρη, καὶ ὑπεχρεοῦτο νὰ ἔχῃ μίαν ἔτι τάξιν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο οὐχὶ συμφώνως τῇ Διαθήκῃ, ὀρίζουσα πέντε μόνον τάξεις.

Ἄλλ' ἐπειδὴ ἔμελλε νὰ ἐπιβραδυνθῇ ἡ ἐπιψήφισις τῶν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπείας παρασκευασθέντων νομοσχεδίων ὁ Ὑπουργὸς Ἰω. Τσιριμώκος, μετὰ μελέτην τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ριζαρίου Σχολῆς καὶ τοῦ Τμηματάρχου τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ἱ. Ἰωαννίδου, παρεσεύασεν εἰδικὸν νομοσχέδιον περὶ τῆς Ριζαρίου Σχολῆς, δι' οὗ ἀνεγνωρίζοντο τὰ προσόντα τῶν ἀποφοίτων τῆς Ριζαρίου Σχολῆς ὡς δημοδιδασκάλων, χωρὶς νὰ μεταβληθῇ ὁ ἱερατικὸς χαρακτήρ αὐτῆς. Τὸ νομοσχέδιον τοῦτο ὁ Ὑπουργὸς ἔμελλε νὰ εἰσαγάγῃ τῷ 1915 εἰς τὴν Βουλὴν, ἀλλ' αὕτη μὲν διελύθη, ἐξεργάγῃ δὲ ἡ συνταράξασα τὴν ἡμετέραν πατρίδα μεγάλη ἐσωτερικὴ κρίσις.

Ὁ Διευθυντὴς κατὰ τὴν λήξιν τῶν ἐξετάσεων τοῦ Σχολικοῦ



ἔτους 1914—1915 ἔλεγεν ὅτι «ἡ Σχολὴ δὲν ἔπαυσεν ἐνεργοῦσα περὶ τοῦ ἐπασχολοῦντος αὐτὴν ζητήματος, ἡ δὲ Κυβέρνησις πεισθεῖσα παρασκεύασεν ὥπως ὑποβάλῃ εἰς τὴν Βουλὴν εἰδικὸν νομοσχέδιον. Ἀλλ' ἡ ἐπελθοῦσα Κυβερνητικὴ μεταβολὴ καὶ διάλυσις τῆς Βουλῆς ἀνέκοψαν πάλιν τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος. Πρόκειται δὲ περὶ τῆς διὰ νόμου ἀναγνώρισεως τῶν προσόντων τῶν μαθητῶν ὡς δημοδιδασκάλων καὶ τοῦ διορισμοῦ αὐτῶν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως εἰς ἀναλόγους δημοσίας θέσεις, μέχρι τοῦ χρόνου τῆς προσελεύσεως αὐτῶν εἰς τὸ ἱεραικὸν στάδιον. Διότι ἀπὸ τῆς ἀποφοιτήσεως, ἐκ τῆς Σχολῆς μέχρι τοῦ χρόνου ἐκείνου παρέρχεται δεκαετὲς περίπου χρονικὸν διάστημα, καθ' ὃ οἱ βουλόμενοι μὲν νὰ προσέλθωσιν εἰς τὸν κλῆρον μὴ ἔχοντες δὲ τὰ μέσα τῆς φοιτήσεως εἰς τὸ Πανεπιστήμιον μένουσιν ἀνεὺ θέσεώς τινος ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ κατ' ἀνάγκην εἰς ὅλους διάφορα τοῦ προορισμοῦ τῆς Σχολῆς ἐπιδίδονται ἔργα. Εὐτυχῶς διαφωτίσθη ἡδὴ τὸ ζήτημα τοῦτο, καὶ ἐλπίζομεν ὅτι θάττον ἢ βράδιον, θὰ τύχῃ τῆς προσηκουσῆς λύσεως. Ἡδὴ δέ, κατ' ἀρχὴν, ἀπεδέχθη τοιαύτην λύσιν καὶ ἡ Νομοπαρασκευαστικὴ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν Ἐπιτροπεῖα, ἀποφασίσασα ἅμα ὅπως προτείνῃ ἵνα οἱ ἐκ τῆς Ριζαρίου Σχολῆς εἰς τὴν τοῦ Πανεπιστημίου Θεολογικὴν Σχολὴν εἰσαγόμενοι ἐγγράφωσιν εἰς τὸ δεύτερον ἔτος. Ἡ πρότασις αὕτη, κατ' ἀρχὴν, ἀναγνωρίζεται ὑπὸ πάντων ὡς ὀρθὴ καὶ δικαία, οὐδεμίᾳ δ' ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι θὰ περιβληθῇ τὸ κῦρος τοῦ νόμου καὶ θὰ ἐνισχύσῃ τὰς μεγάλας τῆς Σχολῆς προσπάθειας πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ὑπὸ τῶν ἀειμνήστων αὐτῆς ἱδρυτῶν καθιερωμένου αὐτῆς σκοποῦ» ¹⁾).

Ὁ μετὰ τὸν Ἰω. Τσιριμῶκον Ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ἀ. Μιχαλιδάκης, ἀνολογώσας ὡσαύτως τὴν ὀρθότητά τῶν αἰτήσεων τῆς Σχολῆς,

1) «Ἱερὸς Σύνδεσιμος» ΙΑ, 1915, ἀριθμ. 249.



κατήρτισεν ἐν τῷ Ὑπουργείῳ Ἐπιτροπαίαν ἐκ τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ Ὑπουργείου, τοῦ Τμηματάρχου καὶ ἄλλων λειτουργῶν τῆς Ἐκπαιδεύσεως, ἣτις συνέταξε νομοσχέδιον «περὶ Ἐκκλησιαστικῶν Σχολῶν», ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ προηγουμένου σχεδίου. Τὸ νομοσχέδιον τοῦτο εἰσήχθη μὲν τῷ 1916 ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ εἰς τὴν Βουλὴν καὶ ἀνεγνώσθη μάλιστα εἰς πρώτην ἀνάγνωσιν, δὲν ἐψηφίσθη ὁμως, διότι ἡ Βουλὴ διελύθη πάλιν.¹⁾ Εἰς τὸ γεγονός τοῦτο ἀναφερόμενος ὁ Διευθυντὴς κατὰ τὴν λήξιν τῶν ἐξετάσεων τοῦ Σχολ. ἔτους 1915-1916 ἔλεγεν ὅτι «ἡ Κυβέρνησις ἐμερίμνησε περὶ τῆς Σχολῆς δι' εἰδικοῦ Νομοσχεδίου κατατεθέντος εἰς τὴν

1) Ἐν τῇ αἰτιολογικῇ αὐτοῦ ἐκθέσει ἔλεγεν ὁ Ὑπουργὸς ὅτι διὰ τοῦ νομοσχεδίου τούτου ἡ μόρφωσις τοῦ ἐνοριακοῦ κλήρου, ἣτις εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς Ριζαρείου σχολῆς, ἐπιδιώκεται ἀποκλειστικώτερον καὶ περιφρουρεῖται, συγχρόνως δὲ εἰς τοὺς ἀποφοίτους τῆς σχολῆς ταύτης, ὡς καὶ τῶν ἄλλων ἱερατικῶν σχολῶν παρέχεται ὑπὸ τοῦ Κράτους ἀσφαλὴς πόρος ζωῆς μέχρις οὗ ἀποκτήσωσι τὰ ἀπαραίτητα προσόντα, ὅπως καταταχθῶσιν εἰς τὸν ἐνοριακὸν κλήρον· διότι οἱ ἀπόφοιτοι τῶν σχολῶν τούτων θὰ χρησιμοποιῶνται ὑπὸ τοῦ Κράτους ὡς ἐκπαιδευτικοὶ λειτουργοὶ μέχρις ὠριμένης ἡλικίας, ὅτε, ἢ θὰ καταταχθῶσιν εἰς τὸν κλήρον διατηροῦντες τὰ ἐκ τῆς προτέρας αὐτῶν ὑπηρεσίας προσόντα καὶ δικαιώματα, ἢ θὰ παραμείνωσι λαϊκοὶ ἀποβάλλοντες ὁμως τὰ τε προσόντα ταῦτα καὶ τὰ ἐκ τῆς μέχρι τότε ὑπηρεσίας αὐτῶν δικαιώματα. Οὕτως ὑπάρχει βεβαία ἐλπίς βαθμιαίας βελτιώσεως τοῦ ἐνοριακοῦ ἡμῶν κλήρου. Εἰδικὴ πρὸς τούτοις διάταξις τοῦ νομοσχεδίου προνοεῖ, ὅπως οἱ ἱερούμενοι ἀπόφοιτοι τῶν εἰρημένων σχολῶν διδάσκαλοι διορίζονται καὶ ἐν μονοταξίαις δημοτικαῖς σχολαῖς· ἐκ τούτου δ' ἐλπίζομεν ὅτι πρῶται αἱ μικραὶ κοινότητες θὰ ἀποκτήσωσιν εὐπαιδευτοὺς ἱερεῖς ἄμα καὶ διδασκάλους, διότι αὗται μάλιστα ἔχουσιν ἐπιτακτικωτέραν αὐτῶν ἀνάγκην». Κατὰ τὸ ὅν ἄρθρον τοῦ ἐν λόγῳ νομοσχεδίου «οἱ πτυχιούχοι τῶν ἐκκλησιαστικῶν σχολῶν δύνανται νὰ ὑπηρετῶσιν ὡς ἐκπαιδευτικοὶ λειτουργοὶ μέχρι τοῦ 30 ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν, ὅτε ἱερούμενοι μὲν λαμβάνουσι σύνταξιν ἀνάλογον πρὸς τὰ ἔτη τῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν ᾗς ἡμένα κατὰ πέντε, μὴ ἱερούμενοι δὲ ἐξ ἰδίας ὑπαιτιότητος ἀπαλλάττονται τῆς ὑπηρεσίας καὶ ἀποβάλλουσι πᾶν δικαίωμα συντάξεως. Οἱ ἱερούμενοι ἐκ τῶν τοιούτων ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν δύνανται νὰ ἐξακολογηθῶσιν διδάσκοντες ἄλλα μόνον ἐν μονοταξίαις σχολαῖς».

Βουλῇν. Καί ἔως μὲν αἱ περιστάσεις δὲν ἐπιτρέψωσι τὴν ταχεῖαν ἐπιψήφησιν αὐτοῦ, χρήζοντος ἄλλως τε συμπληρώσεως, ἀλλὰ, θάπτον ἢ βράδιον, ἡ Ριζάρειος Σχολή θὰ ἴδῃ πληροῦμενον πόθον, ὃν ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς λειτουργίας αὐτῆς δὲν ἔπαυσε πρὸς τὰς ἐκάστοτε Κυβερνήσεις διατυποῦσα καὶ οὐτινος ἡ πλήρωσις θὰ συντελέσῃ ἔτι μάλλον εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ εἰδικοῦ σκοποῦ αὐτῆς. Ἡ Ριζάρειος Σχολή, ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη καὶ ἐπέκεινα δεκαετηρίδας ἐργαζομένη, ἀγλαοὺς παρήγαγε καρπούς, μεγάλας καὶ ἀνεκτιμήτους παρέσχε τὰς ἐκδουλεύσεις εἰς τὸ ἔθνος καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, διὰ τοῦ ἀρίστου καταρτισμοῦ καὶ τῆς, κατὰ δυνατόν, τελείας μορφώσεως τῶν τροφίμων αὐτῆς. Διότι οἱ Ριζαρεῖται οὐ μόνον ὡς κληρικοὶ καὶ θεολόγοι ἐπιστήμονες, πολυπληθεῖς μέχρι τοῦδ' ἐκ τῆς Σχολῆς ἐξεληθόντες, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ σταδίῳ πνευματικῆς δράσεως διέπρεψαν καὶ διαπρέπουσιν. Ἡ εὐδοκίμησις αὐτῶν ἀποτελεῖ τὸ μέγα τῆς Σχολῆς μας καύχημα. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς δ' ἐπόψεως τὸ πανελληνιον τοῦτο ἴδρυμα τῶν Ριζαρῶν ἐπετέλεσε καὶ ἐπιτελεῖ μεγάλην ἀποστολήν. Ἀλλὰ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ εἰδικωτέρου αὐτοῦ σκοποῦ, τῆς παρασκευῆς δηλονότι ἐνοριακοῦ κλήρου, οἷον ἐπόθησαν οἱ ἀείμνηστοι ἴδρυται ἀπαιτεῖται εἰδικὴ μέριμνα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας. Οἱ Ριζαρεῖται δὲν ἐξέρχονται ἐκ τῆς Σχολῆς ἔτοιμοι ἱερεῖς, ἐὰν δ' ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Πολιτεία οὐδαμῶς χρησιμοποιοῦσιν αὐτοὺς μέχρι τοῦ χρόνου τῆς χειροτονίας των, ἐὰν οἱ μὴ ἔχοντες τὰ μέσα νὰ φοιτήσωσιν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ἐγκαταλείπονται κυριολεκτικῶς εἰς τὴν τύχην των, βεβαίως δὲν πταίει ἡ Σχολή, ἥτις τελείως ἐκπληροῖ τὸ καθήκον αὐτῆς. Ἐζήτησεν ἡ Σχολή καὶ ζητεῖ παρά τε τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας νὰ χρησιμοποιοῦσιν τοὺς καρπούς αὐτῆς κατὰ τὸν μάλλον προσήκοντα τρόπον. Οὐδεμία δ' ἀμφισβολία ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο θὰ ὑποστηρίξωσι, πρὸς πλείστοις ἄλλοις, καὶ μετὰ μείζονος διαφέροντος οἱ ἀντιπροσωπεύοντες ἐν τῇ Βουλῇ τῶν Ἑλλήνων τὴν διὰ τῶν τελευταίων ἐνδόξων πολέμων



ἐλευθερωθεῖσαν Ἡπειρον, τὴν πατρίδα τῶν Ριζαῶν. Διότι βεβαίως θὰ ἐξακολουθήσῃ μὲν γενικῶς ἡ Ἡπειρος ὠφελουμένη ἐκ τῆς Σχολῆς, ἀλλ' ἐὰν πρότερον ὁ Ζαγορίσιος καὶ καθόλου Ἡπειρώτης Ριζαρείτης, ἀποφοιτῶν τῆς Σχολῆς, διωρίζετο ὅπωςδῆποτε ὑπὸ τῶν Κοινοτήτων Διδάσκαλος, σήμερον δὲν θὰ εὕρισκῃ πλέον θέσιν, διότι ἡ Πολιτεία ἀπαιτεῖ προσόντα. Τὸ αὐτὸ δικαίωμα ἀπώλεσαν καὶ οἱ ἐκ Μακεδονίας καὶ ἐκ τῶν νήσων στρατολογούμενοι μαθηταὶ ὑπότροφοι τῆς Ριζαρείου περιουσίας ἢ διαφόρων κληροδοτημάτων, διότι εὐτυχῶς αἱ χῶραι αὐτῶν καὶ αἱ νῆσοι ἠνώθησαν μετὰ τῆς ἐλευθέρως πατρίδος. Ἐὰν μὴ ἡ Πολιτεία μεριμνήσῃ διὰ νόμου περὶ τῶν ἀποφοίτων τῆς Σχολῆς βεβαίως θὰ ὑφίστανται οἱ ἐξ αὐτῆς ἀποφοιτῶντες καὶ μὴ ἔχοντες τὰ μέσα περαιτέρω σπουδῶν τὰ ἐπακολουθήματα τῆς ἐγκαταλείψεως. Ἀλλὰ τότε Συμβούλιον τῶν ἐκτελεστῶν τῆς Ριζαρείου Διαιθήκης καὶ ἡ Διεύθυνσις τῆς Σχολῆς θεωροῦσι καθήκον αὐτῶν νὰ μὴ παύσωσι τὴν ἐπιδίωξιν τῆς ἐπιλύσεως τοῦ μεγάλου τούτου προβλήματος τῆς Σχολῆς»¹⁾.

Ταῦτα χαρακτηρίζουσιν ἐπαρκῶς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολυκρότου τούτου ζητήματος τῆς Σχολῆς. Ὁ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ Κυβερνήσει Α. Ζαῖμη Ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως Δ. Αἰγινήτης, ἐπιληφθεὶς τοῦ ζητήματος, ἐπειδὴ ἡ Βουλὴ ἦτο διαλελυμένη, παρενεύασεν ἀναγκαστικὸν Νομοθετικὸν Διάταγμα περὶ τῆς Σχολῆς, διαρρυθμιζομένης κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε κατηργоῦντο μὲν αἱ δύο κατώτεραι καὶ προσετίθεντο δύο ἀνώτεραι τάξεις, οἱ δ' ἀποφοιτοὶ τῆς Σχολῆς ἀνεγνωρίζοντο ὡς Ἑλληνοδιδάσκαλοι.

Τὸ σχέδιον τοῦτο, ὑπομιμνήσκον τὸ τοῦ Ἀθ. Εὐταξίου, ἐνέπνευσε πάλιν ἀδασίμους φόβους περὶ κινδύνου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, ὅθεν ἀνεατάλη ἡ κοινοποίησις τοῦ

1) «Ἱερὸς Σύνδεσμος» IB. 1916, ἀριθ. 267...



ἐν λόγῳ Νομοθετικοῦ Διατάγματος. Ἀντὶ τοῦτου δέ, μετὰ σχετικὴν ἐργασίαν τοῦ Ὑπουργοῦ, ἥς συμμετέσχον ὁ Διευθυντὴς τῆς Ριζαρείου Σχολῆς καὶ ὁ Τμηματάρχης τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ἐδημοσιεύθησαν τῇ 9 Ἰουνίου 1917 δύο Β. Διατάγματα, ὑπογεγραμμένα ὑπὸ τοῦ νέου Βασιλέως Ἀλεξάνδρου, «Περὶ ὀργανώσεως τῶν Ἱερατικῶν Σχολῶν καὶ ἀναδιοργάνωσεως τῆς Ριζαρείου Σχολῆς», ὧν τὸ δεύτερον ἦτο ὁ πρὸ τριετίας ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῆς Σχολῆς υποβληθεὶς τῇ Κυβερνήσει Ὅργανισμός, εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ὁποίου ἰδίως εἰργάσθη ἔκ τῶν Συμβούλων τῆς Σχολῆς Δ. Βακάλογλους, μετὰ τροποποιήσεων, ὑπαγορευθεισῶν ὑπὸ τοῦ νέου τύπου, ἐν ἔδει νὰ προσλάβῃ ἡ Σχολή, ἀναδιοργανουμένη διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν παιδαγωγικῶν εἰς τὸ Πρόγραμμα τῶν μαθημάτων καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν προσόντων τῶν ἀποφοίτων τῆς Σχολῆς, ὡς δημοδιδασκάλων¹⁾. Ὁ Ὅργανισμός ὅμως εὐτος προελάμβανε τὸν νόμον, ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν ἵδύναντο νὰ ἔχωσι κύρος αἱ διατάξεις αὐτοῦ. Ἀλλ' εὐτυχῶς μετὰ μικρὸν ὁ νέος Ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Δ. Δίγκας, υἱοθετήσας τὰς υποβληθείσας αὐτῷ

1) Κατὰ τὸν Ὅργανισμὸν τοῦτον ἡ α' τάξις τῆς Σχολῆς ἐμελλε ν' ἀντιστοιχῇ πρὸς τὴν β' Γυμνασίου, ἐπομένως προσετίθετο μία ἀνωτέρα τάξις, ἐπὶ τῇ σκοπῇ τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Σχολὴν καὶ ἀποφοιτήσεως ἐξ αὐτῆς μαθητῶν μᾶλλον ἡλικιωμένων. Εἰσήγοντο εἰς τὸ Πρόγραμμα τὰ Παιδαγωγικὰ καὶ ἀφωμοιοῦντο οἱ ἀπόφοιτοι τῆς Ριζαρείου πρὸς τοὺς τῶν Διδασκαλείων τῆς κατωτέρας ἐκπαιδεύσεως ὡς πρὸς τὰ προσόντα Δημοδιδασκάλων, διὰ νομοθετικῆς δὲ προνοίας ἐμελλον νὰ καθορισθῶσι καὶ ἄλλαι θέσεις διὰ τοὺς Ριζαρείτας, τοὺς μὴ ἔχοντας τὰ μέσα νὰ φοιτήσωσιν εἰς τὴν θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου. Ἰδρύτεο δὲ παρὰ τὴν Ριζάρειον καὶ Ἱερατικὸν Φροντιστήριον διὰ τὴν ἐπὶ ἐν ἡ δύο ἔτη ἱερατικὴν μόρφωσιν ἀποφοίτων τῶν Γυμνασίων ἢ τῶν Διδασκαλείων προσερχομένων εἰς τὸν Κλήρον. Τὰ ἐκ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ἀποκτώμενα διδασκαλικά προσόντα οἱ ἀπόφοιτοι ἠδύναντο ν' ἀσκήσωσι μόνον μέχρι τοῦ 35ου ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν, μεθ' ὃ θ' ἀπέβαλλον καὶ τὰ λοιπὰ ἐκ τῆς Σχολῆς προσόντα, ἐὰν δὲν προσήρχοντο εἰς τὰς τάξεις τοῦ Κλήρου. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἔδει νὰ κανονισθῶσι διὰ νόμου.

προτάσεις τῆς Σχολῆς, κατὰ τὰς γνωστὰς ἤδη γνώμας τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως Ἐλευθερίου Βενιζέλου, παρασκεύασε τὸν ἀπαραίτητον ὑπὲρ τῆς Σχολῆς νόμον, μετὰ σχετικὴν μελέτην τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς καὶ τοῦ Τμηματάρχου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Α. Ἀλιβιζάτου. Τῇ 16 Ἀπριλίου 1918 ἐψηφίσθη ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ ἐδημοσιεύθη μετὰ δέκα ἡμέρας, κεκυρωμένος ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, ὁ Νόμος 1432, «περὶ ὀργανισμοῦ τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς καὶ τοῦ Ἱερατικοῦ Φροντιστηρίου», ὁ πρῶτος οὗτος καὶ μόνος ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Σχολῆς Νόμος περὶ αὐτῆς ¹⁾.

1) Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως τευχ. Α' (26 Μαΐου 1918) ἀριθ. 115. Ὁ Νόμος ἔχει ὡς ἑξῆς:

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ψηφισάμενοι ὁμοφώνως μετὰ τῆς Βουλῆς ἀπεφασίσαμεν καὶ διατάσσομεν:

Ἄρθρον 1.

Ἡ ἐν τῇ Ριζαρείῳ Ἐκκλησιαστικῇ Σχολῇ ἐκπαιδευσις εἶνε πενταετής.

Εἰς τὴν Α' τάξιν αὐτῆς εἰσάγονται οἱ ἔχοντες προσόντα εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Α' τάξιν τετρατάξιον Γυμνασίον, κατόπιν εἰσιτηρίων ἐξειάσεων. Διδάσκονται δ' ἐν αὐτῇ πλὴν τῶν γενικῆς μορφώσεως μαθημάτων καὶ πάντα τὰ ὑπὸ τῶν κειμένων νόμων πρὸς μόρφωσιν διδασκάλων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ὀριζόμενα εἰδικὰ μαθήματα, ὡς καὶ τὰ πρὸς μόρφωσιν ἱερῶν ἀπαιτούμενα τοιαῦτα.

Τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων, ὡς καὶ ὁ τρόπος τῆς προαγωγῆς καὶ ἀπολύσεως τῶν μαθητῶν, κανονίζονται διὰ Βασ. Διαταγμάτων, μετὰ γνωμοδότησιν ἐπιτροπῆς ἀπαρτιζομένης ἐκ 4 μελῶν τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου, τοῦ ἐν τῷ Ὑπουργεῖῳ Τμηματάρχου τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Τμήματος, τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς καὶ ἐνὸς καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου.

Τὴν ἐποπτείαν τῆς Σχολῆς εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν διδασκαλικὴν ἐν αὐτῇ μόρφωσιν, ἀσκεῖ τὸ Ὑπουργεῖον διὰ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου καὶ τοῦ ἀρμοδίου Γεν. Ἐπιθεωρητοῦ.

Ἄρθρον 2.

Τὰ παιδαγωγικὰ καὶ τεχνικὰ μαθήματα ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει, ὡς καὶ τὰς διδακτικὰς ἀσκήσεις δύνανται οἱ μαθηταὶ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς νὰ παρακολουθῶσιν ἐν τῷ Μαγασλείῳ Διδασκαλείῳ ὁμοῦ μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἢ καὶ ἰδιωτέρως διδασκόμενοι ὑπὸ τοῦ

Μὴ μεταβάλλων τὸν ἱερατικὸν τῆς Σχολῆς χαρακτῆρα ὁ Νόμος ἀλλὰ μᾶλλον ἐνισχύων αὐτὸν καθιστᾷ δυνατόν παιδαγωγικὸν καταρτισμὸν τῶν μαθητῶν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ διορι-

προσωπικοῦ αὐτοῦ. Τὰ τῆς κοινῆς ταύτης φοιτήσεως, διδασκαλίαι καὶ τοῦ τρόπου τῶν σχετικῶν ἐξετάσεων κανονίζονται διὰ Β. Διαταγμάτων κατὰ πρότασιν τοῦ ἀρμοδίου Τμήματος τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου, μετὰ γνώμην τῆς Διευθύνσεως ἑκατέρας τῶν Σχολῶν.

Διὰ τὴν πρόσθετον ὡς ἂν διδασκαλίαν τὸ προσωπικὸν τοῦ Μαρασλείου Διδασκαλείου ἀμειβεται κατὰ τὰς περὶ τούτου διατάξεις τῶν κειμένων.

Ἄρθρον 3.

Τὸ πτυχίον τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς παρέχει δικαίωμα διορισμοῦ εἰς θέσιν δημοδιδασκάλου μόνον ἐπὶ μίαν δεκαπενταετίαν ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ. Πέραν ταύτης μόνον οἱ ἱερούμενοι ἐκ τῶν Πτυχιούχων δύνανται νὰ διορίζωνται δημοδιδάσκαλοι εἰς χωρία ἔχοντα πληθυσμὸν μικρότερον 1000 κατοίκων, δυνάμενοι νὰ διορίζωνται συγχρόνως κατὰ τοὺς κειμένους νόμους καὶ ἐφημέριοι ἐν αὐτοῖς.

Ἄρθρον 4.

Συνιστᾶται ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ τάξις προπαρασκευαστικῇ διὰ τὴν εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου φοίτησιν, εἰς ἣν δύνανται νὰ καταταχθῶσιν οἱ ἔχοντες ἐνδεικτικὸν τῆς τετάρτης τάξεως τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, διδασκόμενοι ἐπὶ ἐν ἔτος μαθήματα ἀπαιτούμενα πρὸς ἀπόκτησιν τῶν διὰ τὴν εἰσηγμένην Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου φοίτησιν ἀναγκαζουσῶν συμπληρωτικῶν γνώσεων.

Τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τῆς μονοετοῦς ταύτης φοιτήσεως θέλει καθορισθῇ διὰ Β. Διατάγματος.

Τὸ εἰς τοὺς ἀποφοίτους τῆς τάξεως ταύτης μετὰ ἐξετάσεις ἀπονεμόμενον πτυχίον παρέχει τὸ δικαίωμα ἐγγραφῆς εἰς μόνην τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου, μὴ ἐπιτρεπομένης τῆς ἐκ ταύτης μετεγγραφῆς εἰς ἕτερον τούτου Σχολὴν.

Ἄρθρον 5.

Πρὸς ἱερατικὴν μόρφωσιν τῶν ἀποφοίτων τῶν γυμνασίων καὶ διδασκαλείων, τῶν ἐφιεμένων νὰ ἱερωθῶσιν ὡς καὶ πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἀναγκαίων γνώσεων τῶν ἤδη κληρικῶν, τῶν ἔχόντων τὰ ἀνωτέρω προσόντα καὶ πρακτικὴν ἐκκλησιαστικὴν μόρφωσιν τῶν λαϊκῶν τελειοφύτων τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου ἢ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, κατὰ παλαιὸν ὀργανισμόν, ἰδρύεται ὡς παράρτημα τῆς Ριζαρείου Σχολῆς μονοτάξιον ἱερατικὸν φροντιστήριον, ἐν τῷ ὁποίῳ διδάσκονται οὗτοι ὡς ἑξωτερικοὶ μαθηταὶ τὰ ἀπαραίτητα ἱερατικὰ μαθήματα καὶ ὑποβάλλονται εἰς τὰς συναφεῖς

σμοῦ αὐτῶν ὡς δημοδιδασκάλων μετὰ τὴν ἐκ τῆς Σχολῆς ἀποφοίτησιν. Ἐκεῖνοι τῶν τροφίμων τῆς Σχολῆς, οἵτινες ἐπιθυμοῦσι νὰ συνεχίσωσι τὰς θεολογικὰς τῶν σπουδᾶς ἐν τῇ Πανεπιστημίῳ δὲν θ' ἀκροῶνται καὶ παιδαγωγικῶν μαθημάτων τῆς ε' τάξεως, ἥτις θὰ εἶναι διηρημένῃ εἰς δύο τμήματα, τὸ μὲν παιδαγωγικὸν τὸ δὲ προπαρασκευαστικὸν διὰ τὴν Θεολογικὴν τοῦ Πανεπιστημίου Σχολήν. Ὁ παιδαγωγικὸς καταρτισμὸς τῶν τροφίμων τῆς Σχολῆς ἐξασφαλίζεται τελείως, θὰ συντελεῖται δ' ἐν τῇ Μαρασλείῳ Διδασκαλείῳ, ἀλλ' ὁ καταρτισμὸς οὗτος θὰ παρέχῃ μὲν χρησιμώτατα στοιχεῖα εἰς τὸν τρέφειμον τῆς Σχολῆς διὰ τὴν μέλλουσαν ἱερατικὴν αὐτοῦ δράσιν, σκοπεῖ δὲ κυ-

πρακτικὰς τοῦ ἱερατικοῦ σταδίου ἀσκήσεις κατὰ πρόγραμμα ἐκδοθησόμενον διὰ Β. Διατάγματος.

Ἄρθρον 6.

Διὰ Β. Διαταγμάτων ἐπιτρέπεται ἡ μεταβολὴ τῶν ἐν τῇ Κράτει λειτουργουσῶν ἱερατικῶν σχολῶν, συμφώνως πρὸς τὴν διὰ τοῦ παρόντος νόμου καθοριζομένην μορφήν τῆς Ρίζαρείου Σχολῆς ἢ ἡ ἴδρουςι ὁμοίων ταύτῃ νέων ἱερατικῶν σχολῶν εἰς βάρος τοῦ Γενικοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου, ἐφ' ὅσον ἐπαρκοῦσιν οἱ πόροι καὶ μετὰ πρότασιν τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου. Ἐπίσης ἐπιτρέπεται ἡ διὰ Β. Διαταγμάτων ἴδρουςι μονοταξίῳ ἱερατικῶν φροντιστηρίων κατὰ τὸ ἄρθρον 5 τοῦ παρόντος νόμου παρ' ἄλλαις τοῦ Κράτους ἱερατικαῖς Σχολαῖς, ἢ μεταβολὴ τοῦ προγράμματος καὶ τῆς μορφῆς τῶν ἐν τῇ Κράτει ἱεροδιδασκαλείων καὶ ἱερατικῶν Σχολῶν.

Ἄρθρον 7.

Ἡ ἰσχὺς τοῦ παρόντος νόμου ἄρχεται ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως αὐτοῦ εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, αἱ δὲ λεπτομέρειαι αὐτοῦ κανονισθήσονται διὰ Β. Διατάγματος.

Ὁ παρὼν νόμος ψηφισθεὶς ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ παρ' Ἡμῶν σήμερον κυρωθεὶς δημοσιευθήτω διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐκτελεσθήτω ὡς νόμος τοῦ Κράτους.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 16 Ἀπριλίου 1918.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κλπ.

ΔΗΜ. ΔΙΓΚΑΣ

Ἐθεωρήθη καὶ ἐέδθη ἡ μεγάλη τοῦ Κράτους σφραγίς.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 24 Μαΐου 1918.

Ὁ Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης

ΙΩ. Α. ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΣ



ρίως νὰ λύσῃ τὸ ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Σχολῆς ἐπασχολοῦν αὐτὴν πρὸς ἐλπίμα τῆς χρησιμοποίησεως τῶν ἐξ αὐτῆς ἀποφοιτῶντων μέχρι τοῦ χρόνου τῆς χειροτονίας των. Κατὰ τὸν εἰρημένον νόμον οἱ μὴ μεταβαίνοντες εἰς τὴν Θεολογικὴν τοῦ Πανεπιστημίου Σχολὴν ἀπόφοιτοι τῆς Σχολῆς θὰ ἔχωσι πάντα τὰ προσόντα καὶ πάντα τὰ δικαιώματα δημοδιδασκάλων. Θὰ ληφθῇ μάλιστα πρόνοια ὅπως αὕτῃ ἡ Διεύθυνσις τῆς Σχολῆς μεριμνᾷ περὶ τοῦ διορισμοῦ αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Υπουργείου τῆς Παιδείας καὶ παρακολουθῇ αὐτοὺς μέχρι τῆς ἱερατικῆς των ἀποκαταστάσεως. Διασώζουσα ὅμως ἡ Σχολὴ τὸν ἱερατικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα καὶ σκοπὸν, τ' ἀνωτέρω προσόντα καὶ δικαιώματα θὰ παρέχῃ μόνον πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ μέχρι τῆς χειροτονίας σταδίου ἐπὶ μίαν δεκαπενταετίαν ἀπὸ τῆς ἀποφοιτήσεως, καὶ οἱ μὲν χειροτονούμενοι θὰ δύναται νὰ παραμείνωσιν ἐνιαχοῦ καὶ δημοδιδάσκαλοι, οἱ δὲ μὴ χειροτονούμενοι θ' ἀποβάλλωσι πάντα τὰ ἐκ τῆς Σχολῆς προσόντα καὶ δικαιώματα. Οὕτω δὲ τὸ μὲν διὰ τὸ Πανεπιστήμιον δίπλωμα θὰ ἰσχύῃ μόνον διὰ τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν, τὸ δὲ ἱερατικὸν ἅμα καὶ διδασκαλικὸν δίπλωμα διὰ τοὺς μὴ χειροτονουμένους θὰ ἰσχύῃ μόνον ἐπὶ μίαν δεκαπενταετίαν καὶ ἐπομένως εἰς τὴν Σχολὴν θὰ φοιτῶσι μόνον οἱ προτιθέμενοι νὰ συμμορφωθῶσι πρὸς τὸν εἰδικὸν τῆς Σχολῆς σκοπὸν. Οὐ μόνον δὲ διὰ τοῦ περὶ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς νόμου· ἀλλὰ καὶ δι' ἐτέρου νόμου, προσφάτως ψηφισθέντος καὶ τροποποιήσαντος τὸν περὶ ἐνοριακοῦ Κλήρου νόμον¹⁾, οἱ προσερχόμενοι εἰς τὰς τάξεις τοῦ Κλήρου Ριζαρεῖται ἀποκτιῶσιν ἐξαιρετικὰ δικαιώματα. Ἐπὶ πλέον ἰδρύεται παρὰ τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ Ἱερατικὸν Φροντιστήριον, εἰς ὃ θὰ φοιτῶσι πάντες οἱ ἀπόφοιτοι Γυμνασίων καὶ Διδασκαλείων, οἱ θέλοντες νὰ χειροτονηθῶσιν Ἱερεῖς. Ἀπηγορεύθη ἡ χειροτονία μὴ ἀποφοιτῶν τῆς θεολογικῆς, τῆς Ριζαρείου καὶ τοῦ Φροντι-

1) Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, τευχ. Α', ἀριθ. 115, 26 Μαΐου 1918.

στηρίου ἢ ἰσοδαμίων Σχολῶν διὰ τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία. Ἄλλ' ἐνεκα τῶν περιστάσεων καὶ δὴ τοῦ μόλις λήξαντος πολέμου δὲν κατέστη δυνατόν νὰ λειτουργήσῃ τὸ Φροντιστήριον εὐθὺς ἀμέσως.

Μετὰ τὸν διὰ τοσοῦτων ἀγώνων ἐπιτευχθέντα Νόμον 1432 ἀναμφιβόλως ἡ Σχολὴ θὰ δυνηθῇ νὰ ἐπιειώξῃ τὸν εἰδικὸν αὐτῆς σκοπὸν μετὰ μείζονος τῆς μέχρι τοῦδε ἐπιτυχίας, πολλῶν μᾶλλον ὅτι βασιμώτατοι ὑπάρχουσιν ἐλπίδες ἀνορθώσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξυψώσεως τοῦ ἐνοριακοῦ Κλήρου. Θάττον ἢ βράδιον ὁ Κληρὸς θὰ μισθοδοτηθῇ ἐκ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου, καθ' ὃν τρόπον ἐκ τοῦ Ταμείου τοῦ Κράτους μισθοδοτοῦνται οἱ διδάσκαλοι, θὰ τύχῃ ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως καὶ συντάξεως. Εἰς τοῦτο δέον νὰ κατατείνωσιν αἱ περαιτέρω ἐνέργειαι τῆς Ριζαρείου Σχολῆς. Ἦδη δέ, τῇ εἰσγηγῆσαι τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μελετίου, ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως νὰ παραχωρηθῇ τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ τὸ ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Γερμανοῦ ἰδρυθὲν Σχολικὸν κτίριον. Τὸ δὲ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς ἐδέχθη τὴν προσφορὰν, ἀποφασίσαν νὰ ἐκποιήσῃ τὸν χώρον, ἐν ᾧ νῦν εὐρῆται ἡ Σχολή. Αἱ ἀντιρρήσεις, αἵτινες ἄλλοτε παρουσιάσθησαν, σήμερον δὲν ὑπάρχουσιν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ Γερμάνειος Σχολὴ διατελεῖ μὲν ὑπὸ στρατιωτικὴν ἐπίταξιν ἔχει δὲ ἀνάγκην μεγάλων ἐπισκευῶν, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ μεταφερθῇ ἀμέσως εἰς αὐτὴν ἡ Ριζαρείος Σχολή. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑποτρόφων μαθητῶν τῆς Σχολῆς ἠὲξήθη, διότι ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὥρισε τριάκοντα ὑποτρόφους τοῦ Γενικοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου.

Τῇ 7 Σεπτεμβρίου 1918, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Νόμου 1432, ἐδημοσιεύθη διὰ Β. Διατάγματος ὁ τελευταῖος Ὁργανισμὸς τῆς Σχολῆς, ὅστις εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν Ὁργανισμὸν τοῦ προηγουμένου ἔτους μετὰ τῶν ἐκ τοῦ Νόμου ἐπιβαλλομένων καὶ τῶν τελευταίων περὶ τῆς Σχολῆς ἀποφάσεων τροποποιή-



σεων. Ὁ Ὄργανισμός οὗτος εἶναι πληρέστερος πάντων τῶν προηγουμένων Ὄργανισμῶν, διαιρούμενος εἰς τρία μέρη καὶ περιγράφων λεπτομερῶς ἰδίως τὰ καθήκοντα τοῦ Συμβουλίου· ἀλλ' ὁ καθορισμός αὐτῶν ἐν τισι σημείοις δὲν εἶναι τελείως σύμφωνος πρὸς τὴν Διαθήκην καὶ δὴ πρὸς τὸν Νόμον τοῦ 1887 ἄχθ', χρήζων, τούτου ἕνεκα, ἀναθεωρήσεως. Ἐν τῇ πρώτῃ μέρει τοῦ Ὄργανισμοῦ, ἐν ᾗ γίνεται λόγος περὶ τῆς διοικήσεως τῆς Σχολῆς, περὶ τῶν δύο Συμβουλίων, τοῦ Πολυμελοῦς καὶ τοῦ Τριμελοῦς Διοικητικοῦ, ὀρίζονται τὰ ἑξῆς.

Ἡ Σχολή, συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τῆς διαθήκης καὶ τοῦ κωδικέλλου αὐτῆς, διατελεῖ, κατὰ τὴν ἐφεσιν τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτῆς, ὑπὸ τὴν ἐν γένει ἐφορείαν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως καὶ διοικεῖται ὑπὸ δεκαμελοῦς συμβουλίου, πρώτου καλουμένου, ἀποτελουμένου ἐκ τῶν δέκα ἐκτελεστῶν τῆς διαθήκης καὶ ἐκ τριμελοῦς διοικητικοῦ συμβουλίου, δευτέρου καλουμένου, ἐκ μελῶν τοῦ πρώτου συγκροτουμένου.

Ἡ ἀντικατάστασις μέλους τινὸς τοῦ πρώτου συμβουλίου ἀποδιδώσαντος ἢ παραιτηθέντος, ἐνεργεῖται τὸ βραδύτερον, ἐντὸς μηνὸς δι' ἐκλογῆς ὑπὸ τῶν ὑπολειπομένων μελῶν ὡς ἑξῆς. Ἐκλέγονται τρία πρόσωπα, καταγόμενα ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόπου, ἐξ οὗ ὁ ἀντικαθιστάμενος, τὸ δὲ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἐκλέγει ἐν ἑξ αὐτῶν, διορίζόμενον διὰ Β. Διατάγματος.

Ὁ ἐκλεχθεὶς λαμβάνει τὴν θέσιν τοῦ ἀντικαθισταμένου.

Ἡ παρουσία πέντε μελῶν τοῦ πρώτου Συμβουλίου ἀρκεῖ πρὸς διάσκεψιν, ὅταν ἀνυπερβλήτα ἐμπόδια καθιστῶσιν ἀδύνατον τὴν προσέλευσιν πλειόνων. Ἄν δέ ποτε συμβῇ νὰ μὴ συνέλθωσιν οὗτε πέντε μέλη τοῦ πρώτου συμβουλίου πρὸς κατάρτισιν ἀπαρτίας, ἀναπληροῦνται τὰ ἐλλείποντα ἐξ αὐτοῦ, προκειμένου περὶ ἐπειγόντων ζητημάτων, ἵνα αποφασίσωσι μόνον περὶ τούτων, διὰ καθηγητῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου.



Αἱ ἀποφάσεις τοῦ πρώτου Συμβουλίου λαμβάνονται κατὰ πλειονοψηφίαν. Ἐκ τῶν δέκα δὲ μελῶν τοῦ συμβουλίου ψηφίζουσι μόνον τὰ ἐννέα μέλη τοῦ δεκάτου, κατὰ τὴν χρονολογικὴν σειράν τοῦ διορισμοῦ, μὴ ἔχοντες ψῆφον.

Ἡ ἀπογόρευσις αὕτη δὲν ἰσχύει διὰ τὸν δέκατον ὅταν ἐκλεχθῇ ὡς ταμίας εἰς τῶν συμβούλων, ὅποτε οὗτος (ὁ ταμίας) στερεῖται ψήφου.

Τὸ δεύτερον συμβούλιον συγκροτεῖται ἀνὰ τριετίαν ἐκ τῶν μελῶν τοῦ πρώτου, λαμβανομένων κατὰ τὴν ἐν τῇ Ριζαρείῳ Διαθήκῃ ἀναγεγραμμένην σειράν.

Κωλυομένου προσωρινῶς μέλους τινὸς τοῦ δευτέρου συμβουλίου ἀναπληροῦται τοῦτο δι' ἑτέρου, κατὰ τὴν ἐν τῇ ἄνω ἐδαφίῳ σειράν.

Αἱ διατάξεις τοῦ μέρους τούτου τοῦ Ὄργανισμοῦ, ἐν ᾧ ἀπαριθμοῦνται τὰ καθήκοντα τῶν Συμβουλίων, συνεπληρώθησαν διὰ τοῦ ἀπὸ 4 Φεβρουαρίου 1919 Β. Διατάγματος, καθ' ὃ «ἡ διεύθυνσις τῶν συνεδριῶν τοῦ πολυμελοῦς Συμβουλίου τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς καὶ τοῦ διοικητικοῦ τοιοῦτου ἀναίθεται ἐν ἀρχῇ, ἐκάστου ἔτους εἰς ἓν ἐκ τῶν μελῶν τοῦ τελευταίου, καθοριζόμενον διὰ ψηφοφορίας»¹⁾. Ὁ Ριζάρης, ὡς εἶδομεν, ἐν τῇ Διαθήκῃ αὐτοῦ δὲν ὥρισε πρόεδρον τοῦ Συμβουλίου· ἀνέγραψε μόνον ἐν τῇ 87ῃ ἀρθρῷ αὐτῆς διάταξιν, καθ' ἣν τὸ τριμελὲς ἢ δεύτερον Συμβούλιον «διευθύνει τὰ προκείμενα εἰς σκέψιν καὶ διευθύνει τὰς ψηφοφορίας» τοῦ πρώτου Συμβουλίου, εἶχε δ' ἐπικρατήσῃ τὸ ἔθος ὅπως χρησιμεύῃ ὡς «εἰσηγητῆς» τῶν ζητημάτων ὃ ἐν τῇ διοικητικῇ πρῶτος τὴν σειράν Σύμβουλος, ὃν νῦν τὸ ἀνωτέρω διάταγμα ὥρισεν αἰρετὸν «διευθυντὴν τῶν συνεδριῶν» τοῦ Συμβουλίου. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τοῦ τελευταίως ψηφισθέντος Νόμου 995 ὠρίσθησαν «Ἵπουργικοὶ Ἐπίτροποι» ἐν τοῖς ἐποπτευομένοις ὑπὸ τοῦ Ἵπουργείου ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως

1) Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, ἔτ. 1919, ἀριθ. 32.



ἰδρύμασι, ὥρισθη τοιοῦτος διὰ τὴν Ριζάρειον Σχολὴν ὁ Τμηματάρχης τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, συμμετέχων τῶν συνεδριῶν τοῦ πολυμελοῦς Συμβουλίου ¹⁾. Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ Ὁργανισμοῦ καθορίζει τὰ τῆς ἐσωτερικῆς διευθύνσεως τῆς Σχολῆς ἀνατεθειμένης εἰς τὸν Διευθυντὴν, ὁμοίως τοῖς προηγούμενοις Ὁργανισμοῖς, ἄνευ μεταβολῆς τινος, καὶ τὸ τρίτον τὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως ὑπ' αὐτοῦ ὡσαύτως διεξαγομένης. Κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ μέρους τούτου τοῦ Ὁργανισμοῦ, διατυπωθείσας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Διαθήκης τοῦ τε Γεωργίου Ριζάρη, τῶν δωρητῶν καὶ εὐεργετῶν τῆς Σχολῆς, τῶν ἰδρυσάντων ἐν αὐτῇ ὑποτροφίας, καὶ τοῦ Νόμου 1432, οὐδεὶς ἀπολύτως ἐκπαιδεύεται ἐν τῇ Ριζαρείῳ Ἐκκλησιαστικῇ Σχολῇ μὴ ἔχων σκοπὸν καὶ ὑποχρέωσιν νὰ προσέλθῃ εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου.

Πάντες οἱ εἰς τὴν σχολὴν εἰσερχόμενοι μαθηταὶ πρέπει νὰ ἔχωσι τοῦλάχιστον ἀπολυτήριον ἑλληνικοῦ σχολείου μετὰ βαθμοῦ τοῦλάχιστον «καλῶς» καὶ μετὰ διαγωγῆς τοῦλάχιστον «κοσμίας» καὶ ἡλικίαν οὐχὶ μείζονα τῶν 18 ἐτῶν οὐδ' ἐλάσσονα τῶν 13 ἐτῶν, συμπεληρωμένων ἢ συμπληρουμένων κατὰ τὴν 31 Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους τῆς εἰσαγωγῆς τῶν εἰς τὴν Σχολὴν.

Ἡ ἐν τῇ σχολῇ ἐκπαίδευσις εἶναι πενταετής.

Διδάσκονται δ' ἐν αὐτῇ, ἐκτὸς τῶν πρὸς γενικὴν μόρφωσιν χρησίμων μαθημάτων, πάντα τὰ θεολογικὰ μαθήματα, τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς μόρφωσιν δημοδιδασκάλων παιδαγωγικὰ καὶ τεχνικὰ μαθήματα, τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν καὶ ψδίκην καὶ γίνονται αἱ δέουσαι διὰ τὴν ἀρίστην ἱερατικὴν καὶ παιδαγωγικὴν κατάρτισιν σχετικαὶ πρακτικαὶ ἀσκήσεις.

Τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τοῦ προγράμματος καὶ τὴν κανονικὴν λειτουργίαν τῆς σχολῆς, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἐγκυκλίων καὶ παιδαγωγικῶν μαθημάτων αὐτῆς, ἐξελέγχει

1) Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, ἔτ. 1918, ἀριθ. 66.



ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἐκάστote διὰ τοῦ πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν διδασκαλείων ἀρμοδίου ἐπιθεωρητοῦ ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὰ θεολογικὰ μαθήματα διὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ὑπὸ τοῦ προέδρου αὐτῆς ἐκπροσωπούμενης.

Οἱ μαθηταὶ τῆς σχολῆς διαιροῦνται εἰς ἐσωτερικοὺς ἐνδιατωμένους ἐν τῇ σχολῇ ὡς ἐν κοινωβίῳ, καὶ εἰς ἐξωτερικοὺς κληρικοὺς ἢ μὴ. Οἱ μὴ κληρικοὶ ἐξωτερικοὶ μαθηταὶ δύνανται νὰ προσλαμβάνωνται μόνον ἐφ' ὅσον κρίνει τοῦτο ἀναγκαῖον τὸ Πρῶτον συμβούλιον. Οἱ ἐξωτερικοὶ μαθηταὶ ἀπολαύουσι τῶν αὐτῶν μαθητικῶν δικαιωμάτων πρὸς τοὺς ἐσωτερικοὺς καὶ ἔχουσι τὰς αὐτὰς πρὸς τούτους ὑποχρεώσεις, ἀπαλλασσόμενοι μετὰ τῶν κληρικῶν καταβολῆς ἐγγυήσεως.

Οἱ ἐσωτερικοὶ μαθηταὶ ἀποτελοῦνται.

1) Ἐκ δέκα ὑποτρόφων τῆς Ριζαρείου περιουσίας ἐκ Ζαγορίου, ὧν ὁ ἀριθμὸς δύνανται νὰ ᾖ, καὶ ἀνώτερος τῶν δέκα ἐὰν ὑπάρχωσι περισεύματα ἐκ τῶν ἐσόδων τῆς Σχολῆς.

2) Ἐκ δέκα ὑποτρόφων τῆς Ριζαρείου περιουσίας ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος.

3) Ἐκ δύο ὑποτρόφων τῆς κληρονομίας Γρηγορίου Καλαγάνη, ἐξ Ἀγιάσου τῆς Λέσβου.

4) Ἐκ τριῶν ὑποτρόφων τῆς κληρονομίας Π. Στεφανίτση ἐκ τῆς νήσου Λευκάδος.

5) Ἐκ δύο ὑποτρόφων τῆς κληρονομίας Κ. Κρεατσούλη, ἐκ τῆς νήσου Χίου.

6) Ἐξ ἐνὸς ὑποτρόφου τῆς κληρονομίας Καλλιν. Παπαδοῦκα.

7) Ἐξ ἐνὸς ὑποτρόφου τῆς κληρονομίας Δ. Κριεζῆ, καταγομένου ἐξ Ὑδρας, ἢ, ἐν ἐλλείψει τοιούτου. ἐκ Πόρου ἢ ἐξ Ἑρμιόνης ἢ ἐκ Σπετσῶν ἢ ἐκ Κρανιδίου.

8) Ἐκ δύο ὑποτρόφων τῆς κληρονομίας Δ. Στίνη, καταγομένων ἐκ γονέων γνησίας καταγωγῆς, Ἀθηναίων, ἢ, ἐν ἐλλείψει γνησίας Ἀθηναϊκῆς καταγωγῆς, ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀττικῆς.

9) Ἐξ ἐνὸς ὑποτρόφου τοῦ κληροδοτήματος Μ. Καραμάνου, ἐκ Μυτιλήνης.

10) Ἐξ ἐνὸς ὑποτρόφου τοῦ κληροδοτήματος Σπ. Τσέλιου.

11) Ἐξ ἐνὸς ὑποτρόφου τῆς δωρεᾶς Α. Κομιζοπούλου ἐκ Φιλιππουπόλεως.



12) Ἐκ δύο ὑποτρόφων τῆς θωραῆς τοῦ Σωζοαγαθοπούλεως Παρθενίου, ἐκ Κυζίκου.

13) Ἐξ ἐνὸς ὑποτρόφου τῆς θωραῆς Ι. Λαμπριδου.

14) Ἐκ τῶν ἐν τῷ μέλλοντι τυχόν ὑποτρόφων κληρονομίων, κληροδοτημάτων καὶ δωρεῶν.

15) Ἐκ τῶν ὑποτρόφων τοῦ Ἐκκλησι. Ταμείου.

16) Ἐκ τῶν ιδιοσυντηρήτων.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐξωτερικῶν μαθητῶν ὀρίζεται κατ' ἔτος ὑπὸ τοῦ Πρώτου συμβουλίου, ἀναλόγως τοῦ χώρου τῶν αἰθουσῶν τῶν παραδόσεων τῆς σχολῆς.

Οἱ βουλόμενοι νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὴν σχολὴν ὡς ιδιοσυντηρήτοι καὶ ἐξωτερικοὶ μαθηταὶ αὐτῆς κεκτημένοι ἅπαντα τὰ ὑπὸ τοῦ ὀργανισμοῦ τούτου ὀριζόμενα ἀνωτέρω προσόντα, ὑποβάλλουσιν τὰς αἰτήσεις των μετὰ ἀπαιτουμένων πιστοποιητικῶν πρὸς τὸ συμβούλιον τῆς σχολῆς μέχρι τῆς 25 Αὐγούστου καὶ ὑφίστανται τὴν κεκανονισμένην εἰσιτήριον ἐξέτασιν πρὸς κατὰταξιν εἰς τὴν α' τάξιν αὐτῆς.

Οἱ ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ὑπότροφοι τῆς Ριζαρίου περιουσίας, οἱ ὑπότροφοι ἐν γένει, οἱ τῆς κληρονομίας Στεφανίτση καὶ οἱ ιδιοσυντηρήτοι πλὴν τῶν ἐξωτερικῶν προκαταβάλλουσιν ἐν ἀρχῇ ἐκάστου σχολικοῦ ἔτους καὶ πρὸ τῆς εἰσόδου των εἰς τὴν σχολὴν δραχμὰς τριακοσίας (300), μόνον κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη εἰς ἐγγύησιν τοῦ ὅτι μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ 3δου ἔτους τῆς ἡλικίας θὰ ἐρωθῶσιν¹⁾.

Οἱ μετὰ τὴν παρέλευσιν τῆς ἀνωτέρω προθεσμίας μὴ χειροτονηθέντες ἀποβάλλουσιν α') πᾶν δικαίωμα ἀπορρέον ἐκ τῆς ἐν τῇ σχολῇ ἐκπαιδεύσεως, β') τὴν κατατεθειμένην χρηματικὴν ἐγγύησιν γ') τὸ ἀπονεμηθὲν τυχὸν αὐτοῖς χρηματικὸν βραβεῖον, ὧν πάντων ἀντιθέτως ἀπολαύουσιν οἱ χειροτονηθέντες.

1) Διὰ Β. Διατάγματος τῆς 4 Ἀπριλίου 1919 (Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, ἔτ. 1919, τευχ. Α' ἀριθ. 80) ἀπηλλάγησαν τῆς ἐγγυήσεως καὶ οἱ τῶν ὑποτροφίῶν Καλαγάνη, Κρεατσούλη, Παπαδοῦκα, Κριεζή, Καραμάνου. Στίνη, Τσέλιου, Κομιζοπούλου, Παρθενίου Σωζοαγαθοπούλεως καὶ Σοφίας Κονατσόβας.



Τὸ πτυχίον τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς παρέχει δικαίωμα διορισμοῦ εἰς θέσιν δημοδιδασκάλου μόνον ἐπὶ μίαν δεκαπενταετίαν ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ. Πέραν ταύτης μόνον οἱ ἱερούμενοι ἐκ τῶν πτυχιούχων δύνανται νὰ διορίζωνται δημοδιδασκαλοὶ εἰς χωρία ἔχοντα πληθυσμὸν μικρότερον τῶν 1000 κατοίκων, δυνάμενοι νὰ διορίζωνται συγχρόνως, κατὰ τοὺς κειμένους νόμους καὶ ἐφημέριοι ἐν αὐτοῖς.

Υφίσταται ἐν τῇ Ριζαρείῳ Ἐκκλησιαστικῇ Σχολῇ προπαρασκευαστικὸν τμήμα δια τὴν εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου φοίτησιν, εἰς ὃ κατατάσσονται οἱ περαιούντες μὲν τὰ μαθήματα τῆς τετάρτης τάξεως τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, μὴ ἐπιθυμοῦντες δὲ νὰ λάβωσι πτυχίον διδασκάλου, ἢ ὡς τελειόφοιτοι τῆς Σχολῆς, οἱ ἐπιθυμοῦντες δηλαδὴ νὰ κατέχωσι πτυχίον τῆς Ριζαρείου Σχολῆς μόνον ἐκ τοῦ προπαρασκευαστικοῦ τμήματος αὐτῆς, διδασκόμενοι ἐπὶ ἐν ἔτος μαθήματα ἀπαιτούμενα πρὸς ἀποκτήσιν τῶν διὰ τὴν εἰρημένην Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου φοίτησιν ἀναγκαιουσῶν συμπληρωματικῶν γνώσεων.

Τὸ εἰς τοὺς ἀποφοίτους τοῦ τμήματος τούτου, μετὰ ἐξετάσεις, ἀπονεμόμενον πτυχίον παρέχει τὸ δικαίωμα ἐγγραφῆς εἰς μόνην τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου, μὴ ἐπιτρεπομένης τῆς ἐκ ταύτης μετεγγραφῆς εἰς ἑτέραν τούτου Σχολὴν.

Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, διὰ τοῦ Προέδρου αὐτῆς Μητροπολίτου Ἀθηνῶν, γνωματεύει πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον κατὰ τὸν διορισμὸν τοῦ Διευθυντοῦ, τοῦ Οἰκονόμου καὶ τῶν Καθηγητῶν τῶν θεολογικῶν μαθημάτων καὶ κατὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ προγράμματος αὐτῶν καὶ ἔχει τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθήκον τῆς ἀνωτέρας πνευματικῆς ἐπιδείψεως ἐπὶ τῆς ἱερατικῆς μορφώσεως, ἐπὶ τῆς εὐκοσμίας καὶ τῶν ἠθῶν τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς, δικαιομένη ἐν παντὶ καιρῷ νὰ ἐπισκέπτηται αὐτὴν καὶ ὑποδεικνύη εἰς τὸ Ὑπουργεῖον πᾶν ληπτέον ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἔποψιν μέτρον, διὰ τοῦ Προέδρου αὐτῆς.



Αὗται εἰσιν αἱ σπουδαιότεραι διατάξεις τοῦ νέου Ὁργανισμοῦ τῆς Σχολῆς, ἐπὶ τῇ βάσει δ' αὐτῶν καθωρίσθη καὶ τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων, δημοσιευθὲν διὰ Β. Διατάγματος τῆς 19 Ὀκτωβρίου 1910, ὡς ἑξῆς,

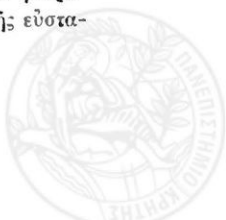
ΜΑΘΗΜΑΤΑ		Α'	Β'	Γ'	Δ'	Ε'		
						Ἀποσπασμα- τικὰ τμήματα	Ἰεροδιδασκα- λίων τμήμα	Προσάρσενον ἱστορικῶν τμήμα
1	Ἱερὰ ἱστορία τῆς Π. Διαθ. μεθ' ἐρμηνευτικῆς ἀναγνώσεως ἱστορικῶν περικοπῶν ἐκ τῆς Π. Δ.	2						
2	Ἱερὰ ἱστορία τῆς Κ. Διαθ. μεθ' ἐρμηνευτικῆς ἀναγνώσεως ἱστορικῶν περικοπῶν ἐκ τῆς Κ. Δ.		3					
3	Ἱερὰ Κατήχησις.....	2						
4	Εἰσαγωγή καὶ ἐρμηνεία Π. Διαθ.			3	2			3
5	Εἰσαγωγή καὶ ἐρμηνεία Κ. Διαθ.			3	2			4
6	Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία.....				2	2		
7	Δογματικὴ.....					3		
8	Χριστιανικὴ Ἠθικὴ.....				2			
9	Ἐκκλησιαστικὴ ὁητορικὴ.....				2	2		
10	Λειτουργικὴ.....			2				
11	Τελετουργικὴ.....					2		
12	Ποιμαντικὴ καὶ κανονικ. δίκαιον					2		
13	Ἐρμηνεία Πατέρων.....							3
14	Ἑλληνικά.....	9	9	7	7	6		
15	Λατινικά.....	3	2	2	1			4
16	Γαλλικά.....	3	3	2	2			2
17	Ἱστορία.....	2	2	2	2			
18	Γεωγραφία.....	2	2					
19	Μαθηματικά.....	3	3	2	2			
20	Φυσικά, Γεωπονικά, Ὑγιεινὴ.. Γεωπονικά, Ὑγιεινὴ..	3	3	3	2 1	2 1	1 14	
21	Παιδαγωγικά.....							
22	Παιδαγωγικά, Ψυχολ. καὶ Λογικὴ			4				
23	Δικακτικὴ.....				5			
24	Μουσικὴ καὶ Ὡδικὴ.....	4	3	3	3		2	
25	Καλλιγραφία καὶ Ἱχνογραφία.	3	2	1	1		1	
26	Χειροτεχνία.....	2	2	2	1		1	
27	Γυμναστικὴ.....	3	3	3	3	3		

Τὸ πρόγραμμα τοῦτο τῶν μαθημάτων ἤρξατο ἐφαρμοζόμενον ἀπὸ τοῦ Σχολικοῦ τούτου ἔτους 1918-1919, τοῦ δὲ Φροντιστηρίου ἡ ἔναρξις ἀνεβλήθη διὰ τὸ προσεχὲς ἔτος. Ἐγένετο δὲ πρὸς τὴν Σχολὴν καὶ ἡ πρώτη δωρεὰ πρὸς ἱδρυσιν ὑποτροφῶν τοῦ Φροντιστηρίου. Ὁ ἐν Ἀμερικῇ ἐσχάτως ἀποθανὼν Ἕλλην ἀρχιμανδρίτης Ἰωακείμ Γεωρτζος, διὰ διαθήκης αὐτοῦ ἀπὸ 25 Σεπτεμβρίου 1918, ἐκληροδότησεν εἰς τὴν Σχολὴν τὴν ἐν Πειραιεὶ οἰκίαν αὐτοῦ, ὑπὸ τὸν ὄρον «ἐκ τοῦ εἰσοδήματος αὐτῆς, δυνάμει τοῦ νέου νόμου πρὸς σπουδὴν εἰς τὸ μονοτάξιον (=Φροντιστήριον), πρὸς διαπαιδαγώγησιν κληρικῶν, φοιτῶσιν ἐν αὐτῇ (τῇ Σχολῇ) δύο νέοι ἐναλλάξ, ὁ εἰς ἑξ Ὑδρας καὶ ὁ ἕτερος ἐκ Σκοπέλου». Ἡ διαθήκη προσεβλήθη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ διαθέτου, ἀλλ' ἡ Σχολὴ ἐλπίζει νὰ κερδίσῃ τὴν δωρεάν.

Συνέπεσε δὲ ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς Σχολῆς πρὸς τὴν ἑβδομηκοστὴν πέμπτην ἀμφιετηρίδα αὐτῆς, ἥτις μεγαλοπρεπῶς ἐπανηγυρίσθη τῇ 16 Μαΐου 1919. Τὸν πανηγυρισμὸν τοῦ γεγονότος τούτου ὡς ἑξῆς περιέγραψεν ὁ «Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυξ».

«Ἡ συμπλήρωσις ἑβδομήκοντα καὶ πέντε ἐτῶν ἀπὸ τῆς συστάσεως καὶ λειτουργίας Σχολῆς, οἷα ἡ **Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Σχολή**, εἶναι τοιοῦτο γεγονός, ὥστε ὁ Διευθυντὴς αὐτῆς, Ἀρχιμανδρίτης κ. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, λίαν εὐλόγως προέτεινεν εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς ὅπως μὴ παρέλθῃ ἀπαράτηρητον. Ἡ πρότασις αὐτοῦ ἐγένετο δεκτὴ καὶ ἀπεφασίσθη, ὅπως τῇ 16 Μαΐου, ἡμέρᾳ τῆς ἑορτῆς τῆς Ἀναλήψεως πανηγυρισθῇ ἡ σπανιωτάτη αὕτη δι' ἐκπαιδευτικὸν ἱδρυμα ἀμφιετηρίς.

Κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς οἱ μαθηταὶ ἐφιλοτιμήθησαν νὰ διακοσμήσωσι λαμπρῶς τὴν Σχολὴν, ἰδίως τὴν αἴθουσαν τῆς Βιβλιοθήκης, ἐν ᾗ ἐμελλε νὰ γίνῃ ἡ συγκέντρωσις τῶν ἐπισήμων. Τὴν ἐπαύριον δέ, χοροστατοῦντος ἐν τῷ ναῷ τῆς Σχολῆς τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ἀθηνῶν, ἐτελέσθη ἡ θεία λειτουργία ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ, καὶ ἐν τέλει αὐτῆς ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου ἡ προσήκουσα δέησις ὑπὲρ τῶν ἱδρυτῶν τῆς Σχολῆς καὶ ὑπὲρ τῆς εὐστα-



θείας αὐτῆς καὶ προσόδου, ἀφοῦ πρότερον ὁ Μητροπολίτης, ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ Κοινωνικοῦ, διὰ μακρῶν ὠμίλησε περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μορφώσεως τοῦ κλήρου, τὰς ἀφορμὰς λαβὼν ἐκ τῆς ἀναγνωσθείσης εὐαγγελικῆς περικοπῆς καὶ ἐκ τῆς ἐορτῆς τῆς Σχολῆς. Ἐν τῷ ναῷ παρίσταντο ἡ Ἱερὰ Σύνοδος καὶ πάντες σχεδὸν οἱ ἐν Ἀθήναις παρ-
επιδημοῦντες Μητροπολίται καὶ Ἀρχιερεῖς, Καθηγηταὶ καὶ πρῶην μαθηταὶ τῆς Σχολῆς καὶ πλῆθος ἐκκλησιασμάτων, πληροῦντος τὸν ναὸν τῆς Σχολῆς.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς θείας λειτουργίας ὁ Μητροπολίτης καὶ πάντες οἱ ἐκκλησιασθέντες συνεκεντρώθησαν ἐν τῷ Διευθυντηρίῳ τῆς Σχολῆς, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ χρόνῳ πλῆθος ἐπισκεπτῶν συνέρρεεν εἰς αὐτήν, ἐκ πασῶν τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ἐπιστήμονες, πολιτευταί, ἄνδρες πάσης δράσεως, ἰδίως δὲ κληρικοί, ὅσοι ἐν τῇ Σχολῇ ἐξεπαιδεύθησαν. Συγκινητικαὶ συναντήσεις παλαιῶν καὶ γηραιῶν συμμαθητῶν καὶ διδασκάλων τῆς Σχολῆς. Ἐπίσκοποι καὶ ἀπλοὶ κληρικοί, νεαροὶ Λιάκονοι, γέροντες Πρεσβύτεροι καὶ πρῶην Ὑπουργοὶ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, μετὰ πάροδον πολλῶν ἐτῶν ἔβλεπον ἀλλήλους ἐν τῇ ἐν ἣ ἐξεπαιδεύθησαν Σχολῇ, ἐν μέσῳ τοῦ συρρέοντος πλῆθους ἐπισήμων ἐπισκεπτῶν, προσερχομένων ἵνα χαιρετήσωσι τὴν πανηγυρίζουσαν Σχολήν. Μικρὸν πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Βασιλέως κατέφθασαν ἤδη οἱ Δήμαρχοι Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς, Ὑπουργοί, Βουλευταὶ καὶ ἀνώτατοι τοῦ Κράτους ὑπάλληλοι, Πρόεδροι ἐκπαιδευτικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων, ὅτε περὶ ὥραν 10 1/2 κατέφθασεν ὁ νεαρὸς Βασιλεὺς Ἀλέξανδρος, συνοδευόμενος ὑφ' ὀλοκλήρου τοῦ στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ αὐτοῦ οἴκου. Γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ καὶ τοῦ Συμβουλίου τῆς Σχολῆς ὠδηγήθη εἰς τὴν αἴθουσαν, ἐν ἣ εὗρίσκοντο ἤδη ὁ Μητροπολίτης καὶ πάντες οἱ λοιποί, οἱ δὲ μαθηταὶ τῆς Σχολῆς, συγκεντρωμένοι περὶ τὴν θύραν, ἔψαλλον τὸ τροπάριον τῆς ἐορτῆς « Ἀνελήφθης ἐν δόξῃ ». Μετὰ τοῦτο ἔψαλαν τὸν ὕμνον αὐτῶν :

« Τῆς θεοσκείας Χριστοῦ σταυροφόροι,
τῆς πατρίδος πιστοὶ μαχηταί,
τῆς Ἑλλάδος ἡμεῖς δορυφόροι,
Ριζαφείου Σχολῆς μαθηταί,

ἀτρομήτως, εὐόρκως χωροῦμεν
πρὸς ἀγῶνα κλεινόν, ἱερόν,
τοῦ σταυροῦ τὴν σημαίαν ὑψοῦμεν,
λευτῶν συγκροτοῦντες χορόν.



Ριζαρῶν ἐντολὰς τὰς ἀγίας
θὰ τηρήσωμεν μέχρι πνοῆς
τῆς ἐσχάτης, ναί, μέχρι θυσίας
καὶ αὐτῆς τῆς προσκαίρου ζωῆς.

Ὁ Ἑλλάς, ὁ πατρίς γλυκυτάτη,
ὡ θρησκεία Χριστοῦ ἱερά,
τῆς ψυχῆς ἡμῶν εἰσθε φιλάτη,
οὐρανία εἰκὼν καὶ χαρά.»

Κατὰ τὴν τελευταίαν στροφὴν τοῦ ὕμνου τούτου ἐθεάθησαν εἰσερχόμενοι εἰς τὴν αἴθουσαν τρεῖς μαθηταί, κρατοῦντες στέφανον ἐκ φύλλων δάφνης, προχωρήσαντες δὲ ἕστησαν δι' αὐτοῦ τὴν προτομὴν τοῦ Γεωργίου Ριζάρη, ἐν μέσῳ τῶν χειροκροτημάτων καὶ ἀπεριγράπτου συγκινήσεως τῶν παρισταμένων.

Τούτου γενομένου, ὁ Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς παρελθὼν ἐπὶ τὸ βῆμα ἀπήγγειλε λαμπρὸν ἐόρτιον λόγον, ἐν ᾧ ἐξέθηκε τὸ ἱστορικὸν τῆς ὑπὸ τῶν ἀειμνήστων Ριζαρῶν Μάνθου καὶ Γεωργίου ἰδρύσεως τῆς φερωνύμου Ἑκκλησιαστικῆς Σχολῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς μορφώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου, τὰ κατὰ τὴν ἑναρξιν τῆς λειτουργίας, καὶ τὸ κατὰ τὴν ἑβδομηκονταπενταετίαν ἔργον αὐτῆς.

Μετὰ τὴν ζωηρῶς χειροκροτηθεῖσαν προσφώνησιν ταύτην τοῦ Διευθυντοῦ οἱ μαθηταί ἔψαλαν τὸν Πολυχρονισμόν τοῦ Βασιλέως, ὁ δὲ Διευθυντὴς ἀιέγων μετ' αὐτὸν τὸ ἐξῆς ἔγραφον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἀπὸ 16 Μαΐου 1919, ὑπογεγραμμένον ὑπὸ τοῦ Προέδρου καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν αὐτῆς, ¹⁾

«**Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἑκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τῷ Συμβουλίῳ καὶ τῇ Διευθύνει τῆς Ριζαρείου Ἑκκλησιαστικῆς Σχολῆς, εὐλογίαν ἀπὸ Θεοῦ.**

Ἡ συμπλήρωσις ἑβδομηκονταπενταετηρίδος ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ριζαρείου Ἑκκλησιαστικῆς Σχολῆς εἶναι γεγονὸς τὰ μέγιστα εὐφρόσυνον τοῦ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἐθνικοῦ βίου, προκαλοῦν κοινὴν μὲν πρὸς τὸν Θεόν, τὸν ἐμπνευστὴν καὶ συντηρητὴν τῶν καλῶν ἔργων, τὴν εὐχαριστίαν, κοινὸν δὲ καὶ τὸν μακαρισμὸν καὶ τὸν ἔπαινον πρὸς τοὺς ἰδρυτὰς τοῦ Ἑκπαιδευτηρίου καὶ τοῖς κατὰ καιρὸν θεοφιλῶς ἐν αὐτῷ ἐργασθέντας Συμβούλους τε καὶ Διευθυντὰς καὶ Καθηγητάς. Πολλῇ τοίνυν τῇ πνευματικῇ ἀγαλλιάσει μετέχουσα σήμερον ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς πανηγύρεως τῆς τῇ φροντίδι Ὑμῶν ἐμπειπιστευμένης Ἑκκλησιαστικῆς Σχολῆς, δοξάζει μὲν ὑπὲρ

1) Καὶ ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἑκκλησιαστικῶν Δ. Δίγκας, δι' ἐγγράφου ἀπὸ 25 Μαΐου 1919, συνεχάρη μὲν τὴν Σχολὴν ἐπὶ τῇ συμπληρώσει ἑβδομηκονταπενταετίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως, ἐξέφρασε δὲ τὴν εὐαρέσκειαν αὐτοῦ «διὰ τὴν καλὴν λειτουργίαν αὐτῆς καὶ τὰς πολλαπλὰς ἱπηρεσίας, ἃς προσέφερεν εἰς τὴν Ἑκκλησίαν καὶ τὸ Ἔθνος».

αὐτῆς τὸν Πατέρα τῶν φώτων, μακαρίζει δὲ τὴν μνήμην τῶν αἰτιδίων ἰδρυτῶν αὐτῆς Μάνθου καὶ Γεωργίου, τῶν Ριζαρῶν, καὶ τῶν προκεκοιμημένων Συμβούλων, Διευθυντῶν καὶ Διδασκάλων αὐτῆς καὶ ἐπικαλεῖται ἐπ' αὐτὴν δαψιλὴ τὴν ἀνωθεν εὐλογίαν, ὅπως ὁλονὲν τελειοποιουμένη ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἐπ' αὐτὴν ἐστηρικμένας ἐλπίδας τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου εἴη μετὰ πάντων τῶν ἐν αὐτῇ θεοφιλῶς ἐργαζομένων».

Μετὰ τοῦτο ἐψάλη ὑπὸ τῶν μαθητῶν ὁ Ἑθνικὸς ὕμνος, ὁ δὲ Βασιλεὺς ἀπῆλθεν ἀνευφημούμενος καὶ ἐκφράζων πρὸς τὸν Διευθυντὴν καὶ τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς τὰ θερμὰ αὐτοῦ συγχαρητήρια καὶ τὰς εὐχὰς πρὸς πρόοδον τῆς Σχολῆς. Ταύτας ἐπανελάμβανον πάντες οἱ ἀπερχόμενοι, ἐθεάθησαν δὲ πλείστοι τῶν πρῶην μαθητῶν τῆς Σχολῆς δακρύοντες· ἐκ συγκινήσεως. Καθόλου εἰπεῖν, ἡ ἐορτὴ διεξήχθη ἄριστα καὶ μεγαλοπρεπέστατα, ἀνταξίως τῆς Σχολῆς· βαθυτάτα συγκινήσασα τοὺς παρευρεθέντας. Πολλοὶ δὲ τῶν μὴ δυνηθέντων νὰ παραστῶσιν εἰς τὴν ἐορτὴν ἔγραψαν πρὸς τὸν Διευθυντὴν, ἐκφράζοντας τὰ συγχαρητήρια αὐτῶν καὶ τὰς εὐχὰς ὑπὲρ τῆς Σχολῆς» ¹⁾.

1) «Ἐκκλησιαστ. Κήρυξ», Θ. 1919, ἀριθ. 205. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ εὐφημώτατα ἔγραψαν περὶ τῆς Σχολῆς πᾶσαι αἱ ἐφημερίδες τῶν Ἀθηνῶν. Ἰδίως δὲ ἡ ἐφημερίς «Ἀθῆναι», ἔτος ΙΖ', 1919, ἀριθμ. 5971, διὰ μακροῦ ἀρθρον ἐξῆρε τὸ ἔργον τῆς Ριζαρείου Σχολῆς κατὰ τὴν διαρρευσάσαν ἐβδομηκονταπενταετίαν. Μετὰ τινος ἡμέρας, τῇ 26 Μαΐου 1919, Κυριακῇ τῆς Πεντηκοστῆς, παρετέθη ἐν τῇ Σχολῇ γεῦμα, ἐπὶ τῇ ἐορτῇ τῆς ἐβδομηκονταπενταετηρίδος τῆς Σχολῆς, εἰς ὃ προσεκλήθη καὶ ὁ παρεπιδημῶν ἐν Ἀθῆναις Τοποτηρητὴς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου Μητροπολίτης Προύσης Δωρῶδεος. Περὶ τοῦτου ἔγραψεν ὁ «Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυξ», Θ. 1919, ἀριθ. 206, τὰ ἐξῆς. «Τῇ μεσημβρίᾳ παρετέθη ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ γεῦμα, εἰς ὃ πλὴν τῆς Α. Σ. τοῦ Τοποτηρητοῦ καὶ τοῦ Σ. Μητροπολίτου, παρεκάθησαν ὁ π. ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ὑπουργός, ὁ Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς, οἱ Καθηγηταὶ καὶ ἄλλοι κεκλημένοι. Ὁ Διευθυντὴς ἤγειρε πρόσωπον ὑπὲρ τοῦ Τοποτηρητοῦ, τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Ὑπουργοῦ, οἵτινες ἀπήντησαν εἰς αὐτόν, ἐκφράσαντες τὴν μεγάλην αὐτῶν χαρὰν διὰ τὴν πρόοδον τῆς Σχολῆς καὶ εὐχηθέντες εὐδόκιμον σταδιοδρομίαν. Ὁ Ὑπουργός, ἐκφράσας τὴν εὐαρέσκειαν τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὴν Διεύθυνσιν καὶ τὸ Συμβούλιον τῆς Σχολῆς, διὰ τὴν ἀκμὴν, ἐν ἣ αὕτη εὐρίσκεται, ἐπελήφθη τῆς εὐκαιρίας νὰ ἐκθέσῃ τὸ σχέδιον αὐτοῦ περὶ ἰδρύσεως ἐν τῷ μεγαλυνομένῳ Ἑλληνικῷ Κράτει Ἱερατικῶν Σχολῶν, δύο τάξεων, τῶν μὲν τοῦ τύπου τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, τῶν δὲ φροντιστηριακῶν ἐκκλησιαστικῶν Σχολῶν, εἰς ἃς θὰ φοιτῶσιν ἀπόφοιτοι Γυμνασίων καὶ Διδασκαλείων. Ὁ Μητροπολίτης



Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ πορεία τῆς Σχολῆς καὶ κατὰ τὴν δευτέραν τῆς ἱστορίας αὐτῆς περίδον, ἣτις, ἀρξαμένη ἀπὸ μελετῶν πρὸς ἀναδιοργάνωσιν, μετὰ πολλὰς διακυμάνσεις ἀπέληξεν εἰς ἀναδιοργάνωσιν, σύμφωνον πρὸς τὴν ἱερὰν καὶ μεγάλην τῆς Σχολῆς ἀποστολήν. Ἀνασκοποῦντες δὲ γενικῶς τὸ ἔργον αὐτῆς, παρατηροῦμεν, ἐπὶ τῇ βάζει τῶν πορισμάτων τῆς ἱστορίας αὐτῆς, ὅτι οὐδαμῶς δύναται τοῦτο ὀρθῶς νὰ κριθῇ ἀσχετῶς πρὸς τὴν κατὰ τὴν διαρρεῦσασαν ἐβδωμηκονταπενταετίαν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Κράτους, τοῦ μικροῦ Κράτους, ἔπερ δὲν εἶδε κατ' αὐτὴν μίαν ἡμέραν ἥσυχον, ἀδιαλείπτως διεξάγον τὸν ἡράκλειον ἀγῶνα τῆς θείας συνάρσει συντελουμένης νῦν ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ποσάκις δὲν ἀνεστάτωσαν αὐτὸ καὶ δὲν συνεκλόνησαν κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων δειναὶ ἐσωτερικαὶ διενέξεις ἀντιθέτων πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν μερίδων τῆς ἀδιοργανώτου ἐτι ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἐξεγέρσεις, ἐλπίδες, ἀπογοητεύσεις! Ἐντὸς τῶν στενῶν αὐτοῦ ὁρίων ἐκινεῖτο ἀσφυκτικῶς ἡ μεγάλη ἰδέα τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καταπνίγουσα πολλὰκις πᾶσαν ἄλλην ἰδέαν καὶ ἐκδῆλωσιν τῆς ζωῆς, μὴ συνδεομένην ἀμέσως καὶ πρακτικῶς πρὸς τὴν ἐπίτευξιν τῆς μεγάλης ταύτης ἰδέας. Δυστυχῶς δὲ τὰ τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐρρυθμίσθησαν κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε αὕτη οὐδὲ περὶ τοῦ Κλήρου αὐτῆς ἡδύνατο νὰ μεριμνήσῃ ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας. Πᾶσα περὶ τούτου πρόνοια, κατὰ τοὺς διέποντας τὴν Ἐκκλησίαν πολιτικούς νόμους, ἐξηρτήθη παρὰ τῆς Πολιτείας, τῆς διηνεκῶς συνταρασσομένης ἐξ ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν γεγονότων.

Ἀθηνῶν διὰ μακρῶν ὑπέδειξε τὰς ἀλλαχού λαμβανομένας περὶ τῆς μορφώσεως τοῦ Κλήρου μερίμνας, ὃ δὲ Τοποτηρητὴς ἐξέφρασε τὴν ἀγαλλίασιν αὐτοῦ διὰ τὴν ὅλως ἀδόκητον δι' αὐτὸν ἀρίστην κατάστασιν τῆς Σχολῆς καὶ ᾗχθήθη πολλαπλασίους ν' ἀποδώσῃ καρποὺς ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐν τέλει ἐφωτογραφήθησαν οἱ τε κεκλημένοι καὶ οἱ μαθηταὶ τῆς Σχολῆς, προεπήμεθη δ' ὁ Τοποτηρητὴς μετὰ μεγάλων τιμῶν.»



Ἐντεῦθεν ἡ ἰδρυσις τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ἔδωκε μὲν τὸ σύνθημα σοβαρᾶς σκέψεως περὶ τοῦ ἐλληνικοῦ Κλήρου, ἰδρύθησαν μάλιστα καὶ ἑτεραι Ἱερατικαὶ Σχολαί, ἀλλ' ὁ βίος αὐτῶν βραχύτατος ὑπῆρξεν. Αἱ βραχδαίως μὲν διαδεχόμεναι ἀλλήλας Κυβερνήσεις, ἐν μέσῳ ἀνωμαλωτάτου πολιτικοῦ βίου, καὶ ἐξυτάτης ἐσωτερικῆς κρίσεως, οὐδαμῶς ἠδύναντο σοβαρῶς νὰ μεριμνήσωσι περὶ τοῦ Κλήρου, μάταιαι δ' ἀπέβαινον αἱ θερμαὶ ἐπικλήσεις τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς αἱ σύντονοι ἐνέργειαι ὑπὲρ τοῦ καθορισμοῦ προσόντων τοῦ Κλήρου, κατὰ τὴν ἔφесιν τοῦ Γεωργίου Ριζάρη, καὶ τῆς αξιοπρεποῦς οἰκονομικῆς ἐξασφαλίσεως πάντων τῶν μεμορφωμένων κληρικῶν. Ὅπως ἔχωμεν ἐν Ἑλλάδι Κλῆρον μεμορφωμένον δὲν ἵρκει μόνον νὰ λειτουργῇ καλῶς ἡ Σχολή, διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξέρχωνται ἐξ αὐτῆς ἔτοιμοι Ἱερεῖς. Ἐδεῖ οἱ ἐξ αὐτῆς ἀποφειτῶντες καὶ ἱερατικῶς κατηρτισμένοι μαθηταὶ νὰ χρησιμοποιῶνται ἀμέσως ὑπὸ τῆς Πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας μέχρι τοῦ χρόνου τῆς χειροτονίας αὐτῶν, διότι μὴ χρησιμοποιούμενοι ἐπὶ ἄλλα ἐτρέποντο ἔργα. Ἀλλ' ἐπὶ πλέον ἔδει νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ αξιοπρεπὴς τοῦ Κλήρου συντήρησις ἵνα προσέρχωνται εἰς τὰς τάξεις αὐτοῦ ἄνδρες μεμορφωμένοι.

Ταῦτα ἐξίτηι ἡ Σχολή παρὰ τῶν ἐκάστοτε Κυβερνήσεων δυστυχῶς δὲ αὐται, καὶ μὴ παραμένουσιν ἐπὶ πολὺ ἐν τῇ Ἀρχῇ καὶ μὴ ἐκτιμῶσαι προσηκόντως τὴν μεγίστην σημασίαν τῆς μορφώσεως τοῦ Κλήρου, ἐπὶ μακρὰ ἔτη οὐδὲν ἔπραξαν. Ὅτι δὲ κατωρθώθη ὑπὲρ αὐτοῦ ὀφείλεται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν Σχολήν, ἥτις, ἰσχυρὸν ἀποτελοῦσα πνευματικὸν ὄργανισμὸν διὰ τῆς διαθήκης τοῦ Ριζάρη, ὑπὸ δυσμενεστάτας διὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸν Κλῆρον ἐν Ἑλλάδι συνθήκας κατ' ὄρθου νὰ συνεχίζῃ τὸ εὐεργετικώτατον αὐτῆς ἔργον. Ἐδέησε δὲ νὰ διεξαγάγῃ ἀγῶνας καὶ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς κατὰ τῶν ἐκάστοτε παρουσιαζομένων ἐπεμβάσεων τῶν Κυβερνήσεων, διότι ἄλλως θὰ ὑφίστατο τὴν τύχην τῶν λοιπῶν Ἱερα-



τικῶν Σχολῶν, αἵτινες οὗτ' ἐν Ἑλλάδι οὗτ' ἔξω αὐτῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡδυνήθησαν, δυστυχῶς, νὰ εὐδοκιμήσωσι. Μεγάλην καὶ ἀληθῶς ἀνεκτίμητον πρὸς τὴν Σχολὴν ὑπηρεσίαν προσήνεγκαν ἐν τούτῳ οἱ ἐκτελεσταὶ τῆς Ριζαρείου Διαθήκης, δι' ὧν ὁ ἱδρυτὴς συνέδεσε τὴν Σχολὴν καὶ πρὸς τὸν ἐλεύθερον καὶ πρὸς τὸν ἀλύτρωτον Ἑλληνισμόν, ὁρίσας ἐκτελεστάς τῆς Διαθήκης οὐ μόνον ἐκ Ζαγορίου καὶ ἐξ Ἠπείρου ἀλλὰ καὶ ἐκ Κρήτης καὶ ἐκ Χίου καὶ ἐκ Μυτιλήνης καὶ ἐκ Θεσσαλίας καὶ ἐκ Σμύρνης, τῆς Σμύρνης, ἐπὶ τῆς ὁποίας κυματίζει νῦν ἡ ἐλληνικὴ σημαία. Οὐ μόνον δὲ συνέδεσεν ὁ Ριζάρης τὴν Σχολὴν μετὰ πασῶν σχεδὸν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, ἀλλὰ καὶ ὁρίσας ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ ὅπως ἡ Σχολὴ δέχεται κληροδοτήματα καὶ δωρεὰς διηύρυνε τὸ στάδιον τῆς εὐεργετικῆς ὑπὲρ ὅλου τοῦ ἔθνους δράσεως τῆς Σχολῆς. Ὁ Ριζάρης ὥρισε μόνον εἰκοσιν ὑποτρόφους, συντηρουμένους ἐκ τῆς περιουσίας αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τῶν διαφόρων δωρεῶν καὶ κληροδοτημάτων ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑποτρόφων ὑπερετριπλασιάσθη.

Ἡ περιουσία, ἣν κατέλειπεν ὁ Ριζάρης, μόλις ἀνῆρχετο εἰς 900,000 δραχμῶν, ἀλλὰ σήμερον, μετὰ τὰς δαπάνας τσοσούτων ἐτῶν, τὸ μὲν διὰ τῆς ὑπερτιμῆσεως τῶν κτημάτων καὶ τῆς προσθήκης σημαντικῶν ποσῶν ἐκ δωρεῶν καὶ κληροδοτημάτων, τὸ δὲ διὰ τῆς τιμίας αὐτῆς διαχειρίσεως καὶ τῶν ἀόκνων προσπάθειων τῶν ἐκτελεστῶν τῆς Διαθήκης, ἀνέρχεται εἰς ἑξ περίπου ἑκατομύρια. Οὐ μόνον ἡ διοικητικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ οἰκονομικὴ τῆς Σχολῆς ἀνεξαρτησία προσέδωκαν εἰς αὐτὴν τὴν δύναμιν, τοὺς τρόπους καὶ τὰ μέσα ν' ἀντεπεξέλθῃ μὲν κατὰ τῶν ἀντιξῶν περιστάσεων, νὰ λειτουργήσῃ δ' ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη καὶ λαμπροὺς ν' ἀποδώσῃ καρπούς. Ὁ ἐσωτερικὸς βίος τῆς Σχολῆς δὲν ὑπῆρξε πάντοτε ὁμαλός, ὥς δὲν ὑπῆρξε τοιοῦτος οὐδενὸς παρομοίου ἰδρύματος, ἔχοντος οἰκτρόφους μαθητὰς καὶ παρ' ἡμῖν καὶ παρὰ τοῖς ξένοις, ἀλλὰ, πρὸ παντός, ἡ Σχολὴ ὑπῆρξεν ἀτυχὴς ὡς πρὸς τοὺς Διευθυντάς. Διότι κατ' ἀρχὰς

μὲν ἡ Κυβέρνησις, μὴ ἀναγνωρίσασα ὡς Διευθυντὴν τὸν Μισαήλ Ἀποστολίδην, τὸν ἐκτάκτους ὅλως ὑπηρεσίας παρασχόντα εἰς τὴν Σχολήν, ἐζήτηε νὰ ἐπιβάλλῃ ἰδίους Διευθυντάς, ἀλλὰ τοιοῦτοι δὲν εὐρίσκοντο, μὴ ὑπαρχόντων τότε ἱκανῶν μεμορφωμένων κληρικῶν. Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς Σχολῆς εἰς καὶ μόνος Διευθυντὴς κληρικὸς ἐπὶ ἱκανὰ ἐχρημάτισεν ἔτη, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν περίοδον, πρὸ τοῦ σημειοῦντος τὰς γραμμὰς ταύτας, εἰς καὶ μόνος ὡσαύτως κληρικὸς Διευθυντὴς προέστη αὐτῆς ἐπὶ ἱκανόν. Στερουμένη δὲ Διευθυντοῦ κληρικοῦ ἐπὶ πολλὰ ἔτη, διηρθύνετο, ἰδίως κατὰ τὴν πρώτην περίοδον, ὑπὲρ τῶν Οἰκονόμων τῆς Σχολῆς, μὴ ἔχόντων τὸ προσήκον κύρος καὶ τὴν ἱκανότητα πρὸς τοιοῦτο ἔργον. Ἡ κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῆς Σχολῆς, κατὰ τὰ ἔτη 1883-1893, ἀποπείρα ἀναπληρώσεως τοῦ ἐλλείποντος καταλλήλου κληρικοῦ διὰ λαϊκοῦ Διευθυντοῦ ἔβλαψεν ὁμολογουμένως καιριώτατα τὴν Σχολήν. Ἄλλ' αἱ ἀνωμαλῖαι ἐκεῖναι οὐδαμῶς ἀνέκοπτον τὴν πνευματικὴν πρόοδον καὶ τὴν ὅλως ἐξαιρετικὴν εὐδοκίμησιν αὐτῆς, εἰς τοῦτο δὲ τὰ μάλιστα συνετέλει τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Σχολὴ ἠδύτυχε πάντοτε νὰ ἔχῃ ἐκλεκτοὺς Καθηγητάς, οἵτινες ἐπὶ μακρὰ μὲν ἔτη ἰσοθίως ἐργαζόμενοι ἐν τῇ Σχολῇ, ὀλίγους δ' ἔχοντες μαθητάς, ἄριστα αὐτοὺς κατήρτιζον. Τοῦτου ἕνεκα ἡ Σχολὴ ἦτο ἀνεγνωρισμένη πάντοτε ὡς τὸ ἄριστα τῶν ἐν Ἑλλάδι λειτουργούντων Ἐκπαιδευτηρίων, ἀγλαοὺς ἀποδίδον καρπούς.

Ὁ διεφερχόμενος τὴν ἱστορίαν ταύτην τῆς Σχολῆς παρατηρεῖ, ὅτι τὸ ἀνέκαθεν ἀπασχολῆσαν αὐτὴν ζήτημα ὑπῆρξεν ἡ ἐπίτευξις τοῦ εἰδικοῦ αὐτῆς σκοποῦ, διὰ τῆς χρησιμοποιοῦντος τῶν τροφίμων τῆς Σχολῆς ὑπὲρ τοῦ Κλήρου. Ἦδη ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν ἡ Σχολὴ ὑπέδειξεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτύχῃ ὁ εἰδικὸς τῆς Σχολῆς σκοπός, ἂν μὴ διὰ νόμου καθορισθῶσι προσόντα καὶ μισθοδοσία τοῦ Κλήρου καὶ πρὸ πάντων ἂν μὴ χρησιμοποιοῦνται καταλλήλως οἱ ἐκ τῆς



Σχολῆς ἐξερχόμενοι μικροὶ τὴν ἡλικίαν ἀπόφοιτοι μέχρι τοῦ χρόνου τῆς χειροτονίας αὐτῶν. Πάντοτε δὲ κατὰλληλον στάδιον τοιαύτης χρησιμοποίησεως ἐθεωρεῖτο τὸ διδασκαλικόν. Δυστυχῶς τοῦτο δὲν κατωρθοῦτο μέχρις ἐσχάτων, οὔτε δὲ ὁ περὶ Ἱερατικῶν Σχολῶν νόμος τοῦ 1856 οὔτε διάφορα γενικῶς περὶ Κλήρου διατάγματα, ὀφειλόμενα εἰς τὰς ἀδιαλείπτους ἐνεργείας τῆς Σχολῆς, ἐβελτίωσαν τὴν κατάστασιν αὐτοῦ. Ὁ Κλήρος ἔμενεν ἐντελῶς παρημελημένος ἐν Ἑλλάδι, καθ' ὃν χρόνον οὐ μόνον τὰ προηγμένα ἐν τῷ πολιτισμῷ εὐρωπαϊκὰ ἀλλὰ καὶ τὰ τῇ Ἑλλάδι ὁμοῖα ὀρθόδοξα Κράτη, διὰ συστηματικῆς ἐνεργείας, ἀπέκτων Κλήρον μεμορφωμένον. Ἡ Ριζάρειος Σχολὴ ἡσθάνετο μὲν πάντοτε ἐπιζημίως τὴν ἐπίδρασιν τοιαύτης καταστάσεως τοῦ Κλήρου ἐν Ἑλλάδι, ἐζήτει δὲ τοὺς τρόπους τῆς συγκρατήσεως τῶν τροφίμων αὐτῆς ἐν ταῖς τάξεσι τοῦ Κλήρου δι' ἐσωτερικῆς βελτιώσεως ἐαυτῆς, κατὰ τὸν εἰδικὸν αὐτῆς προορισμόν, ἐνῷ ὁ κυριώτατος λόγος τῆς μὴ ἐπιτεύξεως αὐτοῦ ἦτο ἡ ἀμεριμνησία περὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἰδίᾳ περὶ τοῦ Κλήρου. Ἐντεῦθεν αἱ ἀδιαλείπτοι ἐκείναι τῆς Σχολῆς καὶ φιλότιμοι προσπάθειαι πρὸς μεταρρύθμισιν ἐαυτῆς, τὴν μεῖζονα αὐτῶν ἔντασιν προσλαβοῦσαι, ὡς εἶδομεν, κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ἱστορίας τῆς Σχολῆς. Ἀλλ' ἔρκει ἡ Κυβερνητικὴ ἀδιαφορία ν' ἀνατρέπη ἀρίστως μελέτας περὶ ἀναδιοργάνωσεως καὶ λαμπρὰ σχέδια, νὰ δημιουργῇ ἀνώμαλον πορείαν τῆς Σχολῆς, νὰ ἐμβάλῃ, πρὸς στιγμήν, τὴν σκέψιν, ὅτι ἡ Σχολὴ ἔδει νὰ μεταβληθῇ εἰς ἀπλοῦν Γυμνάσιον. Ἡ σκέψις αὕτη ἀπεκρούσθη δι' ἄλλης σκέψεως, δι' ἧς ἡ Σχολὴ θὰ καθίστατο ἀπλῶς προπαρασκευαστικὴ διὰ τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου. Ἐν μέσῳ δὲ τῶν συγκρουομένων ἐκείνων σχεδίων ἐπιφαίνεται ἡ πρώτη προσέγγισις τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Σχολήν, διὰ τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Γερμανοῦ, χαίρετίσαντος τὴν Ριζάρειον Σχολήν ὡς «*ῥασιν ἐν μέσῳ ὁλόφρονος καὶ αὐχμηρᾶς ἐρήμου*». Ἡ Σχολὴ ἰδρύθη καθ' ἣν ἐποχὴν.

ἐρρυθμίζοντο τὰ τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τρόπον, ὡς εἵπομεν, μὴ ἐπιτρέποντα αὐτῇ οὐδὲ τὴν περὶ μορφώσεως τοῦ Κλήρου πρωτοβουλίαν, τοῦτου δ' ἔνεκα ὁ Ριζάρης δὲν ἠδύνατο νὰ καθορίσῃ σχέσιν, τῆς Σχολῆς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, δι' ἣν προώριζεν αὐτήν. Ἐδει λοιπὸν ἡ Ἐκκλησία νὰ εὕρῃ τρόπους συνδέσμου πρὸς τὴν Σχολὴν καὶ μερίμνης περὶ αὐτῆς, τοῦτο δ' ἐπεδίωξεν ὁ θερμουργὸς Μητροπολίτης Γερμανός. Ἀλλὰ προώρως τελευτήσας τὸν βίον οὐδὲν κατώρθωσεν. Εὐτυχῶς ὁμως διὰ τὴν Σχολήν, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν προηγουμένων σχεδίων, ἀρχαῖος αὐτῆς τρόφιμος γενόμενος Ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, ἀνέλαβε ν' ἀναδιοργανώσῃ αὐτήν ἐπὶ νέων βάσεων, μεταβάλλων τὸν τύπον τῆς Σχολῆς καὶ καθιστῶν αὐτὴν ἀνωτέραν Θεολογικὴν Σχολήν, ἅμα δὲ καὶ λαμβάνων πρόνοιαν περὶ χρησιμοποιοῦντος τῶν ἀποφοίτων τῆς Σχολῆς ἐν τῇ διδασκαλικῇ σταδίῳ, μέχρι τοῦ χρόνου τῆς χειροτονίας αὐτῶν. Τὸ νέον τοῦτο σχέδιον μεταρρυθμίσεως τῆς Σχολῆς ἐπὶ ὁρθῆς μὲν ἐστῆριζέτο βάσεις, ἀλλ' ἄνευ εἰδικοῦ τῆς Πολιτείας νόμου οὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ ἐφαρμοζόμενον νὰ ὠφελήσῃ. Ἦρκεσε δὲ πάλιν Κυβερνητικὴ μεταβολὴ καὶ ἀδιαφορία ἵνα ἐπανέλθῃ ἡ Σχολὴ εἰς τὸν πρότερον τύπον, χωρὶς νὰ ἐπιλυθῇ τὸ ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως ἐπασχολοῦν αὐτὴν πρόβλημα.

Ἀλλ' ἡ ἀναίμακτος Ἐπανάστασις τοῦ 1909, ἡ παρασκευάσασα τὴν ἔνδοξον Ἑλλάδα τῆς σήμερον, ἐπελήφθη καὶ τῆς ἀνορθώσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ὅτι ἐζήτει ἡ Σχολὴ ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη γενικῶς διὰ τὸν Κλήρον ἐπετυγχάνετο, ἐν μέρει, διὰ τοῦ περὶ ἐνοριῶν καὶ ἐνοριακοῦ Κλήρου νόμου, ὡς καὶ διὰ τοῦ περὶ Γενικοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου νόμου, τοῦ μὲν καθορίζοντος τὰ προσόντα τῶν ἐφημερίων καὶ τὴν μισθοδοσίαν ἐκ τῶν ναῶν, τοῦ δὲ προνοοῦντος περὶ μισθοδοσίας ἐκ κεντρικοῦ Ταμείου. Παρὰ τὰς ἀτελείας αὐτῶν, οἱ νόμοι ἐκεῖνοι, οἱ πρῶτοι ἀπὸ τῆς διοργανώσεως τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.



σπουδαῖοι περὶ αὐτῆς νόμοι, ἔβηκαν τὰς βάσεις τῆς ἀνορθώσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς βελτιώσεως τῆς καταστάσεως τοῦ Κλήρου. Ἀλλὰ διὰ τὴν Ριζάρειον Σχολήν, ἥς ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τοῦ Κλήρου καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὑπῆρχε καὶ ἕτερον ζήτημα ἄλυτον. Βεβαίως ἐβελτιώθη ἡ κατάστασις τοῦ Κλήρου, οὕτως ὥστε οὐ μόνον ἀπόφοιτοι τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ἀλλὰ καὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου εἰσέρχονται σήμερον εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἐνοριακοῦ Κλήρου. Δημοδιδάσκαλοι καὶ Γυμνασίων ἀπόφοιτοι προσέρχονται ὡσπύτως πολυπληθεῖς εἰς τὰς τάξεις αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο οὐδαμῶς συντελεῖ εἰς τὸν κατάρτισμὸν τοῦ ἐνοριακοῦ Κλήρου, ἐφ' ὅσον οἱ ἀπόφοιτοι Διδασκαλείων καὶ Γυμνασίων στεροῦνται ἱερατικῆς μορφώσεως, τὸ δὲ σπουδαιότερον διὰ τὴν Ριζάρειον Σχολήν ἦτο, ὅτι οἱ ἀπόφοιτοι αὐτῆς ἔδει νὰ χρησιμοποιοῦνται καταλλήλως μέχρι τοῦ χρόνου τῆς χειροτονίας αὐτῶν. Εὐτυχῶς σύντονοι ἐνέργειαι τῆς Σχολῆς κατὰ τὴν τελευταίαν ὀκταετίαν ἐπήνεγκαν τὸ πεθοῦμενον ἀποτέλεσμα καὶ ἐπέτρεψαν τὴν ἀναδιοργάνωσιν αὐτῆς διὰ τοῦ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ψηφισθέντος τῇ 1918 νόμου 1432, τοῦ μόνου τούτου ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Σχολῆς νόμου, δι' οὗ καὶ τὰ προσόντα τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς ὡς δημοδιδασκάλων ἀνεγνωρίσθησαν καὶ Ἱερατικὸν Φροντιστήριον παρ' αὐτῇ ἰδρύθη πρὸς ἱερατικὴν μόρφωσιν τῶν ἐκ τῶν Διδασκαλείων καὶ Γυμνασίων ἐφιεμένων νὰ ἱερωθῶσι. Τὸ εὐχάριστον τοῦτο ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τῆς Σχολῆς ἐπετεύχθη ἐν μέσῳ τῶν συγχρόνων μεγάλων ἐθνικῶν γεγονότων, καθ' ἃ καὶ ἡ ἑβδομηκοστὴ πέμπτῃ ἀμφιετηρὶς τῆς Σχολῆς συνέπεσε, προκαλέσασα ζωνῆρας πρὸς αὐτὴν ἐκδηλώσεις συμπαθείας.

Ἀλλὰ τοιούτων συμπαθειῶν πάντοτε ἡξιοῦτο ἡ Σχολή, περιβαλλομένη δι' ἠθικοῦ μεγαλείου, ὅπερ ἀμείντον παρέμεινε καθ' ὅλην τὴν σταδιοδρομίαν αὐτῆς, παρὰ τὰς ἀντιξόους περιστάσεις, ἅς, κατ' αὐτὴν, συνήντησε, καὶ τὰς δυσχερείας εἰς ἃς



προσέκρουσεν. Εἶναι δ' ἄληθώς θαυμασμοῦ ἄξιον καὶ μόνον τὸ γεγενῆς, ὅτι ἡ Ριζάρειος Σχολὴ ἐν μέσῳ τοιοῦτων περιστάσεων καὶ διετηρήθη καὶ τὸ ἔργον αὐτῆς, κατὰ τὸ δυνατόν, ἐπετέλεσεν. Ἐπὶ ἐβδομήκοντα καὶ πέντε ἔτη ὑπῆρξεν ἡ Σχολὴ φάρος τηλαυγῆς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ κόσμῳ, τῷ μετὰ τὴν μαύρην τουρκικὴν δουλείαν ἀναγεννωμένῳ καὶ πνευματικῶς ἀναδημιουργουμένῳ. Ἡ ἱστορία τῆς Σχολῆς ἐξηγεῖ ἐπαρκῶς τοὺς λόγους, ἕνεκα τῶν ὁποίων δὲν ἦτο δυνατόν τελείως ὁ εἰδικὸς αὐτῆς σκοπὸς νὰ ἐπιτευχθῇ, νὰ προσέλθωσι, δηλονότι, πάντες οἱ τρόφιμοι αὐτῆς εἰς τὰς τάξεις τοῦ Κλήρου. Ἀνάγκη δὲ νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι οὐδεμία τῶν κατὰ καιροὺς καὶ ὑπ' αὐτῆς ἐτι τῆς Σχολῆς δημοσιευθειῶν στατιστικῶν εἶναι ἀκριβῆς, ἀφοῦ, πρὸ παντός, συνέβη, δυστυχῶς, τὸ λάθος νὰ μὴ ἐγγράφωται ἐν τῇ μητρώῳ τῶν μαθητῶν, κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς Σχολῆς, πάντες οἱ ὡς ἐξωτερικοὶ φοιτῶντες, ὧν οἱ πλεῖστοι ἦσαν κληρικοί. Κατὰ τὸν περαιτέρω δημοσιευόμενον πίνακα, ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἀνέρχεται εἰς 1107, ἀλλ' ὁ μετ' ἐπιμελείας συντεταγμένος οὗτος πίναξ¹⁾ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀνελλιπής, ἕνεκα τοῦ ἀνωτέρω λόγου. Ὡς πρὸς δὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἱερωθέντων τροφίμων αὐτῆς παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ Σχολὴ δὲν ἠδύνατο νὰ παρακολουθῇ τοὺς ἀποφοιτῶντας ἐξ αὐτῆς, ὥστε νὰ γνωρίζῃ ἐπακριβῶς πόσοι καὶ τίνες προσήλθον εἰς τὰς τάξεις τοῦ Κλήρου. Αἱ πληροφορίες αὐτῆς εἶναι τυχαῖαι, μὴ ὑπαρχουσῶν δὲ στατιστικῶν τοῦ Κλήρου ἐν Ἑλλάδι δὲν εἶναι δυνατόν οὗτ' ἐξ αὐτῶν ν' ἀρυσθῶμεν σχετικὰς πληροφορίας περὶ τοῦ παρελθόντος. Μόνον περὶ τῶν Ριζαρειῶν Ἀρχιερέων δυνάμεθα νὰ ἔχω-

1) Τὸν πίνακα τοῦτον κατηρτίσαμεν ἐκ τῶν μητρώων τῆς Διευθύνσεως καὶ τοῦ Συμβουλίου, ἐξ ἰδιατέρων πληροφοριῶν καὶ ἐκ τῆς Συλλογῆς Ν. Ράδου, ἐν ἣ ἀνεγράφησαν ἐξωτερικοὶ τινες μαθηταί. Τινῶν τῶν μαθητῶν τούτων δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν χρονολογίαν, σημειώσαντες αὐτὴν γενικῶς, ἢ τὴν πατρίδα. Ἐν τῷ πίνακι σημειοῦμεν α') τὸ ἐπώνυμον καὶ ὄνομα, β') τὴν πατρίδα, γ') τὰ ἔτη τῆς ἐν τῇ Σχολῇ ἐκπαίδευσίς ἐκείστου μαθητοῦ, διὰ δὲ τοὺς νῦν μαθητάς τὸ ἔτος τῆς ἐγγραφῆς.



μεν ἀκριβεῖς πληροφορίας, διότι εἶναι γνωστὸν τίνες καὶ πόσοι ἐγένοντο Ἀρχιερεῖς ἐν Ἑλλάδι. Ὁ ἀριθμὸς τῶν τοιούτων τροφίμων τῆς Ριζαρείου Σχολῆς Ἀρχιερέων ἀνέρχεται εἰς τριάκοντα, μὴ συμπεριλαμβανομένων τῶν ἐν ἄλλαις ὀρθοδόξοις Ἐκκλησίαις χειροτονηθέντων. Διότι ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ ἐξεπαιδεύθησαν οὐ μόνον Ἑλληνες κληρικοὶ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς Ἐκκλησίαις τῆς Ἀνατολῆς ἐργασθέντες, ἀλλὰ καὶ ἄλλοδαποί.

Πόσοι λοιπὸν ἱερεῖς, πόσοι διδάσκαλοι, πόσοι θεολόγοι λαϊκοὶ ἐκ τῶν ὑπερχιλίων μαθητῶν τῆς Σχολῆς ἀνεδείχθησαν δὲν εἶναι ἐπακριβῶς γνωστόν. Σημειωτέον δ' ὅτι δὲν ἀπεπεράτωσαν πάντες οἱ μαθηταὶ τὰς ἐν τῇ Σχολῇ σπουδὰς αὐτῶν, ἰκανὸς δ' ἀριθμὸς αὐτῶν, καὶ πρὸ τῆς ἀποπερατώσεως ἔτι τῶν σπουδῶν ἐν τῇ Ριζαρείῳ, μέχρι τοῦ 1867 ἐκ τῆς Δ' τάξεως τῆς Σχολῆς μετὰ δὲ τὸ ἔτος ἐκεῖνο διὰ τῶν Γυμνασίων, ἐνεγράφετο εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου. Συνήθως δ' ἐν ταῖς ἐκάστοτε δημοσιευομέναις στατιστικαῖς καὶ οὗτοι, οἱ εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου εἰσαγόμενοι, καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ κληρικοὶ μαθηταὶ δὲν συμπεριλαμβάνοντο. Ἐνῷ καὶ αὐτοὶ ὑπῆρξαν Ριζαρεῖται. Ἐλθισμονεῖτο δὲ συνήθως ὑπὸ τῶν ἀταλαιπώρως λεγόντων ὅτι ἡ Σχολὴ δὲν ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ αὐτῆς ὅτι ἡ μόνη ἐν Ἑλλάδι λειτουργοῦσα Ἱερατικὴ Σχολὴ ἦτο ἡ Ριζαρείος καὶ ὅτι ἐπομένως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καταπλημμυρήσῃ τὴν Ἑλλάδα ἱερεῖς μεμορφωμένοι, μάλιστα ὑπὸ τὰς δυσμενεστάτας συνθήκας, ὅφ' ἃς παρ' ἡμῖν, ὡς εἶδομεν, διετελεῖ: μέχρις ἐσχάτων ὁ ἐνορικὸς Κλῆρος. Ἐκ πάντων τούτων ἐξηγεῖται τὸ γεγονὸς ὅτι, δυστυχῶς, μέρος μόνον τῶν τροφίμων τῆς Σχολῆς ἐξεπλήρωσε τὸν εἰδικὸν προορισμὸν αὐτῆς, τὸ δὲ μείζον μέρος τῶν ἐν αὐτῇ ἄριστα ἐκπαιδευθέντων καὶ ἠθικῶς μορφωθέντων ἐπὶ διάφορα ἐτράπη ἔργα. Ἡ Σχολὴ δὲν ἀπέδιδε μὲν πολυαριθμούς κληρικοὺς τῇ Ἐκκλησίᾳ, δι' ἣν ἦτο προωρισμένη ἀποκλειστικῶς, ἀλλ' ἐφώτιζε τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν, οὐ μόνον ἐν τῇ ἐλευθερᾷ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ



τέως ὑποδούλῳ Ἑλλάδι. Ἡ ἐλληνικὴ Μικρὰ Ἀσία ἀντήχησεν εὐφρόνως τὸ μέγα τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ὄνομα διὰ τῶν τροφίμων αὐτῆς, ἱερέων καὶ διδασκάλων. Ἡ Θράκη καὶ ἡ Μακεδονία, αἱ νῆσοι καί, κατ' ἐξοχήν, ἡ Ἑπειρος μεγάλως παρὰ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς εὐηργετήθησαν. Ἐτίμησαν καὶ τιμῶσι σήμερον τὸν ἐλληνικὸν Κλήρον καὶ τὴν κοινωνίαν τὴν ἐλληνικὴν μαθηταὶ τῆς Σχολῆς πανταχοῦ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας Ἑλλάδος, καὶ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν Κύπρῳ. Διότι ἐξήλθον ἐκ τῆς Σχολῆς καὶ Ἀρχιερεῖς καὶ Ἱερεῖς καὶ Διδάσκαλοι καὶ θεολόγοι ἐπιστήμονες καὶ ἄνδρες διαπρέψαντες ἐν τῇ Πολιτείᾳ, τὰ ὑπατά ἐν αὐτῇ καταλαβόντες ἀξιώματα, καὶ ἐν ταῖς ἐπιστήμασι καὶ ἐν παντὶ σταδίῳ δράσας. Τοῦτου ἕνεκα ἡ λανθάνουσα ἐπίδρασις τῆς Σχολῆς ἐπὶ τὴν ἐλληνικὴν κοινωνίαν ὑπῆρξε πολλῶ σπουδαιότερα τῆς φανεραῆς, διότι πάντες οἱ ἐκ τῆς Σχολῆς ἐξελθόντες τρόφιμοι, διὰ τῆς ὕγιους παιδείας καὶ τῆς χρηστότητος τοῦ βίου καὶ τῆς εὐσεβείας μετέδιδον εἰς τὴν κοινωνίαν τὸ φῶς, ὅπερ ἐκ τῆς Σχολῆς, τῆς λαμπρᾶς ταύτης πνευματικῆς ἐστίας, παρελάμβανον. Οἱ ὑπερχίλιοι τρόφιμοι τῆς Σχολῆς δὲν προσήλθον πάντες εἰς τὰς τάξεις τοῦ Κλήρου, ἀλλ' οἱ προσελθόντες ἐξαιρετικῶς διεκρίθησαν πάντοτε.

Ἰδιαιτέρως δὲ δεόν νὰ ἐξαρθῶσιν αἱ ὑπηρεσίαι τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης ἐν Ἑλλάδι. Διότι ἡ μικρὸν πρὸ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς ἱδρυθεῖσα Θεολογικὴ τοῦ Πανεπιστημίου Σχολὴ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἦτο τελείως ἐγκαταλελειμμένη, ἓνα καὶ μόνον ἔχουσα Καθηγητὴν, διδάσκοντα καὶ ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν ἦτο σχετικῶς ἐλάχιστος. Κατὰ τὰ πρῶτα 75 ἔτη τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς εἶχον ἐγγραφεῖ εἰς αὐτὴν μόνον 857 φοιτηταί. Ὑπῆρξαν ἔτη καθ' ἃ εἰς καὶ μόνος ἐνεγράφη φοιτητής! Τόσον παρ' ἡμῖν ἦσαν παρημελημένα τὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ Κλήρου. Ἐκ τῶν 857 φοιτητῶν οἱ 349 ἔλαβον πτυχίον, τούτων δὲ μέγα μέρος προήρχετο ἐκ τῆς Ρι-



ζαρείου. Ἡ Ριζάρειος Σχολὴ πρώτη ἐσκέφθη καὶ ἐπεδίωξε συστηματικῶς τὴν μόρφωσιν εἰδικῶν ἐπιστημόνων Καθηγητῶν τῆς Θεολογίας, ὧν μεγάλη σπάνις ὑπῆρχε τότε ἐν Ἑλλάδι, τῶν δ' ἀναδειχθέντων ἐπιστημόνων Θεολόγων οἱ πλείονες ἦσαν Ριζαρείται. Ὡσαύτως τὰ πρῶτα διδακτικὰ θρησκευτικὰ καὶ θεολογικὰ συγγράμματα συνετάχθησαν ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ. Ὅτι σήμερον θεωρεῖται μικρὸν καὶ εὐκόλον ἦτο τότε μέγα καὶ δύσκολον, ἐν τῇ πρώτῃ ἀναπτύξει τοῦ νέου πνευματικοῦ ἡμῶν βίου.

Ὁ Γεώργιος Ριζάρης τὸν εἰδικὸν τῆς Σχολῆς σκοπὸν καθορίζων ἔλεγεν, ὅτι ἐπεθύμει «ὥστε ἀποκλειστικῶς ἐν τῇ Σχολῇ ταύτῃ νὰ διδάσκωνται ὅσοι σκοπεύουσι νὰ ἐνδυνῶσιν Ἰερωσύνης ἐνδύμα». Δι' οὗ εἶδομεν λόγους ὁ σκοπὸς οὗτος δὲν ἦτο δυνατὸν τελείως νὰ ἐπιτευχθῇ, ἡ δὲ τελευταία ἀναδιοργάνωσις τῆς Σχολῆς ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς θεμελιώδους διατάξεως, καθ' ἣν «οὐδεὶς ἀπολύτως ἐκπαιδεύεται ἐν τῇ Ριζαρείῳ Ἐκκλησιαστικῇ Σχολῇ, μὴ ἔχων σκοπὸν καὶ ὑποχρέωσιν νὰ προσέλθῃ εἰς τὰς τάξεις τοῦ Κλήρου». Ὅφειλε ἡ Σχολὴ κατὰ τὴν περαιτέρω αὐτῆς σταδιοδρομίαν νὰ ἐπιδιώξῃ ἀνεξέτως τὴν πλήρη ἐπίτευξιν τοῦ εἰδικοῦ τούτου, μεγάλου καὶ ὑψηλοῦ σκοποῦ. Ἀλλ' ὁ Ριζάρης τὸν γενικὸν τῆς Σχολῆς σκοπὸν καθορίζων ἔλεγεν, ὅτι οὗτος ἦτο «ἡ βελτιώσις τῆς καταστάσεως τοῦ Κλήρου, ἡ ἐξάπλωσις τῆς εὐαγγελικῆς ἀληθείας καὶ ἐν γένει τῶν φώτων». Ἀδιστάκτως δὲ φρονοῦμεν ὅτι ἡ Ριζάρειος Σχολή, ἡ alma mater καὶ σεπτὴ πνευματικὴ τροφὸς τοσοῦτων, γενεῶν, ἀγλαοὺς ἀποδοῦσα καρποὺς τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ ἔθνει, βελτιώσασα, τὸ ἐπ' αὐτῇ, τὴν κατάστασιν τοῦ Κλήρου καὶ ἐξαπλώσασα, διὰ τῶν πολυαριθμίων τροφίμων αὐτῆς, «τὴν εὐαγγελικὴν ἀλήθειαν καὶ τὰ φῶτα ἐν γένει», τὸν σκοπὸν τοῦτον τελείως ἐξεπλήρωσεν.



ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

- *Αγγελίδης Εὐθύμιος Ἱεροδ., Μακεδονία, 1895—1900.
 *Αγγελίδης Πέτρος, Φιλιππούπολις, 1891—96.
 *Αγγελόπουλος Ἰωάννης, Ἀλιβέριον (Μακεδονίας), 1905-911.
 *Αγγελόπουλος Παναγιώτης, Μαντινεία, 1862—67.
 *Αγγελόπουλος Στυρ., Κέα, 1851-52.
 *Αδάμ Νικόδημος, ἱερεὺς, Φλαμπουράρι, 1866—71.
 *Αδαμάντινος Ἀριστοτέλης, Ζαγόριον, 1853—57.
 *Αδαμίδης Δημήτριος, Ζαγόριον, 1862—67.
 *Αθανασιάδης Ἀθανάσιος, Ζαγόριον, 1887—94.
 *Αθανασιάδης Δημήτριος, Ζαγόριον, 1856—59.
 *Αθανασιάδης Θεμιστοκλῆς, Ναύπακτος, 1865—69.
 *Αθανασίου Ἰωάννης, Ζαγόριον, 1886—92.
 *Αθανασόπουλος Σταῦρος, Καλάμαι, 1869—73.
 *Ακύλας Ἀθανάσιος, Ἱεροδ., Θήρα, 1872—77.
 *Ακύλας Γεώργιος, Θήρα, 1852—62.
 *Ακύλας Παρθένιος Ἱεροδ., Θήρα, 1853—62.
 *Αλεξανδρῆς Α. Γεώργιος, Στροφυλιά (Εὐβοίας) 1917—
 *Αλεξανδρῆς Ἰ. Δημήτριος, Χαλκίς, 1916—18.
 *Αλεξανδρόπουλος Δ. Κωνσταντῖνος, Κάστρον, 1918—
 *Αλεξανδρόπουλος Μισαήλ, Ἱεροδ., πρὸ τοῦ 1880.
 *Αλεξίδης Ἰω. Φίλιππος, Δόλιανη, 1918—
 *Αλεξίου Παναγιώτης, Ἀθῆναι, 1894—98.
 *Αλεξόπουλος Β. Ἀνδρέας, Μύκονος, 1912—17.
 *Αλιμπάντης Ἀργύριος, Στενήμαχος, 1899—903.
 *Αλλοιμονάκης Χαράλαμπος, Χίος, 1871—75.
 *Αλτιπαρμάκης Δημήτριος, Ἀγιάσος, 1899—904.
 *Αλτιπαρμάκης Γ. Κυριακός, Ἀγιάσος, 1915—
 *Αναγνωσταρᾶς Σπ. Εὐγένιος, Καλάμαι, 1880—81.
 *Αναγνωστόπουλος Κ. Γεώργιος, Λεβίδιον (Τριπόλεως), 1913—15.
 *Αναγνωστόπουλος ἡ Μαρούλης Δημ., Ἰωάννινα, 1858—63.
 *Αναστασίου Μεθόδιος, Ἱεροδιάκ., πρὸ τοῦ 1880.
 *Αναστασόπουλος Ἰωάν. Παναγῆς, Ἀργοστόλιον, 1918—
 *Ἀνδρεάδης Ἰωάν., Χίος, 1894—99.
 *Ἀνδρεάδης Νικόλ., Χίος, 1880—81.
 *Ἀνδρεόπουλος Ἀθανάσιος, Ἀργίτινιον, 1901—904.
 *Ἀνδρεόπουλος ἡ Καλταμπάνης Χρ., Ἀργίτινιον, 1852—58.
 *Ἀνδρέου Δημήτ., Λαύριον, 1877-81.
 *Ἀνδρικόπουλος Κ. Ἀνδρέας, Αἴγιον, 1917—18.
 *Ἀνδριτσάκης Διονύσιος, Μονεμβασία, 1900—908.
 *Ἀνδρουτσος Ἀντώνιος, Πάτραι, 1895—95.
 *Ἀνέστης Χ. Δημήτριος, Σινώπη, 1895—99.
 *Ἀνεστόπουλος Σαμουήλ, Ἱεροδ., πρὸ τοῦ 1880.
 *Ἀντζουλάτος Ἰάκωβος, Ἱεροδ., Πάτρις, 1892—97.
 *Ἀντίπας Παναγ., Λευκίς, 1878-81.
 *Ἀντωνιάδης Σ. Μιλτιάδης, Στενήμαχος, 1918—
 *Ἀντωνίου Ἀλέξανδρος, Ἀθῆναι, 1892—94.
 *Ἀντωνίου Γεώργ., Κερατέα, 1897—902.



- *Αντωνίου Δ. Ἰωάννης, Καρβασαρά (Ἀργινίου), 1915—17.
 *Αντωνίου Κλαύδιος Ἱεροδ.(Κόπτης), Κάϊρον, 1901—904.
 *Αντωνόπουλος Γεώργιος, Φιλιππούπολις, 1895—98.
 *Απελλιῖδης Γεώργιος Ζαγόριον, 1850—52.
 *Ἀπέργης Τιμόθεος, Κηφισιά, 1901—903.
 *Ἀπολοφάνης Μιχαήλ, Μηχανίων Κυζίκου, 1892—95.
 *Ἀποστολίδης Γερμανός, Ἱεροδιάκονος, πρὸ τοῦ 1890.
 *Ἀποστολίδης Ἰωάννης, Ζαγόριον, 1855—62.
 *Ἀποστολίδης Ν. Ἰωσήφ, Βόλος, 1910—912.
 *Ἀποστολίδης Νικόλαος, Αὐλών, 1847—51.
 *Ἀργύρης Ἰωάν. Χρῆστος; Λευκάς, 1913—16.
 *Ἀργυριάδης Γεώργιος, Ἰωάννινα, 1867—73.
 *Ἀργυριάδης ἡ Τισαμενός Ἰωάννης, Ζαγόριον, 1854—58.
 *Ἀργυριάδης ἡ Ἰωαννίδης Παῦλος, Ἰωάννινα, 1857—61.
 *Ἀρμενόπουλος Κ. Ὁμηρος, Δραγαριον, 1911—16.
 *Ἀστέρης ἡ Κωνσταντινίδης Βασ., Κύμη, 1847—9.
 *Ἀστερίου Δημήτριος, Ζαγόριον, 1845—9.
 *Ἀστραχιάς Γεώργιος, Αἰτωλικόν, 1884—88.
 Ἀλγερινός Σταῦρος, Λευκός, 1900—906.
 Αὐδόπουλος Βασίλειος, Ζαγόριον, 1850—52.
 Βαδάλας Νικόλαος, Κύζικος, 1895—901.
 Βαϊρακτάρης Σπυρίδων, Ἀθῆναι, 1855—57.
 Βακαλόπουλος Κωνσταντῖνος, Ζαγόριον, 1852—57.
 Βακράτσας Εἰρ. Χαρίλαος, Ἀθῆναι, 1908—913.
 Βαλασσόπουλος Γεώργιος, Καρύταινα, 1861—65.
 Βάλβης Κωνστ., Μεσολόγγιον, 1899.
 Βάλλας Δημήτρ., Ζαγόριον, 1852—56.
 Βαλσαμάκης Φιλ. Ἀλέξανδρος, Σκόπελος, 1911—16.
 Βαμβακάς Ἰ. Παναγιώτης διάκονος, Ρόδος, 1917—
 Βάος Ἀπόστολος, Σίφνος, 1851—14.
 Βαρβαρήγος Παναγιώτης, Θήρα, 1886—87.
 Βαρδάκας Παρθένιος, Ἱεροδ., Ἰωάννινα, 1890—95.
 Βαρδάκκης Ν. Ἀνθιμος ἱεροδιάκονος Ρέθυμνον, Κρήτη, 1919—17.
 Βαρδάκας Νικόλαος, Ἰωάννινα, 1900—903.
 Βαρελᾶς Ἰωάννης, πρὸ τοῦ 1890.
 Βαρνάβας Παναγιώτης, Ζαγόριον, 1872—77.
 Βαρούχας Ἀλέξ., Σούλιον, 1883—85.
 Βάρεφης Κ. Μιχ., Ἀθῆναι, 1915—18.
 Βασιλειάδης Χριστόδουλος, Ζαγόριον, 1850—52.
 Βασιλείου Χρῆστος, Ζαγόριον, 1906—911.
 Βασιλόπουλος Ἀλέξανδρος, Αἴγιον, 1897—901.
 Βαταβάλης Χριστόδουλος, Ζαγόριον, 1880—85.
 Βατικιώτης Νικόλαος, Θεσσαλονίκης, 1894—96.
 Βατοπαιδινός Ἀγλάϊος Ἱεροδ., Ἰκαρία, 1905—910.
 Βατοπαιδινός Ἀθανάσιος Ἱεροδ., Μακεδονία, 1908—909.
 Βατοπαιδινός Ἀρχάδιος, Ἱεροδ., Αἴγιον, 1900—905.
 Βατοπαιδινός Θεόφιλος, Ἱεροδ., Προύσσα, 1873—78.
 Βαφειδῆς Π. Γεώρ. Σαμποράκη, 1915—Βεγάκης Χριστοφ., Χίος, 1880—81.
 Βελεργῆς Νικ., Ἀθῆναι, 1852—57.
 Βελαράς Κων., Ἰωάννινα, 1849—52.
 Βέλλας Μ. Βασ., Ἰωάννινα, 1915—Βελώνιας Γ. Ἐρμ., Θήρα, 1915—18.
 Βενέρης Παρθένιος Ἱεροδ., Κῦθηρα, 1896—8.
 Βενέτης Ἀχ., Φιλίπολις, 1898—9.
 Βενέτης Βασίλ., Ἀθῆναι, 1874—79.
 Βεαγάδης Κ. Ἰωάννης, Ζαγόριον, 1862—67.

- Βερναρδάκης Ἱερεμίας, Ἱεροδιάκ.,
Χανιά, 1858—63.
- Βερροιώτης Εὐστ. Πίνδαρος, Λευ-
κάς, 1907—912.
- Βερροιώτης Τιμολέων, Λευκάς, 1903
—907.
- Βέσης Ἰωάννης, Ὑδρα, 1857—63.
- Βιλαέτης Ἀρ. Κωνσταντῖνος, Πύρ-
γος Ἡλείας, 1916—18.
- Βίμπρος Θεμιστ., Ἀθῆναι, 1848—52.
- Βλαστός Ξενοφῶν, Τσερβάριον, 1902
907.
- Βλαχάκης Ἰω., Ἀθῆναι, 1865—68.
- Βλαχάκης Ἰωάν., Ἡράκλειον (Κρή-
της), 1899—904.
- Βλάχος Περικλῆς, Μεσολόγγιον,
1884—87.
- Βοϊατζῆς Ἰω., Δημητσάνα, 1848—52
- Βολίδης Ἀθαν., Ἡπειρος, 1893—96*
- Βολίδης Θεμιστ., Δρόβιανη, 1886—91.
- Βολονάσης Κ. Νικ., Ζαγόριον, 1918 .
- Βορέας Θεόφιλ., Ἀμαρούσιον, 1886
—90.
- Βορνάκης Ἀλέξανδρος, Ζαγόριον,
1884—85.
- Βορόπουλος Δ. Ἰωάννης, Λόλιανη,
1892—97.
- Βούδας Πέτρ., Ζαγόριον, 1865—69.
- Βουζιδῆς Γεώργιος, Φιλιπούπολις,
1850—52.
- Βουλγαράκης Α. Θωμᾶς, Λαμία,
1908—910.
- Βουλόδημος Ἰ. Χαράλαμπος, Ζαγό-
ριον, 1845—9.
- Βουσιούκας Ἀσημάκης, Ὀλυμπία,
1848—50.
- Βουτινάς Φώτιος, Σμύρνη, 1875—78.
- Βρασούκας Κωνσταντῖνος, Ζαγόριον,
1844—49.
- Βρατσάνου Μιλτ., Ψαρά, 1852—56.
- Βραχνός Ἀλέξ., Λακωνία, 1884—85.
- Βρυνιώτης Π. Βασίλειος, Ἀμαλιάς,
1918—
- Βυθινός Ἀναστ., Προῦσα, 1857—58.
- Βωζάνης Κ. Βράνος, Γρεβενίτιον,
1862—67.
- Γαζῆς Ἰωάν., Λευκάς, 1897—902.
- Γαϊτανᾶς Μ. Γεώργιος, Ἀργαλιαστὴ
Βόλου, 1916—17.
- Γαϊτάνος Κ. Ἰωάν., Ἀθῆναι, 1918—
- Γαλάνης Κωνστ., Ζαγόριον, 1850—52.
- Γαλάτης Ὁθων, Λευκάς, 1867—72.
- Γαλιάτσας Α. Πέτρος, Πάτραι, 1908
909.
- Γαρδῆλης Ἀντώνιος, Ἀμαρούσιον,
1900—905.
- Γαρέζος Παναγιώτης, Ξυλόκαστρον,
1906—910.
- Γάρου Ν. Ἰωάν., Ζαγόριον, 1844—48.
- Γελέκης Εὐστ., Ζαγόριον, 1887—89.
- Γερολάζος Δημ., Ζαγόριον, 1871—75.
- Γεωργάκης Ἀποσ., Λευκός, 1907—911.
- Γεωργαντῆς Β. Χρῦσανθος Ἀρχι-
μανδρίτης, Μτυλήνη, 1915—16.
- Γεωργαντόπουλος Γεώργιος, Τήνος,
1848—52.
- Γεωργιάδης Βαρθ., Ἱεροδ., 1851—54.
- Γεωργιάδης Βασ., Ἱεροδιάκονος,
Γεωργιάδης Ἰ. Γεώργιος, Κρήτη,
1862—66.
- Γεωργιάδης Γεώρ. Ἱεροδ., Κρήτη,
1895—98.
- Γεωργιάδης Ἰωάννης Ἱεροδιάκονος,
Βέροια, 1875—80.
- Γεωργιάδης Ἰωάννης, Ζαγόριον,
1882—87.
- Γεωργιάδης Λεόντιος Ἱεροδ., Μιτυ-
λήνη, 1884—89.
- Γεωργιάδης Νικόδημος Ἱεροδ., Κύ-
προς, 1847—49.
- Γεωργιάδης Νικ., Ἄνδρος, 1852—56.
- Γεωργιεφέντης Μιχ., Χίος, 1887—88.
- Γεωργίου Στυλ., Κρήτη, 1882—86
- Γεωργόπουλος Γαβριήλ Ἱεροδ., Αἴ-
γιον 1894—97.
- Γιακονμῆς Β. Θεόδ., Ἄρτα, 1913—18.
- Γιαννακάκης Μιχαήλ Ἱεροδ., Χανιά,
1858—62.
- Γιαννόπουλος Πύρρος, Ἀθῆναι,
1902—106.
- Γιαννούλης Ἀν., Συνευρόν, 1907
—908.
- Γιαννούλης Ἰωάννης, Βελλᾶ—Φε-
λόης, 1900—3.
- Γιαννούτσος Ἰωάννης, Λεβαδεία,
1883—84.
- Γιερός Χαράλαμπος, Γωνιά (Κυζί-
κου), 1903—908.
- Γιωτόπουλος Ἰ. Ἀθανάσιος, Ἀλμυ-
ρός, 1918—



- Γκαβῆς Ξεν., Στενίμαχος, 1906-909.
Γκέλας Α. Εὐάγ., Μενίδιον, 1905-910.
Γκελέτης Μ. Θεολόγ., Ζαγόριον,
1901—904.
Γκιούρτης Κωνσταντίνος, Ἰωάννινα,
1876—80.
Γκολάμ Γεράσιμος, Διάκονος, Βη-
ρυτός, 1912—16.
Γκορτζῆς Ξεν. Ἀθανάσιος, Χαλκίς,
1910—912.
Γκουρογιάννης Παντολέον, Ὑδρα,
1877—81.
Γκράβας Α. Κλειοθέτης, Κιάτον
Κορινθίας, 1916—17.
Γούδας Κωνσταντίνος, Ἰωάννινα,
1880—85.
Γουλίδος Χρ., Ἥπειρος, 1892-97.
Γουμποῦρος Ἀργέντιος, Ἱερομόναχος,
πρὸ τοῦ 1880.
Γούναρης Θεοφάνης Ἱεροδ., Τένε-
δος, 1892—99.
Γουρξῆς Κων., Λευκάς, 1890-95.
Γουριώτης Σωτ., Λευκάς, 1880-81.
Γραβάνης Ε. Δημήτριος, Ζαγόριον,
1914—18.
Γράτζος Θεολ., Ζαγόριον, 1882-86.
Γρεβενίτης Κων., Δομοκός, 1886-91.
Γρηγοριάδης Ἰων. Ἀθανάσιος, Κύ-
ζικος, 1914—18.
Γρηγοριάδης Ἀριστοτέλης, Ἀρτάκη,
1907—910.
Γρηγοριάδης Βασ. Ἱεροδ., Ἰωάν-
νινα, 1900—103.
Γρηγοριάδης Κύριλλος, Ἱεροδιάκο-
νος, πρὸ τοῦ 1880.
Γρηγοριάδης Σωτήριος, Ἰωάννινα,
1847—52.
Γρηγοριάδης Σωτήριος, Ἰωάννινα,
1849—52.
Γρηγορίου Γρηγόριος, Ἀγιάσος,
1899—905.
Γριζάνος Ἰωάννης, Νέα Μιζέλα,
1891—93.
Γριζᾶς Δημ., Λιόπεσι, 1895-901.
Γρυλλάκης Δεόντ., Δελφοί, 1853-58.
Δαμάσκος Γεώρ., Ἀχαρναί, 1890-95.
Δαμιανού ἡ Φασούλας Σπυρίδων,
Καστοριά, 1903—905.
Δανάμπασης Δ. Μιχαήλ., Ὑδρα,
1910—915.
Δαπουλάκης Ἐμ., Κρήτη, 1896-901.
Λαοίτσας Α. Γεώργιος, Ζαγόριον,
1878—81.
Δασουκίδης Ἰωάννης, Ζαγόριον,
1878—81.
Δέγγλερης Ἀρ. Σάμος, Ἀθῆναι,
1847—51.
Δελέντας Ἰωάν., Πάρος, 1883-83.
Δεληγιάννης Χ. Ἀγγελος, Ἀθῆναι,
1892—94.
Δεληγιάννης Μιχ., Ζαγόριον, 1889-94.
Δελούκας Νίκανδρος Ἱεροδιάκονος,
1884—88.
Δελούκας Σωτ., Καλάβρυτα, 1855-59.
Δενδρινός Γεωρ. Παναγιώτης, Κεφα-
λῆνια, 1913—16.
Δέρβος Βασ., Ἀθῆναι, 1876—81.
Δέρβος Γεώρ., Ἀθῆναι, 1868-73.
Δέρβος Γεώρ., Δρεσενίκον, 1899-904.
Δέρβος Γ. Ἰωάννης, Ἀθῆναι, 1907
—1910.
Δεσπότης Βασίλειος, Ἰωάννινα,
1899—903.
Δεσποτόπουλος Ἰωάννης, Γύθειον,
1868—74.
Δημητρακόπουλος Ἀνδρόνικος, Αἴ-
γιον, 1850—52.
Δημητριάδης Ἀθανάσιος, Ζαγόριον,
1857—63.
Δημητριάδης Γεράσιμος, Μακεδονία,
1883—86.
Δημητριάδης Γεώργιος, Φιλιππού-
πολις, 1868—1873.
Δημητριάδης Καλλίνικος, Ἱεροδιάκ.,
πρὸ τοῦ 1880.
Δημητριάδης Σπυρ., Ἱεροδ., Καλλι-
πολις, πρὸ τοῦ 1880.
Δημητριάδης Ν. Φωκίων, Ἀθῆναι,
1918—
Δημητρίου Ἀγγελος, Ἀθῆναι, 1882
—1883.
Δημητρίου Α. Γεώργ., Σάατα, 1878
—1881.
Δημητρούλης Μ. Κωνσταντ., Καλλο-
νὴ Μιτυλήνης, 1911—17.
Δήμιου Ἀμβρόσιος, Κύμη, 1894-96.
Διαγγελάκης Ἀγ. Δημήτρ., Κορωπί,
1918—
Διαμαντῆς Ἐμ. Ἀργύρης, Ἀθῆναι,
1915—16.

- Διαμαντόπουλος Δ. Πολύκαρπος, Ἀθήναι, 1917—
 Διαμαντόπουλος Σπυρίδ., Ἀκράτα, 1899—902.
 Διόμουν Περιελῆς, Βραίλα, 1875-80.
 Διονύσιος Ἱεροδιάκονος, Κύπρος, 1848—52.
 Δομοβίτης Σεραφεῖμ Ἱερομ., Λεβαδεία, 1876—77.
 Δουκάκης Σταύρος, Πάτραι, 1910—913.
 Δούκας Ἰωάν., Ἀθήναι, 1860-65.
 Δούκας Στέφ., Καλάβρυτα, 1847-52.
 Δούκας Σωφρόνιος. Ἱεροδ., Τήνος, 1892—97.
 Δουρόπουλος Διονύσιος, Ζάνουσα, 1901—906.
 Δούσης Σπυρίδων. Ἀθήναι, 1873-78.
 Δρεστούλας Ν. Δαμασκηνός Ἱεροδιάκονος, Ἀθήναι, 1916—19.
 Δρόσος Στ. Νικόλαος, Ἀρσινόουπολις, 1892—97.
 Δροῦγκας Σπ., Ἰωάννινα, 1904-1909.
 Δουβουνιώτης Κωνσταντῖνος, Λεβάδεια, 1887—92.
 Ἐλευθεριάδης Βασίλειος, Ἰκόνιον, 1899—900.
 Ἐλευθερίου Ἀγαθάγγελος Ἱεροδιάκονος, Κων(πο)λις, 1914—18.
 Ἐλευθερίου Παρασκευᾶς, Μάκρη Κιλικίας, 1900—905.
 Ἐλισσαῖος Γεννάδιος, Ἀβυσσινία, 1867—68.
 Ἐξαρχος Κ. Βασίλειος, Καλέντσι, Ἡπείρου, 1917—
 Ἐξάρχου Γεώρ., Ζαγόριον, 1887-92.
 Εὐαγγέλης Εὐάγγελος, Ἀθήναι, 1889—94.
 Εὐαγγελίδης Ἀλέξανδρος, Κυθωνία, 1883—85.
 Εὐαγγελίδης Γεώργιος, Ζαγόριον, 1847—52.
 Εὐαγγελίδης Δημήτριος, Ἀθήναι, 1900—903.
 Εὐαγγελίδης Κωνσταντῖνος, Ἰωάννινα 1875—80.
 Εὐθυμιάδης Λουκάς, Αὐλών, 1887—94.
 Εὐκλείδης Χαρίτων Ἱεροδ., Κύπρος, πρὸ τοῦ 1880.
 Εὐταξίας Παπαλουνᾶ Ἀθανάσιος, Δαδίον, 1863—67.
 Εὐταξίας Παπαλουνᾶ Ἰωάννης, Δαδίον, 1856—61.
 Ζαγοραῖος Βασ., Ἀθήναι, 1878-81.
 Ζαγοραῖος Σωτ., Ἀθήναι, 1877-81.
 Ζαῖμίδης Ἰωάννης, Ζαγόριον, 1899—904.
 Ζακυνθινός Ν. Μιχ., Λευκάς, 1911-16.
 Ζάννος Νικόλαος, Πάρος, 1892-93.
 Ζανούβιος Νικάνδρος Ἱεροδ., Κρήτη, 1851—52.
 Ζαφειρίδης Δημ., Πρεμετή, 1906—911.
 Ζάχος Γεώργιος, Ἰωάννινα, 1907—912.
 Ζαχοῦστος Γεώργιος, Ἰωάννινα, 1873—78.
 Ζέρβας Φίλιππος, Ἡπείρος, 1873-78.
 Ζῆς Α. Παναγιώτης Λεβίδιον Μαντινείας 1916—17.
 Ζήσης Κων., Ἡπείρος, 1891-97.
 Ζήσης Παρθένιος Ἱερομ., Ζαγόριον, 1858—63.
 Ζησιμόπουλος Κων., Ἀθήναι, 1902—903.
 Ζίννης Ἀλ. Ἀθανάσιος, Ἰωάννινα, 1876—77.
 Ζίννης Α. Μιχ., Ἀθήναι, 1912-15.
 Ζολώτας Ε. Ξεν., Ἀθήναι 1916-18.
 Ζομαρίδης Ζβύγ., Ζαγόριον, 1867-72.
 Ζυγαλάκης Ἰωάν., Ἀθήναι, 1892-94.
 Ζουγγος Θεόδωρος, Ζαγόριον, πρὸ τοῦ 1880.
 Ζυγγαλάκης Λουκ., Ἀθήναι, 1891-93.
 Ζωγραφίδης Α. Ἰωάννης, Δοξάτον Μακεδονίας, 1917—
 Ζωγραφίτης Μελ. Ἱεροδ., 1856-60.
 Ζωμπολίδης Δημ., Ζαγόριον 1856-60.
 Ζωρίδης Π. Χρῆστος, Τσερνέσιον, 1908—912.
 Ζωρίλας Ανασ., Ζαγόριον, 1850-52.
 Ζώτος Γεώρ., Ζαγόριον, 1856-61.
 Ζώτος Ἰωάν., Ζαγόριον, 1852-57.
 Ζώτος Παῦλος, Ζαγόριον, 1865--66.
 Ἠλιάκης Γ. Γεώργιος, Γειοουσελιανά (Κρήτης), 1908—913.
 Ἠλιακόπουλος Σ. Παναγιώτης, Τρίπολις, 1912—17.
 Θεοδοσίον Π. Μετυλῆνη, 1894—99.

- Θεοδοσίου Σπυρ., Ζαγόριον, 1887-93.
 Θεοδωρακόπουλος Ν. Ἰωάν., Σπάρτη, 1915—
 Θεοδωρίδης Ἀρσένιος, Σέρραι, 1897.
 Θεοδώρου Γεώργιος, Ἀβυσσινία 1885—87.
 Θεοκτίστωφ Μαρτινιανός, Μοναχός. Ρωσσία, 1909—911.
 Θεοφανόπουλος Ἀργύριος, Ἀταλάντη, 1904—1905.
 Θηβαῖος Ἰωάν., Λευκάς, 1883-87.
 Θηβαῖος Ἰωάν., Μενίδιον, 1906-911.
 Θωμᾶ Πολυخر., Πρεμετή, 1892-97.
 Θωμαΐδης Κων., Ἰωάννινα, 1871—78.
 Ἰακωβίδης Ἰάκ., Μιτυλήνη, 1894-99.
 Ἰσαακίδης Πλ., Κατάρεια, 1882-85.
 Ἰωαννίδης Γεώρ., Ἰωάννινα, 1894-99.
 Ἰωαννίδης Ἰωάν., Ἀγχιάλος, 1906—912.
 Ἰωαννίδης Α. Ἰωάννης, Ἰωάννινα, 1871—75.
 Ἰωαννίδης Ἰωάν., Ξάνθη, 1867-69.
 Ἰωαννίδης Κοσ., Ζαγόριον, 1852-57.
 Ἰωαννίδης ἡ Τσελίκης Κωνστ., Ζαγόριον, 1857—62.
 Ἰωαννίδης Θ. Νικόλαος, Ζαγόριον, 1858—63.
 Ἰωαννίδης Π. Νικόλαος, Ἀθήναι, 1890—92.
 Ἰωαννίδης ἡ Τζοβάνης Πέτρος, Ἐλβασάνιον, 1906—911.
 Ἰωάννου Γεώρ., Ἰωάννινα, 1878-80.
 Ἰωάννου Σ. Ἰω., Ἀμοργός, 1910-915.
 Ἰωάννου Κων., Πειραιεύς, 1897-9.
 Καββαδάς Δ. Εὐστ., Λευκάς, 1902-908.
 Καββάδας Σ. Σταμ., Κέρκυρα, 1913—16.
 Καββαδίας Κων., Λευκάς, 1895-900.
 Καββαθὰς Εὐθύμιος, Ἱεροδ., Λεβαδεία, 1874—77.
 Καγκάδης Ἰ. Εὐάγγελος, Τήνος, 1908—910.
 Καγκάδης Ἰωάν., Τήνος, 1875-76.
 Καζάκος Ἀγασ., Ἀθήναι, 1882-87.
 Καζαντζῆς Κωνσταντ. (Κυπριανός), Ἰωάννινα, 1897—900.
 Καϊλάνης Κ. Βασ., Λαμία, 1911-14.
 Καϊλάνης Κ. Δημ. Λαμία, 1909-910.
 Καϊλῆς Ἰωσήφ, μοναχός, Λίστομον, 1906—9.
 Καίσαρης Ε. Νικ., Ἀθήναι, 1915-16.
 Καισαρίδης Ἀγαθάγγελος Μοναχός, πρὸ τοῦ 1885.
 Καλαγάνης Γρηγόριος, Μιτυλήνη, 1868—71.
 Καλαγάνης Προκόπιος, Μιτυλήνη, 1856—61.
 Καλαμπόκης Π. Γεώργιος, Ἀθήναι, 1910—915.
 Καλαμπόκης Π. Ἰωάν., Ἀθήναι, 1917—
 Καλαμπόκης Π. Σπυρίδων, Ἀθήναι, 1907—910.
 Κаланτζῆς Θουκυδίδης, Πάτραι, 1908—913.
 Καλατζῆς Α. Παναγιώτης, Μιτυλήνη, 1914—18.
 Καλίσπερης Γεώρ. Κάλυμνος, 1852-56.
 Καλλάρης Δημ.σ., Ψαρρά, 1862-66.
 Καλλίγερος Ἰ. Μιχαήλ, Κύθηρα, 1901—906.
 Καλλίδης Γρηγόριος, Ἱεροδιάκονος, πρὸ τοῦ 1880.
 Καλογεραίας Ν. Μιχ., Ὑδρα, 1904.
 Καλογεράς Ἀγ., Κέρκυρα, 1877-80.
 Καλογεράς Νικηφόρος, Ἱεροδ. Σπέτται, 1857—60.
 Καλογεράς Ἰωάν. Νικηφόρος, Σπέτται, 1913—18.
 Καλογερόπουλος Νικόλαος, Συκιᾷ (Κορινθίας), 1902—907.
 Καλογερόπουλος Δ. Παναγιώτης Συκιᾷ (Κορινθίας), 1906—910.
 Καλωταῖος Δημ., Ζαγόριον, 1867-72.
 Καμπάνης Λεόντ., Ἀνδρος, 1850-52.
 Κανάκης Χριστ., Σιλυβρία, 1896-7.
 Κανανός Βενιαμίν Ἱεροδ., Ἰάσιον, 1844—7.
 Κανάρης Ἀλέξ., Ψαρρά, 1876-78.
 Καγελλόπουλος, Χρήστ., Αἴγιον 1907—910.
 Κανέλλος Ἀγγελος, 1886—91.
 Κανάρης Ἀναστάσιος, Βέλλον Κορινθίας, 1900—905.
 Κανταράκης Σ. Ἀναστάσιος, Σχιάθος, 1915-17.
 Καντάς Ἡλίας, Ἀμφισσα, 1852-56.
 Καπᾶς Εὐάγ., Ἰωάννινα, 1895 97.
 Καπελίδης Γεώργιος, Ζαγόριον, 1899—904.

- Καπετανάκος Μιχαήλ, Ἀρεόπολις, 1892-92.
 Καραβέλης Κων., Ζαγόριον, 1882-87.
 Καραβίας Μ. Σπυρ., Λευκίς, 1917—
 Καραγεωργίου Θ. Μιχαήλ, Ζαγόριον, 1911-16.
 Καραγιαννάκης Βασίλ., Στενήμαχος, 1900-906.
 Καραγιαννῆς Κυριαζός, Φιλιππούπολις, 1887-90.
 Καραγιαννόπουλος Νικόλ., Καλάμαι, 1874-75.
 Καραλῆς Παναγιώτης, Λαβιά Ἀρκαδίας, 1891-96.
 Καραμάνος Νικόλαος, Μιτυλήνη, 1896-91.
 Καραμάνου Ι. Μιχαήλ, Μιτυλήνη, 1904-909.
 Καραπῆς Παντολέον, Αἰτωλικόν, 1863-66.
 Καρατζᾶς Ἀντ., Καλάμαι, 1869-72.
 Καρατζᾶς Εὐστ., Νησίον, 1855-58.
 Καρατζᾶς Εὐστ., Μιτυλήνη, 1883-85.
 Καρβούνης Γεώργιος, Μεσολόγγιον, 1863-65.
 Καρίκουλας Ἀλέξανδρος, 1885-89.
 Καρόρης Σπυρ., Ἀθήναι, 1892-94.
 Καρούζος Ν. Ἀγαθόνικος, Ἱεροδ. Λαυλία Βοιωτίας, 1913-15.
 Καρούσος Δ. Ἀλέξανδρος, Ἀτάλαντη Φθιώτιδος, 1916-17.
 Καρπούζης Α. Κωνσταντῖνος, Τσερβάριον, 1911-16.
 Καρύμης Ἀντώνιος, Χίος, 1905-910.
 Κασσιμίτης Παναγ., Ἴος, 1901-907.
 Κατελοῦζος Γεώργιος, Δημητσάνα, 1869-70.
 Κατσαράκης Νικόδημος, Ἱεροδιάκ., Κρήτη, 1876-77.
 Κάτσεος Δ. Πέτρος, Λευκίς, 1916—
 Κατσιγιάννης Στυλιανός, Κυνοῦρια, 1848-52.
 Κασικάρης Παπᾶ Γεωργίου, Ἀγρσίλαος, Ἀγ. Πέτρος, 1901-907.
 Κατσιμίδης Ν. Κωνσταντ., Κέρκυρα, 1915-17.
 Κατσιπης Ἰω. Γεώργιος, Θήρα, 1918—
 Κατσιφός Κωνσταντ., Ἀχαρνανία, 1865-67.
 Κατσούλης Κ. Παναγ., Γύθειον, 1917-18.
 Κατσουρός Φλώρος, Νάξος, 1884-90.
 Καψῆς Κ. Νικόλαος, Πάτραι, 1907-912.
 Καψόγας Κωνστανταντ., Ἰωάννινα, 1875-80.
 Κεφαλᾶς Θεμ., Χίος, 1897-8.
 Κεφαλᾶς Δ. Μιχαήλ, Κηφισσία, 1903-9 6.
 Κεφαλίδης Ἰω., Ἰωάννινα, 1858-63.
 Κεφαλόπουλος Δημ., Ἄργος, 1878-81.
 Κεχροῦς Σωτήρ., Χαλκίς, 1911-12.
 Κεχριώτης Κ. Γεώργιος, Εἰβορία, 1914-17.
 Κίσσης Σωτήρ., Βεράτιον, 1897-9.
 Κλάδος Κωνστ., Ἀθήναι, 1883-84.
 Κοβαῖος Γεώργ., Ἀμοργός, 1847-52.
 Κογιάννης Ἰωάννης, Λιασχορέτιον, 1906-912.
 Κοικιλίδης Κωνστ., Χίος, 1886-91.
 Κοκκίδης Γ. Ἰω., Χίος, 1911-16.
 Κοκκίνης Ἰωάν., Ὑδρα, 1894-99.
 Κοκκόλης Ἀρχ. Κωνσταντ., Λάμυρα, 1918—
 Κοκκοτάκης Ν. Ἀνδρέας, Βετολίστη, 1911-15.
 Κοκλίτης Θεοδόσιος, Ἱεροδ., Μακεδονία, 1891-96.
 Κολιάτσος Κων., Ἀθήναι, 1870-76.
 Κολιάτσος Σωκρ., Ἀθήναι, 1852-56.
 Κολιάτσος Σωκρ., Ἀθήναι, 1876-80.
 Κομνηνός Α. Νικόλ., Ἀθήναι, 1911-16.
 Κόνιαρης Ἀθανάσιος, Ζαγόριον, 1886-90.
 Κονιάρης Βασίλειος, Βέλλον (Κορινθίας), 1902-907.
 Κόνιαρης Β. Γεώργιος, Ζαγόριον, 1918—
 Κονταξάκης Τηλέμαχος, Ρέθυμνον, 1905-910.
 Κόντερης Θεόδ., Σύρος, 1897-8.
 Κοντογεωργάτος Γ. Πολύκαρπος, Ἱερομόναχος, Σπάρτη, 1914-15.
 Κοντογιάννης Παντ., Χίος, 1882-86.
 Κοντός Ἀθαν. Δημήτριος, Λαμία, 1902-907.
 Κόντος Ν. Θεοφάνης, Παλλημορέα (Φθιώτιδος), 1914-15.

- Κοντός Σπυρίδων, Κέρκυρα, 1898—902.
 Κοντουράς Θεόδωρος, Ἰωάννινα, 1885—90.
 Κοντούρης Σπυρίδων, Μοναχός, Λεβάδεια, 1907—912.
 Κορνάρος Γεράσιμος, Ἱεροδ., Κρήτη, 1850—54.
 Κορωνάιος Γεώρ., Φίλιατρά, 1857—62.
 Κοτζίδης Πέτρος, Ἀθήναι, 1901—903.
 Κοτοπούλης Νικόλαος, Χαλκίς, 1892—93.
 Κοτσιακόπουλος Λεόντιος, Ζάκυνθος, 1896—8.
 Κότσιρας Χ. Ἡρακλῆς, Λευκάς, 1912—17.
 Κοτσογιαννόπουλος Γρηγόριος, Ἱεροδ., Βόλος, 1880—81.
 Κοτσώνης Ἀντώνιος, Λεωνίδιον, 1880—85.
 Κουβέλης Ἀλέξανδρος, Ἀλφαρά (Αἰγιαλείας), 1902—907.
 Κουκουλιώτης Ξενοφών, Λευκάς, 1881—86.
 Κουκουσάς ἡ Πήττας Β. Εὐστράτιος, Ἀγιάσος, 1910—915.
 Κουλούρης Κωνσταντῖνος, Ἱεροδ., Σάμη, 1903—908.
 Κουμουτσάκος Κ. Νικόλαος, Μολαί Λακεδαιμόνος, 1917—.
 Κούμπτιογλου Ν. Νικόλαος, Φιλιππούπολις 1914—16.
 Κουνάβος Δ. Ἀντ., Ζαγόριον, 1916.—
 Κουρμούλης Ε. Νικόλαος, Χανιά, 1901—906.
 Κουρμπέτης Στέφανος, Φιλιππούλις, 1897—9.
 Κούρης Γ. Δημ., Λευκάς, 1916—18.
 Κουσίδης Γ. Παῦλος, Ζαγόριον, 1901—902.
 Κούστας Τρύφων, Βυτίνη, 1857—63.
 Κουτούζης Ἰ. Πέτρος, Κουκούλιον, 1861—65.
 Κουτσαλέξης Ἀλέξιος, Ἰωάννινα, 1882—87.
 Κουτσαλέξης Παναγιώτης, Ἰωάννινα, 1857—60.
 Κουτσαριδάκης Νικόλαος, Κύζικος, 1908—914.
 Κουτσοδόνης, Γ. Δημ., Χίος, 1918—.
 Κόφφας Λεόντιος Ἱεροδιάκ., Γρανίτσα, 1905—910.
 Κρασακόπουλος Νικόλαος, Πύλος, 1873—77.
 Κρεατούλης Ἀργ., Χίος 1896—901.
 Κρέμος Γεώρ., Ἀράχοβα 1858—63.
 Κριεζῆς Ἀδριανός, Ὑδρα, 1907.910.
 Κριεζῆς Ἐμμ. Δημήτριος, Ὑδρα, 1892—94.
 Κριεζῆς Ἐλευθ., Ὑδρα, 1897—900.
 Κριεζῆς Ἐμμανουήλ, Ὑδρα, 1891—97.
 Κριεζῆς Κων., Ὑδρα, 1885—90.
 Κριεζῆς Παντελῆς, Ὑδρα, 1880—85.
 Κρίκης Γ. Μιχ., Πρεμετιή, 1902—906.
 Κρίτσας Νικ., Λαμία, 1882—85.
 Κροκιδάς Νικ., Ἀθήναι, 1848—52.
 Κτενάς Πάνος, Λευκάς, 1874—80.
 Κυπριώτης Ἐμμ., Γεώρ., Κύμη, 1892—97.
 Κυπριάδης Νικόλαος, Ναύπακτος, 1867—71.
 Κυριαζῆς Ἰωσήφ, Ἱερομόναχος, Ὑδρα, 1894—95.
 Κυριαζῆς Κων., Κηφισιά, 1878—81.
 Κυριακός Δομ. Ἀναστάσιος, Σπέρται, 1858—61.
 Κυριακού Κων., Ἀθήναι, 1901—903.
 Κύρου Ἰωάννης, Θεταλαμαγνησία, 1847—52.
 Κωβαῖος Ἰ. Γεώρ., Σίφνος, 1911—14.
 Κωνσταντάκης Π. Στυλιανός, Ναύπλιον, 1913—16.
 Κωνστανταράκης Ἰωάννης, Μπόμια (Κρήτης) 1902—907.
 Κωνσταντινίδης Βασίλειος, Ἡπειρος 1895—901.
 Κωνσταντινίδης Γερβάσιος, Αἴγιον, 1850—52.
 Κωνσταντινίδης Ἡρακλῆς, Χίος, 1891—96.
 Κωνσταντινίδης Ἡρακλῆς, Χίος, 1896—97.
 Κωνσταντινίδης Κων., Θάσος, 1872—73.
 Κωνσταντινίδης Π. Μιχαήλ, Ἀλάτσαμ Ἀμασειας, 1914—18.
 Κωνσταντινίδης Πανάρετος, Ἱεροδιάκονος, πρὸ τοῦ 1880.
 Κωνσταντινίδης Σεραφεῖμ, Ἱεροδ., Καλάβρυτα, 1904—910.

- Κωνσταντίνου Ἡρακλῆς, Ἀθῆναι, 1887—92.
 Κωνσταντίνου Μιχαήλ, Ἀθῆναι, 1859—63.
 Κωνσταντίνου Νικόλαος, Βάρνα, 1865—66.
 Κωνσταντιόπουλος Παναγιώτης, Πάτραι, 1906—910.
 Κωστάζος Μ. Ἰωάν., Χίος, 1913-17.
 Κώστας Χ. Γεώργ., Ἰωάννινα, 1867—70.
 Κωστίδης Ἀπόστολος, Μεσοβούνιον, 1905—910.
 Λάγγης Κ. Δημήτρ., Ὑδρα, 1917—
 Λαγουδάκης Χ. Ἀθανάσιος, διάκον.
 Ρέθυμνον Κρήτης, 1917—18.
 Λαγούλης Δημήτριος, Καρύταινα, 1865—70.
 Λάζαρης Νικόλ., Λευκάς, 1892—96.
 Λαιμὸς Γ. Δημήτρ., Χίος, 1910-912.
 Λαΐνης Γ. Δημήτρ., Πάτραι, 1914-16.
 Λαλιώτης Ἀπόστ., Αἴγιον, 1900-905.
 Λαμποδαρίδης Π. Ἀθαν., Πάνορμος, 1901—906.
 Λαμπάκης Γεώργ., Τήνος, 1872-76.
 Λαμπερόπουλος Μελέτ., Πάτμος, 1851—52.
 Λάμπρος Κ. Ἰωάννης, Παλαιόκαστρον, 1918—
 Λαμπρίδης Ἰω., Ζαγόριον, 1852-56.
 Λαμπρίδης Ἰω., Ζαγόριον, 1889-95.
 Λαμπρόπουλος Ἡρακλῆς, Αἴγιον, 1900—905.
 Λάππας Ἠλίας, Πάτραι, 1882-85.
 Λάρισον Ἀθ., Ζαγόριον, 1865—70.
 Λάσκαρης Ἰω. Αἰτωλικόν, 1852-57.
 Λαυριώτης Ν. Παντελ., Ἱερομόναχος, Μακρυνίτσα, 1909—914.
 Λαυριώτης Στέφ., Ἱεροδιάκονος, Μάρμαρα, 1906.
 Λαυριώτης Χρυσόγελος, Ἱεροδιάκ., Ἀγ. Ὅρος, 1906.
 Λεβαντῆς Νικόλ., Κόθνος, 1871-77.
 Λεβεντόπουλος Δημ., Κόμη, 1899-903.
 Λέξου Γ. Βασίλ., Δρσινίτσα, 1900—905.
 Λεκόπουλος Ἀθαν., Ἱεροδιάκ., πρὸ τοῦ 1880.
 Λελεδάκης Ἀνθίμος, Ἱεροδ., Κρήτη, 1891—95.
 Λελοῦδας Κύριλλος, Ἱεροδ., Ἀργίον, 1900—901.
 Λένωσης Δ. Ἀναστάσιος, Κάρυστος, 1876—81.
 Λεονταρίτης Κωνσταντίν., Καλάμαι, 1884—85.
 Λεοντίδης Ἀλέξανδρ., Διασκοβίτσι, 189—94.
 Λέτζιος Β. Γεώργ., Ἀληζιώτ-τσιφλίκι, 1908—913.
 Λεωνίδα Νικ., Σπέτσαι, 1879—81.
 Λιβιτσάνος Ἀθαν., Λευκάς, 1884—87.
 Λιμπατῆς Φίλιπ., Ζαγόριον, 1853-58.
 Λιμπρίτης Ἐμμ., Κρήτη, 1863—68.
 Λιμπρίτης Ἰωάννης, Ἀλεξάνδρεια, 1897—9.
 Λιακάτος Θ. Εὐστρ., Ἀγιάσος, 1906—910.
 Λιάκης Ἰω. Παναγιώτης, Κλημέντιον (Κορινθίας), 1915—1918.
 Λίναρης Ἡ. Δημήτρ., Ἀμάδες Χίου, 1916—
 Λογοθέτης Δημήτρ., Πόρος, 1844—48.
 Λογοθέτης Κ. Παῦλος, Ζάκυνθος, 1910—915.
 Λογοθέτης Πέτρος, Πόρος, 1848—52.
 Λορεντζάτος Παχώμιος, Διάκονος, Κεφαλληνία, 1912—15.
 Λούβαρης Νικόλ., Τήνος, 1900—903.
 Λούσης Δημητρ. Νικόλ., Φιλιπούπολις, 1858—63.
 Λύτσικας Ἀθαν., Ἀμφισσα, 1844—48.
 Μαγκαβέτσος Δημήτριος, Ζαγόριον, 1885—87.
 Μάης Στ. Ἰωάννης, Ἡπειρος, 1892—97.
 Μακαριάδης Μιχαήλ, Ἱεροδ. (Κόπτης), Κάϊρον, 1901—104.
 Μακρούλης Ἰωάννης, Φιλιπούπολις, 1878—81.
 Μακρῆς Κοσμᾶ Εὐάγγελος, Πύλαρος (Κεφαλληνίας), 1918—
 Μακροποδαρίκης Ἀλέξανδρ., Ρέθυμνον, 1865—66.
 Μαλατίδης Ἀνέστης, Ἰκόνιον, 1900—905.



- Μαλετισίδης Γεώργιος, Ζαγόριον, 1872—77.
 Μάλλιος Ἰωάννης, Βίτσα, 1856-61.
 Μανεισιώτης Κ. Ἰωάννης, Λάρισα, 1912—18.
 Μάνθου Δημήτριος, Ζαγόριον, 1893—99.
 Μανιάς Δημήτριος, Κόρινθος, 1882—87.
 Μανόπουλος Ἰ. Δημήτρ., Πρέβεζα, 1908—913.
 Μάνος Ἰ. Ἀνανίας, Ἱεροδ., Ἀμφισσα, 1907—908.
 Μάνος Γεώργ., Χίος, 1884—88.
 Μανούσος Γεώργ., Σπέτσαι, 1855—57.
 Μαντζάκος Χρήστος, Ἀθήναι, 1863—65.
 Μαντζαφής Βενετζάνος, Χαλκίς, 1863—66.
 Μαντζίκος Ἡ. Κωνσταντ., Δερβένιον (Κορίνθου), 1918—
 Μανώλαρος Ἐμ., Κύμη, 1892—94.
 Μανωλάτος Δημήτριος, Μεσολόγγιον, 1869—72.
 Μανωλάτος Εὐστάθ., Μεσολόγγιον, 1869—72.
 Μανωλίδης Λεωνίδας, Εὐρυτανία, 1875—80.
 Μανωλίδης Παναγιώτ., Εὐρυτανία, 1867—70.
 Μαραγκὸς Χρυσοβέργης Χρήστος, Πέργαμος, 1900—905.
 Μαραγαρίτης Βασίλ., Ἀργυρόκαστρον, 1898—902.
 Μαραγαρώνης Νικόδημος, Ἱεροδ., Αἴγινα, 1901—904.
 Μαρινάκης Πέτρος, Ἀλάτιστα, 1903—907.
 Μαρῖνης Πέτρος, Μενίδιον, 1877—81.
 Μαρῖνος Διονύσιος, Ζάκυνθος, 1857—60.
 Μαρῖνος Νικ., Πόρος, 1900—904.
 Μαρκοῦζος Χρήστος, Τήνος, 1882—84.
 Μαρκόπουλος Δημήτρ., Χίος, 1871—74.
 Μαρκόπουλος Διονύσιος, Ζάκυνθος, 1856—62.
 Μαρκόπουλος Δ. Θεόδωρος, Ζαγόριον, 1915—
 Μαρμαροκόπος Ἰω., Ἀθήναι, 1889—91.
 Μαρτίνης Νικόλαος, Ἐλβασάνιον, 1887—94.
 Μαστρογιαννόπουλος Π. Μελιγαλά, 1890—95.
 Ματακίδης Νικόλ., Σάμος, 1846—49.
 Μάτσας Ἀθανάσιος, πρὸ τοῦ 1880.
 Μάτσης Κωνστ., Ζαγόριον, 1897—904.
 Μαυρίκος Ἰω., Σῦρος, 1899—905.
 Μαυρολέων Μιχ., Ἀθήναι, 1891—93.
 Μαῦρος Γεώργ., Πάρος, 1889—90.
 Μεγγλίδης Ἰω. Ζαγόριον, 1867—72.
 Μελέτιος Ἱεροδιάκονος, Μιτυλήνη, 1891—95.
 Μενέικος Στ., Ἡπειρος, 1892—93.
 Μέξης Εὐθ. Σπυρ., Βάγια Θηβῶν, 1916—18.
 Μέρομυγκας Δημ., Ἀμφισσα, 1884—87.
 Μεσολωρᾶς Ἰωάννης, Κεφαλληνία, 1866—71.
 Μεταξᾶς Ἀ. Νικόλαος, Πόρος (Λευκάδος), 1902—907.
 Μήλιος Λεωνίδας, Κέα, 1848—52.
 Μητρόπαπας Γεώργιος, Ἰωάννινα, 1901—907.
 Μητρόπουλος Ἱεροθεός, Ἱεροδιάκ., πρὸ τοῦ 1880.
 Μητρόπουλος Ἡλ. Νικόλαος, Νεοχώριον, 1918—
 Μίσιος Ἀριστοτέλης, Ζαγόριον, 1862—67.
 Μίσιος Δημήτριος, Ζαγόριον, 1865—70.
 Μίσιος Θ. Μιχαήλ, Τσερβάριον, 1918—
 Μίσιος Ἐμ. Χριστόδουλος, Ζαγόριον, 1858—61.
 Μιτυληναῖος Γ. Ἐμμανουήλ, Θήρα, 1918—
 Μιχαηλίδης Ἰ. Ἠλίας, Φιλαδέλφεια, 1908—913.
 Μίχας Παναγιώτης, Μενίδιον, 1900—905.

- Μιχόπουλος Α., Ναύπακτος, 1849-52.
Μολοσσός Σταυρ., Ἀργυροκάστρον, 1883-88.
Μοράρος Ἰ. Κωνστανταν., Ἡπειρος, 1892-98.
Μοσχάκης Ἰγνάτιος, Θήρα, 1864-67.
Μοσχάτος Ἀντών., Τήνος, 1844-48.
Μοσχόπουλος Νικόλ., Ἱεροδ., Μακεδονία, 1895-900.
Μουρτζίνης Γεώργ., Δαδίον, 1899-902.
Μουρτζίνος Νικόλαος, Αἴγινα, 1849-54.
Μούτσος Βασίλ., Χειμάρρα, 1906-911.
Μπαζής Διονύσιος, Ἡλεία, 1854-58.
Μπαχόλας Γεώργ., Ζαγόριον, 1871-73.
Μπαλάφας Γεώργ., Ζαγόριον, 1872-77.
Μπαλιῆς Κωνσταντίνος, Ἡπείρος, 1891-97.
Μπαλιτατζής Κωνσταντίνος, Πρέβεζα, 1903-907.
Μπάρεκας Ἀθ. Ἰωάννης, Ἰωάννινα, 1916-18.
Μπάρολας Λουκάς, Δίστομον, 1870-74.
Μπάσιμας Νικόλαος, Ζαγόριον, 1872-77.
Μπατᾶς Ἐμμ. Στέφανος, Ζαγόριον, 1875-80.
Μπεκῆρος Ν. Θεόδωρος, Λεωνίδιον, 1912-17.
Μπενετόπουλος Γεώργιος, Λαμία, 1883-85.
Μπερναδῆς Μελέτιος, Μέγαρο, 1902-905.
Μπερτόλης Ἡλίας, Σπάτα Ἀττικῆς, 1904-910.
Μπερτόλης Δ. Μιχαήλ, Σπάτα Ἀττικῆς, 1916-
Μπέσας Κωνσταντ., Ἀθήναι, 1892-94.
Μπέτσας Ναπολέων, Ζαγόριον, 1857-62.
Μπέτσινς Ἀλέξ. Νικόλαος, Πόρος, 1913-16.
Μπέτσος Νικόλαος, Ἰωάννινα, 1882-84.
Μπίτσος Κωνσταντίνος, Ἰωάννινα, 1899-905.
Μπότασης Ἰ. Κωνσταντίνος, Σπέτσαι, 1902-903.
Μπότασης Ἰ. Πέτρος, Σπέτσαι, 1901-906.
Μπουκλάκος Θεόδωρος, Γύθειον, 1869-73.
Μπούκουρας Γεώργιος, Δαδίον, 1870-75.
Μπούκουρας Ἰ. Δημήτριος, Ἀθήναι, 1860-65.
Μπουνιόζης Παῖσιος, Ἱερομ., Κυδωνία, 1893-97.
Μυζάλης Α. Ἰωάννης, Δυτικὴ Φραγκίστα, 1918-
Μυλωνᾶς Νικόλαος, Ἀλμυρός, 1896-901.
Μυλωνόπουλος Ἡλίας, Καλάμαι, 1860-64.
Μυριανθεὺς Λαυρέντιος, Ἱεροδιάκ., 1880-85.
Μωραΐτης Κ. Ἀλέξανδρος, Ἀθήναι, 1910-915.
Νέγρης Φιλοκτῆτης, Σάμος, 1850-52.
Νεομάρτυς Γεώργιος, Ἰωάννινα, πρὸ τοῦ 1880.
Νεστορίδης Ἡλίας, Ζαγόριον, 1852-57.
Νεστορίδης Κωνσταντίνος, Ἰωάννινα, 1852-56.
Νησιώτης Κυρ. Ἀγγελος, Κοτρίαιον, 1904-909.
Νικητόπουλος Γεώργιος, πρὸ τοῦ 1880.
Νικοκίβουρας Ε. Σπυριδών, Κέρκυρα, 1915-
Νικολαΐδης Βασίλειος, Ἀστρος, 1876-81.
Νικολαΐδης Γεννάδιος, Μοναχός, Μόσχα, 1877-78.
Νικολαΐδης Γεώρ., Καλάμαι, 1852-62.
Νικολαΐδης Γεώργιος, Ἀθήναι, πρὸ τοῦ 1880.
Νικολαΐδης Λουδ. Γεώργ., Κρήτη, 1907-909.



- Νικολαΐδης Δημήτριος, Κυθωνίαι, 1876—77.
 Νικολαΐδης Δημήτριος, Τυρολόη, 1895—99.
 Νικολαΐδης Ἰωάννης, Καλάβρυτα, 1848—9.
 Νικολαΐδης Νεόφυτος, Ἀδριανούπολις, 1872—77.
 Νικολαΐδης Νικόλαος, Φιλιππούπολις, 1887—90.
 Νικολάου Γεώργιος, 1847—52;
 Νικολάου Θεόδωρος, Ζαγόριον, 1859—62.
 Νικολοῦδης Ἰωάννης, Κρήτη, 1892—94.
 Νικολοῦτσος Κ. Γεώργιος, Μετόχιον, 1918—
 Νιστζίσκη Πέτρος, Ρωσσία, 1851—52.
 Νιώτης Ζ. Μιχαήλ, Πύργος, 1907—909.
 Νομίδης Μιχαήλ, Ἰκόνιον, 1899—904.
 Νοταρᾶς Μιχαήλ, Κάρπαθος, 1903—904.
 Νοῦκας Στέφανος, Μοναχός, Σιατοβίστη, πρὸ τοῦ 1880.
 Νούσκαλης Κωνστ., Ἱερεὺς, Μακεδονία, 1901—902.
 Νουσόπουλος Γ. Ἀναστάσιος, Ζαγόριον, 1847—50.
 Νουφράκης Παῖσιος, Ἱεροδ., Κρήτη, 1905—7.
 Ξύδης Κωνσταντ., Ἰωάννινα, 1866—71.
 Οἰκονομίδης Κλεομένης, Καλάβρυτα, 1876—78.
 Οἰκονομίδης Φίλιππος, Ἰωάννινα, 1868—73.
 Οἰκονομόπουλος Ν. Ἀνδρέας, Κιάτον Κορίνθου, 1916—18.
 Οἰκονόμου Βασίλειος, Ζαγόριον, 1890—95.
 Οἰκονόμου Γεώρ., Αἰτωλικόν, 1852—58.
 Οἰκονόμου Δημ., Αἴγινα, 1876—81.
 Οἰκονόμου Ἰω., Ζαγόριον, 1850—52.
 Οἰκονόμου Ἰω., Καλάμαι, 1870—76.
 Οἰκονόμου Μιχαήλ, Βίσιανη (Ἠπείρου), 1903—908.
 Οἰκονόμου Νικ., Σπέτσαι, 1885—90.
 Οἰκονόμου Πανταζῆς, Βίσιανη, 1900—905.
 Οἰκονόμου Πολύβιος, Καλάβρυτα, 1878—81.
 Οἰκονόμου Σπυρ., Σπέτσαι, 1863—65.
 Οἰκονόμου Χριστοφόρος, Βραδέτον, 1887—93.
 Ὀλύμπιος Νικόλ., Πάρος, 1856—62.
 Ὀρλάνδος Α. Κίμων, Σπέτσαι, 1861—65.
 Παγκράτης Ν. Κωνσταντ., Ζαγόριον, 1878—81.
 Παγούνης Α. Μιχαήλ, Ζαγόριον, 1908—913.
 Παγώνης Παναγιώτης, Καλάμαι, 1856—62.
 Παμμερέτης Ἰωάννης, Ἀθῆναι, 1863—65.
 Παναγιωτάκης Ἰωάννης, Ἀθῆναι, 1869—72.
 Παναγιωτόπουλος Νικόλ., Ἄστρος, 1867—73.
 Παναγιώτου Εὐάγγελος, Κύζικος, 1892—98.
 Παναγόπουλος Μεθόδιος, Ἱεροδ., Μονὴ Ταξιαρχῶν, 1900—901.
 Παπαδούκας Ἐμμ. Σκύρος, 1899—904.
 Παπαεμμανουήλ Βασίλ., Φιλιππούπολις, 1873—78.
 Παπαευσταθόπουλος Κωνστ., Ἀντίκυρα, 1852—56.
 Παπαζῆς Κωνστ., Χίος, 1865—70.
 Παπάζογλος Χ. Κωνστ. Ζαγόριον, 1918—
 Παπάζογλος Πέτρος, Ζαγόριον, 1885—90.
 Παπαθανασίου Ζήσης, Ζαγόριον, 1872—77.
 Παπαθανασόπουλος Α. Βασίλειος, Κανδύλα, 1918—
 Παπαθεοδῶρου Θεοδόσιος, Ἱεροδ., πρὸ τοῦ 1880.
 Παπαθεοδῶρου Ἰωάννης, Καλάβρυτα, 1848—52.
 Παπαθωμᾶ Δημήτριος, Κοζάνη, 1877—81.
 Παπαϊωαννίδης Δημήτριος, Ζαγόριον, 1867—72.



- Παπᾶ Ἰωάννου Δημήτριος, Ξηροχώριον, 1847—9.
 Παπαϊωάννου Κλήμης, Ἱεροδιάκ., Κύπρος, 1913—18.
 Παπαϊωάννου Μιχαήλ, Ζαγόριον, 1871—76.
 Παπαϊωάννου Νικόλαος, Ζαγόριον, 1898—902.
 Παπαϊωάννου Παναγιώτης, Δημητσάνα, 1850—52.
 Παπαϊωάννου (Μπρατσιώτης), Παναγιώτης, Θήβαι, 1902—907.
 Παπαϊωάννου ἡ Παπαγιαννόπουλος Χριστόδ., Δόλιανη, 1887—92.
 Παπᾶ Ἰωσήφ Παρασκευᾶς, Χούδιον Βιθυνίας, 1900—905.
 Παπακυριάκου Π. Ἀναστάσιος, Κόρινθος, 1914—17.
 Παπακωνστατίνου Ι. Ἀθανάσιος, Ἀντίκυρα, 1907—911.
 Παπακωνστατίνου Ἀν., Λιόπеси, 1887—88.
 Παπακωνστατίνου Θεμιστοκλῆς, Μενίδιον, 1904—908.
 Παπακωνστατίνου Ἰωάννης, Ζαγόριον, 1861—65.
 Παπαλεξίου Ἀθανάσιος, Ζαγόριον, 1867—72.
 Παπαλεξίου Παναγιώτης, Κύζικος, 1912—17.
 Παπαλεωνίδας Ἀθανάσιος, Λαμία, 1897—902.
 Παπαλεωνίδας Εὐμ., Ἱεροδ., Αἴγιον, 1895—98.
 Παπαναστασίου Μοσκούτης, Καλάμαι, 1851—52.
 Παπανδρέου Μελέτιος, Ἱεροδ., Μακεδονία, 1891—95.
 Παπανικολάου Δ. Ἰωάννης, Κορωπί, 1892—97.
 Παπανικολάου Νικόλαος, Κύμη, 1883—84.
 Παπαντωνίου Ἰάκωβος, Ἱεροδιάκ., Σάμος, 1900—902.
 Παπαπαναγιώτου Ἰωάννης, Μηχανίων, 1898—903.
 Παπαπάνος Ἀναστάσιος, Κάρυστος, 1860—65.
 Παπᾶ Παύλου Γεώργιος, Μολάοι, 1903—904.
 Παπαρούδας Γεώργιος, Ζαγόριον, 1852—56.
 Παππᾶς Σ. Δημήτριος, Πάτραι, 1912—14.
 Παππᾶς Χ. Σπυρ., Καρναί, 1918—
 Παππᾶς Χριστόδ., Ζαγόριον, 1898—905.
 Παπασαράντου Ἰωάννης, Ροϊνόν, 1904—908.
 Παπασιδέρης Ἀλέξανδρος, Κορωπί, 1897—902.
 Παπασιδέρης Γεώργιος, Κορωπί, 1890—94.
 Παπασπηλίου Ἐπαμεινώνδας, Πύργος, 1890—95.
 Παπασπυρίδωνος Δημήτριος, Σπάρτη, 1870—75.
 Παπαστεργίου Νικόλαος, Καστορία, 1906—907.
 Παπασωτηρίου Κωνσταντ., Μενίδιον, 1873—78.
 Παπασωτηρίου Χ. Σωτήρ., Ἰωάννινα, 1916—
 Παπασωτηρίου Σωτήριος, Μενίδιον, 1904—909.
 Παπασωτηρίου Κ. Σωτήριος, Μενίδιον, 1901—906.
 Παπαφραντζέσκου Μιχαήλ, Κύθνος, 1857—62.
 Παπαχαράλμπους Νικόλ., Λιόπеси, 1875—80.
 Παπαχρηστοπούλου Ἀθανάσιος, Γκούρα, 1896—901.
 Παπαχρήστου Δημήτριος, Ἱερεὺς, Ἥπειρος, 1910—913.
 Παπικινὸς Μακάριος, Ἱεροδιάκον., Κέρκυρα, 1904—905.
 Πανᾶς Ἰσχόμαχος, Ἀθήναι, 1905—907.
 Πανταζῆς Ἰωάννης, Ζαγόριον, 1876—81.
 Πανταζίδης Γεώργιος, Ἰωάννινα, 1861—71.
 Πανταζίδης Χριστόδουλος, Ἰωάννινα, 1876—81.
 Πάντος Ἀντώνιος, Συντεῖρα (Ἥπειρον), 1901—906.
 Πάντος Π. Ἰωάν., Ζαγόριον, 1918—
 Πάντου Φ. Στέφανος, Ἥπειρος, 1901—906.

- Πάντου Φώτιος, Ἱερεὺς, Ἡπειρος, 1891—97.
- Παπᾶ Ἀναστάσιος, Ἰωάννινα, 1899—902.
- Παπαναστασίου Εὐάγγελος, Ἀθῆναι, 1852—56.
- Παπᾶ Ἀποστόλη Λάζαρος, Ζαγόριον, 1882—87.
- Παπαβασιλείου Ἰ. Γεώργιος, Δρεσενίικον, 1904—909.
- Παπαβασιλείου Ἰωάννης, Ζαγόριον, 1881—85.
- Παπαγεωργαντόπουλος Γεώργ., Τήνος, 1848—52.
- Παπαγεωργίου Κ. Δημοσθένης, Ζαγόριον, 1914—18.
- Παπαγεωργίου Κωνσταντ., Δολιανά, 1864—72.
- Παπαγεωργίου Παναγιώτης, Τρίπολις, 1902—907.
- Παπαγιαννόπουλος Δημήτρ., Γαργαλιάνοι, 1895—99.
- Παπαγιαννόπουλος Ν. Δημήτριος, Ἡπειρος, 1906—910.
- Παπαγιαννόπουλος Νικόλαος, Ζαγόριον, 1871—76.
- Παπαδάκης Π. Ἀλέξανδρος, Κρήτη, 1844—8.
- Παπαδάκης Μιχαήλ, Κρήτη, 1862—66.
- Παπαδάκης Νικηφόρος, Ἱεροδιάκ., πρὸ τοῦ 1880.
- Παπαδάκης Χαραλάμπης, Κρήτη, 1856—59.
- Παπαδημητρίου ἡ Δέδες Ἀθανάσιος, Καλύβια (Χασιάς), 1901—906.
- Παπαδημητρίου Δημήτριος, Τοπόλια, 1901—907.
- Παπαδημητρίου Ἰωάννης, Φιλίππουπολις, 1852—57.
- Παπαδημητρίου Νικόλαος, Ἀμαρούσιον, 1900—905.
- Παπαδημητρίου Φίλιππος, Βίτσα, 1862—67.
- Παπαδόπουλος Ἀλέξανδρος, Δημητσάνα, 1888—93.
- Παπαδόπουλος Φ. Γεώργ., Ἀθῆναι, 1917—
- Παπαδόπουλος Φ. Δημήτρ., Βάρνα, 1909—914.
- Παπαδόπουλος Δ. Θεόδωρος, Συκιά (Χαλκιδικῆς), 1918—
- Παπαδόπουλος Ἰάκωβος, Βουρδούριον Μικρασίας, 1887—93.
- Παπαδόπουλος Κύριλλος, Ἱεροδ. Κυδωνίαι, 1857—58.
- Παπαδόπουλος Κωνσταντ., Σούλιον, 1885—90.
- Παπαδόπουλος Λεωνίδας, Φιλιατρά, 1857—59.
- Παπαδόπουλος Φ. Παναγ., Βάρνα, 1901—903.
- Παπαδόπουλος Φίλιππος, Βάρνα, 1867—72.
- Παρασκευαΐδης Ἰ., Βουρδούριον, Μικρασίας, 1892—98.
- Παρασκευόπουλος Γερβάσιος, Ἱεροδιάκ., Βυτίνη, 1905—907.
- Παρίσης Ν. Κωνσταντίνος, Ὑδρα, 1903—1909.
- Παρτσάλης Κ. Ἀγασίλαος, Ζαγόριον, 1915—18.
- Πασαπόρτης Ἀντώνιος, Ναύπακτος, 1863—67.
- Πασπαλιάρης Δ. Ἀναστάσιος, Ζαγόριον, 1908—913.
- Πασπάτης Χαράλ., Χίος, 1900—905.
- Πασγάλης Εὐστάθιος, Ζαγόριον, 1880—85.
- Πασχαλίδης Πασγάλης, Νίκαια, 1898—903.
- Πασχίδης Νικόλαος, Ἰωάννινα, 1865—70.
- Παταλίδης Δημήτριος, Ζαγόριον, 1845—49.
- Πατριάρχης Παναγιώτης, Νησίον, 1859—65.
- Πατσέλης Νικόλαος, Μιτυλήνη, 1894—99.
- Πατρούκας Δ. Ἰωάννης, Ἄνω Σουδενά, 1906—907.
- Παυλίδης Μιχαήλ, 1850—52.
- Παυλίδης Παναγιώτης, Κυπαρισσία, 1856—60.
- Παχώμιος Ἰωάννης, Λουτράκιον, 1857—58.
- Πελοποννήσιος Γ. Ἀντώνιος, Σέριφος, 1915—17.
- Πελοποννήσιος Γ. Ἐμμ., Σέριφος, 1915—17.

- Περδικάρης Γρηγόριος, Λευκάς, 1867—74.
 Περίδης Γεώργιος, Ζαγόριον, 1852—56.
 Περόγλου Πέτρος, Σμύρνη, 1873—75.
 Περσάκης Δημήτριος, Σύρος, 1882—87.
 Πέσχος Θεόδωρος, Ζαγόριον, 1899—906.
 Πετιμεζάς Ἀλ. Λεωνίδας, Σουδενά Ἑλλάδος, 1913—15.
 Πετιμεζάς Α. Πάνος, Σουδενά Ἑλλάδος, 1911—14.
 Πετρακάκης Δημήτριος, Οἶτυλος, 1887—91.
 Πετριδῆς Ἰωάννης, Ἄγκυρα, 1898—903.
 Πετροπουλάκης Νικόλαος, Γύθειον, 1877—81.
 Πέτρου Ἐπιφάνιος, Λαμασκός, 1887—91.
 Πετσέλης Ματθαῖος, Ζαγόριον, 1878—81.
 Περφάνης Ἄγγελος, Ἀργοστόλιον, 1860—64.
 Πηχιῶν Ἠλίας, Καστορία, 1895—99.
 Πηχιῶν Κωνσταντῖνος, Καστορία, 1903—907.
 Πιέτρης Κ. Σπυρίδων, Ἀθήναι, 1917—18.
 Πίνης Κωνσταντ., Ἱεροδιάκ., πρὸ τοῦ 1880.
 Πισάκης Π. Νικόλαος, Ναύπλιον, 1915—18.
 Πλαστήρας Βασίλειος, Ναύπακτος, 1893—98.
 Πλατῆς Κ. Νικόλαος, Θήρα, 1914—15.
 Πλατσούκας Παναγιώτης, Ὑδρα, 1880—81.
 Πλυτᾶς Γεώργιος, Χίος, 1893—94.
 Πολάκης Παρθένιος, Ἱεροδιάκονος, Πάτραι, 1909—914.
 Πολιουδάκης Ἐμμ., Κρήτη, 1894—99.
 Πολιτάκης Χαράλ., Χίος, 1875—79.
 Πολίτης ἡ Παπαγεωργίου Α. Γεώρ., Φθιώτις, 1914—15.
 Πολλάτος Σπυρ. Φίλιππος, Ἀργοστόλιον Κεφαλληνίας, 1915—18.
 Πολυζωίδης Χαρίλαος, Λιασκοβέτσι, 1876—81.
 Πολυχρονάκος Παναγιώτης, Γύθειον, 1883—87.
 Πολυχρόνης Κωνσταντ., Ζαγόριον, 1849—52.
 Πολυχρονιάδης Μελέτιος, Ἱεροδ., Θράκη, 1911—15.
 Πολυχρονίδης Ἀργύρης, Φιλιππούπολις, 1882—87.
 Πολυχρονίου Γεώργιος, Κάρυστος, 1899—902.
 Πομερέτης Ἰωάννης, Ἀθήναι, 1863—65.
 Πουλάκος Παναγ., Κωστανία (Μάνης), 1902—907.
 Πουλῆς Ἀριστείδης, Ἀμοργός, 1878—79.
 Πούσιος Δ. Γεώργιος, Ζαγόριον, 1878—81.
 Πρασόλης Ἀθ. Νικόλ., Κύζικος, 1913—17.
 Πράσος Κωνσταντ., Συράκων, 1885—86.
 Πριάκος Κυριακός, Ἀλμυρός, 1894—99.
 Προσαλέντης Γεώρ., Λευκάς, 1879—84.
 Πρωτοπαπαδάκης Κωνσταντ., Χανιά, 1860—65.
 Πρωτοπαπᾶς Συμεών, Κυνουρία, 1886—91.
 Ράγκος Ἰωάννης, Βάλτος, 1867—70.
 Ράγκος Π. Χρ., Βάλτος, 1860—65.
 Ράδος Ν. Κωνστανταντ., Ζαγόριον, 1876—80.
 Ραχιτζῆς Π. Ἐμμανουὴλ Γρηγόρ., Ἱεροδιάκ., Σάμος, 1915—17.
 Ράλλης Μ. Δημήτριος, Ἀθήναι, 1890—91.
 Ράντας Λεωνίδας, Ζαγόριον, 1848—52.
 Ράπτης Θωμᾶ Μιχαὴλ, Ζαγόριον, 1913—18.
 Ρεβελάκης Γ. Μάρκος, Ἀθήναι, 1914—15.
 Ρεβελιώτης Κωνστανταντ., Τρίπολις, 1862—66.

- Ρεβινθῆς Ἀντώνιος, Σέριφος, 1883—85.
 Ρέσος Γ. Κωνστανταντ., Ζαγόριον, 1858—63.
 Ρηγόπουλος Ἰωάννης, Πάτραι, 1861—65.
 Ριζόπουλος Κωνσταντ., Τιβερίου-πολις, 1863—69.
 Ρίτσος Μιχαήλ, Ἱεροδιάκ., Μονεμβασία, 1907—908.
 Ροῖδης Χρῆστος, Περιστερά, 1906—909.
 Ροῦλος Λάμπ., Τρίπολις, 1869—73.
 Ρομπότης Παναγ., Κρανίδιον, 1844—48.
 Ρομπότης Π., Κρανίδιον, 1895—900.
 Ρουσόπουλος Ὁθων, Ἀθῆναι, 1871—74.
 Ρωμανὸς Κωνσταντῖνος, Κοτύωρα, 1895—98.
 Ρώσης Στ. Δημήτριος, Ἀθῆναι, 1913—14.
 Ρώσης Ζῆκος, Σούλιον, 1853—57.
 Ρώσης Στέφ., Σούλιον, 1866—71.
 Σάββας Νικολ., Κύμη, 1852—57.
 Σαδούκας Ἀντών., Σμύρνη, 1890-94.
 Σαδούκας Κωνστ., Σμύρνη, 1892-94.
 Σακελλαριδῆς Ἐμμαν., Κάρπαθος, 1903—906.
 Σακελλαριδῆς Δημήτρ., Ζαγόριον, 1895—901.
 Σακελλαριδῆς Ν. Μιχαήλ, Ἡπειρος, 1911—14.
 Σακελλαριὸς Βασίλειος, Ἡπειρος, 1892—97.
 Σακελλαριὸν Ἀλέξανδρος, Ἡπειρος, 1894—99.
 Σακελλαριὸν Ἀργύριος, Γκούρα, 1895—99.
 Σακελλαριὸν Νικόλαος, Ζαγόριον, 1884—85.
 Σακελλαρόπουλος Ἀγάπιος, Μοναχός, Καλάβρυτα, 1908—910.
 Σακελλαρόπουλος Φίλιππος, Ἱεροδ., Καλάβρυτα, 1908—909.
 Σακελλιάδης Ἐμμαν., Κάρπαθος, 1903—906.
 Σακκάς Ἰωάννης, Ν. Ψαρά, 1900—905.
 Σαμαριναῖος Μακάριος, Ἱερομόν., Δοβρίνον, 1865—70.
 Σαμοθράκης Ἐμ. Κωνσταντ., Τήνος, 1918—
 Σαμουίλης Σ. Γεώργιος, Διάκονος, Κέρκυρα, 1917—
 Σαρδέλας Δημήτριος, Ζαγόριον, 1892—97.
 Σαφάκας Κ. Χαρ., Καμαρίνα (Ἡ-πεύρου), 1906—910.
 Σαφαρίκας Ἰωάν., Ζαγόριον, 1882—87.
 Σαχίνης Γ. Βασίλειος, Ζαγόριον, 1901—906.
 Σγουρδάκης Κωνσταντ., Λεβάδεια, 1868—73.
 Σδρίνας Διονύσιος, Ζάκυνθος, 1900—904.
 Σέγκος Δ. Γεώργιος, Πόρος, 1915—18.
 Σεμιτέλος Δημήτριος, Ζαγόριον, 1845—50.
 Σημαντηράκης Ἀλ. Μιχαήλ, Ἀθῆ-ναι, 1914—15.
 Σιάγκρης Ἀθ. Γεώργιος, Μελιγαλὰ Οἰθαλίας, 1916—18.
 Σίακος Ἰωάσαφ, Ἱεροδ., Ὑδρα, 1862—66.
 Σιάτρας Θεόδωρος, Λοπιανά, 1866—69.
 Σιαχάμης Χ. Δημήτριος, Κάβαρι Ἡλιδος, 1913—18.
 Σιγαιμίδης Ἀνδρέας, Προύσσα, 1905—910.
 Σίδερης Χρῆστος, Λευκάς, 1887—93.
 Σῖμος Ἐμμαν., Ἀνάφη, 1853—58.
 Σῖμος Ἰω. Χρῆστος, Χειμάρρα, 1909—913.
 Σιουράς Χ. Ἀθανάσιος, Ζαγόριον, 1918—
 Σκαλτσογιάννης Φώτιος, Αἰτωλικόν, 1878—81.
 Σκάρπας Εὐστ., Ζαγόριον, 1904-908.
 Σκιαδαρέσης Ἀναστάσιος, Λευκάς, 1892—93.
 Σκιαδαρέσης Πέτρος, Λευκάς, 1892—93.
 Σκληρὸς Γεώργιος, Λευκάς, 1888—94.

- Σκουρλέτης Γεώργιος, Δημητσάνα, 1885—89.
 Σκουρλέτης Παναγιώτης, Καρύταινα, 1863—68.
 Σκυλίτζης Στέφανος, Σμύρνη, 1878—81.
 Σούγκρας Σπυρίδων, πρὸ τοῦ 1880.
 Σουλίδης Δανιήλ, Ἱεροδ., Ζάκυνθος, 1890—93.
 Σουρῆς Ν. Κυριακός, Νέα Μιζέλα, 1892—93.
 Σούτης Γεώρ., Ζαγόριον, 1884—89.
 Σοφιανόπουλος Θεόδωρος, Καλάβρυτα, 1867—72.
 Σπαθάκης Ἀριστείδης, Ζαγόριον, 1852—56.
 Σπαθάκης Ἀρ. Στέφανος, Ζαγόριον, 1913—18.
 Σπαντίδης Νικόλαος, Ἀθήναι, 1890—94.
 Σπεισιέρης Ἰωακείμ, Ἱερομ., Κεφαλληνία, 1892—97.
 Σπηλιόπουλος Β. Κυριάκος, Ἀθήναι, 1917—18.
 Σπηλιόπουλος Μάξιμος, Καλάβρυτα, 1896—8.
 Σπορίδης Μιχαήλ, Μεσολόγγιον, 1874—79.
 Σπυράκης Γεώργιος, Ἀγ. Πέτρος (Κρήτης), 1896—901.
 Σπυριδάκης Σπυρίδων, Ζαγόριον, 1878—81.
 Σπυρίδης Κωνσταντ., Φραγγάδες, 1900—901.
 Σπυρίδης Ὀδυσσεύς, Προῦσα, 1903—908.
 Σπύρου Γ. Νικόλαος, Ἀθήναι, 1910—915.
 Σταθόπουλος Γεράσιμος, Ἱεροδιάκ., Πορρωβίτσα, 1907—912.
 Σταθόπουλος Γεώργιος, Ἀθήναι, 1862—66.
 Σταίικος Παναγιώτης, Ἀγιάσος, 1904—906.
 Στακόπουλος Βασίλειος, Ζαγόριον, 1856—62.
 Σταματάκης Ἀθανάσιος, Ἰωάννινα, 1882—83.
 Σταματάρας Ἀριστείδης, Νέα Ψαρά, 1867—70.
 Σταματιάδης Νεόφυτος, Ἱεροδιάκ., Καραμπουρνάκ Θωμάκης, 1913—14.
 Σταματιάδης Χριστοφόρος, Ἱεροδ., 1850—4.
 Σταμέλιος Γ. Ἰωάννης, Ἀθήναι, 1905—911.
 Σταμπόλης Γεώργιος, Μέγαρο, 1849—52.
 Στάρρας Γ. Κλέαρχος, Πάπικον, 1918—
 Σταυράκης Α. Γεώργιος, Ξηροχώριον, 1861—65.
 Σταυράκης Α. Σταῦρος, Ξηροχώριον, 1862—66.
 Σταυριανάκης Λεωνίδας, Κων/πολις, 1900—907.
 Σταυριανός Δημήτριος, Κρίσσα, 1851—52.
 Σταυρίδης Ἐλευθ., Σηλυβρία, 1907—910.
 Σταυροπούλος Δ. Φοῖβος, Μύκονος, 1917—
 Σταύρου Γ. Ἀγγελος, Κλημέντι Κορινθίας, 1914—17.
 Στέας Κωνσταντ., Ζαγόριον, 1887—92.
 Στελλάκης Ν. Παναγιώτης, Μονεμβασία, 1918—
 Στεφανίδης Ἀπόστ., Ἰωάννης, Μονοδένδριον, 1918—
 Στέφανος Μοναχός, Σιάτιστα, 1858—59.
 Στεφάνου Ν. Στέφανος, Κύμη, 1892—93.
 Στεφανούρης Βασίλειος, Μεσσηνεία, 1867—72.
 Στίνης Νικόλ., Χίος, 1878—81.
 Στούπης Ἰωάννης, Ζαγόριον, 1870—76.
 Στραβοσκιάδης Ἀνδρέας, Καλάμαι, 1872—77.
 Στρατῆς Γρηγόριος, Ἱερομόναχος, Ἀνδρός, 1902—5.
 Στρούμπος Ε. Σπυρ., Ἀθήναι, 1911—14.
 Συγγελάκης Μανούσος, Κρήτη, 1862—66.
 Συνεφιάς Νικόλ., Χίος, 1878—81.
 Συνοδινός Παρθένιος, Ἱεροδ., Ἀγιάσος, 1901—906.

- Συροπινᾶς Ἀριστείδης, Χίος, 1865—70.
 Σφακιανᾶκης Ἀμβρόσιος, Ἱεροδ., Κρήτη, 1880—84.
 Σχινᾶς Νικόλαος, Λεχαινά, 1888—93.
 Σωτηριάδης Νικόλαος, Ἀθήναι, 1863—69.
 Σωτηρίου Γεώργιος, Σπέτσι, 1895—99.
 Σωτηρίου Κωνσταντ., Μαρκόπουλον, 1900—905.
 Τάγης Ἀναστάσιος, Ζαγόριον, 1852—56.
 Τάγης Φίλιππος, Ζαγόριον, 1864—69.
 Ταλέλης Εὐστράτ., Μιτυλήνη, 1889—94.
 Ταλλιούρης Κωνσταντ., Ἀθήναι, 1902—907.
 Τερζάκης Ἀμβρόσιος, Ἱεροδιάκ., Ἡράκλειον, 1906—10.
 Τερζῆς Κωνσταντ., Λαμασκός, πρὸ τοῦ 1880.
 Τζαμουράνης Γ', Δημήτριος, Μερόπη, 1918—
 Τζαναβάρας Δ. Μιχαήλ, Ἀθήκια (Κλεωνῶν), 1908—913.
 Τζανάκης Γ. Κορνήλιος, Ἱεροδιάκ., Κρήτη, 1914—17.
 Τζαννέτος Γ. Εὐτύχιος, Ἱεροδιάκ., Μιτυλήνη, 1914—18.
 Τζεδάκης Ἀνδρέας, Κρήτη, 1882—86.
 Τζεζάερλης Μιχαήλ, Ὁρτάκιοι Νικαίας, 1888—94.
 Τζηριδῆς Σ. Κωνσταντ., Στενίμαχος, 1909—914.
 Τζιμόπουλος Ἰωάν., Παῦλος, Ζαγόριον, 1913—18.
 Τζοβάρας Χ. Γεώργιος, Ἰωάννινα, 1915—1918.
 Τζούφης Νικόλαος, Ζαγόριον, 1901—906.
 Τζοφιδῆς Χριστοφόρος, Λιασκοβέτσι, 1894—99.
 Τζωαννόπουλος Γεώργιος, Φιλίππουλις, 1862—68.
 Τζωρτζάκης Θεόδωρος, Γύθειον, 1883—85.
 Τζώτζας Παῦλος, Φιέριον, 1887—92.
 Τζώτζας Σπυρίδων, Φιέριον, 1903—908.
 Τζώτζης Δ. Νικόλαος, Ψαρρά, 1861—65.
 Τόκας Στέφανος, Πρεμετή, 1887—92.
 Τολμίδης Δανὺδ, Ἱεροδ., ΚΠολις, 1850—52.
 Τσοκόπουλος Χρυσάνθος, ΚΠολις, 1851—52.
 Τούππας Α. Περικλῆς, Δρυμάδες (Ἡπείρου), 1908—909.
 Τουρνάκης Δημήτριος, Κιάτον, 1910—911.
 Τουρογιάννης Ἰωάννης, Πύργος, 1858—63.
 Τραϊανὸς Ἀγαθάγγελος, Ἱεροδιάκ., Κρήτη, 1895—99.
 Τρανὸς Σπυρίδων, Λευκάς, 1897—902.
 Τριανταφυλλίδης Ἰωάννης, Ζαγόριον, 1867—68.
 Τριανταφυλλίδης Κωνσταντ., Ζαγόριον, 1857—59.
 Τριανταφυλλίδης Κωνσταντ., Ζαγόριον, 1907—913.
 Τριανταφυλλίδης Παναγιώτης, Ζαγόριον, 1878—81.
 Τριανταφύλλου Γεώργιος, Ἀθήναι, 1902—5.
 Τριανταφύλλου Ἀνδρέας, Σπέτσι, 1896—901.
 Τριγωνίδης Ἀθανάσιος, Μηχανίων, 1900—905.
 Τροκάλης Α. Ἰωάννης, Φελόη, 1910—915.
 Τροχάνης Κωνσταντ., Ἀστρος, 1883—86.
 Τσάγκος Δημήτριος, Καδὴρ-Ἀγὰ (Ἀλβανίας), 1903—908.
 Τσακμάκης Στέφανος, Ἰωάννινα, 1890—95.
 Τσακτάνης Μ. Μάρκος, Λαμία, 1902—908.
 Τσαμούρας Ν. Ἰωάννης, Ἀγ. Ἄννα Χαλκίδος, 1916—
 Τσάμπουλης Ἀπόστολος, Ζαγόριον, 1865—66.
 Τσάνογλους Κωνσταντ., Ζαγόριον, 1847—52.

- Τσάντης Ἐμμανουήλ, Ζαγόριον, 1887—88.
- Τσάντης Ἰωάννης, Ζαγόριον, 1872—77.
- Τσάπος Ἀμβρόσιος, Ἱεροδ., Κάλυμνος, 1882—87.
- Τσαρούχης Δ. Ἀθανάσιος, Τρίπολις, 1917—
- Τσάτσος Χρήστος, Ἰωάννινα, 1884—86.
- Τσέκος Γεώργιος, Βεράτιον, 1898—903.
- Τσέλιος Π. Χαράλαμπος, Γλίνα (Ἡλείου), 1912—17.
- Τσέτοκας Κλεάνθης, Ζαγόριον, 1906—910.
- Τσιγαράς Νικόλαος, Ζαγόριον, 1845—50.
- Τσιγαράς Σπύρος, Ζαγόριον, 1899—903.
- Τσιγγιρίδης Νικόλαος, Φιλιππούπολις, 1891—95.
- Τσίγκρης Σωτήριος, Ἀθήναι, 1860.
- Τσίγκρης Σπ. Ἰωάννης, Ἀθήναι, 1910—915.
- Τσίκας Α. Δημήτριος, Λαμία, 1914—16.
- Τσίμας Γεώργιος, Ἰωάννινα, 1878—81.
- Τσίμας Κ. Στέφανος, Ζαγόριον, 1903—908.
- Τσινόπουλος Βασίλειος, Ζαγόριον, 1859—62.
- Τσιονίδης Ι. Ἀλέξανδρος, Ζαγόριον, 1916—18.
- Τσιτσιπῆς Ι. Λουκάς, Δαδίον, 1918—
- Τσολακόπουλος Κωνσταντ., Ἐπίδαυρος, 1847—52.
- Τσούγκας Θεολόγος, Ἄμφισσα, 1882—86.
- Τσουδερός Στυλιανός, Κρήτη, 1875—80.
- Τσούκος Ἀπόστολος, Λαμία, 1883—84.
- Τσουμέρκας Παναγιώτης, Πάτραι, 1891—96.
- Τσουρογιάννης Ν. Δημήτρ., Χίος, 1875—80.
- Τσουρουνάκης Ι. Εἰρηναῖος, Ἱεροδιάκ., Χανιά Κρήτης, 1915—
- Τσουτσης Δημήτριος Ζαγόριον, 1873—78.
- Τυλλιανάκης Νικόλαος, Κρήτη, 1898—901.
- Τυρταῖος Ἰωάννης, Ἀθήναι, 1887—92.
- Φακανάς Α. Δημήτριος, Ζαγόριον, 1913—15.
- Φακίδης Γεώργιος, Ζαγόριον, 1844—49.
- Φανίτσας Β. Κωνσταντ., Λιασκορέτσι, 1894—97.
- Φατούρος Ι. Θωμᾶς, Λευκάς, 1918—
- Φαφουνάκης Γεώργιος, Κρήτη, 1863—66.
- Φερεντίνος Γεώργιος, Κεφαλληνία, 1867—71.
- Φερούκας Ἐπαμεινώνδας, Ζαγόριον, 1897—904.
- Φερούκας Κ. Ἰωάννης, Ζαγόριον, 1916—
- Φήφας Δημήτριος, Καλάμαι, 1846—50.
- Φιλαδελφεύς Ἀναστάσιος, Ἀθήναι, 1884—85.
- Φιλίδης Ἰωάν. Ἀθανάσιος, Ζαγόριον, 1913—18.
- Φιλίνης Δημήτριος, Ψαρρά, 1863—67.
- Φίλιος Γεώργιος, Ἀθήναι, 1891—94.
- Φίλιος Ἐπαμεινώνδας, Ἀθήναι, 1891—94.
- Φίλιος Κ. Ἡπειρος, 1896—7.
- Φιλιππίδης Ἰ. Λεωνίδας, Τήνος, 1910—915.
- Φιλόθεος Μιχαήλ, Ἱεροδ. (Κόπτης), Κάϊρον 1900—901.
- Φοινιεύς Σωφρόνιος, Κύπρος, 1847—52;
- Φουρτζῆς Διονύσιος, Κορυτσά, 1897—902.
- Φράγκος Ν. Δημήτριος, Χίος, 1901—905.
- Φραγκούλης Δ. Θεοφάνης, Ζαγόριον, 1892—97.
- Φραγκούλης Θ. Ὀδυσσεύς, Ζαγόριον, 1918—
- Φραντζῆς Γεώργιος, Ἀθήναι, 1884—85.



- Φρειδερίκος Ὁθων, Ἀθῆναι, 1850—52.
 Φρεμεντίδης Νικόλαος, Λευκάς, 1893—97.
 Φύτιζας Ἀναστ., Ἀθῆναι, 1874—79.
 Φύτιζας Ἀντώνιος, Ἀθῆναι, 1903—904.
 Φύτιζας Βασίλ., Ἀθῆναι, 1892—94.
 Φωκάς Ἀνδρ. Ἀντώνιος, Κεφαλληνία, 1904—909.
 Φωτεινὸς Δ. Φώτιος, Λευκάς, 1908—913.
 Φωτιάδης Ἰωάννης, Ζαγόριον, 1885—90.
 Φωτιάδης Κορνήλιος, ΚΠολις, 1884—86.
 Χαϊδόπουλος Ι. Νικόλαος, Πάτραι, 1903—905.
 Χαϊμαντᾶς Γεώργιος. Ἀμαρούσιον, 1881—86.
 Χαϊμαντᾶς Ι. Δημήτριος, Ἀμαρούσιον, 1901—905.
 Χαλῆλ Ἰωάννης, Ἱεροδ., (Κόπτης), Κάϊρον, 1901—3.
 Χαλκιάδης Ἀνδρέας, Χαλκίς, 1874—79.
 Χαλκιάδης Παναγιώτης, Μεσολόγγιον, 1849—52.
 Χανιώτης Δ. Ἰωάννης, Χίος, 1906—911.
 Χαραλαμπίδης Κωνσταντῖνος, Βελλὰ (Φελλός), 1903—908.
 Χαραχούδης Στ. Στέργιος, Δοβρίνον, 1907—913.
 Χαρίσης Ἀπόστολος, Ζαγόριον, 1897—903.
 Χαρίσης Κωνσταντῖνος, Καλωτά, 1844—46.
 Χαρίσης Σ. Χαρίλαος, Ἰωάννινα, 1915—17.
 Χαρμαντᾶς Ε. Γεώργιος, Λεωνίδιον, 1917—
 Χασιώτης Περικλῆς, Ἀθῆναι, 1906—910.
 Χατζῆ-Ἀντωνίου Δημήτριος, Σάμος, 1901—902.
 Χατζημμανουήλ Δ. Γεηγόριος, Σέρραι, 1908—912.
 Χατζῆ-Ἰωάννου Γεώργιος, Ἀθῆναι, 1904—905.
 Χατζῆ-Νικολάου, Θεμ. Εὐστράτιος, Ἀγιάσος 1910—914.
 Χατζῆ-Πέτρου Ἀγαθάγγελος, Σμύρνη, 1903—904.
 Χατζῆς Φ. Ἀναστάσιος, Ζαγόριον, 1902—907.
 Χατζῆς Χρόνη Κωνσταν., Ζαγόριον, 1844—49.
 Χατζῆς Χρήστος, Ἐλενσίς, 1900—907.
 Χατζόπουλος Σωκράτης, Ζαγόριον, 1882—87.
 Χλωρός Νικόλαος, Ἀμφισσα, 1855—57.
 Χοιδᾶς Βαρθολομαῖος, Κεφαλληνία, 1877—80.
 Χρηστίδης Ἀθανάσιος, Νεστράμιον (Μακεδονίας), 1906—909.
 Χριστοδοῦλου Δημήτριος, Ζαγόριον, 1844—9.
 Χριστόπουλος Δαμασκηνός, Ἱεροδ., 1847—52;
 Χριστοφοῦρος Εὐστράτιος, Ἀγιάσος, 1905—910.
 Χριστοφορίδης Γεώργιος, Μακεδονία, 1887—92.
 Χριστοφορίδης Δημήτριος, Ἀγχίαλος, 1906—911.
 Χριστοφόρου Κοσμάς, Τήνος, 1875—80.
 Χρυσανθακόπουλος Γρηγόριος, Διάκονος, Καλάβρυτα, 1912—15.
 Χρυσάφης Α. Ἰωάννης, Σέρραι, 1912—15.
 Χρύσης Ἰωνᾶς, Ἱεροδ., Σουλλίβανα, 1907—912.
 Χρυσικός Ἀγγελῆς, Πάτραι, 1890—95.
 Χρυσολωρᾶς Ἰ. Γρηγόριος, Σέρριος, 1908—913.
 Ψαράκης Ἀντώνιος, Πάρος, 1899—905.
 Ψαριανὸς Γεώργιος, Κρήτη, 1899—904.
 Ψαρρὸς Γεώργιος, Χίος, 1889—94.

ΕΠΙΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Σελ. 167. Διὰ Β. Διατάγματος τῆς 17 Ἰουνίου 1919 (Ἐφημ. τῆς Κυβερνήσεως ἔτ. 1919 ἀριθ. 141), εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ Νικολάου Ἀποστολίδου, ἐκ τῶν τριῶν προταθέντων ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου, διωρίσθη Σύμβουλος ἐκ Θεσσαλίας ὁ Ἀλέξανδρος Κασσαβέτης, Βουλευτής.

Σελ. 154. Συνήθως εἶχεν ἡ Σχολὴ δύο Παιδονόμους, πρῶτον καὶ δεύτερον, καὶ πρῶτοι μὲν Παιδονόμοι ἐχρημάτισαν οἱ ἑξῆς, Παναγ. Βασιλείου (1871—1891), Ἀναστ. Πηχιῶν (1892—1908), Μιχ. Βυδούρης (1908—1912), Ἀθαν. Παπακωνσταντίνου, Ἱεροδ., (1912—1916), Ἰωάννης Κρασάκης (1916—1918), Βασίλ. Μοῦτσος (1918), δεύτεροι δὲ Ἀγαθ. Πετρακάκος (1883—1891), Ἀμβρόσιος Τσάπος, Ἱεροδ., (1887—1892), Ἀνθιμος Λελεδάκης, Ἱεροδ., (1893—1895), Κωνσταντ. Σακκόπουλος (1902—1908), Χαρ. Πασπάτης (1907—1910), Ἀπόστολος Κωσιδής (1910—1916), Χρήστος Βασιλείου (1916—1918) καὶ Κωνστ. Τζηρίδης (1918).

Σελ. 222. Χάριν ἀκριβείας, προκειμένου περὶ τῶν Ἱερατικῶν Σχολῶν ἐν Ἑλλάδι, δεόν νὰ προστεθῇ ἐνταῦθα, ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐκ τῶν διὰ τοῦ νόμου τοῦ 1856 ἰδρυθεισῶν καὶ ταχέως, διαλυθεισῶν Σχολῶν ἐπανιδρύθη μὲν ἡ ἐν Τριπόλει, ἰδρύθη δὲ καὶ ἡ ἐν Ἀργεῖ. Ἄλλ' ἀμφότεραι αἱ Σχολαὶ κατωτέρας μὲν καὶ ἑλλειπεῖς ἔχουσαι τάξεις, στερούμεναι δὲ τῆς σοβαρᾶς μερίμνης τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀποδώσωσι σπουδαία ἀποτελέσματα καὶ νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τοῦ Κλήρου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος. Μετὰ τὸν Βαλκανικὸν πόλεμον ἐν ταῖς προσαρτηθείσαις Ἐπαρχίαις τῆς νέας Ἑλλάδος εὐρέθησαν λειτουργοῦσαι ἡ ἐν Ἰωαννίνοις καὶ ἐν Βελλᾷ Ἱερατικαὶ Σχολαί. Τούτων ἡ δευτέρα ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Βελλᾶς καὶ Κονίτσης Σπυρίδωνος (νῦν Ἰωαννίνων) Μητροπολίτου, τῆς δὲ πρώτης ἡ Ἰδρυσις ἐγένετο τῷ 1876 ὑπὸ τοῦ ζηλωτοῦ Ἀρχιμανδρίτου Ἀββακούμ, ἐπὶ Μητροπολίτου Ἰωαννίνων Σωφρονίου (*Ἐκκλησιαστικῇ Ἀλήθειᾳ» ΚΠόλεως, Γ, 1882, σ. 127—128, «Ν. Ἑλληνομνήμων»·



Σπ. Λάμπρου, ΙΑ, σ. 17 ἑξ. G. Chassiotis, *L'instruction publique chez les Grecs*, σ. 440). Ἀπὸ τοῦ προσεχοῦς Σχολικοῦ ἔτους ἐν τῇ παρὰ τὴν Θεσσαλονίκην Μονῇ τῆς ἁγίας Ἀναστασίας θὰ λειτουργήσῃ Ἱερατικὴ Σχολή, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς Ριζαρείου Σχολῆς («Γρηγόριος Παλαμάς», Β, 1918, σ. 530 ἑξ.).

Σελ. 215. 216. Ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ ἐκτὸς τῶν Ἱερατικῶν Σχολῶν, ὧν μνεΐα ἐγένετο, Κρήτης καὶ Σάμου καὶ Κύπρου, ἔλειτούργησαν κατὰ καιροὺς διάφοροι Ἱερατικαὶ Σχολαί, ὧν σπουδαιότεραι ὑπῆρξαν ἡ ἐν ΚΠόλει Κεντρικὴ Ἱερατικὴ Σχολή καὶ ἡ παρὰ τὴν Καισάρειαν τῆς Καπαδοκίας Ροδοκανάκειος Σχολή. Τῷ 1839 ἰδρυθεῖσα ἐν Φαναρίῳ εἰργάσθη ἐπὶ διетίαν Θεολογικὴ τις Σχολή, σκοπὸν ἔχουσα νὰ κατωπολεμήσῃ τὸν Θεοσεβισμόν τοῦ Θεοφίλου Καΐρου (Ἐκκλ. Ἀλήθεια, Η, 1888, σ. 72 ἑξ.), βραδύτερον δὲ ἰδρῦθῃ ἡ ἐν Χάλκῃ Θεολογικὴ Σχολή. Τῷ 1873 ἰδρῦθῃ ἐν ΚΠόλει «Ἱερατικὸς Ἐκπαιδευτικὸς Σύλλογος» ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ὑποστηρίξεως τῆς μορφώσεως τοῦ Κλήρου, τῷ δ' ἐπιόντι ἔτει ἐπὶ Πατριάρχου Ἰωακείμ β' ἰδρῦθῃ ἐν Μουκλίῳ «Ἱερατικὴ Σχολή», εἰς ἣν ἐφοίτησαν οὐ μόνον νέοι παρασκευαζόμενοι εἰς Ἱερωσύνην ἀλλὰ καὶ ἥδη κεχειροτονημένοι Διάκονοι. Δυστυχῶς τῷ 1877 ἐκὰὶ τὸ οἰκοδόμημα τῆς πρώτης ἐκείνης Ἱερατικῆς Σχολῆς. Ἀλλὰ μετὰ διетίαν (1879) ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ γ', σκοπῶν νὰ προβιβάσῃ τὴν ἐν Χάλκῃ Θεολογικὴν Σχολὴν εἰς Ἀκαδημίαν, καθίδρύσε παρ' αὐτῇ τὴν «Κεντρικὴν Ἱερατικὴν Σχολήν», ἣν τῷ 1882 μετήνεγκεν εἰς Φανάριον. Ἡ Σχολὴ αὕτη λαμπροὺς ἀπέδωκε καρποὺς ἰδίως ἐπὶ τῆς διευθύνσεως τοῦ Ἀρχιμανδρίτου (νῦν Μητροπολίτου Νικαίας) Βασιλείου Γεωργιάδου, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ εἰδικοῦ αὐτῆς σκοποῦ. Δυστυχῶς δ' ἔλλείψει πόρων ἐπὶ Διονυσίου ε' ἡ Σχολὴ ἐκεῖνη διελύθη («Ἐκκλησ. Ἀλήθεια» Α, 1880, σ. 157 ἑξ.). Ἀπὸ τοῦ 1882 ἰδρυθεῖσα εἰργάσθη ἐπωφελέστατα διὰ τὴν Ἀσιατικὴν Ἑλλάδα ἡ παρὰ τὴν Καισάρειαν τῆς Καπαδοκίας ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ τοῦ Προδρόμου «Ροδοκανάκειος» Σχολή, πολλοὺς ἀναδείξασα καὶ διδασκάλους καὶ ἱερεῖς («Ἐκκλησ. Ἀλήθεια» Γ, 1882, σ. 199 ἑξ. Μαργαρίτου Εὐαγγελίδου, Ὑπόμνημα περὶ τῶν δικαιωμάτων καὶ παθημάτων τῶν ἐστιῶν τοῦ πολιτισμοῦ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Θράκης. Ἐν Ἀθήναις, σ. 48, ἴδε Αὐτόθι σ. 49 καὶ Chassiotis ἐνθ' ἄν. σ.

441 περὶ ἄλλων Ἱερατικῶν Σχολῶν). Τέλος μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ (Χρυσοστόμου Α. Παποδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, σ. 715), ἰδρύθη ἐν Ἱεροσολύμοις Ἱερατικὴ Σχολή, ἣτις ἦτο κυρίως Γυμνάσιον. Καθόλου δ' εἰπεῖν αἱ Ἱερατικαὶ Σχολαὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολῆς δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ εἰδικοῦ αὐτῶν σκοποῦ δι' οὓς λόγους καὶ ἡ Ριζάρειος Σχολή, διότι καὶ ἐκείνων τῶν Σχολῶν οἱ ἀπόφοιτοι, μὴ χρησιμοποιοῦμενοι εὐθὺς ἀμέσως εἰς ἀνάλογόν τι ἔργον, σύμφωνον πρὸς τὴν ἱερατικὴν αὐτῶν μόρφωσιν, ἐπὶ διάφορα ἐτρέποντο ἔργα. Ἀντιθέτως οἱ ἐκ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν Χάλκης καὶ Σταυροῦ ἀποφοιτῶντες ἦσαν, τὸ πλεῖστον, κεχειροτονημένοι. Ἀλλὰ καὶ οἱ μὴ κεχειροτονημένοι ἐχρησιμοποιοῦντο ἀμέσως εἰς ἀναλόγους θέσεις, παρασκευαζόμενοι εἰς τὸν Κλήρον. Τούτου ἀκριβῶς ἕνεκα τοῦ εἰδικοῦ αὐτῶν σκοποῦ ἐπέτυχον αἱ Θεολογικαὶ Σχολαί, οὐχὶ ὅμως καὶ αἱ Ἱερατικαί. Ἀλλ' ὥς καὶ ἡ Ριζάρειος Σχολή γενικῶς παρέσχον καὶ αὐταὶ μεγάλην ὠφέλειαν.



ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	σελ. 3
Κεφάλαιον πρῶτον.- Οἱ ἰδρυταὶ τῆς Σχολῆς..... »	5—61
Μάνθος Ριζάρης..... »	5
Γεώργιος Ριζάρης..... »	17
Ἰδρυσις τῆς ἐν Μονοδενδρίῳ Σχολῆς..... »	35
Ὁ Γεώργιος Ριζάρης ἐν Ἀθήναις..... »	41
Ἡ Διαθήκη τοῦ Γεωργίου Ριζάρη..... »	47
Τελευταῖαι ἡμέραι τοῦ Γεωργίου Ριζάρη..... »	56
Κεφάλαιον δεύτερον. Ἡ Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ	
Σχολὴ κατὰ τὴν πρῶτην αὐτῆς περίοδον... »	62—126
Ἰδρυσις τῆς Σχολῆς..... »	62
Πρῶτοι Διευθυνταὶ καὶ Καθηγηταί..... »	74
Οἱ μαθηταὶ τῆς Σχολῆς..... »	86
Δωρεαὶ ὑπὲρ τῆς Σχολῆς..... »	103
Νέος Ὁργανισμὸς καὶ Κανονισμὸς τῆς Σχολῆς... »	107
Πρόδος τῆς Σχολῆς..... »	111
Ἀναστολὴ τῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς..... »	120
Κεφάλαιον τρίτον. Ἡ Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ	
Σχολὴ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτῆς περίοδον.. »	127—224
Μελέται περὶ ἀναδιοργανώσεως τῆς Σχολῆς..... »	127
Ἀνώμαλος πορεία τῆς Σχολῆς..... »	132
Νέαι δωρεαὶ πρὸς τὴν Σχολήν..... »	144
Μεταβολὴ τοῦ τύπου τῆς Σχολῆς..... »	149
Ἀποκατάσεις τοῦ προτέρου τύπου..... »	160
Ἀναδιοργάνωσις τῆς Σχολῆς..... »	182
Πίναξ τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς..... »	224
Ἐπισημειώσεις..... »	245



Τιμᾶται δραχ. 10.

